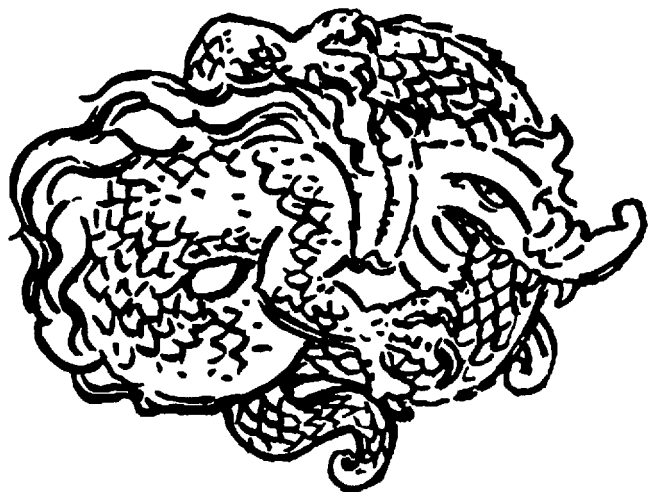

danske studier

1995

Udgivet af Iver Kjær og
Flemming Lundgreen-Nielsen
under medvirken af
Merete K. Jørgensen

C.A. Reitzels Forlag · København

Danske Studier 1995, 90. bind, ottende række 6. bind
Universitets-Jubilæets danske Samfund nr. 533
Omslag og typografi: Knud A. Knudsen
Printed in Denmark by
Special-Trykkeriet Viborg a-s
ISSN 0106-4525
ISBN 87-7421-958-8

Udgivet med støtte fra Statens Humanistiske Forskningsråd.

Til de sproghistoriske bidrag af Jonna Louis-Jensen og Poul Lindegård Hjorth
er der ydet støtte fra Mag.art. Marcus Lorenzens Legat.

Indhold

<i>Thomas Johansen</i> , fhv. fagleder, Danmarks Biblioteksskole. »Hvordan gik dét til?«. En studie i tilblivelsen af ophavssagn	5
<i>Jonna Louis-Jensen</i> , professor, dr.phil., Københavns Universitet. Maria bold på danske. Med tillæg af <i>John Bergsagel</i> , professor, dr., Københavns Universitet. Om melodien til »Maria bold« . .	18
<i>Poul Lindegård Hjorth</i> , professor, dr.phil., Københavns Universitet. Folkevisens sprog: daterings- og proveniensproblemer	42
<i>Karen Thuesen</i> , amanuensis, Københavns Universitet. »Med pen i hånd«?	63
<i>David W. Colbert</i> , sekretær, ph.d., Seattle. Om folkevisens og folkevisernes oprindelse	79
<i>Marita Akhøj Nielsen</i> , ordbogsredaktør, ph.d., Det danske Sprog- og Litteraturselskab. Tragicæ, et led i folkeviseroverleveringen . .	90
<i>Poul Houe</i> , professor, cand.mag., University of Minnesota. Eric C. Eberlin - en bindestregsdanser i breve og bøger	102
<i>Erik Hansen</i> , professor, cand.mag., Københavns Universitet. Sætningskløvning i moderne dansk	126

MINDRE BIDRAG

<i>Mogens Leisner-Jensen</i> , universitetslektor, cand.mag., Odense Universitet. To Holbergiana	147
<i>Sven Lindahl</i> , ekstern lektor, lic.phil., Odense Universitet. Oehlen-schläger og Vergil	152

ANMELDELSER

<i>Dag Heede</i> , lektor, mag.art., München Universitet. Johnny Kondrup: Erindringens udveje. Studier i moderne dansk selvbiografi. – Annegret Heitmann: Selbst Schreiben. Eine Untersuchung der dänischen Frauenaufographik	161
---	-----

<i>Flemming Lundgreen-Nielsen</i> , docent, dr.phil., Københavns Universitet.	
Elisabeth Møller Jensen m.fl. (red.): Nordisk kvindelitteraturhistorie 1-2	167
<i>Sven-Aage Jørgensen</i> , professor, mag.art., Københavns Universitet.	
I tekstens tegn. Red. af Jørgen Hunosøe og Esther Kielberg . . .	183
<i>Flemming Lundgreen-Nielsen</i> , docent, dr.phil., Københavns Universitet.	
Hans Christensen Sthens Skrifter I. En liden Vandrebog. Udgivet af Jens Lyster	186
<i>Mette Winge</i> , dr.phil., forfatter.	
Peter Zeeberg: Tycho Brahes »Urania Titani« - et digt om Sophie Brahe	192
<i>Flemming Conrad</i> , universitetslektor, cand.mag., Københavns Universitet.	
Jens Peter Ægidius: Christian Flor: pædagogen, politiker, folkeoplyseren: en biografi	195
<i>Lars P. Rømhild</i> , universitetslektor, mag.art., Københavns Universitet.	
Georg Brandes. Breve til forældrene 1872-1904; udg. Torben Nielsen	198
<i>Henrik Blicher</i> , videnskabelig medarbejder, mag.art., Søren Kierkegaard Forskningscenter.	
Jørgen Hunosøe: Gift med den sidste engel?	201
<i>John Chr. Jørgensen</i> , universitetslektor, dr.phil., Københavns Universitet.	
Søren Baggesen: Thøger Larsen. En kritisk monografi	205
<i>Poul Houe</i> , professor, cand.mag., University of Minnesota.	
Leif Nedergaard: Johannes V. Jensen. Liv og Forfatterskab. – Johannes V. Jensen: Christofer Columbus. Illustreret af Nina Kleivan, med forord af Ib Michael. – Columbus i Himmerland. Udg. Helene Kragh-Jacobsen og Aage Jørgensen. – Johs. Nørregaard Frandsen o. a.: Den centrale periferi	210

»Hvordan gik dét til?«

En studie i tilblivelsen af ophavssagn

Af *Thomas Johansen*

En topografisk ejendommelighed, der på en eller anden måde har vakt opmærksomhed, har tit givet anledning til udvikling af et ophavssagn (aetiologisk sagn). I overensstemmelse med menneskelig trang til viden vil man søge at få opklaret dens oprindelse, og gør sig derfor overvejelser derom. Sagnets formål er da at give en acceptabel forklaring på oprindelsen, hvad der indebærer, at sagnet er blevet til med udgangspunkt i den nævnte ejendommelighed. Forfatteren har ved hvert trin af sagnets komposition spurgt sig selv: »Hvordan gik dét til?« eller »Hvad var årsagen hertil?« På den måde er sagnet blevet bygget op i modsat retning af den handling, det gengiver. Med henblik på at lette analysen af specielt sagn af denne type vil vi bruge begrebet »episode«, en episk enhed, som vil blive beskrevet nedenfor.¹

Episoden og dens elementer

I en almindelig sætning udtrykker subjektet den, der udfører en handling, mens objektet er den eller det, som handlingen er rettet imod. Hvis imidlertid sætningen ændres til passiv form, bliver det tidligere subjekt forholdsordsled og det tidligere objekt bliver til subjekt (John malede billedet, Billedet blev malet af John), mens sætningen stadig udtrykker det samme.

Vi vil her benytte de to betegnelser *agens* og *patients*, der er invariante over for det sproglige udtryk, sådan at agens betegner den, der udfører en handling og patients den eller det, denne er rettet imod. I overensstemmelse hermed lægges mindre vægt på det sproglige udtryk for handlingen, mens interessen samler sig om handlingen selv, d.v.s. det, der ligger bag ordene, og som vi derfor må forsøge at se for det »indre blik«.²

Følgende eksempler oplyser de nærmere forhold omkring patients, som indtil videre forudsættes at være et materielt emne.

»Huset blev malet rødt«

Det, der udtrykkes, er, at et agens giver *patiens*, huset, en anden farve, rød, end den, det havde før. I begyndelsessituationen havde det altså en farve, der ikke er nævnt, og som i slutsituationen er ændret til rød.

Vi kalder nu den oprindelige farve for *patiens' præ-relaterede emne*, den røde farve tilsvarende for *patiens' post-relaterede emne*. Relationen mellem disse to emner og *patiens* for henholdsvis *patiens' præ-status* og *patiens' post-status*.³

Det bemærkes her, at et materielt emne altid har visse egenskaber såsom farve, form etc. Dette betyder, at hvis et sådant emne optræder som *patiens*, vil form, farve etc. være repræsenteret i både *præ-* og *post-status*. Men det behøver ikke altid at være tilfældet.

»Huset fik en tilbygning«

Her har *patiens* en *post-status* men ingen tilsvarende *præ-status*.⁴ I sin dybere mening er en handling derfor en ændring af status, d.v.s. *patiens* havde en relation til et vist emne, og dette emne er blevet erstattet af et andet, *eller* *patiens* erhverver eller mister en relation til et vist andet emne, en relation som *patiens* tidligere henholdsvis ikke havde, eller havde.

For nærmere at gøre rede for den måde og under hvilke omstændigheder en handling udføres, indeholder en episode normalt yderligere én eller flere underordnede episoder med samme agens som hovedhandlingen. Hertil kommer eventuelt en tids- og/eller stedsangivelse.

Sammenfattende kan en episode altså indeholde følgende elementer:

Agens
underordnede episoder
patiens
+ *præ-relateret emne* (*præ-status*)
+ *post-relateret emne* (*post-status*)
tids- og stedsangivelse

Vi lader nu forudsætningen om at *patiens* er et materielt emne falde og giver et eksempel på den standardiserede form af et sprogligt udtryk.

»Caesar blev myrdet af Brutus og Cassius, fordi han havde foruroliget dem ved at forberede en reorganisation af Rom«

Det ses, at denne helmening indholder to episoder: En årsag og den følgende virkning, henholdsvis: Caesar havde foruroliget ..., og Caesar blev myrdet af Brutus og Cassius.

Agens:	Caesar
underordnet episode:	forbereder en reorganisation af Rom
patiens i post-status:	Brutus og Cassius er foruroligede

agens:	Brutus og Cassius
underordnet episode:	en om at myrde Caesar
patiens i post-status	Caesar er myrdet
tid:	44 f.Kr.
sted:	Rom

Som nævnt er der her tale om årsag og virkning, men det er klart, at Caesar havde sine grunde til at forberede en reorganisation af Rom, og samtidig havde mordet på ham også sin virkning. Ovenstående er altså et udsnit af en logisk rækkefølge af begivenheder.

Generelt kan det nu siges, at hvis et agens har en intention (som Caesar havde), vil der være en forudgående episode, i hvilken dette agens spiller rollen som patiens, hvis post-status er den, at vedkommende har besluttet sig til at handle, d.v.s. optræde som agens i den følgende episode.

Hvis derimod handlingen er uden intention, er der ingen forudgående episode, idet den er tilfældig eller umotiveret, og hvis yderligere en episode ikke har nogen konsekvens, har beretningen nået sin afslutning. Dette vil ofte være tilfældet i et ophavssagn, der på den måde er »lukket i begge ender«, og som sådant meget ofte består af netop to episoder.

Fæster vi opmærksomheden på ophavssagn, hvor patiens som regel er en person, kan det ske, at den nye status, hvori denne er bragt på grund af agens' handling, føles utilfredsstillende, og da vil vedkommende reagere som agens i den følgende episode og søge at reetablere sin præ-status, og hvis dette ikke er muligt, at straffe det agens i den foregående episode, der er skyld i den utilfredsstillende status. Det hænder imidlertid, at patiens er ude af stand til at reagere, og i så fald kan et agens med et positivt forhold til patiens blive »aktiveret« og handle i dennes sted på tilsvarende måde.

Eksempler på ophavssagn og deres tilblivelse

Svarende til det, der i indledningen blev nævnt vedrørende den måde, hvorpå ophavssagn bliver til, vil vi nu demonstrere tre eksempler, hvert med sine specielle karakteristika. Vi sætter os her i sagnforfatterens sted

og finder de muligheder for svar, som han på hvert trin af tilblivelsen har haft at vælge imellem, når han har spurgt sig selv: Hvordan gik dét til? Da vi jo samtidig kender sagnets tekst, kan vi se, hvilket svar han gav. Vi får på den måde et indblik i hans tankegang og dermed oplysninger om, hvad der afgør sagnets indhold.

Men her må det understreges, at da et ophavssagn som ethvert andet sagn har en fremadskridende handling, må vi være sikre på, at det drejer sig om et sådant sagn og ikke om et historisk sagn: Et sagn, der bygger på en faktisk indtruffet hændelse. Som regel vil sandsynligheden af sagnets indhold afgøre sagen.

Eksempel 1:⁵

»En kæmpe, der var fjendtligt indstillet overfor kirker, kastede en stor sten mod en vis kirke for at ødelægge den, men stenen forfejlede sit mål og faldt et stykke fra kirken. Aftryk af kæmpens fingre kan ses i stenen«

Den standardiserede form af sagnet er:

Agens:	en kæmpe
underordnet episode:	kaster en sten mod en kirke
den <i>planlagte</i> patients' post-status:	kirken er ødelagt
agens:	de himmelske kræfter
underordnet episode:	lader stenen ramme ved siden af
patients i post-status:	kirken er ubeskadiget (= præ-status)

Tilblivelsen kan nu rekonstrueres på følgende måde:

1. *Hvorfor er der en stor sten så nær ved kirken?* At den er hidført af gletschere ved istidens slutning, er en påstand, som en skare tilhørere ikke har haft nogen mulighed for at goutere. (Forfatteren kender den sandsynligvis heller ikke). Derfor vælger han en dramatisk årsag: Fordi den er flyttet dertil og som et ekstra dramatisk træk: *Fordi den er kastet derhen.*
2. *Men hvem har gjort det?* Det eneste væsen, der har den fornødne styrke, er *en kæmpe*.
3. *Hvorfor gjorde han det?* Det er en kendt sag, at kæmper, trolde og andre hedenske væsener næsten altid er fjendtlige over for kirker, så det kan kun have været *for at ødelægge kirken*.

4. *Hvorfor ramte stenen ikke?* Hvorfor nåede kæmpen ikke sin hensigt? Åbenbart fordi *stærkere magter kom ham på tværs*.
5. *Hvem var disse magter?* Da de optræder som kirkens beskyttere, og da mennesker ikke kan måle sig i styrke med kæmper, må der være tale om *himmelske magter*.

Nu tilføjes i nogle af optegnelserne, at kæmpens fingermærker kan ses i stenen, d.v.s. uregelmæssigheder i dens form, der på baggrund af sagnet er blevet fortolket som en bekræftelse af dets sandhed. (Hvis nogle tilhørere skulle være skeptiske!)

Dette sagn er meget udbredt, hvad der skyldes, at forbindelsen mellem sten og kirke er meget almindelig, og at denne kun tillader een fortolkning, eftersom forfatteren ikke har haft mange valgmuligheder for svar på: Hvorfor skete dét? I det første trin vælger han det mest dramatiske svar og i det tredje det mest sandsynlige og i resten er der kun eet svar.

Eksempel 2:⁶

... [»En mand købte] en kat, som fik to killinger, og så kom han til søs og landede endelig på en ø. Da de der kom til bordet og skulde have mad, var der lagt et ris ved hver tallerken. Han kunde ikke forstå, hvad det var for. Ja, det var til at jage musene væk. Så lod han dem få de tre katte, og da det viste sig, at de kunde gjøre god tjeneste her, fik han så mange penge for dem, at han derfor byggede *Ribe domkirke*.

Rytter-Mikkel i Nörby har fortalt mig den historie og sagt, at de tre katte var tegnede af på kirken«

Dette sagn består af tre episoder, hvor manden, der bragte kattene, er agens i den første og tredje, folkene på øen i den anden, og den standardiserede form er:

Agens:	en mand
underordnet episode:	bringer tre katte til en ø, hvis indbyggere er plaget af mus
patiens i post-status:	indbyggerne ser, at kattene gør god tjeneste
agens:	indbyggerne på øen
underordnet episode:	ønsker at beholde kattene
patiens i post-status:	manden får penge for at lade indbyggerne beholde kattene

agens:	manden
underordnet episode:	bruger pengene til kirkebyggeri
patiens i post-status:	Ribe domkirke er bygget og kattene afbildet dér

Denne historie er inspireret af et dørgreb udformet som et løvehoved i »Kathoveddøren« i domkirkens sydlige korsarm. Dette er blevet opfattet som hovedet af en kat, og man har nu spekuleret over, hvilken forbindelse der kunne være mellem en kat og kirkebygningen. Da opførelsen af en stor kirke er en meget kostbar sag, har dette givet anledning til gisninger om, hvilken rolle katten har spillet her, og på dette grundlag begynder udviklingen af sagnet, idet forfatteren spørger sig selv:

1. *Hvad er karakteristisk for en kat?* Her er der flere muligheder for svar, men det mest nærliggende er uden tvivl: *Den fanger mus.*
2. *Hvor får den lejlighed til det?* Adskillige steder, men her ønsker forfatteren at dramatisere sagen af hensyn til sine tilhørere. Derfor fortæller han om folk, der er så generet af mus, at de må jage dem bort, også når de spiser. Denne dramatisering medfører, at stedet er *en ø*, eftersom musene ikke kan komme bort derfra.
3. *Hvordan er kattene kommet dertil?* Her er kun den mulighed, at de er kommet dertil ad søvejen (idet fly ikke eksisterede dengang), hvilket igen gør det nærliggende, at *en sømand har bragt dem*. Naturligvis kunne det have været en passager på et skib, men hvis forfatteren vælger det svar, vil tilhørerne måske spørge om passagerens motiv til at foretage sørejsen, og derfor vælges den nemmeste løsning.
4. Efter at kattene har vist deres anvendelighed, er spørgsmålet: *Hvordan er indbyggernes reaktion?* – Så positiv, at *de byder sømanden penge for kattene.*
5. Hermed er pengenes tilvejebringelse forklaret, og der mangler nu kun svar på, *hvorfor han bruger pengene til kirkebyggeri*, hvad der simpelthen er, fordi *han ønsker at udføre en from handling.*

Eksempel 3:⁷

På Sejs hede sydøst for Silkeborg ligger et kompleks af tre bakker, en større (Stovbjerg) og to mindre, som i tidligere tider kaldtes Trillinghøjen. Denne indgår i følgende sagn:

»Paa Frydensberg [en bakke umiddelbart øst for byen] lå tidligere en Steenbygning med et Taarn saa høit, at det kunde sees med Kikkert fra Vesterhavet ... Denne Steenbygning eiedes i gamle Dage af en mægtig

Mand, som dog ikke var Konge, tilføiede han [fortælleren]. ... – En Bondepige, som passede hiin mægtige Mands Barn, tabte det ud af et »Glamhul« paa Steenbygningen, saa at det derved dræbtes, og til Straf herfor lod Faderen hende lægge i Pigtønde forspændt med to »Vildlapper«, som vare et Slags vilde Heste, de dengang havde. Disse fore afsted med Tønden, og standsede først paa Seishede, ved et Sted kaldet *Trillinghøien* (af tre Høie, der staae sammen) fordi Pigen var død, da de kom til dette Sted. –«

Den standardiserede form er:

Agens:	Bondepigen
underordnet episode:	taber barnet ud af et vindue
patiens i post-status:	faderen har mistet sit barn ⁸
agens:	faderen
underordnet episode:	anbringer pigen i en pigtønde etc.
patiens i post-status:	pigen er straffet
sted:	Trillinghøjen

Ved første øjekast kunne sagnet synes at genspejle en historisk begivenhed, men senere kan man komme i tvivl, eftersom flere omstændigheder taler derimod. Generelt er sagnet præget af fantasi.

Skønt man bør udvise den yderste forsigtighed med at drage slutninger fra negative vidnesbyrd, er det bemærkelsesværdigt, at pigtønden som strafferedskab ikke er nævnt i den lokale litteratur.⁹ Ydermere kan det nævnes, at selv når de strenge straffe, der anvendtes i fortiden, tages i betragtning, synes denne at være for bizar til at kunne opfattes alvorligt.

Dette kunne tyde på, at en sådan straf er indført i sagnet for at skabe en forbindelse mellem det sted, hvor forbrydelsen skete, og det, hvor straffen blev fuldbyrdet. Hvorfor skulle pigen ikke være blevet straffet på stedet for at vise et afskrækkende eksempel? I dette tilfælde vil Trillinghøjen være stedet for en opdigtet hændelse.

Men hvad har sat sagnet i gang? Det er blevet nævnt, at der er tale om tre bakker, den ene større end de to andre, der er lige store. Besøger man stedet og ser bakkekomplekset fra VSV, vil man se, at det har en lighed med en liggende kvindekrop. Dette kan nu tænkes at have indgivet sagnet forfatter (velsagtens en fårehyrde) følgende tanke: »Her er sket noget, hvori en kvinde var indblandet«, og hermed begynder han at tænke nærmere over sagen, idet han stiller sig selv en række spørgsmål, der her

er betydeligt vanskeligere at besvare end de tilsvarende i de to foregående eksempler.

Til trods for den langsomme og omstændelige udredning, vi følger her, er sagnet (som de to foregående) sandsynligvis blevet til ved et kortvarigt »glimt« af intuition.

1. Det første spørgsmål, der melder sig, er naturligt: *Hvad skete der med hende?* Her er et utal af svar, men eet står i dramatisk kontrast til de øvrige: *Hun døde.*
2. *Hvem var hun?* Igen et stort antal mulige svar, hvoraf der denne gang ikke er et, der træder frem foran de andre. Forfatteren afstår fra at give et svar, men forsøger i stedet at knytte en eller anden egenskab til hendes person. Fra hendes død bevæger forfatterens tanker sig imod hendes alder. Døden er en dramatisk begivenhed, desto mere hvis den pågældende er ung. Derfor slutter han, at det drejer sig om *en ung pige.*
3. *Hvordan døde hun?* Situationen er her som ovenfor; forfatteren erkender nu, at det afhænger af årsagen til hendes død, hvorefter han reducerer sagen til at være et valg mellem to muligheder: Skyldtes den (a) en *ubesjælet* eller (b) *en besjælet kraft*? Hvis det første er tilfældet, vil sagnet komme til at bestå af een episode, da en ubesjælet kraft ikke kan tillægges noget motiv. F.eks.: »En ung pige blev dræbt af lynet ved Trillinghøjen.« Forfatteren forkaster dette og siger, at årsagen var en *besjælet kraft.*
4. Dette giver mulighed for et valg mellem (a) *et dyr* eller (b) *et menneske* som agens. Det første giver anledning til spørgsmålene: (aa) Handlede dyret i overensstemmelse med sin natur? F.eks.: »... hun blev dræbt af en flok ulve«, eller »... af en løbsk hest.« Her vil sagnet atter være een-episodisk på grund af mangel på et bestemt motiv. Ellers kunne (ab) pigen selv være ansvarlig, idet hun kunne have tirket dyret, hvorved sagnet ville blive to-episodisk, men forfatteren forkaster åbenbart et dyr som agens i den senere af de to episoder. Efter at de to svar er udelukket, foretrækkes (b) *et menneske*, d.v.s. en person er ansvarlig, da dette givetvis anses for at give bedre muligheder for sagnets udvikling.
5. Svaret på det følgende spørgsmål: *Hvem var den person?* vil afsløre agens i den senere episode af sagnet. Men først er der en mulighed, som ikke må overses: At den pågældende person kunne være *hende selv*, altså (a) at hun begik selvmord. Hvis dette accepteres, må forfatteren tage stilling til tre muligheder:

- (aa) Hvis ingen anden person er involveret, består sagnet af een episode.
- (ab) En person, der handlede uden hensigt, kunne have fået hende til at begå selvmord. I så fald bliver sagnet to-episodisk, og pigen er både agens og patiens i den senere episode.
- (ac) Endelig kunne en person med forsæt have tilskyndet hende til at begå selvmord. I et sådant tilfælde vil en skare tilhørere, der altid er opmærksom på, hvorvidt retfærdigheden sker fyldest, kræve, at denne person, der er moralsk ansvarlig, får en eller anden form for straf: »Var der da ikke nogen, eventuelt ham selv, der kunne få ham til at angre?« Som følge af et bekræftende svar kunne sagnet blive ikke mindre end fire-episodisk: Motivet til tilskyndelsen, tilskyndelsen, selvmordet og en eventuel anger.

Som vi ved, forkaster forfatteren alle tre muligheder og afgør, at hendes død skyldtes (b) *en anden end hende selv*.

6. *Men handlede denne person med eller uden motiv?* Den sidste mulighed leder (a) til et een-episodisk sagn, hvad der forkastes. Altså havde personen (b) et motiv, og sagnet bliver to-episodisk.
7. Dette valg giver forfatteren to muligheder: Eftersom vedkommende havde et motiv, var handlingen da ulovlig eller lovlig, med andre ord: Var der tale om *mord eller straf*?

- (a) I tilfælde af mord bliver sagnet tre-episodisk. Den første episode beskriver, at personen bestemte sig for at begå mordet, den anden handler om mordet, og den tredje om straffen, der denne gang er juridisk motiveret.
- (b) Forfatteren vælger den mindre komplicerede mulighed ved at gøre drabet på pigen til *en straf*, sådan at sagnet bliver to-episodisk.

Hermed er fundet et »signalement« af agens i den senere episode: En person med myndighed til at idømme og eksekvere en dødsdom. Det udløser straks en association til *Herremanden på Silkeborg Slot*.

Efter at have udledt den senere episode af sagnet (med undtagelse af straffemetoden) starter forfatteren med at danne den første episode ved at spørge:

8. *Hvad havde pigen gjort?* I betragtning af den strenge straf er det naturlige svar, at hun havde begået en alvorlig forseelse, der resulterede i *en persons død*.
9. *Hvem var denne person?*, og hvordan kunne en pige, der må have været ansat på slottet, have anledning til at forvolde vedkommendes

død? Det mest nærliggende er, at hun passede et barn, som, hvis man igen tager den strenge straf i betragtning, må have været *herremandens søn eller datter*.

10. *Hvordan skete det?* Forfatteren har, som et par gange tidligere, en mængde muligheder at vælge imellem og for at indsnævre dem erkender han, at »hvordan« til en vis grad afhænger af, hvor ulykken skete: Skete det (a) *inden for* eller (b) *uden for slottet*? Han vælger »udenfor« eftersom dette formentlig appellerer mest til tilhørernes fantasi. Hvad angår faldet fra et vindue, har han været vant til huse med een etage og efter at have set slottet, som havde to etager med et tårn med tre, er han blevet inspireret heraf.
11. Var hendes handling *en gengældelse mod herremanden*? (a) Hvis det er tilfældet, må forfatteren udstyre sagnet med en forudgående episode, der gør rede for hendes motiv, og i så fald bliver sagnet tre-episodisk. (b) Han undgår dette ved at sige, at handlingen var tilfældig. Med andre ord: Barnet blev dræbt på grund af hendes *skødesløse behandling* af det.

Som nævnt tidligere må forfatteren finde en forbindelse mellem slottet og Trillinghøjen, og dér melder pigtønden sig som et bekvemt, men for den skyldige grusomt, middel. Afsluttende kan nævnes, at højden af tårnet er vildt overdrevet, men dette er, som oplysningen i eksempel 2 om de mange mus og indbyggernes forholdsregler mod dem, en måde til at stimulere tilhørernes opmærksomhed.

Sammenfatning af iagttagelser

Selvom de her analyserede eksempler kun er tre ud af mange, og man som følge deraf ikke bør drage generelle slutninger, forekommer dog de iagttagelser, der er gjort – navnlig i det tredje eksempel – både instruktive og tankevækkende.

Et dominerende krav til et sagn er den »episke spænding«, der består mellem agens i den ene episode og agens i den følgende, og hvis formål er at holde tilhørernes interesse fangen. Dette kræver naturligvis, at sagnet består af mindst to episoder.

Kravet om denne spænding medfører nu, at et svar, der ville føre til et en-episodisk sagn, på forhånd bliver forkastet. (Eks. 3: 3a, 4aa, 5aa, 6a).

Bortset herfra konstateres i eks. 3 yderligere nogle situationer, hvor forkastelsen kunne være begrundet i lignende forhold. Det ses, at et agens, der er identisk med patients i samme episode, ikke kan accepteres. (Eks. 3: 5aa, 5ab, 5ac). Desuden forkastes i 3: 4ab et dyr som agens, formentlig, som antydnet, fordi et menneske har langt større muligheder for en differentieret adfærd.

Men på den anden side fremgår det, at et sagn ikke er længere end det behøver at være. Det har som følge, at de muligheder, der ville føre til et sagn med flere end to episoder forkastes. (Eks. 3: 5ac, 7a, 11a) – medmindre det er nødvendigt for at sagnet skal have en mening. (Eks. 2).

Når disse muligheder er sorteret fra, er der tre situationer, forfatteren kan komme ud for:

- A. Der er kun eet svar: (Eks. 1: 2, 4, 5. Eks. 3: 3b, 4b, 5b, 6b, 7b, 11b).
- B. Der er flere svar, men eet føles som det mest nærliggende: (Eks. 1: 1, 3. Eks. 2: 1, 2, 3, 4, 5. Eks. 3: 1, 2, 3b, 8, 9, 10b).
- C. Der er mange ligeværdige svar. Her søger forfatteren at indsnævre spørgsmålet til et valg mellem to muligheder: (Eks. 3: 2, 3, 10).

Det må tilføjes, at grænsen mellem A og B kan være dårligt defineret.

Sammenligning med historiske sagn

Som afslutning vil vi kaste et blik på den anden hovedtype af sagn. Det historiske sagn har som grundlag en eller anden begivenhed, der har gjort et så stærkt indtryk, at man har genfortalt den, ofte mange gange, indtil den er blevet nedskrevet, d.v.s. fikseret for eftertiden. Under disse genfortællinger er den oprindelige beretning blevet ændret, måske næsten til ukendelighed, idet dog en logisk sammenhæng er blevet opretholdt.

Ændringerne skyldes mest to faktorer: En fortæller har glemt noget af det, han eller hun har fået fortalt af sin forgænger, og da den logiske sammenhæng søges bevaret, vil fortælleren erstatte det manglende med noget, vedkommende selv har opdigtet. Dette sker ikke mindst af hensyn til tilhørerne, der vil gøre indvendinger, hvis man synes, der mangler en forklaring på noget.

Den anden ændring fremkommer ved, at enhver fortæller har sin egen standard hvad angår logisk sammenhæng. Hvis vedkommende finder, at

forøgelses standard omfatter mere end hans egen, vil han udelade det, der skønnes at være overflødig. Omvendt, hvis hans standard er mere rummelig end forøgelses, vil han, som ovenfor, erstatte det, der synes at mangle.

Vanskeligheden ved forskning i sådanne sagn ligger nu deri, at man kun i sjældne tilfælde kender sagnets udgangspunkt. Som følge heraf må det være et mål, ud fra sagnets nuværende form at rekonstruere grundlaget, men, som det vil være fremgået, er det en meget vanskelig opgave, da den foreliggende form er et resultat af mange genfortælleres personlige holdninger.¹⁰ – En modsætning hertil er ophavssagnet, hvor grundlaget er kendt, og udviklingen er standset, så snart en acceptabel forklaring på de pågældende fysiske ejendommeligheder er givet.

Noter

1. Sml. Thomas Johansen: Malefactor and Antagonist. A Study in Aetiological Legends. I: *Folklore*, vol. 100, 1989 (London).
2. Denne uafhængighed af det sproglige udtryk har været genstand for diverse forfatters undersøgelser. F.eks.: Wallace L. Chafe: *Meaning and the Structure of Language*. 1970. (Chicago). Charles J. Fillmore: The Case for a Case. I: *Universals in Linguistic Theory*. 1968. (New York). Thomas Johansen: An Outline of a Non-Linguistic Approach to Subject Relationships. I: *International Classification*, vol. 12, 1985. (Frankfurt).
3. Men hvad med en handling som: »Huset blev bygget«? Her vil man måske umiddelbart udpege huset som patiens, men faktisk er det »byggematerialer«, der har denne rolle. Hvis huset er et murstenshus, er præ-status derfor: byggematerialer i form af en samling mursten, og post-status: Byggematerialer anvendt til et hus. Det er her byggematerialets form, der har ændret sig.
4. En anden situation findes ved sansindtryk. Denne betegnelse antyder jo, at en ændring finder sted i sansapparatet hos den, der sanser noget, og vedkommende er således patiens. Rollen som agens tilfalder som sædvanligt den, der er skyld i sansindtrykket, (som *kan* være patiens selv, en anden person, eller evt. »omstændighederne«).
5. Evald Tang Kristensen: *Danske Sagn*, bd. III. 2. udg. 1980. (København), nr. 121-174.
6. do, nr. 451.
7. *Fra og om Silkeborg*. Justitiarius Adolf Ludvig Drewsens Dagbog under hans Ophold paa Silkeborg fra 16. Juni til 28. Juli 1850. 1936. (Silkeborg). Også i *Danske Sagn*, bd. IV B2 nr. 562.
8. På grund af den nære forbindelse mellem fader og barn må førstnævnte anses

for patiens. Man kan ikke så godt påstå, at han handler på barnets vegne, eftersom det er ham, hvis følelser ulykken berører mest.

9. Edvard Egeberg: *Silkeborg Slot*. 1923-24. 3 bind. (København).
10. Til belysning af et sådant sags udvikling kan henvises til en undersøgelse, som denne artikels forfatter i 1991-92 med velvillig assistance fra kolleger på Biblioteksskolen og andre lod foretage med det formål at studere de ændringer, en beretning er udsat for ved diverse på hinanden følgende genfortællinger. (Thomas Johansen: *An Experiment with Oral Transmission*. 1993 (København)).

Maria bold på danske

Af *Jonna Louis-Jensen*

med tillæg af *John Bergsagel*

Hans Thomissøns salmebog 1569 indeholder som bekendt en del førre-formatoriske salmer i mere eller mindre omarbejdet skikkelse. I salmebogens delregister over »gamle Papistiske Sang / som ere Corrigeret oc rettede« findes således bl.a. to Mariaviser, *Jeg vil mig en Jomfru loffue* og *Maria hun er en Jomfru reen*, den første med dobbelttitel *Jeg vil mig en Jomfru/Herren loffue*, medens den anden har beholdt sin førstelinje uændret. De to Mariaviser er formentlig oprindelig dansksprogede¹ og ser ud til kun at være let retoucherede i den evangeliske salmebog (i modsætning til den gamle katolske brudevisen *Mariskjold*, som kun er bevaret i fuldstændig omarbejdet skikkelse)². En tredje salme i dette register er *O Jesu bold*, der opføres med dobbelttitlen *Maria bold/O Jesu bold*. Går man til selve salmeteksten, ser man at overskriften lyder »Maria bold / Christelige foruent Jesu Christo til Loff oc ære« (bl. 37r). Da overskrifterne bl.a. tjener som melodiangivelse, er det på forhånd en rimelig antagelse, at *O Jesu bold* er en kontrafaktur af en katolsk sang på velkendt melodi, som har været sunget på dansk under titlen *Maria bold*.

Salmen *O Jesu bold* er imidlertid ingen direkte kristelig forvending af en katolsk Mariavise. Det har længe været kendt, at den er oversat fra tysk, nærmere bestemt fra en salme af Hans Sachs³, som igen er en evangelisk bearbejdelse af den gamle tyske Mariavise *Maria zart*⁴. Forholdet mellem salmen *O Jesu bold* i Hans Thomissøns salmebog og Hans Sachs' *O Jesu zart* er dog mere indviklet end som så (jfr. nedenfor s. 31-32). Om dette forhold siger salmeforskeren Niels Knud Andersen (1983, s. 95): »Den danske oversættelse er en ret tro gengivelse af det tyske forlæg, men har enkelte afvigende linier. Niels Møller antager derfor, at der har eksisteret en dansk middelalderlig oversættelse af den katolske Mariavise, der her er benyttet« (Møller 1923, II, s. 108-10⁵). Niels Knud Andersen afviser imidlertid pure denne i sig selv meget plausible antagelse: »Forklaringen er dog den, at Hans Sachs' vise er kommet til Danmark via Nordtyskland. I den nedertyske oversættelse findes de nævnte afvigelser fra den højtyske tekst.« Med »den nedertyske oversættelse« mener Niels Knud Andersen her formentlig den der findes i J. Slüters salmebog fra 1531 (jfr. Andersen 1983, s. 47-48). Det er rigtigt at Hans

Thomissøns tekst af *O Jesu bold* i nogle henseender står nærmere ved Slüters tekst end ved Hans Sachs' højtyske⁶, men Niels Møller har ikke desto mindre helt ret: når Hans Thomissøn taler om den gamle papistiske sang *Maria bold*, mener han utvivlsomt en Mariavise der har været sunget på dansk, og ikke dens tyske forlæg. Der findes nemlig i et håndskrift fra o. 1500 en hidtil upåagtet dansk oversættelse af den (høj)tyske vise *Maria zart / von edler art* i dens præreformatoriske skikkelse. Dette håndskrift er den såkaldte Vinjebog (Vinjeboka), som har sit navn af at den i 1796 blev fundet under gulvplankerne i den gamle stavkirke i Vinje i Telemark; den har siden været opbevaret i Oslo Katedralskoles bibliotek. Digtet blev udgivet af A. Chr. Bang i 1888 under titlen *Mariabønner*, en titel der sammen med det noget obskure udgivelsessted, et norsk teologisk tidsskrift, kan have medvirket til at teksten er forblevet ukendt for danske litteraturforskere. I 1993 er hele håndskriftet udgivet af Oskar Garstein under titlen *Vinjeboka*; foruden Mariadigtet *Maria bold* indeholder det lægeråd og besværgelser af forskellig art, skrevet med flere forskellige hænder (der henvises til en anmeldelse i Maal og Minne = Louis-Jensen 1995).

Garstein har rettet et antal fejllæsninger i Bangs udgave fra 1888, men har beholdt andre (se noter til str. 2.4, 2.7, 5.15, 11.13 nedenfor) og også indført en del nye, til dels meningsforstyrrende, som der ikke er nogen grund til at anføre i noteapparatet. Desuden har han lige så lidt som Bang en klar opfattelse af digtets metriske struktur, hvad der bl.a. hænger sammen med at han ikke har kendt dets tyske forlæg⁷. Det forekommer derfor nødvendigt at aftrykke teksten endnu en gang; sideløbende med den trykkes den højtyske tekst der er udgivet i Wackernagel II, 1867, nr. 1036 (s. 804-07). Den er der trykt efter et papirhåndskrift i München (Cod. Germ. 808 4to), skrevet ca. 1505. Den danske tekst er kontrolleret efter en mikrofilm af Vinjebogen der findes i Det kongelige bibliotek i København.

Digtet *Maria bold* begynder på håndskriftets bl. 41v og er iflg. Garstein skrevet med en hånd som ellers ikke findes i håndskriftet (hånd J). På bl. 41r afsluttes en indførsel med håndskriftets hovedhånd (Garstein: hånd H) midt på siden; på den oprindelig tomme plads nederst på siden har en hånd der muligvis er noget yngre end de øvrige skriverhænder i håndskriftet (Garstein: hånd I) skrevet en notits som Garstein læser således:

Herra Haquinus: Maria bøn paa Danskæ

Oskar Garstein diskuterer identiteten af den formodede hr. Håkon s. 101-02; denne diskussion må imidlertid betegnes som ganske formålsløs, idet notitsen med sikkerhed er fejllæst⁸. Den rigtige læsning er uden tvivl:

Her bæginnæs Maria boll paa danskæ

Mariavisen slutter på bl. 52r. På 52v-53r har en ny hånd (Garstein: hånd K) indført tre forskellige latinske hilseformularer, hvoraf de to sidste indeholder stednavnet *Ve*, som tidligere er blevet opfattet som en skriveform for *Vinje*, men som Garstein i tilslutning til Christopher Hohler (se note 8) tolker som *Vä* i Kristianstads Län i Skånc. Den sidste af de tre formularer er en dedikation til provsten i *Ve*: »Viro prudentissimo Domino praeposito in ecclesia Ve hoc praesentatur«. »Hva dette *hoc* faktisk sikter til, vet vi ikke«, siger Garstein med rette (s. 116). Ikke desto mindre drager han s. 43 slutninger om Mariavisens tilblivelsessted og -tid ud fra denne notits; Vinjebogens indhold skulle være nedtegnet på foranledning af den senere sognepræst i Vinje Hans Larensson på en (formodet) studierejse i 1479-80, som bl.a. skulle have gået til *Vä* i Skåne. Dette må betegnes som helt løse spekulationer; der er intet der knytter Vinjebogen til Hans Larensson specielt, og de dialektale træk der findes i Mariavisen er ikke skånske (jfr. nedenfor).

A. Chr. Bang daterede Vinjebogen til o. 1520, men uden at anføre argumenter for sin datering. Ved at undersøge vandmærkerne i bogen (der er to forskellige) fastslår Garstein at (en del af) papiret er fremstillet 1477-86; han mener at bogen også er skrevet ved denne tid, men argumenter han fremfører for den tidlige datering (tilknytning til bestemte personer) er ikke bæredygtige (se Louis-Jensen 1995). Som Christopher Hohler (se note 8) understreger, er dateringen et rent palæografisk spørgsmål, selv om vandmærkerne naturligvis leverer en *terminus post quem*. En datering til ca. 1500 synes at være så nær som man kan komme uden en dybtgående palæografisk undersøgelse.

Sproget i Mariavisen er, som Garstein siger, »rent dansk uten en eneste norvagisme« (i modsætning til nogle af indførslerne i andre dele af bogen). Skriveren (hånd J) kan ikke have været identisk med oversætteren, dertil gør han for mange og grove fejl, f. eks. udelader han ord i str. 9 og 10. Der er intet der tyder specielt på at skriveren skulle være skåning, bortset fra to noget usikre eksempler på »a« for »æ«, dels en infinitiv på »-a« (»hengha« 7.6), (mod utallige på »-æ« eller »-e«), dels pronomenet »iag« 6.8 (mod mange eksempler på »ieg« og ét på »iæg«). Usikkerheden ligger

i den ringe grafiske forskel på »a« og »æ«. Ej heller er der specielt jyske træk i ortografien, og i den udstrækning denne kan antages at skyldes skriveren og ikke hans forlæg, synes han altså ved udelukkelsesmetoden snarest at kunne placeres som øbo. Denne antagelse rimer godt med at ortografien afspejler en stærkt fremskreden klusil- og spirantsvækkelse (som dog i al fald til dels må skrives på oversætterens regning, jfr. nedenfor): »venscaff« 6.17⁹, »klaffwe« 2.9, »ffers« (*fædres*) 2.3 (GG § 390.3), »vty« (*udtyde*) 11.6, »dade« for *dage* 2.4. Hvis den sidstnævnte skrivemåde ikke er en simpel fejl, kunne den være en falsk restitution, jfr. »bade« for *bage* og lignende former anført i GG § 390.2. Som en falsk restitution der viser spirantsvind kan man vel også betragte »blyffwæ« for *blide* 7.9. Skriveren gør ikke forskel på mask. og fcm. i de possessive pronomener *min* og *din*, men veksler tilsyneladende regelløst mellem -n og -nd¹⁰: »myn mach« 1.4, »myn syndh myn skyld« 1.11, »myndh brøsth« 1.13, »myndh trøsth« 1.14, »myndh Dødh« 1.16, »thyn søndh« 7.4. Dette tyder i al fald ikke i retning af de fynske dialekter (og sydøsmål), der indtil nutiden har bevaret spor af ældre *nn* (GG § 570 med henvisninger).

Den oprindelige oversættelse af Mariavisen har næppe været mange tiår ældre end håndskriftet, eftersom den tyske tekst stammer fra det 15. århundrede, og lige så lidt som skriveren synes oversætterten at have været skåning. Et fingerpeg om oversættelsens oprindelige sprogform kan man først og fremmest vente at finde i rimene. Oprindelig klusil rimer mod oprindelig spirant (»ladhæn« : »skadhæ« 10.9:10, »fflødth« : »brødth« 10.13:14, »godh« : »bodh« 4.16:17, »godh« : »ymodh« 7.1:2, »klaffwe« : »wmagæ« 2.9:10), hvad der hverken tyder på skånsk eller jysk ophav. Derimod er der visse træk i rimene, der måske kunne pege mod vestdansk (jysk) oprindelse. I str. 5 rimer verbalformen »kam« på adverbiet »ffrem«; det ligger nær at antage at den oprindelige oversættelse har haft *kam* : *fram*, som i al fald i nyere tid er jyske former (se LUD I, s. 57, 92). Rimet »ieff« : »venscaff« str. 6.16-17 bliver rent, hvis man i stedet for den almindelige gammeldanske (særlig østdanske?) form med *jæ* (jfr. svensk *jäv*) indsætter en ikke-palataliseret form med *ja*. Formen *jav* findes ikke i ordbøgerne¹¹, men må have været mellemledet mellem oldnordisk *ef* og gammeldansk (og svensk) *jæv* (jfr. også verbet *javæ*, *jævæ* GG I, s. 156).

Mod Jylland peger måske også de mange eksempler på kvindelig udgang, hvor metrum kræver mandlig; hvis man her regner med apokope-rede former, kan versemålet overholdes: »dade« (= *dag*, sing.?) : »klag« 2.4:5, »pynnæ« : »syn« 2.13:14¹², »pynnæ« : »mynnæ« 3.11:12, »sødth«

: »bødhæ« 8.13:14, »ffrwe« : »skwæ« 9.1:2, »lygæ« : »hemmerig« 11.7:8¹³. Her kunne imidlertid være tale om unøjagtige rim eller brud på metrum; i al fald forudsætter de kvindelige rim i linjerne 3, 6, 9, 10, 15 og 18 ikke-apokoperede former.

Det kunne endvidere være et fingerpeg om jysk oprindelse, at præet. partc. af svage verber står i mask./fem., hvor man forventer neutrum (GG § 906-09). Forholdet er sløret af ortografien, men fremgår af rim som: »myldh« : »aff stylh« (dvs. *afstild*) 2.1:2, »skedh« : »betedh« 2.16:17, »skyldh« : »dhylth« 3.13:14. Derimod findes neutrum for forventet (mask.)/fem. i det stærke participium »gyffwith« (: »lyffweth«) 4.15.

Ligesom skriveren har oversætterten tilsyneladende haft sammenfald mellem *nn* : *nd*, idet han rimer »vdh sendes« (præt.) : »bekendes« (inf.). Dette er det eneste sikre rim *nn* : *nd*, da »wdh rand« : »ffor svandh« kan afspejle ældre *nn* (jfr. svensk *försvann*) (GG VI, s. 81). Ellers rimes *nn* : *nn*, »besyndh« : »wyndhæ« 6.9:10, og *nd* : *nd*: »endhæ« : »hændhæ« 8.15:18 etc., *ld* : *ld*: »boldh« : »voldh« 5.1:2 etc. (ingen eks. på rim med ældre *ll*).

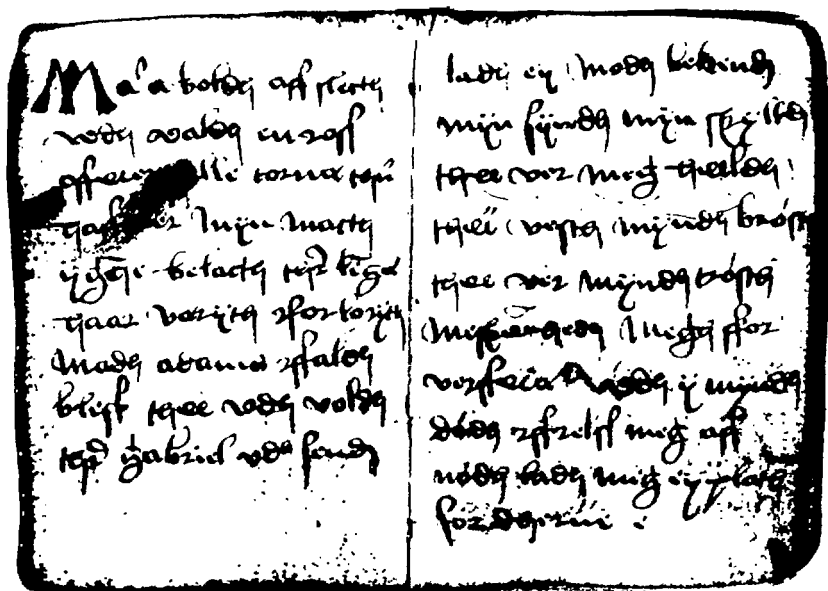
Rimet »bold« : »voldh« (subst.) 5.1:2 tyder på at labialiseringen va > vo tilhører oversætterens sprog, men forholdene er ikke klare; »bold« rimer på »wdh waldh« (partc.) 1.1:2, som igen rimer på »ffaldh« 1.7:8. Her kan være tale om unøjagtigt rim, men labialisering af *a* foran *ll* kendes især fra sydjysk, se GG § 137.3.

Det foregående er langt fra at være nogen udtømmende sprogbeskrivelse; de træk er kommenteret som kunne tænkes at give oplysninger om oversættelsens og afskriftens proveniens, uden at dette dog kan siges at have ført til sikre resultater. Det kan tilføjes at Mariavisen indholder et stort antal tyske låneord, som til dels er direkte overtaget fra det tyske forlæg, f.eks. »ffor war« 3.2, men i andre tilfælde ikke: »boldh« 1.1, »belacth« 1.5 (i betydningen 'erstattet'), »plath« 1.18, »fordherue« 1.18. Tyskhederne skyldes formentlig ofte rimnød (jfr. rimet »Gud« : »Sa-baoth« 9.13:14). Formen »hændhæ« 8.18 (»y thyndh hændhæ«) er vel også betinget af det tyske forlæg.

De metriske uregelmæssigheder som Garstein finder i Mariavisen er kun tilsyneladende, og skyldes enten fejlskrivninger i håndskriftet eller fejllæsninger eller -tolkninger i Garsteins udgave¹⁴. Faktisk er den metriske struktur ganske klar og overholdes regelret (med de ovenfor anførte undtagelser, som muligvis er dialektalt bestemt). Hver strofe i oversættelsen har ligesom det tyske forlæg 18 linjer, vekslende mellem jambisk dimeter med mandlig udgang og jambisk trimeter med kvindelig udgang.

Rimskemaet er (som i det tyske forlæg) aaBccBddEEffggHiiH. Den metriske struktur minder således i flere henseender om Stihens *Herre Jesu Christ* (Du herre Krist), hvor strofen imidlertid kun har 7 linjer (og rimskema aaBcccB).

Vinjobogens tekst af *Maria bold* skæmmes af en del fejlskrivninger, som ikke alle kan rettes med sikkerhed. I noterne til teksten er formentlige fejl påpeget og i nogle tilfælde søgt rettet; disse noter (der bringes efter teksten) indeholder desuden enkelte kommentarer til teksten.

Vinjobogen bl. 41v-42r, lidt forstørret. Foto: Norsk Riksarkiv.

Her bæginnæs Maria boll paa danskæ.

1. [41v] Maria boldh
aff slecth wdh waldh
en ross offwer alle tornæ
thu haffwer myn machth
yghen belacth
ther lengæ haar væryth fforloryth
Modh Adams ffaldh

1. MAría zart,
von edler art,
ein roß an allen doren,
Dw hast auß macht
her wider pracht
das vor lang was verloren
Durch adams fall;

bleff thw wdh voldh
 ther Gabriel vdh sendes
 [42r] ladh ey modh bekendes
 myn syndh myn skylld
 thw ver meg hwldh/
 thu vesth myndh brøsth
 thw ver myndh trøsth
 Miskwinnhedh meg h ffor verffwæ
 Wdh y myndh Dødh
 ffrelss meg aff nødh
 ladh meg ey plath fordherue.

2. [42v] *Maria* myldh
 thw haffver aff styll
 vor olde ffers ffor longhæ
 som ar och dade
 y vegh och klag
 thyll helwedz loff ath fanghe/
 the hadhe tyll ydh
 y allen thydh
 thyll hymmerighes porth ath klaffwe/
 thyll handh vyllæ seg wmagæ
 [43r] handh sty her nedh/
 handh gaff dhem *fredh/
 bortogh theyrss pynnæ/
 ffor medel syn
 kyøskæ iomffrulygh æree/
 hvad thet thet er skedh
 thet ær betedh
 thyll hymmeriges kronæ ath bærec.

3. *Maria* klar
 thw haff[43v]wer ffor war
 medh pynæ och sorygh gangen/
 then thyd thyndh ffrwet
 medh sthor vtucth/
 vslylygh vor ffangen
 gyff nodhen thynd
 offwer syndher myndh

dir hat die wall
 sandt gabriel versprochen.
 hilff, das nit werd gerochen
 mein sündt vnd schuld,
 erwirb mir huld,
 Dann kain trost ist,
 wo dw nit pist
 barmhertzigkait erberben.
 Am lesten endt,
 ik pitt, nit wendt
 von mir in meinem sterben.

2. *Maria* milt,
 dw hast gestilt
 der altuäter verlangen,
 Die jar vnnd tag
 in wee vnnd klag
 die vorhell het gefangen.
 ZW aller tzeyt
 wünschten sy streit,
 dar durch des himels pforten
 zerriß allen orten,
 vnd herab kam
 der in abnam
 Graussamlich pein:
 das alls durch dein
 keüsch junckfreilichs geperen
 Ist abgestellt,
 darumb dich zellt
 all welt ain kron der eren.

4. *Maria* clar,
 dw pist für war
 in grossem schmerzen gangenn,
 Da dir dein frucht
 mit vil vnzucht
 vnschuldig wardt gefangen,
 Durch meine thadt:
 erwirb mir gnad,

ath bedhræ hæf myndh leffnith/
thy [44r] ieg er nw begryffwen
medh sworn pynnæ/
ffor syndher mynnæ/
ieg haffwer ffor dhylth/
mynd lyffs thydh vdhen endhæ
O verdygh rooss/
thw ver megh hoss
mynd kranckhed ffraa meg vendhæ.

4. [44v] Maria ren
thw est all en
och syndr<e>s trøst paa iordhen/
thw vor wnffangen
aff ewyg rodh/
en modher theg ath vordhe/
then salyghed
bleff theg bethed
thw wenth thyll meg thyndh nodhæ
mynd plycth skall thw [45r] ffor rodhæ
O werdyg ffrweth
all mynd thyll fflweth/
haffwer ieg thyll theg/
thet thw vost megh
med Sancte Ioannes gyffwith/
O modher godh
gyff syndhæ bodh
then stundh meg vyndher lyffweth.

5. [45v] Maria boldh
stordh offwer volldh
monnæ tha thydh hyærth<æ> lydhæ/
thet hwasse spywdh/
stack blodhyt wdh
aff Ihesu Cristi sydhæ
hans blodh wdh randh
tyn machth ffor svandh
aff sorig monnæ [46r] thw beswymæ

zŵ pessern hier mein leben.
yetzund bin ich vmb geben
mit schwärer pein,
geet als durch mein
Groß sündt vnd schuld,
vil ich verdult
am leib an allen enden:
O werde roß,
mein kranckhayt ploß
dein gnad nit von mir wende.

3. Maria rain
du pist alain
der sünder trost auf erden,
Dar vmb dich hat
der ewig rat
erwelt, ein muter werden
Des höchsten hayll,
der durch vrtayll
am jungsten tag wirt richten.
halt mich in deinen pflichten,
o werde frucht,
all mein zŵflucht
Hab ich zŵ dir,
am kreüz pist mir
mit sandt Johannes geben,
Das dw auch mein
müter wellest sein,
frist hic vnd dort mein leben.

5. Maria zart,
gemeret wardt
in dir groß layd vnnd schmerzen,
Da dein kind tot
ain sper mit not
durchstach sein senftes herten,
Des plütes safft
schwecht dir dein kraft,
vor layd thet es dir sincken,

y then sammæ tymæ/
 Iohannes kam
 hand bor thet ffrem/
 tha gyck thet swer/
 thytt hyært hæ nær/
 ther Symeon aff sawdhæ/
 thw iomfru godh/
 ther thw opp stodh/
 thyn kæræ søns dødh thw klawedhæ.

6. [46v] Maria skøn
 thyt høgsthæ løn/
 nar ieg skall her aff ffare
 saa kom thyll meg
 bestermæ meg
 ffraa ffalskæ dyæwels snaræ
 hyn ffalskæ Sathan
 nar iag ey kand/
 hans ffalskæ lysth [47r] besyndhe
 ieg mothæ hannem offwer wyndhæ/
 Thw skywll meg tha
 wndher koben blaa/
 gack ffor thyn søn
 medh myller bøndh
 thyth hyærtthæ brøsth och armæ/
 Gør vdhen ieff
 bedh meg venskaff
 hand seg offwer [47v] meg ffor barmæ.

7. Maria godh/
 wer meg ickæ ymodh
 gud fadher om handh vyll strenghe
 then thyd thyn søndh
 gud ffadher klor[?]
 som handh paa korssyth monnæ hcngha/
 ath handh wyllæ the
 och ladhæ bese
 gud [48r] ffadher/ och søndh ath blyffwæ
 thyth hærtthæ ffødher och sydhæ

Johannes thet man wincken,
 der lieff pald dar,
 hūb dich enpar,
 Do dir das schwert
 dein hertz versert,
 da von Symcon saget.
 Ach fraw so wert:
 sünn, luft vnd erdt
 des lebens tot ser klaget.

6. Maria wert,
 so mein sell kert
 von diser erdt muß schayden,
 So kum z^w mir,
 peschütz mich schier,
 das mir doch nit vorlayde
 Der falsch sathan,
 wan ich nit kan
 sein teuflich list erkennen;
 Maria, thū mich nennenn,
 wirff vmb mich auch
 deins mantels fach,
 Vnd so dein kind
 mich richt geschwind,
 zayg, fraw, dein hertz vnd brüste
 Deim sun Jesu
 sprich 'gib mir nu
 dem sünder ewig friste.'

7. Maria gūt,
 wenn in vnmut
 der vater von mir wendet,
 So pitt das vor,
 dein sun schick dar,
 sein seyten, fūß vnnd hende,
 Denn mag nit ser
 der vater mer
 wider mich vrtail sprechen,
 es mag sich auch nit rechen

saa kænd skææ
aff alskøns wee
alth ffor thyn bøn
aff ffadher och søndh
then helly andz nodhæ ath nydhæ
Ath iæg mo tess
nw væræ viss
ffor syndhen meg behyttthæ.

8. [48v] Maria ffyndh
thyt klaræ skyndh
oplysser then øpperstæ tronæ
ther øpperlygh
vor seth paa theg
aff sty<e>rner xii en kronæ
threfollyghed
haffwer theg bethed/
med nodhen stor om gyffwyth/
then stwndh <meg> vyndher lyffwyth
ieg skyffthæ maa/
och [49r] bødher ffaa
O iomfru sødh
hy<e>lp meg ath bødher
ffor ieg skall verden endhæ/
O all myndh trøsth/
efter hyærthens brøst
thagh myndh syell y thyndh hændhæ.

9. Maria ffrwe
hyelp meg ath skwæ
thynd søn ffor dössenz e<n>dhæ.
[49v] thw skyckæ myn syell
Sancte Michael/
y hymmerighæ yndh ath sendhæ/
Thyll engh<l>e sangh/
ffor wdhen twongh
Sanctus Sanctus ath nemmæ
som synges aff derys stemmæ
hellygh hellygh

Gott der heilig geist,
der vast ser preist
Sûß gûtigkait,
erst ist perait
Got wesentliche gûte:
Also werd ich
sâlig durch dich,
vor sünden mich pehûte.

8. Maria fein,
dein klarer schein
erleücht dein hõchsten trone,
Do dir mit ern
von den zwõlf stern
ward aufgesctzt ain krone,
Driualtigkait
hat dich beklait
mit hohen gnaden vmbgeben.
Maria, frist mir mein leben
so lang vnd vill,
piß auff das zill.
O Junckfraw sûß,
hilff das ich pûß
mein sündt vor meinem ende,
Vnnd so mir pricht
mein hertz vnd gsicht
peüt meiner sel dein hende.

9. Maria fraw,
hilf, das ich schaw
dein kind vor meinem ende,
Schick meiner sell
sandt Michael,
das er sie fûr pehende
Jnß himelreich,
da all geleich
die engel frõlich singen,
ir stim thût hell erklingen
‘heyllig, heilig

thw [50r] est hellygh
 O sterkæ *gud*
 aff Sabaoth
 thw meg aldher ffor glemmæ/
 ssaa ffaar en ændhc/
 alth myndh <elænde>
 nar ieg then glædhe maa ffremmæ.

10. Marya klar/
 tu wysth well nar
 [50v] ffygwren theg betedhc/
 Gedyonis ffetth/
 hand bleff wweth
 dog handh wythh vdh spredhæ/
 Ezycaell <. . .>
 hand ssaa then porth/
 ther alder bleff op ladhæn/
 thet kwnnæ reth ynthe skadhæ/
 thw bardh [51r] thyndh ffrweth
 och bleff thyll lweth/
 aff theg vdh fflødh
 thet englæ brødh
 thyll evyg thydh skall vaare//
 fly ey ffræa meg/
 thess bedher ieg theg
 nar ieg skall her aff ffaræ.

11. [51v] *Maria* ren
 iomfru all en
 som haffwer ynghen vanskæ/
 ther leffwer ey mandh
 thyll ffwllæ kandh
 thytt loff vty paa Danskæ/
 ey er thyndh lygæ
 y hemmerig
 handh er och ey paa iordhen
 thyn lyghæ kandh engen [51r] vordhæ.
 O creatur
 och iomffru pyr

pistu, heilig,
 O starcker got
 von sabaoth,
 regierst gewaltiggleichen':
 So hat ein endt
 all mein ellendt,
 ich frew mich ewiggleichenn.

10. Maria klar
 du pist für war
 figurlich woll pedeütenn
 Das kitzfell fron
 das gedeon
 von got siglich zŵ streiten
 Betzaichnet wart,
 dw pist die port
 die ewig bleibt verschlossen,
 von dir ist auß geflossenn
 das ewig wort,
 dw pist der gart,
 Der petzaichnet prunn,
 klar als die sunn,
 bedeütt vor langen jarenn:
 Von mir nit zewch
 dein hillf vnd trew,
 so ich von hin soll farenn.

11. Maria maidt,
 an alles layd,
 in dir ist kain geprechenn,
 Es lebt kain man
 der mag vnd kan
 dein glori groß aussprechen.
 Dein hohes lob
 schwebt ewig ob
 im himell vnnd auff erden,
 dein gleich mag nymmer werden
 kain creatur,
 o junckfraw pur,

Nar thet skall skæ/
aff sorrygh och vee
myth hyærthæ maa tha brøsstæ
Thaa tenck ther paa
hwadh ieg ffor maa
huadh thw vylth megh thaa trøstæ.

Wenß dartzw kümbt
das mein mund stumbt,
mein sell vom leib sol keren,
So gedencck dar an
das ich dich han
gedacht hye mit zw eren.

Tekstnoter

Str. 1.3 »offwer« er vel en fejl for *uden*, jfr. den tyske tekst.

Str. 1.4-6 giver i og for sig mening, men en sammenligning med den tyske tekst rejser det spørgsmål, om der ikke er sket en forvanskning: »myn machth« kunne være fejlopfattet for »medh machth«, og »ther« i l. 6 en deraf følgende fejl for »thet«.

Str. 2.4 »ar«, både Bang og Garstein læser »ær«, men a'et synes ganske klart.

Str. 2.6 »thyll helwedz loff ath fanghe« – skrivemåden »loff« kan være præf. sing. (eller fejl eller apokoperet form for præf. plur.) af vb. *ligge*, jfr. GG § 638, anm. 5. Den tilsvarende linje i *O Jesu bold* i salmebøgerne 1536 og 1553 lyder »vdi hellfuede laage fangen«, og på det grundlag kan følgende forslag til restitution fremsættes: »thyll helwedz *loffwe *fangen« (med præp. *til* om forbliven på stedet, som på tysk). Forslaget forudsætter at »ffor longhæ« i l. 3 rettes til »ffor longhæn«, hvad der forekommer naturligt nok, når man ser på den tyske tekst. Det mærkelige er at formen *uden* n går igen i salmebøgerne 1533, 1536, 1553 og 1569, jfr. Kalkar I, 655a.

Str. 2.7 »the«, Bang og Garstein læser »thu«, hvad der synes grafisk muligt, men jfr. den tyske tekst.

Str. 2.12 »*fredh« rettet fra håndskriftets »frest« (?), sål. Bang); Garstein læser, sikkert med urette, »freff«.

Str. 2.14 »syn« – biskop Bang ser heri en teologisk vranglærdom, men det er vel bare en skrivefejl, »syn« for »thyn«.

Str. 2.16 »thet thet«, sic, måske fejl for »thet ther«?

Str. 2.17 »thet«, sic, formentlig fejl for »theg«.

Str. 3 og 4 er ombyttede i forhold til den tyske tekst.

Str. 3.6 »vslylygh«, selv om ordet i og for sig giver mening, er det formentlig en forvanskning af *uskyldig*, jfr. den tyske tekst.

Str. 3.9 »hær«, + »my« (overstreget) MS.

Str. 3.9-10. Rimet »leffnith« : »begryffwen« synes at være forvansket (for *livet* : *begrivet* el. lign.?) I en anden Mariavise findes et lignende rim: »læfnæt« : »giffuen«, Frandsen 1926, nr. 12.

Str. 4.4-5. Rimet »wnffangen« : »rodh« kan muligvis restitueres til *undfået* : *råd*, jfr. den tyske tekst. Ligesom i 2.13 antager Bang (der forstår »rodh« som *rod*)

en uklarhed på det teologiske plan, en sammenglidning af Kristus og Maria. Verbet *undfange* kan dog vel enten referere til læren om Marias ubesmittede undfangelse, eller måske, ligesom middelnedertysk *entvangen*, betyde »in Dienst nehmen, engagieren« (A. Lübben, *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch* 1888, repr. Darmstadt 1979).

Str. 5.11 »kam«, Bang og Garstein læser »kom«, men bogstavet er snarest *a*.

Str. 5.12 »thet« er formentlig en fejl for »theg«, jfr. den tyske tekst.

Str. 5.15 »Symeon«, Bang og Garstein har begge læst »synce on«.

Str. 6.15-16 »thyth« kunne muligvis være en fejl for *te*, jfr. den tyske teksts »zayg«. Det der er tale om, er at Maria som led i sin forbøn blotter bryst og arme (jfr. artiklen »Mariafremstillinger« i *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*.)

Str. 6.17 »ieff«, læs »iaff«? (jfr. ovenfor, s. 21).

Str. 7.3-12 forekommer håbløst forvansket. I l. 10 omtales Jesu fem sår, jfr. den tyske tekst. Formentlig er »blyffwæ« l. 9 en fejl for »blidæ« (formilde) (jfr. rimet), og »thyth« l. 10 for »syth« (eller »syn«), jfr. »sein seyten...« i den tyske tekst. Videre kan man mistænke »hærtthæ« l. 10 for at være en fejl for *hændær* (jfr. den tyske tekst), og måske »then thyd« l. 4 for at være en fejl for *send thyd*, jfr. »schick dar« i den tyske tekst. Disse rettelser er dog ikke tilstrækkelige til at give fuld mening i teksten. Det sidste ord i l. 5 synes at være »klo« eller »klæ«, hvad der hverken rimet eller giver mening (Bang og Garstein læser »klær«, men dette er næppe rigtigt), og »och sönnd« i l. 9 synes også meningsløst.

Str. 8.16 »myndh«, + »my« (overstreget) MS.

Str. 9.7 »Thyll«, + »æng« (overstreget) MS.

Str. 9.17 »<clænde>«, jfr. den tyske tekst; Bang efterlader en åben plads, Garstein indsætter »græmmæ«(!)

Str. 10.4-6 »wweth«, dvs. *uvædet* (Domm. 6.39-40).

Str. 10.7 Her må mangle et ord, som synes at have rimet på »porth«.

Str. 10.8 »ssaa« følges af bogstaverne »sy«, vistnok overstregede; Bang omtaler ikke disse bogstaver, men læser det følgende ord som »then«, medens Garstein læser »sythen«.

Str. 10.9:10 »ladhæn« : »skadhæ« – rimet (og meningen?) kunne forbedres hvis man læste »skadhæ<n>«, dvs. *skade'n* med enklitisk pronomen *-(a)n*, jfr. GG § 567 med anm. 2.

Str. 11.13 »Nar«, både Bang og Garstein læser »nv« (»Nw«), hvad der rent grafisk ikke forekommer udelukket, men jfr. den tyske tekst.

Hans Thomissøns tekst af O Jesu bold.

Hans Thomissøn har overtaget salmen *O Jesu bold* fra ældre danske salmebøger; den findes i *Malmø-salmebogen* 1533, *Nogle nye Psalmer og Lofsange*, udg. af Ludwig Dietz i Rostock 1536, og i *En Ny Psalmebog* 1553. Nedenfor aftrykkes Hans Thomissøns version af salmen sideløbende med den nedertyske tekst af *O Jesu zart* efter Slüters salmebog 1531 (Wiechmann-Kadows udgave 1858). Som tidligere omtalt har Niels Knud Andersen påvist at *O Jesu bold* må være oversat efter den nedertyske version af Hans Sachs' salme, og dette forklarer hvorfor verslinjen 2.10 i salmebøgerne 1533, 1553 og 1569 lyder »ath obnes (i) alle orde« (1536 »ladt op vdi alle orth«), hvad der ikke svarer til Sachs 1525 (»vnn sendt vns des wir warten«), men snarere til *Maria zart*: »zerriß al-len orten«. *Maria bold* har en afvigende tekst på dette sted og kan altså ikke have været mellemledet, sådan som Niels Møller forestillede sig uden at kende den danske tekst (Møller 1923, II, s. 108-10). Af de øvrige af Niels Møller omtalte mindre afvigelser fra den tyske tekst (1.1-2, 5.3, 5.11-12, 7.13-14) er det kun tilnavnet *bold* (1.1) og måske »O Herre sød« (5.11) der forudsætter kendskab til den ældre danske oversættelse; resten kan hverken forklares ud fra den nedertyske version af Hans Sachs eller ud fra *Maria bold*; der må simpelthen være tale om poetiske friheder. De verballigheder der findes mellem *O Jesu bold* i de ældre salmebøger (1533, 1536 og 1553) og *Maria bold* finder en tilfredsstillende forklaring i at de to danske tekster er oversat efter indbyrdes nærbeslægtede tyske; en undtagelse er her selve førstelinjens epitet *bold*, der ligesom melodien, som er intimt sammenhængende hermed, må være overtaget fra den katolske vise.

Hvis man imidlertid sammenligner Hans Thomissøns tekst af *O Jesu bold* med de ældre salmebøgers, finder man den betydelige afvigelse at salmen hos Hans Thomissøn har otte strofer, men hos Hans Sachs og i de ældre danske salmebøger kun syv. Dette er bemærket af Niels Møller, som gætter på at Hans Thomissøn her har benyttet den (hypotetiske) ældre danske oversættelse. Fundet af Vinjebogens tekst bekræfter Niels Møllers gætning: den ottende strofe hos Hans Thomissøn bygger tydeligvis på *Maria bold* str. 6; de første ti linjer er næsten identiske med Maria-visens (bortset fra at Maria er erstattet med Jesus), hvorimod de sidste otte linjer synes nydigtet af en ringere poet (Hans Thomissøn selv?), der foruden lidt besvær med versfødderne har nogle temmelig vulgære, muligvis rimbestemte, forventninger til den evige salighed¹⁵.

Linje 6 i str. 2 hos Hans Thomissøn synes også at måtte være påvirket fra *Maria bold*. Hans Sachs har overtaget den direkte fra *Maria zart*: »die vorhell het gefangen«. Forestillingen om helvedes forgård (*limbus patrum*) som opholdssted for de retfærdige forfædre, der blot havde været så uheldige at komme til verden før Kristi forsoningsdød, synes allerede at være gået tabt i *Maria bold*, hvor linjen i øvrigt er forvansket (se note til stedet), men linjen lyder i de ældre danske salmebøger: »vdi hellfuede laage fangne«. Der synes at måtte være en form for associationsbestemt (?) sammenhæng mellem »loff« i *Maria bold* (selv om dette snarere betyder *lå* end *lov*) og »lousens Aag« hos Hans Thomissøn. Hvis disse omredigeringer er foretaget af Hans Thomissøn selv – hvad alt tyder på – viser det, som Niels Møller siger, dels hans kendskab til den gamle katolske vise, dels hans pålidelighed når det gælder de salmers forhistorie han optager i sin salmebog.

Maria bold/ Christelige foruent
Jesu Christo til Loff oc ære.

Eyn gedychte vp de wyse
Maria tzart

1. O Jesu bold
met megit vold/
Gud Faders Søn oc ære/
Du haffuer met mact
nu øde-lagt/
den falske Dieffuels snare/
Mod Adams fald/
fickst du det kald/
som oss Gud Fader icte/
paa det hand vilde forgette/
min Synd oc skyld/
du varst mig huld/
der er ey trøst/
huor du ey est/
Barmhiertighed at forhuærffue/
huem ey haffuer dig/
oc din Naade met sig/
hand er euig fordærffuit.

1. O Jesu tzarth/
godtliker arth/
van Got vader gebaren/
Du heffst mit macht
hêr wedder bracht/
dat vorlanghes was vorlarenn/
Dorch Adams val/
so dy all wol/
van God vader vorspraken/
vp dat wurde geraken/
miner sünd vnd schult/
vorworuestu huld/
went nên trost ys/
wor du nicht byst
barmherticheyt vorweruen/
Wol dy nicht hat/
vnde dyne gnad/
de moth ewichlick steruen.

2. O Christe mild/
du haffuer stild

2. O Christe myld/
du heffst ghestylt/

Vore Oldefæders forlange/
Som Aar oc dag/
i vee oc wmag/
Vnder lousens Aag laae fangne/
Vdaff stor nød
robte de/ O Gud
Lad op de Himmelske porte/
At obnes i alle orde/
Sent oss din Søn/
der tager oss hen
Den suare vee/
som du lodst ske/
O Christe/ met din pine/
Der faare est du
offuer Verden nu
En Herre til euig tide.

3. O Jesu reen
du est allene
Alle synderis trøst paa Jorden/
Som vaar forseet
aff euighed
Jt Menniske skulde vorde/
Oss alle til trøst/
foruden brøst/
Du skalt dem alle dømme
Der ey ville Troen nemme/
O verdige Fruct/
all min tilfluct
Haffuer ieg til dig/
thi du haffuer mig
Forhuærfuit euig glæde/
Mit haab til dig
er tryggelig/
Der mig kand naaden giffue.

4. O Christe god/
aff Dauids Rod
Naadig foruden ende/

der oldueder vorlangen/
De yar vnde dage/
jnn we vnde klage/
de vorhelle hêlt geuangen/
Dorch grote nodt/
repen o Got/
thoryt des hemmels porten/
Do vp jn allen ôrden/
sende vns dyn kindt/
dat vann vnns nympt/
de sware pyn/
welck ys geschên/
O Christe dorch dyn lyden/
Darum dy hold/
eynen Heren stolt/
de werlt tho ewygen tyden.

3. O Jesu reynn/
du byst alleyn
der sûnder trost vpp erden/
Darum dy hatt/
de ewyghe rath/
vorwelt minsche tho werden/
Vnns all tho hey/
an allen feyl/
thom jûngesten daghe werst richten/
<die dir glawben mit nichten>
O wêrde frucht/
all mynn thoflucht/
hebbe yck tho dy/
wente du heffst my/
vorworuen ewich lêuen/
Jn dy hap jck/
gantz vestichlick/
de du my gnade kanst gêuen.

4. O Christe gudt/
help nu vth nodt/
gnedich jn allen enden/

Gantske flittelig
haffuer du mig/
Jgen til dig ladit vende/
Alt met dit Ord
haffuer du det giort/
Fra falske Propheters lære/
Der røffuede mig fra din ære/
Met deris dict
oc falske scriffu/
Jeg led der paa/
oc meente saa
der met stor naade forhuærffue/
jeg forlod dig/
døm icke mig/
min wforstand det giorde.

5. O Jesu fin/
dit ord giffuer skin/
Lær oss dig ret at dyrcke/
Oc være deris tolck
dine arme folck/
Som side vdi det mørcke/
Haffue ingen frist/
men argelist
Alt vdaff Menniskens lære/
J dem dine ord formere/
O Herre sød
hielp her aff nød/
Giff dem din trøst
du haffuer forløst
Met pine oc død allene/
De haabe til dig
samdirectelig/
Ey paa deris gierning wrene.

6. O Christe kiere/
om det saa skeer
Dit ord skal fra mig vige/
Saa kom til mig

Wo gar gûdlick/
Here heffstu myck/
gehulpen tho dy wenden/
Myt dynem wort/
recht also vort/
vann den valschen Propheten/
de mi voruðret hedden/
vp menniger ley/
<jr> glyßnerye/
vpp eghen werck/
vnd mēde starck/
gnade my tho vorweruen/
Jck vorleth dy/
nicht richte my/
myn vnwetent vorderuen.

5. O Jesu fyn
dyn wort gyffst schyn/
dat lûchtet klar vnd wysse/
Jdt helpt vth pyn/
den armen dyn/
de dar sytten jn dûsternisse/
nēn row noch rast/
hebben se vast/
wol jn der minschen lere/
jn en dyn wort vormere/
help en dar van
tho rechter ban/
gyff du enn trost/
na dem du heffst/
vorlôset de werlt gemeyne/
Alleyn jnn dy/
êr hôpen sy/
nicht jn êr werck vnreyne.

6. O Christe werdt/
so dyn wort kêrt/
van my vnnde syck affscheyde/
So kum du Herr/

miskundelig/
Oc lad mig ey besuige
Aff Menniskens skick
oc falske dict/
Huem kand den list begribe?
Hun lader sig hellig scriffue/
Som dog er løgn
oc idel segn/
Din hellige røst
er liffruit vist/
Dit ord kand sandhed lære/
Det spise mig
ieg beder dig/
Lad mig det ey ombære.

7. O Jesu Christ
sand Gud du est/
Jngen brøst i dig kand være/
Hand er ey queg
der fuldelig
Bescriffue kand din ære/
Din herlighed
oc maiestet/
Ere alting vndergiffuen/
J huad som helst der leffuer
Alle creatur/
O Konning pur/
Naar ieg skal dø
aff denne ø/
Mit hierte maa da lide/
Da hielp du mig/
at ieg hoss dig
Euindelig maa leffue.

8. O Jesu skøn/
Guds euige Søn/
Naar ieg skal her aff fare/
Da bliff hoss mig/
beskerme mig

bescherme my/
vpp dat my nicht vorleyde/
Der minschen leer/
de glytztet seer/
wol kann ér lyst bekennen/
se deyth syck hyllich nōmen/
Vnde ys doch nicht/
wen minschen dycht/
alleyn dyn wort/
dat ys gehōrt/
vnd ys dat lēuent wysse/
dath spyse my/
yck bydde dy/
tho ewichlyker fryste.

7. O Jesu Christ/
war God du byst/
jn dy ys nēn gebrēke.
Jd js nēn man/
de mach vnn kan:
dyn eer to vullen vthspreken/
Dyn hōgste eer/
sweuet ewich meer/
dy ys allent gegeuen/
wat ye gewan da lēuen/
all creatur/
O Kōninck pur/
went dar thokumpt/
myn mundt vorstumpt:
lyfflick den dodt moth lyden/
Denn help du my/
dat yck sta by/
dyner gerechtenn syden/
AMEN.

Fra falske Dieffuels snare.
 Den falske Sathan/
 naar ieg ey kand
 Hans falske list besinde/
 Jeg maatte hannem offueruinde/
 Giør for mig bøn/
 O gode Guds Søn
 Til Fader din/
 at hand for sin
 Godhed/ vil mig anamme
 Til Himmerigs ære/
 at icg kand der
 Mod Dieffuelen braske oc bramme.

Litteratur

- Joachim Slüter's ältestes rostocker Gesangbuch vom Jahre 1531... Nach den Originaldrucken wortgetreu herausgegeben von C. M. Wiechmann-Kadow, Schwerin 1858.
- Malmø-salmebogen 1533, faksimileudgave Malmö 1967.
- Hans Thomissøns Psalmebog 1569, faksimileudgave København 1968.
- En Ny Psalmebog 1553, faksimileudgave København 1983.
- Nogle nye Psalmer oc Lofsange 1536, faksimileudgave København 1972 (Ludwig Dietz' Salmebog).
- Andersen 1983: Niels Knud Andersen, *En Ny Psalmebog 1553*, II, København.
- Bang 1888: A. Chr. Bang (udg.), »Maria-Bønner«, *Theologisk Tidsskrift for den evangelisk-lutherske Kirke i Norge*, 3. rk., II, Kristiania, s. 539-48.
- Brandt & Helweg: *Den Danske Psalmedigtning samlet og ordnet af Carl J. Brandt og Ludvig Helweg*, I-II København 1846-47.
- Brix 1935: Hans Brix, *Analyser og Problemer* II, København.
- Brøndum-Nielsen 1930: Johs. Brøndum-Nielsen, *Om Rimkrønikens Sprogform og Tilblivelse*, København.
- Frandsen 1926: Ernst Frandsen, *Mariaviserne. Den lyriske Madonnadigtning fra Danmarks Middelalder, belyst gennem Bønnebøgernes Prosatexter*, København.
- Friis 1945: Oluf Friis, *Den danske Litteraturs Historie* I, København.
- GG: Johs. Brøndum-Nielsen, *Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling*, I-VIII, København 1950-73.
- Garstein 1993: Oskar Garstein (udg.), *Vinjeboka. Den eldste svartebok fra norsk middelalder*, Oslo.

- Kalkar: Otto Kalkar, *Ordbog til det ældre danske sprog (1300-1700)*, I-V, København 1881-1918.
- Kristensen 1933: Marius Kristensen (udg.), *En klosterbog fra middelalderens slutning* (AM 76, 8°), (STUAGNL), København.
- Louis-Jensen 1995: Anmeldelse af Garstein 1993, *Maal og Minne* 3/4 1995, under trykning.
- LUD: Aage Hansen, *Den lydlige udvikling i dansk* I-II, København 1962-71.
- Malling 1962-78: Anders Malling, *Dansk salmehistorie* I-VIII, København.
- Møller 1923: Niels Møller, *Salmesprog og Salmetyper. En psykologisk Under-søgelse af Reformationsaarhundredets danske Menighedssang til og med Hans Thomissøns Salmehog*, København.
- Schreiber 1926: W.L. Schreiber, *Handbuch der Holz- und Metalschnitte des XV. Jahrhunderts*, Leipzig.
- Steidl 1918: P.D. Steidl, *Vor Frues Sange fra Danmarks Middelalder*, København.
- Wackernagel: Ph. Wackernagel, *Das deutsche Kirchenlied von der ältesten Zeit bis zum Anfang des 17. Jahrhunderts*, I-V, Leipzig 1864-77.
- Walther 1969: Hans Walther, *Initia carminum ac versuum medii aevi posterioris Latinorum. Alphabetisches Verzeichnis der Versanfänge mittellateinischer Dichtungen*, 2. udg., Göttingen.
- Widding 1933: S. Widding, *Dansk Messe, Tide- og Psalmesang 1528-1573*, I-II, København.

Noter

* Jeg vil gerne takke min institutkollega Britta Olrik Frederiksen for kyndig og tålmodig vejledning i forbindelse med sprogbeskrivelsen.

1. Der findes en svensk paralleltekst til *Maria hun er en jomfru ren*, som på nogle punkter må stå nærmere det oprindelige, men dette beviser naturligvis ikke i sig selv svensk oprindelse. Se Malling 1962-78 III (1963), s. 292-95. Brix 1935 s. 54-57, 89 fremfører argumenter for at henføre *Maria hun er en jomfru ren* til Peder Ræv Lilles forfatterskab.
2. Frandsen 1926, s. 201, Friis 1945, s. 165.
3. Trykt i Wackernagel III, 1870, nr. 80.
4. Brandt & Helweg I s. 5, med henv. til Th(omissøn), hvor oplysningen imidlertid ikke findes (oplysningen gentages i Steidl 1918, s. 200, Frandsen 1926, s. 203, Widding 1933 II s. 64, Malling 1962-78 VIII (1978), s. 26).
5. Trykfejl i Andersen 1983, s. 95: 180.
6. Den nedertyske tekst af *O Jesu zart* aftrykkes her s. 32-35 som paralleltekst til Hans Thomissøns *O Jesu bold* efter Wiechmann-Kadows udgave 1858. Denne udgave har et par overspringelser, hvor den danske oversætter må have haft den fuldstændige tekst (lakunerne, i str. 3 og 4, er udfyldt efter den højtytske tekst i Wackernagel III, nr. 80, da jeg ikke har haft adgang til origi-

naludgaven af Slüters salmebog og derfor ikke har kunnet konstatere om og så den indeholder overspringelserne).

7. Garstein henviser (s. 51) til registeret i Wackernagel II, s. 1178-79, men *Maria zart* (nr. 1036) er ikke at finde på disse sider. Den hymne der anføres i Vinjebogens indledning s. 33 (Wackernagel V (1877), nr. 1463) er ganske vist beslægtet med *Maria zart*, men har kun 5 linjer i strofen. De hymner som Garstein henviser til i Wackernagel IV og V står langt fjernere både metrisk og indholdsmæssigt. – Der findes en latinsk paralleltekst til *Maria zart* (dog kun str. 1), dels i et tysk tryk fra 16. årh., se Walther 1969, nr. 10690, med henvisning til Schreiber 1926, dels i et islandsk håndskrift, AM 622 4to, udg. i tillæg til Kristensen 1933, s. 214-15.
8. Den engelske mediavalist Christopher Hohler har på et tidspunkt før 1974 afskrevet størstedelen af Vinjebogen, dog ikke Mariavisen. Hans afskrift og medfølgende notater om Vinjebogen opbevares sammen med håndskriftet på Oslo Katedralskoles bibliotek. Ved venlig imødekommenhed fra bibliotekarens side har jeg haft adgang til en fotokopi af disse notater. Det må antages at Garstein har sin læsning af notitsen nederst på bl. 41r fra Hohler, som omtaler notitsen således: »This seems to read: Herræ Haquinæs Mariæ bon paa Dansskæ. Haakon is presumably a Norwegian, irrespective of whether he actually composed the poem or merely put it into circulation«. Bang derimod omtaler ikke notitsen, og det er derfor unøjagtigt når Garstein siger: »Enkelte forskere, som Bang og Hohler, har gått ut fra at Håkon sannsynligvis var en nordmann« (s. 101). Bang henviser i al almindelighed til at Vinjebogen indeholder norske ordformer og altså må være »afskrevet af Nordmænd«, og specielt om Mariavisen siger han: »At disse rimede Bønner til Maria er afskrevne af en norsk Mand og brugt i Norge, er en afgjort Sag« (s. 539).
9. Iflg. GG § 306 er det kun ømålene der har sammenfald mellem den ved klusilsvækkelsen opståede spirant *þ* (<b <p) og den fællesnordiske spirant *ð*.
10. Hånd J har sammenfald mellem ældre /nn/ og /nd/ (og i visse tilfælde /n/): pron. *han* skrives »hand(h)« passim, også »bøndh« eller »bøn«, »søndh« eller »søn«.
11. Ifølge venlig oplysning fra ordbogsredaktør Marita Akhøj Nielsen, Gammeldansk Ordbog, DSL, heller ikke i GO's samlinger.
12. Linjen 2.13 »bortogh theyriss pynnæ« har ikke en men to stavelser for meget i forhold til metrum (»Graussamlich pein« i den tyske tekst). Hvis man indsætter den ældre form *thera* (GG § 574,B,I,8), med jysk apokope (jfr. mod. jysk *djæ*, *djær*), kan stavelsesantallet bringes til at passe.
13. Rimet »tornæ« : »fforlorÿth« 1.3:6 er formentlig forvansket; det er fristende at restituere »tornæ« til en apokoperet form med støttevokal: »toren« og lade den rime på »fforloren«.
14. Garstein citerer s. 35 Christopher Hohlers notater angående metrikken. Desværre er der gået kludder i gengivelsen; skanderingen er urigtigt gengivet og Hohlers »rhyme scheme« er blevet til »[r]ytmeskjemact«. Hohlers analyse er, til trods for at han ikke kender den tyske original, helt fyldestgørende, og dens centrale afsnit gengives her i sin oprindelige, uskamferede skikkelse: »The poem is (in principle) written in iambics (of the usual germanic kind in which extra unstressed syllables are disregarded and the short syllable occa-

sionally even omitted) in stanzas of 18 lines which themselves divide into six groups of three lines scanning $\sim - \sim - / \sim - \sim - / \sim - \sim - \sim - \sim -$; except for the fourth group where the long line precedes the two short ones. The rhyme scheme is aab.ccb.ddc.eff.ggh.jjh.; that is to say the short lines rhyme in pairs, the long lines in each group rhyme in pairs, and there is no regular rhyme linkage between one double group of six lines and the next.« Garsteins indvendinger mod denne analyse fører ham til at anbringe gentagelsestegn om en del linjer for at tilvejebringe sangbarhed, hvad der dog kun delvis lykkes.

15. Niels Knud Andersen (Andersen 1983, s. 95) kommenterer ikke Hans Thomissøns str. 8.

Om melodien til »Maria bold«

Af John Bergsagel

Ulig teksten, som først nu er kommet frem i det såkaldte »Vinjeboken«-håndskrift (udg. Oskar Garstein, Oslo 1993), har melodien, som den danske Mariavise »Maria bold« formodentlig er blevet sunget til, længe været kendt fra dens forekomst i Hans Thomissøns *Den Danske Psalmebog* (København 1569), hvor den på bl. 37r, under overskriften »Maria bold/Christelige foruent Jesu Christo til Loff oc ære«, er anvendt til salmen »O Jesu bold« (se musikseksempel, tekst a).

Som tidligere omtalt har melodien, såvel som teksten, sin oprindelse i en tysk vise »Maria zart von edler Art«, som, efter dens vide udbredelse at dømme, har været meget populær i det 15. og 16. århundrede. Således er melodien allerede i slutningen af det 15. årh. blevet brugt (uden tekst) som *cantus firmus*, dvs. det tilgrundsiggende tema, i en firestemmig messe af nederlænderen Jacob Obrecht¹ og ca. 1515 blev den trykt, sammen med 21 strofer, i et lille sanghæfte på 8 blade af Jakob Köbel i Oppenheim.² Under indflydelse af Luthers reformation blev den »verendert und christlich corrigiert« af Meistersangeren Hans Sachs i Nürnberg, som udgav den i et flyveblad 1524, hvorefter den i forskellige omdigtninger hurtigt blev optaget i protestantiske salmebøger, såvel som i katolske samlinger.³

I følge S. Widding⁴ er salmen »vandret« til Danmark i en nedertysk version trykt i Rostockerpsalmebogen 1525. Thomissøn skal have overtaget en dansk oversættelse, som 1536 blev trykt af Dietz i et tillæg til den salmebog han udgav i Rostock 1529, men disse udgivelser har været uden melodier. Hvor Thomissøn har melodien fra vides ikke, men nogle små afvigelser i hans version, i forhold til de kendte tyske og böhmiske

5

a. O Je- su bold met me- git vold/ Gud Fa- ders
 b. Du haf- fuer met nu æ- de- den fal- ske
 Ma- ri- a boldh aff s- de- en ross offwer
 thu haffwer myn mach y- ghen be- lath ther lengæ haar

10

15

Søn oc æ- re/ Mod A- dams fald/ fickst du det
 Dieff- uels æ- sna- re/ Modh A- dams ffaldh bleff thw wdh
 al- le ffor- tor- lo- ryth

20

25

30

35

40

45

50

hald/ som oss Gud Fa- der iet- te/ paa det hand
 voldh ther Ga- bri- el vdh sen- des ladh ey

vil- de for- get- te/ min Synd oc skyld/ du varst mig
 modh be- ken- des myn synndh myn skyllid thw ver meg

huld/ der er ey trøst/ huor du ey est/ Barm-
 hwldh/ thu vesth myndh brøsth thw ver myndh trøsth Mis-

hier- tig- hed at for- huæff- ue/ huem ey haff- uer dig/ oc din
 kwnn- hedh megh ffor- verff- wæ Wdh y myndh Dædh ffrelss

Naa- de met sig/ hand er e- uig for- dærf- uit.
 meg aff nødh ladh megh ey plath for- dher- ue.

Musikeksempel, tekst a. »O Jesu bold« og b. »Maria bold«.

udgivelser, gør det usandsynligt at disse har tjent som forlæg, hvad man ellers kunne have forventet. Når han så i salmebogen henviser til en dansk version af »Maria zart« – hvis eksistens nu er blevet bekræftet – må det være tilladt at antage at han til den danske salme har villet bruge melodien i den form hvori den har været almindeligt kendt af danskere (se musikeksempel, tekst b).

Denne form er imidlertid næppe opstået i Danmark. Glahn har gjort opmærksom på vendingen d'- a- g- d'- c' ved melodiens slutning i Thomissøns version (t. 50-2), hvor der i de fleste tidligere gengivelser findes

d'- a- g- c'- d. En undtagelse er den nederlandske salmebog *Souterliedekens* (Antwerpen 1540), hvorfor Glahn bemærker »Den danske kilde må p.gr. af var. r) [dvs. den nævnte vending] anses for beslægtet med den hollandske.«⁵ Da melodien i *Souterliedekens* fremtræder med en helt anden tekst, »Stelt my een wet Heer onbesmet«, er det næppe sandsynligt at den er blevet brugt af Thomissøn som model, men det er nærliggende at formode at både den hollandske redaktør og Thomissøn har kendt melodien i nogenlunde den samme version. Om den version er af hollandsk oprindelse er ikke til at sige, men den er i hvert fald ikke den samme version som hollænderen Jacob Obrecht har brugt til sin tidligere nævnte messe. Ligeledes skal det bemærkes at den version af melodien som Hólarbispens Guðbrandur Þorláksson benytter i den islandske *Ein ny Psalma Bok* (Hólar 1589), ikke er den som Gísli Jónsson, senere biskop i Skálholt, havde noteret ca. 1549 til en latinsk form af teksten, »Maria ros, cælorum flos« i AM 622, 4°,⁶ men i stedet svarer til Thomissøns, hvorfra den sandsynligvis er blevet overtaget.

Noter

1. Se *Jacobus Obrecht Opera Omnia*. Missae VII. Maria Zart ed. M. van Crevel (Amsterdam 1964) s. XXXII-XXXVI.
2. Se Walter Lipphardt, »Jakob Köbels Liederblatt »Maria zart«, Oppenheim (um 1515)«, *Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie*, X (1965), 152-55, med faksimile-udgave.
3. Om teksterne se P. Wackernagel, *Das deutsche Kirchenlied von der ältesten Zeit bis zum Anfang des 17. Jahrhunderts*, I-V (Leipzig 1864-1877), Bd. II (1867), 803-823; om melodierne se W. Bäumker, *Das katholische deutsche Kirchenlied in seinen Singweisen*, I-IV (Freiburg i. Br. 1886-1911), Bd. II (1883), 89-93, og H. Glahn, *Melodistudier til den lutherske salmesangs historie fra 1524 til ca. 1600*, I-II (København 1954), nr. 60.
4. S. Widding, *Dansk Messe, Tide- og Psalmesang 1528-1573*, I-II (København 1933), bd. II, 64.
5. Glahn *op.cit.*, I, 160.
6. Udgivet af M. Kristensen og E. Abrahamsen i »Tillæg« til *En klosterbog fra middelalderens slutning* (AM 76, 8°) (København 1933), 214-15.

Folkevisens sprog: daterings- og proveniensproblemer¹

Af Poul Lindegård Hjorth

Det er glædeligt at se, at der til stadighed er livlig aktivitet inden for folkeviseforskningen. Men rigtignok bevirker det, at den, der blot befinder sig i periferien, har svært ved at følge med. Det er min situation; jeg har interesseret mig for folkevisen i mange år, men har aldrig haft lejlighed til at specialisere mig i den (og for resten heller ikke i noget andet). På den baggrund vil jeg gerne tage et forbehold eller, om man vil, forlods give en undskyldning: det er meget sandsynligt, at jeg har overset vigtige forskningsresultater fra de senere år. Belysende for min situation er det, at det ene og alene skyldes kollegers venlige omsorg, at jeg har stiftet bekendtskab med David Colberts *The Birth of the Ballad* og med Bengt Jonssons gigantiske, endnu uafsluttede afhandling i Sumlen 1989 og 1990-1991, *Bråvalla och Lena*. Det har været en meget stor oplevelse for mig at lære Colberts og Jonssons værker at kende. Tilmed har de – i relation til det forbehold, jeg nys tog – tjent mig til en smule beroligelse, for i det væld af litteraturhenvisninger, som de bringer, har jeg kun mødt ganske få henvisninger til sproglige behandlinger af folkevisen, som jeg ikke kendte (hvorimod jeg, opmuntrende nok, har savnet nogle stykker, som jeg kendte).

Der er jo det – i al fald ved første øjekast – ejendommelige forhold ved forskningssituationen, at behandlinger af folkevisen under sproglig synsvinkel er såre få. Disse få bliver der til gengæld slidt hårdt på, de påberåbes eller citeres gang på gang. Det drejer sig først og fremmest om følgende:²

Brøndum-Nielsens magisterforelæsning fra 1910 om de danske folkevisers betydning i sproglig henseende, Elias Wesséns provföreläsning fra 1927 om de nordiske folkevisers sprogform, Agnes Agerschous afhandling fra 1943 om oprindelige træk i dansk folkevisesprog og Peter Skautrups kapitel om folkevisesproget i bd. 2 (1947) af hans store sproghistorie. På det sidste synes også Aage Jørgensens artikel om folkevisesproget med særligt henblik på DgF 239 Møens Morgendrømme på vej til at erobre sig en plads i kanon.

Om kapitlet i Skautrups sproghistorie siges det jo ofte, at det ikke byg-

ger på selvstændig forskning. Det er da rigtigt, Skautrup udnytter fx i høj grad Agnes Agerschous afhandling, men heri er der absolut intet odiøst; Skautrup har ikke skullet (eller villet) problematisere gængs opfattelse, men skrive en oversigt over, hvad man mente at kunne sige, og det har han gjort, kyndigt og velafvejet.

Men det er Brøndum-Nielsen og Wessén, der har tildraget sig størst interesse, for så vidt angår Brøndum-Nielsen ikke mindst, når det gælder dateringsspørgsmål; ham vil jeg derfor vende tilbage til om lidt.

Inden da vil jeg dog gerne opholde mig et øjeblik ved det forhold, at filologen vis-a-vis folkevisen kan få den ikke ubetinget behagelige oplevelse at være anbragt i en anden position end den, han egentlig har redskaber til at klare. Han kan beskrive tekster og forhold mellem tekster (således som det inden for folkevisecområdet så fremragende er blevet illustreret af Agnes Agerschou i den store afhandling om Vedels behandling af tekster i Hundredvisebogen³). Men han befinder sig på lige så gyngende grund som – vel at mærke – alle andre, når han forsøger at udtale sig om folkevisens forhold i en periode, hvor den ikke har afsat sig skriftlige spor; med andre ord: han har meget små chancer for at sige noget sikkert, når det gælder noget så centralt som folkevisegenrens eller den enkelte folkevises alder.

Nu gør jeg så alligevel et forsøg. Som optakt hertil må det være rimeligt at præcisere problemstillingen: Det er hævet over tvivl, at folkevisegenren som sådan er middelalderlig; det viser de bevarede stumper fra det 15. århundrede. Spørgsmålet er blot (om man så må sige), hvor langt man kan nå tilbage.

Folkevisens personnavne som dateringskriterium

Det er uimodsigeligt, at der i visernes sprog indgår elementer, som tager sig meget arkaiske ud. I parentes bemærket er det også påfaldende, at en del dårlige rim i viserne kan reddes, hvis de føres tilbage til en ældre sprogform. Det forhold lader jeg ligge i denne omgang, men arkaismerne i det appellativiske ordforråd siger jeg lidt om til sidst. Undersøgelser på dette felt vanskeliggøres i høj grad af, at den ordbog over folkevisesproget, der skulle være kommet som afslutning på DgF, aldrig blev til noget. I øvrigt er det nu om stunder velkendt, at de arkaiske ords værdi som beviser for genrens høje ælde ikke kan accepteres uden nærmere

prøvelse; deres forekomst kunne fx skyldes, at viserne er digtet i egne af Norden, hvor disse ord stadig var levende, eller at visesproget som helhed har modtaget tilskud fra forskellige nordiske dialekter.

I denne situation må det være nærliggende at prøve, om man kan nå resultater inden for et mere begrænset felt, nemlig visernes navnestof; det kunne evt. udgøre så godt et dateringsgrundlag, som man overhovedet kan gøre sig håb om at opnå. Navnestoffet kan sættes i relation til middelalderlige kilder, her har vi en efter omstændighederne meget pålidelig målestok: vi kender middelalderens navne fra daterede og lokaliserede kilder, diplomer o.l. Hvis det nu kan vises, at folkevisen rummer navne, der tidligt uddøde på dansk (eller nordisk) grund, ville denne påvisning veje tungt i diskussionen om genrens alder.

Det er så oplagt en idé at undersøge folkevisernes navnestof, at man kan undre sig over, at ikke flere har gjort noget ved det. Det mig bekendt hidtil eneste forsøg¹ på en sådan undersøgelse er den kortfattede behandling, der indgik i Brøndum-Nielsens magisterforelæsning. Det pågældende afsnit citeres her efter genoptrykket i *Studier og Tydninger* (1951), s. 3-4:

Foruden Folkevisernes almindelige Ordforraad (Fællesnavne) bør ogsaa deres Egennavne, særlig deres Personnavne, tages med i en sproglig Undersøgelse. Ganske vist vexler Navnene i Viserne i høj Grad, dog i det væsentlige saaledes, at et Navn fra én Vise kan overføres til en anden; sjældnere forvanskes de helt eller fortrænges af afgangne yngre Navne. Som Grundlag for en Prøveundersøgelse er her valgt det første halve Hundrede af SVEND GRUNDTVIG's store Samling Trylleviser (2. Bind af »Danmarks gamle Folkeviser«); man finder her særlig følgende Mandsnavne: *Ulver, Germand, Tønne, Aage, Algut, Peder, Karl, Svend, Øgler, Villemand, Alvar, Lave, Bonde, Oluf, Iver, Magnus, Torved, Harald, Orm, Nielaus, Henrik, Hildebrand, Tord, Haagen, Thi(de)mand, Fiandal* el. *Findel, Sti, Elling, Bjørn, Ville, Folmer* – alle Navne, der kendes paa dansk Grund lige fra det 11.-12. Aarhundrede.

Og sammenligner man disse Navne med danske Stednavne, viser det sig, at ikke mindre end to Trediedele af dem findes i saadanne danske Stednavne, der er sammensatte med *-torp* som sidste Led, saaledes – med gamle og nye Former mellem hinanden: *Ger-muntorp, Tonnætorp, Aagerup, Algustorp, Pederstorp, Karlstorp, Svenstrup, Økelstorp, Lautrup, Bondetorp, Olafstorp, Ormstorp,*

Nielstrup, Henrikstorp, Tordetorp, Hakonatorp, Stistrup, Biørnætorp, Villerup, Folmerstorp. Og med Hensyn til Stednavne af denne Art har SIG. NYGAARD i (Dansk) Historisk Tidsskrift (7. Række 1. Bind) vist, at de maa henføres til Tidsrummet 1100-1300. Hvad endvidere den Trediedel af de nævnte Personnavne angaar, der ikke forekommer i Stednavne paa *-torp*, saa er igen flere af dem saa gamle, at de synes at være gaaet ud af Brug med det 13. Aarhundrede: *Ulver* (der findes i Stednavnet *Ullers-lev*, ifølge Nygaards og Johs. Steenstrups Undersøgelser et Stednavn af den ældre Danneelse), *Villemand*, *Torved* (= *Thorwarth*?) og *Fiandal* eller *Findel* (= *Finnulf*?).

I denne vilkaarligt valgte Prøve peger Navnene altsaa temmelig afgjort tilbage til Tiden før 1300, hvad der stemmer vel med hvad det øvrige Ordforraad viste.

Som det ses, er dette jo ikke mere end nogle antydninger på grundlag af en stikprøve, og mere kunne man vel heller ikke med rimelighed forlange i en magisterforelæsning, en udmærket, fortsat inspirerende magisterforelæsning. Men disse bemærkninger er kommet til at spille en betydelig, vist for stor rolle. Skautrup fremstiller dem som resultat af »en undersøgelse af et større antal trylleviser«⁵, og en så kyndig og nøgtern middelalderforsker som Anker Teilgård Laugesen taler om Brøndum-Nielsens gode navnehistoriske argumenter.⁶

Det bør ikke glemmes, at Brøndum-Nielsen i 1910 savnede næsten alle nødvendige hjælpemidler. I dag er vi langt bedre stillet. Der er udkommet adskillige bind i serien Danmarks Stednavne, vi har fået en ordbog over det middelalderlige person- og tilnavnestof, Danmarks gamle Personnavne, og i Danmarks gamle Folkeviser, bd. XII, har vi fået et fuldstændigt register over folkevisens navne. Og hvis vi benytter os af disse hjælpemidler, kan vi fastslå, at Brøndum-Nielsens antydninger ikke er videre holdbare.

Der kan ikke lægges nogen vægt på, at de mandsnavne, som Brøndum-Nielsen nævner, alle kendes i dansk fra det 11. eller 12. århundrede (det er for resten ikke helt rigtigt). Og det viser heller ikke noget, at to tredjedele af dem findes i *-torp*-navne. Af disse omstændigheder kan blot sluttes, at et antal af folkevisens mandsnavne har gammel hjemmel i dansk. Skal materialet bruges som hjælp til datering af folkevisen, må det derudover kunne vises, at i hvert fald en del af disse navne tidligt er døde i dansk. Om det store flertal gælder, at de har været levende i dansk

gennem hele middelalderen, så dem må der ses bort fra. Tilbage bliver en lille rest, som if. Brøndum-Nielsen er gået af brug så tidligt som i det 13. århundrede; om dem må interessen samle sig. Men hvis denne rest skal bedømmes metodisk forsvarligt, er det nødvendigt at være opmærksom på nogle forhold, som Brøndum-Nielsen ikke har beskæftiget sig med. Fx kan et navn være gået af brug i Danmark, men ikke i Norge eller Sverige; det må i så fald overvejes, om visen kan stamme fra et af disse lande, eller om navnet er lånt til visen fra norsk eller svensk. Og det må huskes, at antikvarisk interesserede personer godt kan have haft kendskab til navne, som ikke længere var i levende brug; de kan have indsat et ærværdigt gammelt navn i en vise for at opnå en arkaisk virkning. Endelig kan en kæde af forvanskninger ved mundtlig eller skriftlig overlevering meget vel have resulteret i noget, der tilfældigvis minder om et navn af høj ælde.

Brøndum-Nielsens eksempler på tidligt døde navne er imidlertid ikke så bæredygtige, at det er nødvendigt at gå ret langt ind i den slags overvejelser. Han nævner fire: »*Ulver* .. , *Villemand*, *Torved* (= *Thorwarth*?) og *Fiandal* eller *Findel* (= *Finnulf*?)«. Disse fire må da tages op til undersøgelse.

1. Mht. *Ulver* kan der være tvivl om selve identifikationen af navnet. Brøndum-Nielsen forudsætter, at det er identisk med det olddanske *Ulfar*, som indgår i nogle stednavne. Men det er tvivlsomt, om dette personnavn har været levende i dansk i middelalderen. DgP har ganske vist et par eksempler på det, herunder et fra 1415, men nævner, at disse få eksempler også kunne forklares som former af et andet, langt mere udbredt navn, nemlig *Ulf* (med bevaret nominativs-*r*). Uanset hvilket af DgP's to forslag man vælger, bliver resultatet fældende for Brøndum-Nielsens ræsonnement: enten har *Ulver* ikke levet i middeldansk, og så kan dets mulige forekomst i folkevisen altså ikke forklares ud fra danske forudsætninger; eller også har det faktisk været i live omkring 1415, og så har Brøndum-Nielsen altså ikke ret i, at det er gået af brug i det 13. århundrede.

Men hertil kommer, at det eneste belæg på *Ulver*, som Brøndum-Nielsen kan have kendt, er tekstkritisk usikkert. Det forekommer i opskrift Aa af DgF 183, den kendte vise Kvindemorderen. Den person, der bærer det, har andre navne i andre opskrifter: *Olmor*, *Oldemor*; *Hollemen*; *Reimword*, *Romor*, *Remor*; o.fl. Navnets form i opskrift Aa kunne evt. være en tilnærmelse til navne i den tilsvarende tyske vise:

Ulinger, Ulrich, o.l.; men det er dog lidet sandsynligt. Eller den kunne være valgt tilfældigt ud af visernes navnestof i øvrigt, jf. fx at *Ulv van Jern* i nogle opskrifter er blevet til *Ulfor Iernn*, *Ulffuer Iern* o.l. Endelig kunne den være født ved en kombination af misforståelse og mundtlig forvanskning eller afskriverfejl af det samme navn, som forudsættes af *Ol(de)mor: Valdemar, Volmer* o.l.; det er faktisk en meget plausibel forklaring, som nok lod sig styrke ved henvisning til kendte grafiske fejlkilder. Nok er det, at *Ulffuer* i 183 Aa ikke er et indiskutabelt belæg på det gamle *Ulfar*.

Det andet af de i alt to belæg er af langt yngre dato. Det findes i en vise, der først kendes fra det 19. århundrede (DgF 48), og den opskrift, som det står i (Ae 8), er fra 1815. Brøndum-Nielsen kan ikke i 1910 have kendt dette belæg, da det først blev meddelt i DgF X. Det må være fremkommet ved tekstkorruption og kan lades ude af betragtning.

2. *Villemand* er et sjældent navn, men DgP har belæg på det fra 1413 (i Tillæg D), 1438 og 1479, så det er ikke gået af brug i det 13. århundrede.
3. Brøndum-Nielsen er tilbøjelig til at identificere *Torved* med *Thorwarth*. Det er et sjældent navn, men forekommer dog nogle gange i tidsrummet 1268-1381 (se også DgP's Tillæg D), således altså også efter år 1300.

Formelt er det mere tiltalende at identificere det med *Thorwith* (fsv. *Thorwith*, vn. *Pórviðr*). Det forekommer i sagnhistorien som navn på danskere, men kun i vn. kilder. I danske middelalderkilder er det ikke påvist. Det vil derfor være svært at forklare dets optræden i folkevisen ud fra danske forudsætninger.

Men det er heller ikke nødvendigt at gøre forsøget. Navnet forekommer en eneste gang i folkevisen (DgF 49 Aa 78 *Torffued*), og det i en vise, som også efter Sv. Grundtvigs mening måtte stamme fra Norge. Navnet må forklares som norsk.

4. Mht. *Fiandal* eller *Findel* kan der igen være tvivl om identifikationen. Brøndum-Nielsen gættede på, at det var identisk med *Finnulf*; DgP (og DgF-registret) vil i stedet forbinde det med *Findor*, altså et **Finþórr*, dog med forbehold.

Ideen til DgP's forslag om *Findor* stammer tydeligvis fra Sv. Grundtvig, som dog selv omgås den med forsigtighed (se DgF III, s. 54). Forslaget bygger på en personidentifikation, nemlig med *Findor cognomento dives* i Necrologium Lundense. Det har meget ringe sandsynlighed for sig.

Formelt er Brøndum-Nielsens forslag nok bedre, men dog ikke fuldt overbevisende. Et *Finulf* kendes fra danske runeindskrifter. DgP kan til runebeleggene kun føje ét senere – meget senere – belæg, nemlig *Poel Fimmelss[øn]* fra 1501, men tager selv forbehold over for identifikationen. Hvis denne identifikation er rigtig, holder Brøndum-Nielsens påstand ikke.

En undersøgelse af overleveringssammenhængen åbner dog mulighed for at give en formentlig rigtigere forklaring på formen *Findel* o.l., en forklaring, der allerede er antydnet af Sv. Grundtvig i DgF II, s. 301, og som de facto er accepteret (om end uden begrundelse) af Ernst von der Recke i hans Danmarks Fornviser II, s. 7. De vigtigste belæg forekommer i opskrifter af DgF 76, Ridder Stigs Bryllup. *Findel* (osv.) er ridder Stigs broder og i øvrigt en biperson. Brødrene hedder i opskrift *A Ridersti oc Findall* (i en enkelt variant *Fiandall*), i *B Sthy Lille och Finndt*, i *E Sty / Sty-lild / Stillild* og *Fynde-lild / Findelild*, i *F Stry och Findel*. En mulig fællesnævner for disse former kunne være *Sti(g) Lille* og *Finn Lille*; de to brødre bestemmes da ved tilnavnet *Lille* som medlemmer af en bestemt (adels)slægt. Evt. kunne der også være tale om en kælenavnstype af diminutivkarakter, *Finnlille*. Sådant synes forholdet opfattet i en anden vise, DgF 122, hvor en person dels omtales som *lidenn Fynde*, dels som *Fyndellild*; måske er det samme tilfældet ved det sidste belæg på navnet, *Fynde-lild* i DgF 123. Sådanne diminutivsformer er i folkevisen mest almindelige ved kvindenavne, men de kan også – trods Sv. Grundtvigs påstand i DgF II, s. 301 – forekomme ved mandsnavne; DgF's register rummer eksempler som *Knud-lille*, *Lave-lille* og *Sten-lille*.

Pointen bliver, at det er muligt at forklare *Findel* o.l. uden at påkalde så respektindgydende aner som *Finulf* eller *Findor*. Der kan foreligge en kombination af det vidt udbredte *Finn* og tilnavnet *Lille* eller adjektivet *lille*. Dermed mister *Findel* sin interesse i denne sammenhæng.

Det var de fire navne, som if. Brøndum-Nielsen synes at være gået af brug i løbet af det 13. århundrede. Endnu to navne bør have et ord med på vejen:

5. Blandt Brøndum-Nielsens eksempler på mandsnavne, der kendes på dansk grund lige fra det 11.-12. århundrede, finder man *Elling*. Her må foreligge en misforståelse. Fornavnet *Elling* er vistnok ikke belagt i

middeldansk. Det er derimod tilnavnet *Elling*, men det er jo en anden sag.

I norsk er *Elling* eller *Erling* et almindeligt stormandsnavn i middelalderen. Og efterser man nu folkevisens eneste belæg på *Elling* (DgF 151 B 20), viser det sig, at der er tale om en nordmand. Navnet er norsk.

6. I Brøndum-Nielsens materiale optræder det besynderlige navn *Øgler*. Direkte har Brøndum-Nielsen ikke udtalt sig om, hvordan han opfatter det, men det kan kun knyttes til ét af navnene i det anførte stednavnemateriale, *Økelstorp*.⁷ Det må betyde, at Brøndum-Nielsen har identificeret *Øgler* med et *Øthkil* eller *Økil*, der kendes fra nogle sene bornholmske runeindskrifter og i øvrigt er sjældent, men dog noteret fra Bornholm 1433 og 1569.

Identifikationen kan ikke være rigtig. Det *øgler*, *øglen* o.l., der optræder som proprium i en gruppe opskrifter af DgF 39, Nøkkens Svig, må nok, som vist først foreslået af Sophus Bugge, være fremkommet ved forvanskning af det appellativ, som opskrift A har, *nøkke* 'åmand; havmand', måske – som Rikard Hornby er inde på i DgF-registret s. 184 – ved tilknytning til substantivet *øgle*.

Summa summarum: der bliver ikke noget tilbage. Det kan efter dette fastslås, at Brøndum-Nielsens forsøg på i navnestoffet at finde holdespunkt for en datering af folkevisen til den tidlige middelalder er slået fejl.

Folkevisens navneskik

Det samlede forråd af navne i den danske folkeviser har siden 1976 foreligget registreret i DgF XII. Navneregistret heri er udarbejdet af Rikard Hornby. Han oplyser, at DgF's i alt ca. 15.000 »navneeksemplarer« fordeles sig på ca. 300 forskellige mandsnavne og ca. 120 forskellige kvindenavne. Nogle af dem spiller en ganske underordnet rolle, andre en helt dominerende.

Kort efter navneregistrets fremkomst prøvede jeg kræfter på en undersøgelse af, hvilke navne der optræder i overleveringens ældste lag, og hvor hyppigt de optræder.

Ved overleveringens ældste lag forstod jeg overleveringen (stort set) til og med år 1700, dvs. alle håndskrifter og alle skillingstryk til og med

1700 samt Vedels udgave, Tragica og Syvs udgave. Udelukket fra undersøgelsen var altså skillingstryk og udgaver fra efter 1700 og hele den mundtlige overlevering fra det 19. århundrede. Hertil kom, at jeg havde foretaget en begrænsning inden for undersøgelsesområdet ved at udskille de viser, der bevisligt er yngre end år 1500. Undersøgelsen tog således sigte på de viser i den ældste overlevering, hvorom det ikke på forhånd kunne siges, at de ikke kan være blevet til i middelalderen.

Navnestoffet i dette materiale søgte jeg at belyse under frekvenssynsvinkel; men det er faktisk ikke så let. Jeg skal ikke trætte med at opregne alle de metodiske problemer, man løber ind i ved noget tilsyneladende så enkelt som at tælle. Jeg tror nok, at jeg havde set hovedparten af disse problemer i øjnene, men jeg havde ikke løst dem. En del af resultaterne skal nok holde stik, men jeg føler ingen trang til i alle detaljer at gøre rede for, hvad jeg havde fundet ud af.

Imidlertid tør jeg godt omtale et par resultater af mere generel karakter, herunder angive relative frekvenser (men ikke de absolutte tal, for de er ikke så skudsikre, som de måske umiddelbart giver indtryk af at være). Jeg fik opstillet a) en Top 10-liste for mandnavne og for kvindenavne, b) en liste over 10 mellemfrekvente mandnavne og kvindenavne (defineret som navne, der ikke hørte til de højfrekvente, men dog forekom i mindst 10 viser) og endelig c) en tilsvarende liste over lavfrekvente. Dette navnestof undersøgte jeg med henblik på dets tilhørsforhold til og dets alder i dansk. Uanset hvordan det i øvrigt forholder sig med frekvensbestemmelsernes pålidelighed, har jeg således under de nævnte synsvinkler undersøgt en stikprøve, der omfatter 10% af DgF-registrets mandnavne og 25% af dets kvindenavne.

De 10 mest frekvente mandnavne er (i hyppighedsfølge) *Peder*, *Nielaus*, *Magnus/Mogens*, *Karl*, *Oluf*, *Lave*, *Erik*, *Knud*, *Henrik* og *Iver*, med *Peder* som det ubetinget mest frekvente, mere end dobbelt så hyppigt forekommende som listens nr. 2, *Nielaus*. Alle disse 10 navne har været kendt senest fra et tidligt tidspunkt i middelalderen og har derefter været levende gennem hele middelalderen. Nogle af dem er fremmede, andre hjemlige, men alle er de almindelige, de fleste af dem særdeles udbredte.

Blandt kvindenavnene er *Kirsten* en indiskutabel nr. 1 og *Mette* en lige så sikker nr. 2. Derefter følger *Ellen*, *Inger(lil)*, *Ingelil*, *Sisel(lille)*, *Ingeborg*, *Margrete*, *Adelus* og *Ellensborg*. En del af disse navne er meget almindelige i middelalderen, men det er noget påfaldende at finde *Mette*, der i middelalderen har en karakteristisk begrænset udbredelse (det slesvigske område og tyske slægter), så højt placeret på listen, og meget

påfaldende er det blandt de højfrekvente navne at møde to, der kun kendes fra folkevisen: *Adelus* og *Ellensborg*. Kvindenavnene tegner altså et andet billede end mandnavnene.

Også hvis man går til de mellemfrekvente navne, giver det god mening at skelne mellem mandnavne og kvindenavne. De første er gennemgående solidt hjemlede i dansk navnetradition, men blandt kvindenavnene træffes genrespecifikke navne, nogle lånt sydfra, fx *Hille*, andre vel poetiske nyskabelser på dansk grund, fx *Blide(lille)* og *Sølverlad*.

Ved de lavfrekvente navne bliver billedet mere broget. Her finder man både inden for mands- og kvindenavne navne, der i middelalderen kun kendes fra folkevisen (*Bøsmær*, *Ermelin*, *Lovmor*, *Medelferd*, *Rimor*, *Roselille* m.fl.), navne, der først er kommet ind i dansk i senmiddelalderen (*Abele*, *Detløf*, *Envold*, *Ermegaard*, *Fikke*, *Offer* m.fl.), og navne, der i sammenhængen må forklares som norske eller svenske (fx *Anfin*, *Aslag*, *Byrial*, *Helfred*). Men man finder ikke, ikke engang i dette sjældne navneforråd, noget navn, der kun kan forklares som et gammelt dansk navn, der er gået af brug allerede i højmiddelalderen.

Sammenfattende kan det om de højfrekvente og delvis de mellemfrekvente fastslås, at de af dem, der kendes uden for folkeviserne, ikke giver mulighed for at fastsætte en terminus ante quem for genren: de har alle været levende gennem hele senmiddelalderen. De navne, der kun kendes fra folkeviserne, giver heller ikke en sådan mulighed, for her savnes målestokken, den hjemlige navngivningspraksis.

Derimod giver visse navne basis for overvejelser over terminus a quo: nogle af de navne, der træffes i det ældste overleveringslag, dukker først op på dansk grund i det 13. eller 14. århundrede, evt. endnu senere.

Undersøgelsens resultater kan ikke tjene til at modbevise teorien om, at folkevisen i sin oprindelse går tilbage til det 12. eller 13. århundrede, for selvfølgelig kan nyere navne i overleveringens løb have fortrængt ældre.

Men det kan konstateres, at teorien om en så tidlig tilblivelse savner enhver form for positiv støtte inden for navnestoffet. Således som navnestoffet foreligger overleveret, lader det sig forklare ud fra senmiddelalderlige forudsætninger.

Det bør tilføjes, at personnavneforskeren Eva Villarsen Meldgaard har kastet interessant lys over resultaterne af min lille undersøgelse. Ved at sammenholde disse med en oversigt over middelalderens populære fornavne, som er fremkommet ved opmåling af DgP's seddelmateriale, har hun kunnet påvise, dels at fordelingen efter frekvens var en anden i

viserne end udenfor, dels at en række af middelalderens almindeligste fornavne var overraskende svagt repræsenteret i viserne; bl.a. fortjener det opmærksomhed, at Meldgaards helt ubestridte nr. 1, kristenhedens almindeligste mandsnavn, *Johannes* (*Jon*, *Jens* osv.), ikke var med på min Top 10-liste, og det samme gjaldt så frekvente navne som *Jacobus*, *Andreas* og *Laurentius* og blandt kvindenavnene *Katharina*, *Anna* og *Birgitte*. Det synes herefter ikke ganske urimeligt at hævde, at folkevisen, også hvad navnestoffet angår, udgør sit eget univers.⁸

Det appellativiske ordforråd

Den sproglige dateringsmulighed, som vel på forhånd forekom mest tilidvækkende, navnestoffet, giver altså ikke de sikre resultater, som man kunne ønske sig.

Tilbage står så den mulighed, at man kunne datere ved hjælp af det appellativiske ordforråd. At det er en usikker affære, er der nok efterhånden ganske stor enighed om; men det er vel rimeligt et øjeblik at beskæftige sig med problemet.

Jeg tager mit udgangspunkt i kapitlet om folkevisens sprog i Skautrups *Det danske Sprogs Historie II* (1947), da det – som jeg allerede har omtalt – giver en velafvejnet redegørelse for traditionens synspunkter.

Skautrup peger (s. 76f) først på en tendens til at foretrække ord fra de højtidelige, poetiske eller rent arkaiserende lag. Og så opregnes de omstændigheder, der i givet fald kunne tjene dateringsformål. Vi finder i folkevisen

1. ord, som er velkendt fra vestnordisk (poesi), men som i middeldansk ikke kendes uden for folkevisen: *den brune brand* 'den blanke klinge', *den salte rin* 'det salte hav; havet', *bjært* 'skinnende', *prud* 'herlig' m.fl.

2. ord eller ordbetydninger, som i dansk væsentlig kun kendes fra folkevisen: *barm* 'moderliv', *bænde* 'spænde, bøjce' (i forbindelsen *buen bænde* 'spænde buen', jf. vn. *benda*), *bo* 'forberede' (*lade bryllup bo* 'forberede bryllup'), *godvilje* 'kærlighed', *veje* 'dræbe', *øske* 'ungdom' (jf. vn. *æska*) og en hel del flere.

3. ord, som kendes fra middeldansk og ældre nydansk: *bag* 'ryg', *bane* 'drabsmand', *bede* 'jage', *må* 'befinde sig (på en vis måde)', *trøst* 'pålidelig' (jf. vn. *traustr*), *usen* 'ulykkelig' og en hel del flere.

Under dateringssynsvinkel kan der naturligvis uden videre ses bort fra gruppe 3.

For bedømmelsen af gruppe 2 er det vigtigt at få oplyst, om der fra middelalderen er overleveret repræsentanter for genrer, hvor der ville være anledning til anvende disse ord. Det er der faktisk, men der optræder de altså (normalt) ikke. Gruppen kan således i al fald bruges til at belyse folkevisens vokabulære egenart. Om den også kan tjene til datering af genren, er et andet spørgsmål.

Den gruppe, der i så henseende har tildraget sig størst opmærksomhed, er selvsagt gruppe 1. Ræsonnementet var, at disse ord, der i nordisk middelalder ellers kun kendes fra norrøne kilder, også havde været levende i dansk. De var tidligt gået af brug, men trofast bevaret i folkevisen, og de udgjorde således et bevis for folkevisens høje ælde. Beviskraften bliver mindre indlysende, når man begynder at lege med den tanke, at folkevisen i relativt sen tid har modtaget en kraftig vestnordisk inspiration.

Af allerede nævnte grunde er tiden desværre ikke moden til at gennemføre den indgående undersøgelse af ordforrådet, som så åbenlyst savnes. Hvis vi havde en ordbog over folkevisesproget, kunne vi gøre os håb om at nå et væsentligt skridt i retning af afklaring; men det må indrømmes, at der næppe nogen sinde kan opnås fuld vished: det er ikke muligt at bestemme ords proveniens med absolut sikkerhed, og der er for mange dunkle punkter i folkevisens overleveringshistorie.

Under disse nedslående omstændigheder kan man vist i øjeblikket ikke gøre andet end at understrege, at problemerne er ganske overordentlig spegede. Jeg vælger et enkelt eksempel til belysning heraf, det, der af Skautrup og andre opfattes som et belæg på *bænde* i forbindelsen *buen bænde* 'spænde buen'.

Som sagerne står, kan jeg ikke udtale mig med fuld sikkerhed om forbindelsens udbredelse i folkeviserne; men jeg tør godt fastslå, at forbindelsen er sjælden. Jeg kender kun ét belæg, og det skulle ikke overraske mig, om forbindelsen viser sig at være hapax legomenon i dansk folkevisesprog.

Det enlige belæg stammer fra A-redaktionen af DgF 34, Hr. Tønne af Alsø, str. 61. Der er tale om, at helten, hr. Tønne, der er jyde, har været i kamp med nogle svenskere, som han har maltrakteret på det grusomste. Modstræbende giver en af fjenderne nu udtryk for sin beundring. Nok møder Tønne op til kampen som en hel modeopvisning – klædt i brogede og stribede klæder – , men slås, det kan han:

Ieg saa aldriig en sribett iutte,
 der bedre kunde boffuen bende:
 aldrig saa ieg en rasker homandt,
 der bedre kunde skiude og spende.

Hvis man nu efterser variantapparatet, viser det sig, at der er uenighed mellem afskrifterne. Grundtvig har valgt den læsemåde, som findes i hs. Ae, Kirsten Basses hs. fra 1635. Hs. Aa (Karen Brahes kvarths. fra ca. 1625-60) har noget ganske meningsløst: *laffuen[?] biude* (og hertil rimet *spende och skyde*, som er godt nok); i hs. Ab (Grundtvigs kvarths. fra 1656), som måske er en direkte afskrift af Aa, er det blevet til *loffuen binde*. Ac (nogle brudstykker fra omkring 1650) har en læsemåde, som fortjener overvejelse: *boffuen binde*. Og endelig læser Af (Anna Juels hs. fra ca. 1640) *boffuer vende*, som vanskeligt kan give nogen mening. Den tekstkritiske usikkerhed er altså betydelig. Det kunne tyde på, at skriverne har været usikre over for den forbindelse, som de mødte i deres forlæg.

Ac *boffuen binde* kunne give mening, 'buen binde', altså for så vidt være oprindeligt. Men netop fordi de enkelte ord isoleret er så lette at forstå, er det svært at forestille sig, at de skulle have kunnet give anledning til forvanskning. Og ved nærmere eftertanke forekommer denne glatte og altså umiddelbart umistænelige læsemåde ikke så motiveret endda. Hvilken *bue* skulle der være tale om at *binde*? Næppe en flitsbue. Måske en sadelbue, dvs. en sadel? Den forklaring har Grüner-Nielsen givet, dog med forbehold.⁹ Den kunne støttes af, at man her og der i viserne hører om kæmper, der gjorder sadlen så fast, at deres hest er ved at *gå sønder i midje*. Men i den aktuelle strofe er Tønne ikke fremstillet i den stående situation, hvor helten lægger sadel på sin hest, og det forekommer i konteksten mindre nærliggende at belyse hans kæmpekræfter end hans våbenduelighed. Sv. Grundtvigs valg af læsemåde er da rimeligt nok.

Verbet *bænde* er udbredt i germansk. Det er afledt af *band-* 'bånd' og betyder egentlig 'forsyne med bånd', specielt 'forsyne (en bue) med bånd, lægge streng på (en bue)'; men den bue, der skal forsynes med bånd, må spændes eller bøjes, og det er derfor let nok at forstå de sekundære betydninger 'spænde, bøje'.

På dansk grund har *bænde* imidlertid en usikker status.

I middeldansk er det vistnok kun belagt i to kilder, der begge har svensk forlæg. De har for den aktuelle passages vedkommende så godt som identisk ordlyd: Om Guds retfærdighed hedder det i postillen i GkS

1390, 4°, at den er *bradh som bänder bughe til at skiwtæ*, og tilsvarende i postillen i Ups. C 56, 4°, at den er *bradh som bender bughe til at skiuta mz*.¹⁰

I nyere tid kendes ordet i visse fagsproglige anvendelser (i maritimt sprog om at fastgøre (ankertovet) ved hjælp af bånd) samt i visse dialekter, fx i betydningen 'lægge bånd om (tønder)'. Men noget almindeligt ord er det ikke.

I vestnordisk er *benda boga* velkendt. Det kunne derfor tænkes, at *bu-en bände* er en norvagisme i visen om hr. Tønne, eller at visen som helhed er af norsk oprindelse.

Overleveringssammenhængen peger dog snarere mod Sverige. Visen om hr. Tønne kendes også i svenske varianter, men i dem er hr. Tønne selvfølgelig ikke en jyde, der giver sig af med at slå svenskere ihjel. Det lader sig næppe afgøre, om visen oprindelig er dansk eller svensk. Ingen af de bevarede svenske opskrifter rummer modsvarighed til det anførte tekststed, og det vil således altid henstå i det uvisse, om en oprindeligere svensk version har rummet forbindelsen *bända bogha*. Vi må derfor indskrænke os til at konstatere, at *bända bogha* er velafhjemlet i fsv., og at det også optræder i svenske folkeviser. I en af de ældste svenske visbøger, Harald Oluffsons visbok fra 1570'erne, finder man således:

4. Ther speler enn hindh allt för hans hwndh
i skogenn,
Suennen han sin båge bendhe,
som gull bärer vnder sine boger.

5. Swennen hann sin båga bende
i skogen,

osv.¹¹

Den svenske vise er et sidestykke til DgF 58, Jomfruen i Hindeham, der på dansk grund kun findes i en stærkt skadelidt overlevering fra det 19. århundrede; i den stand, hvori den er bevaret, tillader den ikke direkte verbal sammenligning med den svenske tekst.

I enkelte andre tilfælde stiller sagen sig gunstigere, når det gælder bi-drag til komparativ dansk og svensk fraseologi:

Peder Låles ordsprog nr. 49 hedder *Ee koxer dwen mæn bowen spendhes* 'duen sidder altid og glør, mens buen spændes', vel et ordsprog om mennesker, der er alt for sorgløse i farens stund; den svenske parallel hertil lyder i stedet *æ koxar duwa mædhan bughi bændis*. Yderligere ma-

teriale kan findes ved et studium af bibeloversættelser. I Gustav Vasas Bibel (1541) hedder det fx *en man bende sin bogha* (1. Kon. 22.34) og *Bendt boghan medh tinne hand* (2. Kon. 13.16); svarende hertil har den ældste danske bibeloversættelse (fra slutningen af det 15. århundrede) henholdsvis [*»en mand«*] *vtrakte ællær spænte bowen ællær armbysth* og *sæt thin hand pa bowen* og Christian III's Bibel (1550) henholdsvis *En Mand spende sin Bue og Spent den bue met din haand*.

Med denne udredning har jeg forhåbentlig arbejdet mig frem til følgende pointe:

I en afskrift af en dansk folkevisе, der først er overleveret i håndskrifter fra begyndelsen af det 17. århundrede, findes forbindelsen *buen bænde*. Den er så spændende, at den er blevet medtaget i et standardværk som Skautrups sproghistorie, hvor den nu – med sin fine allitteration – er med til at bestyrke indtrykket af folkevisens ælde. Men belægget er tekstkristisk usikkert, og frasen har yderst svag hjemmel i dansk. Tekststedet kan ikke vise noget om folkevisens alder. Over for den mulighed, at vi her skulle have bevaret en frase, der er gammel i dansk, men tidligt gået af brug, kan stilles andre, der er mindst lige så sandsynlige: frasen kan være en norvagisme eller en svecisme, visen kan fra først af have været svensk eller – men det er nok mindre troligt – norsk. Der er alt for mange ubekendte.

Man må nok se i øjnene, at andre punktundersøgelser inden for ordforrådet vil give et lige så usikkert resultat. Indiciene smuldrer, når man søger at få greb om dem.

Forsøgsvis kunne man dreje problemstillingen 180°: I stedet for at tildele det appellativiske ordforråd rollen som udgangspunkt i bestræbelserne for at datere genren eller den enkelte vise, kunne man give det en støttefunktion, nærmere bestemt søge at fastslå, om det kunne tjene til at underbygge en datering, som primært var sandsynliggjort ad anden vej.

Denne anden vej kunne være en litterær betragtning. Paul V. Rubow har udtrykt det således: »Det er en ubrydelig Regel for Studiet af ethvert Litteraturværk, til hvilken Art det end hører, at den litterære Betragtning maa gaa forud for alle andre«. Rubows ord citeres med tilslutning af Bengt Jonsson i Sumlen 1990-1991, s. 254, og de er virkelig også et godt udtryk for det metodiske princip, Jonsson selv følger. Princippet er ikke svært at acceptere, men unægtelig ikke ganske let at administrere; erfaringen viser til overmål, at en litterær betragtning ikke nødvendigvis giver entydige resultater.

Ved anvendelse af princippet om den litterære betragtnings primat er Bengt Jonsson imidlertid nået frem til at datere den ældste Marsk Stigvise, DgF 145 C-E, til ca. 1300 og Margrethe-visen, DgF 159, til begyndelsen af det 16. århundrede.¹² Det er markante synspunkter, og de har inspireret mig til at undersøge, om der i de bevarede opskrifter af viserne kan findes sproglige holdepunkter for at operere med en så stor kronologisk forskel. Pointen er, at det kan der ikke (hvad Bengt Jonsson heller ikke har påstået). De to viser kan for den sags skyld gerne være blevet til samtidig. Men min lille undersøgelse var dog ikke ganske spildt (og i det hele kunne der være god grund til at foretage sammenlignende sproglige undersøgelser af alle opskrifter og afskrifter af en vise). Et resultat her var, at der naturligvis kan ske modernisering i overleveringens løb. Men mere spændende er det i grunden, at antallet af arkaismer øges efterhånden. At Vedel griber ind, er en kendt sag. I Margrethe-visens opskrift F, str. 9, har hans redaktion i modsætning til de andre opskrifter *kalde paa et hed(d)e paa*, et sidestykke til, hvad Agnes Agerschou direkte har kunnet dokumentere som hans arkaiserende indgreb i Hundredvisebogens redaktion af DgF 42, Havfruens Spaadom.¹³ Og E-opskriften, Anna Basses håndskrift (ca. 1610-15), kan opvise en så fornem arkaisme som *ded sie i vor herre for kierdt* (str. 31), 'det være altid (det skal altid være) klaget for Vorherre', der bliver ekstra imponerende, når den ses i sammenhæng med, at skriveren i øvrigt har store problemer med den dog væsentlig mindre arkaiske numerusbøjning af verberne; men her er jo tale om en formel (i øvrigt en formel, som i ældre nydansk også havde et liv uden for folkevisen), og også andre steder i denne opskrift kan det ses, at mængden af formler er tiltaget.

Det må erkendes, at en undersøgelse af det appellativiske ordforråd heller ikke i dette tilfælde bidrog nævneværdigt til at kaste klart lys over dateringsforhold.

Nået hertil kan man jo gerne gribes af mismod: Har den sproglige belysning af folkeviserne overhovedet nogen berettigelse?

Det har den nu nok, dog snarere ved – som netop antydnet – at kunne beskrive forhold mellem opskrifter, overleveringsmæssige sammenhænge, end ved at levere udslagsgivende dateringsargumenter. Hermed er ikke sagt, at den ikke tjener et formål ved forsøg på datering og proveniensbestemmelse, men det er sandsynligvis altovervejende den metodiske selvbesindelses og oprydningens formål: afprøvningen af, om denne og hin vision, som folkeviseforskningen har været så rig på, nu også kan hente positiv støtte i de sproglige kendsgerninger.

Detaljer og helhedssyn

Til afslutning vil jeg for en stund forlade de konkrete detaljer, som jeg helst beskæftiger mig med, og tilskyndet, for ikke at sige provokeret af Bengt Jonsson indlade mig på overvejelser med karakter af syntese.

Ikke uden forløbere, men dog mere kompromisløst end nogen anden har Bengt Jonsson fremsat den opsigtsvækkende påstand, at folkevisegenren har norsk proveniens.¹⁴ At folkevisen kan være resultat af en skandinavisk vekselvirkning, vil jeg gerne gå med til – jeg har selv været inde på den tanke tidligere.¹⁵ Tanken om norsk prioritet ville jeg finde mere acceptabel, hvis der forelå bare ét middelalderligt eller tidligt efter-middelalderligt belæg på en norsk folkevis.

DgF 67 A, det bevarede brudstykke fra ca. 1500 af Ridderen i Hjor-teham, er ikke et sådant belæg. Colbert regner det ikke desto mindre til tekster af »Norwegian provenance».¹⁶ Og Bengt Jonsson har i Sumlen 1989, s. 86, anført en del former, som han finder det påfaldende, at Kaj Bom og jeg ikke har inddraget i vore behandlinger af tekstens sprog-form med særligt henblik på de træk, som Bom mistænkte for at være norske.¹⁷ Jonsson påstår ikke, at de anførte former er uomtvistelige nor-vagismer, og det er de ganske bestemt heller ikke: de kan alle uden vanskelighed findes i danske tekster fra omkring 1500. Størst vægt vil han tillægge navnet *Åse*, der især forekommer i Norge, og som er yderst svagt belagt i DgF-registret. Men *Åse* er jo ikke ene om at være et sjældent navn i viserne, og mht. dets hjemmel i dansk giver DgP naturligt nok sikrere oplysning end DgF-registret: *Asa* og den form, som det fra ca. 1350 glider sammen med, og som er den form, hvori det optræder her i visen, *Ose*, er ikke helt ualmindeligt i dansk. Navnets værdi som indicium for norsk proveniens er således ringe. Men det hindrer naturligvis ikke, at Bengt Jonsson kan have ret i sin opfattelse af folkevise-genrens oprindelse.

Jonsson er nået frem til et helhedssyn på den nordiske folkevises alder, oprindelse og udvikling. Han har præsenteret det ved en del lejligheder, fremfor alt i den flere gange nævnte store afhandling *Bråvalla och Lena*, hvor han sammenfatter sine synspunkter i følgende hovedteser (Sumlen 1989, s. 111-13): Den nordiske balladegenre er en del af den fransk-høviske litteraturstrømning, som i det 13. århundrede nåede til Norge fra det anglonormanniske England. Genren er opstået i kredse ved eller i nærheden af det norske hof, snarest i 1280'erne eller 1290'erne. Den norske oprindelse har bevirket, at det genrekonstituerende visesprog var norsk-

domineret. Der er ingen anledning til at antage større kronologiske forskelle mellem 2- og 4-liniers strofen, ej heller mellem de forskellige vissekategorier. Genren bredte sig tidligt, både geografisk og socialt, ikke mindst takket være sin funktion som dansevis. Den førerstilling, som efter traditionel opfattelse tilkommer Danmark, beror dels på, at den ældre tradition er tidligst og fyldigst overleveret i Danmark, dels på, at der i Danmark fra omkring 1480 foregik en omfattende nydigtning.

Det hænger godt sammen. Ikke mindst opnår Jonssons argumentation betydelig styrke ved, at han kan indsætte folkevisens tilblivelse i et sikkert dokumenteret kulturmønster, en velkendt kulturvej: fra Frankrig via Normandiet over England til Norge og derfra evt. til Sverige og Danmark. Det er fx den vej, som kendes i forbindelse med Karlamagnús saga og dens svenske og danske aflæggere.

Tillige giver det klar metodisk styrke at arbejde på grundlag af »en virkelig grunduppfattning, en som uppfyller de krav vi idag ställer på en övergripande vetenskaplig teori, en arbetshypotes värd namnet«, selv sagt i stadig vekselvirkning med monografiske undersøgelser (Sumlen 1989, s. 117).

Men man kan godt være lidt utryg ved helhedssyn.

Ingen kan benægte, at Sv. Grundtvig havde et helhedssyn, ej heller, at det tog forskningen lang tid at frigøre sig fra det. Det kan endda diskuteres, hvor effektiv frigørelsen har været. Så sent som i 1973 fastholdt Brøndum-Nielsen et standpunkt, der ikke ligger Grundtvigs meget fjernt. I en stor afhandling om sprogformen i de sjællandske love nåede han til den konklusion, at Valdemars Lov må dateres til ca. 1160; og så tilføjede han afslutningsvis:

Omtrent samtidig med Valdemars Lov, vor første kendte Bog paa Dansk, opstaar, ligeledes i Stormandskredsen, den danske Folkevisse, efterfulgt af tilsvarende svensk Digtning. De Litteraturhistorikere, der vil henføre Folkevisens Oprindelse til Tiden kort før dens Nedskrivning, reagerer mod en ældre romantisk Vurdering, men føres derved til den modsatte Yderlighed.¹⁸

De litteraturhistorikere, som Brøndum-Nielsen har i tankerne, har nok ikke gjort så stort indtryk på bredere kredse – herunder også fagfolk – som dem, der repræsenterer en tradition, som viderefører Grundtvigs opfattelse i kun let modificeret form. Selv mindes jeg med glæde en sådan videreførelse af traditionen, det smukke kapitel om folkeviserne i Oluf

Friis' *Den danske Litteraturs Historie* I, 1945, hvor alt falder på plads i skøn harmoni.

Problemet ved helhedssyn er, at man bliver nødt til at sluge mange kameler for at få det hele til at gå op. Værre endnu: man erhverver sig hurtigt en betydelig færdighed i kamelslugning. Fra min gymnasie- og studietid husker jeg, hvordan DgF 288, Torbens Datter og hendes Faderbane, stadig – støttet på DgF's autoritet – henførtes til genrens ældste lag og inden for dette til den hjemlig-realistiske gruppe. Det generede vist ingen, at visen kun er optegnet i ét eneste, meget ungt håndskrift, det mindre stockholmske fra 1641. Og det generer altså heller ikke Karen Thuesen, som på folkevisesymposiet gjorde rede for den undersøgelse af DgF 288, der står at læse i denne årgang af *Danske Studier* s. 63ff; jeg vil gerne komplimentere Karen Thuesen med en fin og veldokumenteret fremstilling, men overbevist mig har hun ikke. Jeg tror, der er tale om epigondigning, og vil derfor lettere kunne tilslutte mig den opfattelse, som kommer til udtryk hos Iørn Piø: den kønne lille vise er forfattet af en adelsdame i begyndelsen af det 17. århundrede.¹⁹

Tilbage til Bengt Jonsson: Han argumenterer for sin helhedsopfattelse med imponerende vidsyn og lærdom. Den tvivl, man alligevel kan nære, skyldes naturligvis ikke, at han fratager Danmark førsteretten til genren, om end en sådan adfærd jo nok må anses for lettere upassende. Nej, problemet er, at han lige så lidt som nogen forgænger kan slå bro fra det formodede tilblivelsestidspunkt til den tidligste overlevering. Der må være grænser for, hvor meget man kan hænge op på en antagen mundtlig tradition, og det er da også betegnende, at Jonsson ligesom andre før ham er på udkig efter tidlige skriftlige spor af folkevisen i andre genrer. Ikke overraskende inddrager han da Eufemiaviserne i sine overvejelser,²⁰ men dem kommer man let til at trække for store veksler på. De er ikke folkeviser, men har enkelte elementer fælles med visen; om det skyldes lån fra folkevisen til Eufemiaviserne eller omvendt, vil aldrig kunne afgøres.

Med disse betragtninger har jeg ikke modbevist Bengt Jonssons hypotese. I det hele er der jo elendige muligheder for at levere beviser på dette felt, hvor meget i sagens natur må være af den art, at en påstand hverken kan verificeres eller falsificeres.

Men for mit eget vedkommende ville jeg være mere tilbøjelig til at henlægge genrens tilblivelse til et andet tidsrum og et andet milieu, hvor der er mulighed for en sproglig vekselvirkning som den, der kunne danne baggrund for eller give forklaringen på visse træk i visernes sprog: unionstiden (og hvad milieuet angår, unionstidens fællesnordiske adel og

embedsstand). Den teoris rigtighed kan lige så lidt som Jonssons bevises; men den har dog den fordel, at gabet mellem tilblivelse og skriftfæstede belæg på genrens eksistens er væsentlig mindre.

Noter

For god ordens skyld skal følgende forkortelser opløses:

AphS Acta Philologica Scandinavica Iff, 1926ff.

DgF Danmarks gamle Folkeviser I-XII, 1853-1976.

DgP Danmarks gamle Personnavne I-II, 1936-64.

1. Nogle af denne artikels synspunkter, specielt vedrørende navnestoffets værdi som dateringskriterium, har jeg tidligere haft lejlighed til at fremlægge, dels i en lille serie forelæsninger, som jeg holdt, da jeg var gæstprofessor ved University College i London i 1978, dels i et foredrag i Selskab for nordisk filologi, København, i 1980. Det sidstnævnte er tillige med den efterfølgende diskussion resumeret i *Selskab for nordisk filologi. Årsberetning for 1979-1980*, 1981, s. 47-49.

Artiklen fremtræder her i nogenlunde den skikkelse, som den havde i mit foredrag ved folkevisesymposiet på Københavns Universitet i august 1994. Den afviger dog dels ved, at jeg her medtager et par afsnit, som jeg strøg for at overholde tiden, dels ved, at jeg – næppe til gavn for dispositionens klarhed – har søgt at indarbejde nogle af de overvejelser, som jeg først fik anledning til at komme ind på i diskussionen efter foredraget.

Jeg har ikke gjort meget helhjertede forsøg på fjerne sporene af den mundtlige fremførelse.

2. Titlerne anføres her i bedre overensstemmelse med bibliografiske krav:

Johs. Brøndum-Nielsen: De danske folkevisers betydning i sproglig henseende. *Nordisk tidskrift* .., 1910, s. 587-602; genoptrykt med ændret ortografi i hans *Studier og Tydninger*, 1951, s. 1-18.

Elias Wessén: Om de nordiska folkvisornas språkform. *Nysvenska studier* VIII, 1928, s. 43-69.

Agnes Agerschou: Oprindelige Træk i dansk Folkevisesprog. *Sprog og Kultur* XII, 1943, s. 65-74.

Peter Skautrup: Folkevisesproget. *Det danske Sprogs Historie* II, 1947, s. 73-80.

Aage Jørgensen: Folkevisesproget. Med særligt henblik på *DgF* 239 Møens Morgendromme. *Danske Studier* 1964, 1964, s. 5-23; også som *Meddelanden från Svenskt visarkiv*, nr. 18; let revideret optryk 1969.
3. Agnes Agerschou: Vedels Forhold til de af ham benyttede Tekster, saaledes som det fremtræder i Hundredvisebogen. *AphS* XV, 1941-42, s. 254-325.
4. Karen Thuesen: Folkevisernes kvindenavne: Forbilleder og former. *NORNA-rapporter* 45. *Analogi i navngivning*, 1991, s. 211-20, redegør for visse re-

- sultater af et større studium af folkevisens navneskik. Et af formålene med dette studium er angiveligt at undersøge navnestoffets værdi som dateringskriterium; men i den foreliggende artikel behandles dette forhold ikke.
5. *Det danske Sprogs Historie* II, 1947, s. 79.
 6. *Middelalderlitteraturen*, 1966, s. 353f.
 7. Jeg véd ikke, hvilken lokalitet Brøndum-Nielsen har haft i tankerne. Den eneste mulighed, jeg har kendskab til, er *Øgelstrup* i Råsted sogn, Ulfborg herred; dette navns førsteled kan være et *Ø(th)kil*, men det er ikke sikkert, at det er det; se nærmere *Danmarks Stednavne* 17 (ved Gordon Albøge), s. 386.
 8. De frekvensoplysninger, som Karen Thuesen meddeler i sin i note 4 nævnte afhandling, er et langt stykke forenelige med mine; de afvigelser, der alligevel kan iagttages, beror især på, at hendes optællingsgrundlag er et andet end mit. Eva Villarsen Meldgaards påvisning er omtalt i diskussionsreferaterne i den i note 1 nævnte årsberetning, s. 49, og i Karen Thuesens netop omtalte artikel, s. 219f.
 9. Jf. hans udgave *Danske Folkeviser fra Riddersal og Borgestue*, 1925, s. 244: »Buen: Sadelbuen(?)«.
 10. Se henholdsvis *Kirkeårets Søndags-Evangelier* .. udg. af C.J. Brandt, 1865, s. 102, lin. 19f (eller *Svenska medeltidspostillor*. Del 8. Utg. av Bertil Ejder, 1983, s. 127, lin. 6f); og *Svenska Medeltids-Postillor*. Utg. af G.E. Klemming. Tredje Delen, 1893, s. 92, lin. 4f.
 11. Her citeret efter *1500- och 1600-talens visböcker* I, s. 43.
 12. Se fx *Sumlen 1990-1991*, 1993, s. 328 og 332.
 13. *APhS* XV, 1941-42, s. 296.
 14. *Sumlen* 1989, 1991, kap. 2, især s. 54, 60, 111-13.
 15. *Danske Studier* 1976, 1976, s. 30.
 16. *The Birth of the Ballad*, 1989, s. 43.
 17. Kaj Bom: Danmarks norske Folkeviser. *Danske Studier* 1973, 1973, s. 185-90, M44-M74, M159-M160; Poul Lindegård Hjorth: Linköping-håndskriftet og »Ridderen i hjorteham«. *Danske Studier* 1976, 1976, s. 5-35.
 18. *APhS* 29, 1971-73, s. 109.
 19. Iørn Piø: *Nye veje til Folkevisen*, 1985, s. 110-18.
 20. Se fx *Sumlen* 1989, 1991, s. 73 og 112; førstnævnte sted lover Bengt Jonsson, at han i et kommende arbejde vil ofre et særligt kapitel på Eufemiaviserne. David Colbert har på meget fortjenstfuld måde behandlet Eufemiaviserne indicieværdi, når det gælder at datere folkevisegenren, i *The Birth of the Ballad*, 1989, s. 78ff; i det foredrag, som blev oplæst på folkevisesymposiet, hvor han ikke selv kunne være til stede, er han øjensynlig kommet i tvivl om, hvor meget man egentlig kan slutte ud fra formodede folkeviselån i middelalderlitteraturen, først og fremmest Eufemiaviserne: »Her gælder det at fastslå at det er litteraturen der har lånt fra folkeviserne og ikke omvendt. I enkelte tilfælde synes det at lykkes, men ellers er bevist knap så ligetil« (citeret fra den i januar 1995 udsendte kopi af hans foredrag, s. 15). (*David Colberts foredrag fra folkevisesymposiet er trykt i denne årgang af Danske Studier* s. 79ff red.).

»Med pen i hånd«?

Af Karen Thuesen

Bag artiklens, muligvis kryptiske, overskrift ligger et omfattende problem.¹ Tydeligere, men også mere omstændeligt kan kernen i det formuleres: Er det sandsynligt, at en stor del af vore folkeviser er digtet »med pen i hånd« kort før eller samtidig med, at vi finder dem optegnet i 15-1600tallets håndskrifter? – Men spørgsmålet berører kun en del af den meget komplekse problematik, der vedrører den nordiske middelalderballades proveniens, udvikling og overlevering.

Citatet »med pen i hånd« vil de, der har fulgt diskussionerne de senere år, måske kunne nikke genkendende til. Inspirationen til nærværende er hentet i Iørn Piøs disputats »Nye veje til Folkevisen« (1985). Ved sin dristighed er det netop et yderst inspirerende værk, der ikke uventet har vist sig at ægge til en fornyet debat om nogle af disse helt basale folkevise-problemer.

For kort at resumere: I disputatsen bryder Piø på flere måder med de mere eller mindre hævdvundne forestillinger om genrens og den enkelte vises oprindelse. Først og fremmest præsenteres en vigtig teori om, at de fleste middelalderballader i virkeligheden først er tilkommet i renæssancen – eller endog senere. Mange menes opstået i form af trykte skillingsviser, som forfatteren forestiller sig mangfoldiggjort i større stil allerede fra begyndelsen af det sekstende århundrede. Andre igen ses som et resultat af adelens poetiske virksomhed, distribueret som såkaldte »adelige flyveblade«, dvs. håndskrevne afskrifter i et slags løsbladssystem.

I det følgende skal nogle af disputatsens påstande diskuteres på baggrund af en enkelt af de behandlede viser, Torbens Datter og hendes Faderbane (DgF Bd. V.II, nr. 288).²

Visen om Torbens datter anses almindeligvis for en af den gamle danske balladedigtningens klenodier. Det skal dog understreges, at denne opfattelse, som så ofte ellers, er bestemt af en nyere tids syn på genren. Intet i visens overlevering antyder, at den var særlig værdsat, da den blev optegnet. Den findes kun bevaret i en enkelt version i Det Mindre Stockholmske Håndskrift (MSTH), trods navnet en helt igennem dansk visesamling dateret til omkring 1640.

I slutningen af forrige århundrede, da teksten blev optaget i femte bind af Danmarks gamle Folkeviser, beskrev en begejstret Axel Olrik

den i indledningen (p. 15 ff.) som en af de ældste middelalderviser overhovedet, indholdsmæssigt blandt de »ypperste«, koncentreret, stemningsfuld og velkonstrueret. Siden har ingen repræsentativ dansk balladesamling udeladt denne tekst, og gang på gang er den her og i litteraturhistoriske værker blevet omtalt med en gentagelse og eventuel uddybning af Olriks opfattelse.³ Basis for hans ideer anfægtes således ikke, før Piø i sit værk helt omvurderer tekstens baggrund: »...visen Hr. Torbens datter og hendes faderbane er en adelsvise digtet med pen i hånd formentlig så sent som i begyndelsen af det syttende århundrede...« (p. 111). Piø antager oven i købet, at Torbens Datter kan være produceret af den person – en kvinde, formoder han – der skabte samlingen i Det Mindre Stockholmske Håndskrift, og at hun fandt inspiration i den eksisterende »gamle skillingsvise« Hr. Erlands Vold og Straf (DgF 289). Herom senere.

Lad os vende tilbage til Olrik. Hans hovedargument for den tidlige datering af visen var handlingen med »en egen Mindelse om de islandske Ættesagaer«, som han udtrykker det.⁴ – Hvad er det da mere detaljeret, Olrik kunne finde så arkaisk i denne tekst?

Jo, Torbens Datter skildrer et hævn mord, som det kendes fra den gamle vestnordiske sagalitteratur. Men samtidig har visens tragiske tema, der har dybe rødder i balladetraditionen, baggrund i en hjemlig kultur uden mange lighedspunkter med renæssancens. For at tilhøreren skal kunne forstå detaljerne omkring beskrivelsen af forbrydelsens omstændigheder, er det ikke blot en forudsætning, at han har et bredt kendskab til de gamle landskabsloves retspraksis, han må desuden, hvad der er nok så vigtigt, være uhyre fortrolig med folkevisens karakteristiske udtryksmåde, dvs. kunne fatte, hvad der skjuler sig bag det lakoniske formelsprog. At det ikke er helt beskedne krav, demonstreres af, at tolkningen af visse partier i visen stadig diskuteres.

Lad os se på enkelthederne: Folkevisernes hævn mord udføres næsten undtagelsesløst under omstændigheder, der på en eller anden måde strider mod de retsregler, vi kender fra landskabslovene. Man slår sin modstander ihjel i kirken, på tinge eller i hans egen gård, dvs. på steder, der ifølge lovgivningen er underlagt særlige fredsbestemmelser. At det naturligvis er bekvemt for morderen, som her oftest vil finde offeret ubevæbnet, er underordnet. Først og fremmest er det en skærpende omstændighed, der i folkevisens univers karakteriserer gerningsmandens ubesindighed og sætter forbrydelsen i relief. Hvor loven udmønter ugeringen i særlig strenge straffe, bør drabsmandens lod i folkevisen ubetinget være fredløshed.

Også mordet på hr. Torben forberedes og fuldføres i en udtrykt konflikt med loven: »Om en søndag at afften skured de derris spiud,/ om en mandag at morgen rede de saa wrede udt«, hedder det i anden strofe. Billedet af de ophidsede mænd på vej efter oprejsning for drabet på deres frænde introducerer et af genrens velkendte grundtemaer: blodhævnens uafvendelige tragedie. At man væbner sig om søndagen er et brud på dagens »gudsfred« og dermed helligbrøde.⁵ Mærkeligere for en nutidig tankegang er det, at lovgivningen yderligere udtrykkeligt nævner drabsmænds vrede som endnu en skærpende omstændighed.⁶ Men visen demonstrerer tydeligt den fare, der ligger i, at dømmekraft og roligt overlæg er sat ud af spillet. Lovbrud følger lovbrud, hævnen bliver hovedløs og overilet og dermed skæbnsvanger for alle implicerede, sådan som vi også finder det i andre viser med et beslægtet motiv.

Mændene opsøger nu hr. Torben, hvor han går og pløjer sin mark, og afkræver ham bod for den dræbte. Men da Torben helt efter forskrifterne tilbyder betaling i form af gård og jord, ja, oven i købet ægteskab med datteren, hugger de ham ned: »Saa hugge dee herr Torben saa smaa/ alt som løff, udi lunden laa« (str. 7). Igen overtrædes loven på det groveste. Dels burde Torben have haft mulighed for at fremsføre sit tilbud på tinge, dels bryder hævnerne her den særlige plovfred, der eksisterede som en del af den fredhellighed, der lå over gården og dens jorder.⁷

Disse detaljerede forhold ville naturligvis være uigennemskuelige og dermed vel uinteressante som materiale for en vise, hvis ikke både digter og tilhørere var fortrolige med den komplicerede lovgivning på området. Yderligere måtte det forekomme en person, der ikke havde et indgående kendskab til middelalderens retspraksis, besynderligt, at drabsmændene siden rider direkte hen til Torbens egen gård og fortæller om deres ugering. Ved denne såkaldte »tillysning« af drabet følger de unavngivne hævnere til en forandring de gældende regler, der, skønt de ikke er omtalt i den danske landskabslove, på samme måde må have været motivets samtid bekendt for at have relevans for sammenhængen.⁸

Kan teksten da eventuelt tænkes at være flikket sammen af gammelt traditionsstof? Hævnmotivet genfindes som sagt i andre folkeviser. Men flere enkeltheder omkring mordet på hr. Torben kunne en eventuel 1600talsdigter ikke finde belæg for i andre af den store mængde balladetekster, der er overleveret fra perioden. Det er ikke blot den eneste vise, hvor en mand myrdes bag sin plov, men samtidig er det – hvad man igen har fremhævet som et træk, der peger tilbage i tiden – den eneste vise, hvor stormanden på den måde optræder som pløjende bonde på sin egen

jord. Det er en situation, som i renæssancens Danmark må have forekommet utænkkelig og absurd. Axel Olrik har i afhandlingen »Et demokratisk element i dansk åndsliv« undersøgt folkeviseheltenes forhold til legemligt arbejde. Han mener rigtignok, at »det har været ganske almindeligt, at visernes »herrer« gik og pløjede, så godt som nogen gårdmand gør nu« (p. 148). Men i den bevarede digtning giver de sig ikke af med andet arbejde end det, jagten og kampen kræver af dem. Interessant er det på den baggrund, at bare én enkelt anden tekst, Jomfruen paa Tinge (DgF 222), ser markarbejde som et ideal. Denne ballade, der kun er bevaret i Karen Brahes Folio (ca. 1580) og i en kortfattet islandsk opskrift fra 1600tallet, skildrer en forældreløs jomfrus problemer med at værge sit arvegods mod mandlige slægtninges overgreb. Da hun kækt tager sagen i egen hånd og drager til tinge for at klage sin nød for kongen, giver denne hende lov til at vælge en ægtemand blandt de tilstedeværende riddere. Men den udkårne vægrer sig: »Langtt beder kand ieg [iage] med høg och hund,/ ynd ieg kand ladde dryffue denn plog y grøn lund« (str. 23). Han må dog bøje sig, da jomfruen tilbyder at lære ham god bondesæd: »Tagger pluog y hand, lader pløffue wel dybt!/? thager kornn i haand, saaer madeliggth thygtt!« (str. 25). Og visen kan ende i fryd og gammen. Bag dens koketteri aner man en diskussion om den rette beskæftigelse for stormanden, en diskussion, der vel at mærke tager parti for håndens arbejde.

At Torben, som det er blevet påstået, kunne være en fattig »gråbonde«⁹, der har sneget sig ind blandt visernes ædle ridderskare, er vist også en idé, der blankt kan afvises. For det første tituleres han (jf. både str. 3 og 4) »herre«, som det var forbeholdt ridderklassen og andre højere stænder.¹⁰ For det andet kan hans position indirekte udledes af hans økonomiske omstændigheder: Han er i stand til at tilbyde bod i form af »huss och gard«, og sceneriet ved hans hjem viser, hvordan datteren standsmæssigt kan tage imod de fremmede med »it guldkar paa huer sin hand«. Det er den normale procedure i den poetiske virkelighed, der er folkevissens, og som i sig selv burde overflødigsgøre en diskussion om hovedpersonernes status. Appellativet »bonde« er ualmindeligt i viserne og anvendes, når det forekommer, især om jævne bønder, der yderst sjældent optræder i de centrale roller.

At Torbens Datter samtidig bygger på et gammelt og meget indforstået formelsprog, afsløres, mener jeg, indirekte af de problemer, det har voldt at fortolke flere af dens detaljer. Indledningen, den såkaldte stevstamme, er behandlet flere steder.¹¹ »Wy warre saa mange søskene

smaa,/ saa aarligh falt oss faderren fraa«, hedder det. Hvem disse personer er, røbes ikke. Strofen kunne måske, som så ofte påstået, give os et glimt af de hævnendes situation. Men læser man den i overensstemmelse med en udbredt praksis i genren, og i øvrigt sådan som Axel Olrik gjorde det, er det nok sandsynligt, at den peger fremad i visen, og at faderen dermed er Torben selv. De begivenheder, der ligger forud for teksternes beretning, omtales sjældent som indledning til en vise. Derimod er det karakteristisk, at første strofe, ligesom omkvædene, meget ofte foregriber begivenhedernes gang. Det ser vi fx i Dronning Dagmars Død (DgF 135), hvor den tilhører, der ikke straks måtte fatte første strofes budskab om dronningens kritiske tilstand, i hvert fald ved omkvædet: »Udi Ringsted hviles dronning Dagmar«, bliver helt klar over, at ethvert håb på forhånd er ude. Det overraskelsesmoment, som er så betydningsfuldt for vor tids litteratur, spiller naturligvis ingen rolle i den gamle mundtlige digtning, der var skabt til at blive fremført gang på gang.

Samtidig kaster denne tolkning af Torbenvisens stevstamme lys over slutningen, som først i nyere tid har fået en tilfredsstillende forklaring. Koncentreret skildrer de otte afsluttende strofer drabsmandens møde med Torbens datter, fra det øjeblik hun intet ondt anende modtager ham og, som traditionen byder det, drikker ham til af faderens guldkar, og indtil han til sidst fører hende bort fra gården.

Disse strofer har først og fremmest inspireret til romantiske tolkninger af det videre hændelsesforløb. Jomfruens venlighed får hævneren til at angre, mener Olrik. Han finder medfølelsen udtrykt i strofen, som Torbens banemand udtaler, da han modtages af hende: »Haffde iegh wist, du haadt werredt saa goed,/ aldrig skulle ieg sett din faders hierte-blod!« »Han tager hende op paa sin Hest og rider bort fra Sorgens Sted over »de sorte Heder«...« – og – »gennem Smerten og Angeren lyser det til ny Lykke« (DgF V.II, p. 15). Omstændighederne til trods har de fleste andre forskere på samme måde tolket motivet »kærlighed ved første blik« ind i de få strofers kryptiske budskab. Billeskov Jansen karakteriserer fx visen som en heroisk ballade, hvor »Svenden vinder sin Pige ved den dristige Daad«, og hvor »...Drabsmanden vil genoprette, hvad han forbrød, idet han gifter sig med den Faderløse« (p. 33). Ud fra samme opfattelse har Hans Aage Paludan skrevet en længere artikel, der med udgangspunkt i Torbens Datter analyserer det ikke ukendte litterære motiv, at en pige indgår ægteskab med sin faders morder. Noget retsligt forbillede kan han dog ikke afsløre for denne skik.

Også hos Iørn Piø finder vi spor af denne idylliserende udlægning: »Det er en rørende situation, at den ene af de blodhævende mænd fortryder drabet på hr. Torben, da han ser hvor god hans datter er. Og da han opdager, hvor ulykkelig hun bliver over at høre, at han har slået hendes far ihjel, prøver han at råde lidt bod på, hvad han har gjort ved at tage hende med sig. Han løfter hende op på sin hest, og de rider bort. De to, der nu begge er faderløse, rider ud i det uvisse. Ud til en uvis skæbne« (p. 117).

Ret beset indeholder balladen ingen direkte oplysninger om begivenhedernes videre forløb. Det har Sigurd Kværndrup været inde på i nogle betragtninger, der her skal uddybes.¹² Det er næppe korrekt, at karakterisere mordet på hr. Torben som »en rask dåd«, og den efterfølgende bortførelse kan naturligvis på ingen måde råde bod på forbrydelsen. Lytter vi til andre folkevisers efterretninger, kan den skæbne, der venter hævnneren, da heller ikke være eftertragtellesværdig. I visernes univers lever blodfejdernes deltagere et ensomt og farligt liv som fredløse, og formentlig kommer denne hævner som Ebbe Skammelsøn til at træde »så mangelen sti vild«. Når han til Torbens datter siger, at hun skal få det »saa gat« som han selv (str. 13), lyder det derfor mere som en trussel end som en kærlighedserklæring. Intet tyder da heller på, at hun frivilligt følger ham. Godt nok hører vi, helt i overensstemmelse med genrens sædvane, ikke noget om hendes reaktion, men kun om hans handlemåde. Han sætter pigen op på sin hest og slår sin kåbe over hende. Men det er en handling, der ikke automatisk kan tydes som ridderens kærlige omsorg over for den udkårne. Tværtimod skal den sandsynligvis demonstrere hans mindre ædle hensigter. Otto Holzapfel har i værket »Det balladeske« påvist, hvordan folkevisen symbolsk anvender formler, der indeholder vendingen »under skind« som udtryk for at noget sker hemmeligt eller med fjendtlige hensigter (p. 49 ff.). På samme måde forholder det sig med en formel som »han slog over hende kåben blå«. Vendingen, der optræder i forbindelse med bortførelser, lægger op til trængsel og nød. Det fordægtige er også her i centrum. Oftest er kvinden et modvilligt offer, og forude venter der under alle omstændigheder de unge uoverskuelige problemer i deres konflikt med slægt og samfund. I visen om Torbens datter lyder det pointerende i sidste strofes moltone: »Saa red hand offuer de sorte hiecr./ aldrich saa hun sin faader meer«. Hedernes sorte farve og jomfruens uigenkaldelige afsked med den fædrene gård¹³ fremhæver, at visen klinger ud i en fuldbyrldelse af den tragik, første strofe introducerede.

Man må spørge sig selv, om det er sandsynligt, at en adelskvinde i det

syttende århundrede var så velbevandret i middelalderens forhold og folkevisens udtryksmidler, at hun på stående fod kunne skabe en vise, der indeholder et så omfattende, kompliceret stof. De undersøgelser, der er foretaget, først og fremmest i Karen Brahes Folio, viser, at periodens optegnere kunne have et meget personligt, medlevende forhold til genren.¹⁴ Men på den anden side ser man også i det materiale, der med sikkerhed kan bedømmes som ungt, at de ihærdige udfoldelser langtfra altid gav så stilsikre resultater som det, vi finder her.

Og stilsikker, det er Torbens Datter. Alt i visen peger tilbage i tiden, ikke ét udtryk virker påfaldende. Formen er fx tolinjet, hvor renæssancens foretrukne i den grad var den firlinjede, at viser i den periode kunne omdigtes fra tolinjet til firlinjet form.¹⁵ Indholdet er yderst koncentreret i en stærkt episk-dramatisk form, der, som Piø understreger det, tilsyneladende savner en logisk indledning og afslutning. Heller ikke det er typiske træk i den balladedigtning, der med nogenlunde sikkerhed kan tilskrives 15-1600tallet. Både de sene historiske viser og ikke mindst samtidens favorittype, romanviserne, er lange, omstændeligt berettede historier, hvor vigtige detaljer ikke udelades.

Det homogen »balladeske« indtryk, denne vise efterlader, er netop ikke mindst betinget af, at den i så høj grad er formelagtig. Det følgende skal give en mere præcis fornemmelse af formelstoffets karakter. Det er, så godt det lader sig gøre, udforsket ved hjælp af Ernst von der Reckes meget omfattende, utrykte Folkeviseregistrant.

Den indledende stevstamme er kendt andetstedsfra, men har kun en egentlig parallel i en lille håndfuld viser, hvor den for øvrigt normalt skilddrer en moders død. Den tolinjede form, som vi finder her, møder vi kun i et par andre numre (DgF 66 A 6 & 239 A 1), som ikke er med i MSTH. MSTH har dog den firlinjede form i sin tekst nr. 8, Sune Folkesøn (DgF 138 Fa). Det er samtidig den eneste vise, hvor formelen forekommer udbredt, dvs. i flere bevarede versioner.

Anden strofe, der fortæller om væbningen og udridtet, er ifølge Ernst von der Recke belagt også andre steder i Norden (Island, Færøerne og Norge). Men de to linjer hører alligevel ikke til det gængse stof. I dansk tradition finder vi dem med forskellige småvariationer i to viser (DgF 158 A 9, B 7 & 193 C 6). Det kan dog observeres, at formelen også kan fremtræde i en firlinjet form, som fx i DgF 319. Denne vise findes godt nok i MSTH (nr. 5), men MSTH har ikke formelen.

Formuleringen i strofe otte: »Saa rede de thill her Torbens gard,/ ude stod hanss datter, den wenne mard« er der kun en – firlinjet – parallel til

ét sted, i DgF 199 q 5 (Odense Håndskriftet). Vi vender tilbage til udtrykket nedenfor.

Heller ikke den tilsyncladende velkendte niende strofe »Ude stoed hans datter, saa small som en wond,/ met it guldkar paa huer sin hand« tilhører det almindelige visestof, selv om den er repræsenteret også i svensk, norsk og færøsk tradition. Den findes i mere eller mindre afvigende former i otte DgFnumre, mest udbredt i øvrigt i visen om Ridder Stigs Bryllup (DgF 76 A 66, B 39, E 20 etc.). Ingen af de otte viser forekommer i MSTH.

Ser vi på indholdet af kortere formelagtige vendinger, møder vi også her balladens karakteristiske udtryksform: »for norden skou« (str. 3), »faffuer och fin« (str. 4), »huss och gard« (str. 5) etc. etc. I udtrykket »(så) vän en mår«, som her i visen optræder hele to gange (str. 5 & 8), tilhører både den gamle bøjningsform »mår« og epitetet »vän« det faste folkevisesprog. I nedskrivningsperioden må det som i dag have virket yderst arkaisk. Adjektivet, der er flittigt brugt i genren, kunne man ganske vist anvende langt op i middelalderen, men uden for poesien gled formen »mår« (egl. nom. af »mø«) ud af sproget, fem hundrede år før Torbens Datter blev optegnet.¹⁶ Forbindelsen forekommer i DgFmaterialet alt i alt næppe mere end omkring tyve gange. Og man bør mærke sig, at formlen i MSTH kun er belagt disse to gange.

En formulering, der igen kendes fra andre nordiske områder, og som er specielt central i Piøs argumentation omkring visen, finder vi i strofe 7: »Saa hugge dee herr Torben saa smaa/ alt som løff, udi lunden laa«. Den tolinjede form genfindes i tre viser (DgF 183 B 29, C 23, 193 A 15, B 21 & 421 F 25, H 23), hvoraf ingen forekommer i MSTH. Men MSTH rummer den firlinjede vise Hr. Erlands Vold og Straf (DgF 289 F), efter Piøs mening den »gamle skillingsvise«, der skulle have inspireret vor ukendte adelskvinde til at digte Torbens Datter. Lad mig fra Hr. Erlands Vold citere den afsluttende strofe: »Hugge de herr Erland/ udi de støcker smaa;/ saa togge de stoltten Gerborigh,/ och saa forre de der-fraa.« Det er den eneste situation, de to viser i MSTHversionerne er fælles om, og det forekommer meget vanskeligt at gennemskue, hvordan Erlandsvisens udtryk skulle kunne afføde vor strofe syv.

Piø anser i øvrigt det forhold, at omkvædet synes meget velformuleret, som et udtryk for, at en særlig digterbegavelse har været i funktion. Genrens omkvæd er unikke i den forstand, at de normalt ikke går igen fra vise til vise. Derimod indeholder de ofte formelagtige udtryk, og de elementer, der findes i denne teksts todelte omkvæd, er da også i høj grad

typiske for genren. »Under lide« er en fast poetiserende folkeviseven-
ding, så slidt, at det oprindelige betydningsindhold, »langs en bak-
keskråning«, helt er udvisket. Og andel del, »Der dagen hand dagis, och
duggen den driffuer saa wide,« finder vi sætning for sætning paralleller
til både i andre teksters omkvæd og strofer. Balladen har ikke så få meget
smukke, stemningsmalende beskrivelser af tiden omkring solopgang og
solnedgang: »Driver den dug, falder den rim« hedder det i et lignende vi-
seomkvæd (DgF 525 & DgF 54), »Hver en dag, det (østen) dages« i en
kendt verslinje (DgF 33 E 13 & 71 A-E 1 etc.). Og i andre viser sker det
ved aftenstide, at »duggen driver så vide«, »duggen driver på«, eller at
»duggen driver over de spange«.

Særligt gør i Torbenvisens omkvæd allitterationerne sig bemærket.
Men dette stilelement bør heller ikke tilskrives en speciel individuel
kunstfærdighed, eftersom det er udbredt i balladesproget overalt i Nor-
den. Formentlig er der tale om et oprindeligt træk. Ligesom den variere-
de gentagelse – stilfænomenet kaldet *polyptoton*¹⁷ – der indeholdes i ven-
dingen »dagen dagis«, har allitterationen parallel i det gamle poetiske
fragment fra Codex Runicus (ca. 1300), som sandsynligvis er det ældst
bevarede folkevisecitat: »Drømte migh en drøm i nat...«. Som eksempler
på lignende udtryk dannet over gentagelser af rodbeslægtede ord kan
nævnes viseomkvædet »De legte en leeg, oc leegen var alt udaff vrede«
(DgF 325 Aa, jf. DgF 190), og mere eller mindre udbredte formler som
at »ride et red«, »råde et råd«, »sove en søvn«, »springe et spring« m.fl.

Det virker umiddelbart overraskende, at undersøgelsen røber, at man-
ge af de formler, der findes i Torbens Datter, er yderst dårligt belagt i
DgFmaterialet. Forholdet afslører dog blot, hvad man i arbejdet med
genrens sprog gang på gang bliver opmærksom på: de moderne littera-
turudvalg har påvirket vort folkevisebillede meget skævt, i vid udstræk-
ning fremhævet det usædvanlige og forbigået det ordinære, det engang så
populære.

For at digte en vise som Torbens Datter måtte det kvindelige (?) ophav
altså ikke bare beherske indhold og form til fuldkommenhed. Hun måtte
også være fortrolig med et formelstof, hun ikke kunne finde belæg for i
sit eget indsamlede materiale, og som i øvrigt forekom så spredt og sjæl-
dent, at man må spørge sig selv, hvor hun da kunne have stiftet bekendt-
skab med det.

Disse problemer har Iørn Piø forsøgt at imødegå ved sin bedømmelse
af teksten som et sent og originalt falskneri, inspireret af balladen om Hr.
Erlands Vold og Straf. Denne vise var i renæssancen et populært num-

mer, der er bevaret i hele syv gamle versioner, hvoraf den tidligste (B-opskriften) stammer fra Jens Billes Visebog (1555-59). At de to viser tematisk er beslægtede, fremgår i øvrigt indirekte af, at de i DgF er udgivet som henholdsvis nr. 288 og 289.

Et kort handlingsreferat kan passende understrege motivfællesskabet. Hvor Torbens Datter og hendes Faderbane, som vi har set, ganske lakonisk beretter om hævn mordet på den pløjende hr. Torben og hævnerens efterfølgende bortførelse af hans datter, skildrer Erlands vise sin historie i bredere penselstrøg. Erland ankommer her til en ridder Torbens gård for at bejle til dennes datter, Gerborg. Torben modtager gæsten, men afslår på Gerborgs vegne frieriet, eftersom hun i forvejen er lovet bort til anden side. Erland hugger nu Torben ned på stedet og tager pigen med sig. Da hendes syv brødre senere kommer hjem fra skole (sic!), ægger moderen dem til hævn. Forklædte som pilgrimme opsøger de faderens banemand og får med Gerborgs hjælp tilladelse til at overnatte i hans gård. Visen slutter, jf. den ovenfor citerede strofe, efter fast mønster med mord på forbryderen, og da retfærdigheden er sket fyldest, kan brødrene føre Gerborg tilbage til hjemmet.

Torbenvisens koncentrerede beretning har, som det ovenfor er demonstreret, kunnet give anledning til forskellige hypoteser om de begivenheder, der ligger før og efter visehandlingens egen korte tidsramme. Fortællingen om Erlands Vold har ikke på samme måde en problematisk indledning og afslutning. Fælles for de to ballader er først og fremmest navnet Torben, der begge steder bæres af den dræbte fader. Men Erlandsvisens Torben er ikke offer for en tragisk vendetta, han selv er deltager i. Han fældes ret umotiveret på sin egen gårdsplads. Mordet på ham og Gerborgs bortførelse får da også en velfortjent straf med sønnernes hævn.

Med andre ord er Erlandsvisen som ballade betragtet en helhed, der ikke umiddelbart synes at kunne have kaldt på en nyfortolkning i form af visen om Torbens datter, sådan som Piø foreslår. Sammenligner man teksterne strofe for strofe, er det som nævnt også karakteristisk, at de trods visse indholdsmæssige ligheder kun har meget lidt formelstof tilfælles.

Ud over navnet Torben omtaler Iørn Piø bare ét træk, der helt klart indicerer en mere end overfladisk motivmæssig forbindelse mellem viserne. Samme forhold findes i øvrigt omtalt i Olriks indledning til DgF 289 (Bd. V.II, p 18). I en enkelt opskrift kaldes Torben »den rige bonde« (E: Dorothea Thotts Fol. 1670-80), i en anden benævnes han »Hr. Bonde« (C: Langebeks Fol. 1610, jf. Anna Krabbes Håndskr. 1615). At en af ho-

vedpersonerne i en klassisk riddervise betegnes som bonde, er, som jeg tidligere har været inde på, uden sidestykke i balladetraditionen. Det fremgår også tydeligt, at Erlandsvisens forskellige optegnere ikke er enige på dette punkt. I de fleste versioner finder vi slet ikke denne oplysning, og Langebeks Folio modificerer, som det ses, appellativet ved at ændre det til det fra genren ikke ukendte personnavn »Bonde«, der var gængs også i middelalderens adelskredse.

Betegnelsen er med andre ord problematisk, men ikke desto mindre er det Piøs overbevisning, at den mærkelige information om Erlandsvisens offer har inspireret til pløjescenen i visen om Torbens datter. En stor svaghed ved teorien er, at den tænkte 1600talsdigter ikke har kunnet hente oplysningen om, at Torben var bonde, i den opskrift, Piø ellers betragter som hendes kilde, nemlig varianten fra Det Mindre Stockholmske Håndskrift (MSTH nr. 18). Heri nævnes hverken appellativet »bonde« eller modsvarende proprium med et eneste ord.

Påvisningen af dette træk er dog næppe uden betydning for en forståelse af forholdet mellem de to visetraditioner. Den afslører nemlig snarere præcis det modsatte: Erlandsvisen står på en eller anden måde i gæld til DgF 288. I sin yderste konsekvens kunne denne hypotese lede til en antagelse af en direkte afhængighed: Den kryptiske vise om den myrdede Torben og hans stakkels datter optog i den grad sindene, at dens motiver blev kilde til en ny tekst, der passede bedre ind i optegnelsesperiodens gængse mønstre. Men forestiller man sig, mere forsigtigt, at begge viser tidligere har været udbredte og sunget af samme traditionsbærere, kan en anden og måske nok så rimelig forklaring på forholdet gives. Ud fra overensstemmelserne i skæbne er visernes offer blevet identificeret som samme person. Oplysningen om »den rige bonde« er da, på trods af at ideen brød med traditionens ideal, blevet optaget i Erlandsvisen ene og alene ud fra Torbenvisens oplysning om, at hr. Torben dræbes med plov i hånd. Erlandsvisens sporadiske omtale af en bonde repræsenterer i givet fald en udlægning skabt i en periode, da en pløjende mand automatisk måtte opfattes som bonde snarere end ridder. – Hvordan det end forholder sig, så synes dette lille træk meget stærkt at antyde, at DgF 288 har været kendt før den optegnedes ved midten af 1600tallet.

Men et endeligt og mere sikkert indicium for, at Piøs teori om Torbens Datter som et produkt af MSTH's samler er uholdbar, finder vi dog i selve den skriftlige overlevering. Det skal ganske vist indrømmes, at den omstændighed, at en ballade kun er bevaret i ét enkelt håndskrift, øger usikkerheden omkring en bedømmelse af dens fortid. Alligevel bør dette

naturligvis ikke forlede til den antagelse, at en sådan tekst nødvendigvis savner en baggrund i traditionen.

Det Mindre Stockholmske Håndskrift dateres ud fra en påskrift på femte rectoside til året 1641: »Ehnn wiisse Bogh Attschellig slags. Anno 1641 den 22 Martij«,¹⁸ Optegnelserne, som alle skyldes samme smukke og sirlige hånd, er nært beslægtede med indholdet i det vistnok samtidige Anna Juels Håndskrift (ca. 1640) og i det meget yngre Grev Holsteins Håndskrift I-II (ca. 1725-30).¹⁹ MSTH indeholder ialt 43 viser, hvoraf de 40 er ballader og gengivet i DgF. Af samtlige optegnelser har ikke færre end 30 parallel enten i Anna Juels eller Holsteins manuskript eller eventuelt begge steder (fem viser findes i alle tre samlinger). Det præcise forhold mellem håndskrifterne er uklart, men tilsyneladende er der ingen direkte forbindelse mellem dem, og de kan heller ikke være afskrifter af ét og samme forlæg. Anna Juels og Holsteins optegnelser synes nemlig på mange punkter at stå sammen over for Det Mindre Stockholmske, igen dog uden at Holsteins værk kan være helt eller delvis skrevet af efter Anna Juels.

Indholdet i Det Mindre Stockholmske Håndskrift er et blandet gods af forskellige balladetyper, men med en stor overvægt af ridderviser og en anselig repræsentation af romanviser. Hvad der er meget vigtigt for denne diskussion er, at *intet* i MSTH antyder, at samleren har beskæftiget sig med visedigting, eller at hun i øvrigt har haft adgang til kilder af en sen, individuel oprindelse. Visen om Torbens datter (ms. nr. 7) er den eneste, dette manuskript er alene om. Den befinder sig mellem en mængde andre tekster, numrene 2, 3, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14 og 15, der alle genfindes hos Anna Juel, for øvrigt i rækkefølgen 20, 13, 14, 21, 22, 15, 16, 23, 24, 17, 19 og 18, hvilket igen understreger håndskrifternes ret nære slægtskab. Torbenvisen kan eventuelt have tilhørt forlægget, men må da være blevet udskudt i en sideløbende tradition. Årsagen til dette kan vi kun gisne om, men vi kan i hvert fald slå fast, at flere viser med et meget arkaisk indhold, fx netop med et centralt hævnmotiv, generelt er dårligt overleveret. Renæssancens smag gik tilsyneladende i en anden retning.

For endelig at vende tilbage til det indledende spørgsmål: Er det sandsynligt, at en stor del af vore folkeviser er digtet »med pen i hånd« kort før eller samtidig med, at vi finder dem optegnet i 15-1600-tallets håndskrifter?

Som undersøgelsen afslører, taler mangt og meget imod denne teori, når det gælder balladen Torbens Datter og hendes Faderbane. Her udfoldes en detaljeret viden om kulturhistoriske forhold, som næppe kan have

været en så levende del af renæssancens egen verden, at visens enkelthed ville vække den nødvendige forståelse hos samtidens tilhørere. Desuden har det vist sig, at traditionen selv ikke har bidraget med samtlige disse detaljer, således at man vanskeligt kan forklare, hvor en digter ved midten af det syttende århundrede kunne finde inspiration til sit eksotiske værk.

På et endnu sikrere grundlag kan ideen om den sene opståen dog angribes gennem en analyse af formelsproget. Visen om Torbens datter er i vid udstrækning opbygget over faste vendinger. Samtidig udgør dette formelstof et netværk af sjældne udtryk, hvis tråde ikke blot forgrener sig langt ud i perifere dele af stoffet, men desuden langt ud i den nordiske overlevering. En sådan høj grad af formelagtighed kombineret med en motivmæssig originalitet, der sikrer, at stoffet ikke står i gæld til en mere begrænset traditionsmasse, må udgøre en af de pålideligste indikatorer for, at en tekst har baggrund i en længere mundtlig tradition.

Endelig peger også kildeforholdene i samme retning. Intet tyder på, at optegneren har hengivet sig til balladedigtning, og at hun på den måde, som foreslået, kan være visens ophavsmand. Derimod ser det ud til, at balladen kan have været kendt af de traditionsbærere, som i begyndelsen af århundredet videregav varianterne af visen om Hr. Erlands Vold og Straf.

Hvornår Torbens Datter først opstod er fortsat usikkert. Men alt i alt må det konstateres, at vi ud fra vor nuværende indsigt i balladens overlevering ikke kan rokke det mindste ved den opfattelse, Olrik i sin tid formidlede i DgF's indledning, og som generationer af viseforskere trofast har gengivet: Torbens Datter og hendes Faderbane kan være urgammel og dermed en af vore ældste folkeviser.

Analysen leder frem til en mere generel kritik af ideerne omkring genres specielle tilknytning til optegnelsesperioden. Umiddelbart giver det materiale, 15-1600tallet efterlod, indtryk af at repræsentere en ret tilfældig indsamlings- og redigeringsvirksomhed.²⁰ Hvis perioden havde fostret store individuelle digtertilanter, der kunne skabe viser af en gennemført traditionel kvalitet som DgF 288, burde der eksistere tydeligere spor af deres virksomhed i det overleverede stof. Meget mærkeligt ville det da være, at vi i notater ved optegnelserne kan finde oplysninger om, at den enkelte tekst anses for at være gammel, men aldrig om, at en klassisk folkeviser er digtet af en kendt person. Forfægter man på den baggrund trods alt ideen om balladen som et produkt af renæssancens, antikvarisk betingede, poetiske udfoldelser, må det vel – temmelig absurd – forudsættes,

at hele renæssanceadelen har rottet sig sammen for at bilde eftertiden ind, at de viser, man selv sad og skrev sammen i de mørke vinteraftener, i virkeligheden var gamle, originale værker.

Iørn Piøs værk har fortjenstfuldt rettet søgelyset mod mange af de fordomme, der er opstået omkring balladegenren, men måske har det i endnu højere grad demonstreret, hvor vanskeligt det er at komme til bunds i problemerne. De »nye veje« er ikke nødvendigvis mere farbare end de gamle.

Litteratur

- Albeck, Ulla: Dansk stilistik. 6. udg. Kbh. 1968.
- Billeskov Jansen, F. J.: Danmarks Digtekunst. Bd. I. Kbh. 1944.
- Dal, Erik (ed.): Danske viser. Folkeviser, skæmt, efterklang. Kbh. 1962.
- Dal, Erik: Nordisk Folkeviseforskning siden 1800. Kbh. 1956.
- (DgF) Danmarks gamle Folkeviser. Bd. I-XII. Ed. Svend Grundtvig, Axel Olrik, Hakon Grüner Nielsen m.fl. Kbh. 1853-1976.
- Danmarks gamle Landskabslove. Bd. I.1. Skånske Lov, Text I-III. Ed. Johs. Brøndum-Nielsen & Svend Aakjær. Kbh. 1933.
- Danske Viser fra Adelsvisebøger og Flyveblade. Bd. I-VII. Ed. Hakon Grüner Nielsen & Marius Kristensen. Nye Tillæg. Ed. Nils Schiørring & Iørn Piø. Kbh. 1912-79.
- Frandsen, Ernst (ed.): Danske Folkeviser i Udvalg. Kbh. 1937.
- Frandsen, Ernst: Folkevisen. Studier i Middelalderens poetiske Litteratur. Kbh. 1935.
- Friis, Oluf: Den danske Litteraturs Historie. Bd. I. Kbh. 1937-45.
- Holzappel, Otto: Det balladeske. Fortælle måden i den ældre episke folkeviser. Odense 1980.
- Jørgensen, Jens Anker: Jorden og slægten. En indføring i folkevisens univers. Viborg 1976.
- Kalkar, Otto: Ordbog til det ældre danske sprog (1300-1700). Bd. I-V. Kbh. 1881-1918.
- (KLN) Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder. Bd. I-XXII. Kbh. 1956-78.
- Kværndrup, Sigurd: Traditionskultur med særligt henblik på balladen. I: Historien i dansk. Kbh. 1978, p. 12-37.
- Lorenzen, Jørgen (ed.): Et hundrede udvalgte danske viser. Bd. I-II. Kbh. 1974.
- Mølbjerg, Hans: Børn hævner fader. I: Thomas Bredsdorff (ed.): Danske digtanalyser. Kbh. 1969, p. 22-34.
- Olrik, Axel: Et demokratisk element i dansk åndsliv. Foredrag i Studentersamfundet 5. okt. 1895. I: Danske Studier 1925, p. 147-155.
- (ODS) Ordbog over det danske Sprog. Bd. I-XXVIII. Kbh. 1918-56.

- Paludan, Hans Aage: Til Visen om Torbens Datter. I: Danske Studier 1925, p. 133-146.
- Piø, Iørn: Nye veje til Folkevisen. Kbh. 1985.
- von der Recke, Ernst (ed.): Danmarks Fornviser. Bd. I-IV. Kbh. 1927-29.
- von der Recke, Ernst: Folkeviseregistrant. Ny Kgl. Saml. 756, 8vo. V-VII. (Ikke publiceret).
- Sørensen, Villy: Digtere og dæmoner. Fortolkninger og vurderinger. Kbh. 1959.
- Thuesen, Karen: Mår, subst. I: 80 ord. Festskrift til Christian Lisse, jan. 1992, p. 85-86.
- Thuesen, Karen: Tabte folkevisеоptegnelser fra det 16. århundrede. Et bidrag til folkevisens ældste skriftlige overleveringshistorie. I: Danske Studier 1986, p. 11-24.

Noter

1. Dele af denne artikel blev forelagt ved symposiet »Dansk Folkevisekultur 1550-1700«, afholdt i august 1994 ved Institut for Nordisk Filologi, Københavns Universitet. Deltagerne takkes hermed for inspiration til det fortsatte arbejde med problemerne.
2. Iørn Piøs bog indholder, p. 116, et faksimiletryk af teksten, som dog i det følgende citeres efter Danmarks gamle Folkeviser (DgF).
3. Jf. fx Ernst von der Recke: Danmarks Fornviser. Bd. II, p. 216, Oluf Friis, p. 89 f., Ernst Frandsen, 1937, p. 141, Erik Dal, 1962, p. 273, Villy Sørensen, p. 186 ff., Hans Mølbjerg, p. 22 ff., Jørgen Lorenzen, Bd. I, p. 136.
4. DgF Bd. V,II, p. 15.
5. KLNМ Bd. VI, sp. 382 f. »Helligbrøde«. Jf. Bd. III, sp. 255 ff. »Drab«, spec. sp. 262. Jf. Bd. IV, sp. 621 ff. »Fridslagstiftning«. Disse særlige bestemmelser falder tidligt bort: »I slutn. af 1200-årene opsluges de specielle fredsbestemmelser af den alm. skærpelse af strafferetten.« (sp. 625).
6. Se også Sigurd Kværndrup p. 28. Jf. citatet under følgende note.
7. Se fx Skånske Lov (B 76), Kap. 87: »Far annær man mæþ wreþe oc takær annar man j husæ sinum, ællr ofna akrum sinum, sum han ær, ællær nokær annar staþ a marco, þær sum han hauir saat sit spiut ællær sin skiold ællr sapul sin laghat oc swa takit sit hærbærghæ...um þa warþær man dræpin annæn þærræ stathæ, þa bôte hin, ær høfþing war j þe færþ, fullæ man bøtær...« (Danmarks gamle Landskabslove. Bd. I.1, p. 66 f.). Jf. Kalkar. Bd. III, p. 491: Plogfrid.
8. Axel Olrik i DgF Bd. V,II, p. 15. KLNМ Bd. III, sp. 255 ff. »Drab«, spec. sp. 256.
9. Således Ejnar Thomsen, jf. DgF Bd. X, p. 705 f. med henvisning.
10. KLNМ Bd. VI, sp. 505 ff. »Herretitel«. Jf. ODS Bd. VIII, sp. 1 ff. »Herre«, spec. sp. 7.
11. Se fx Olrik i DgF Bd. V,II, p. 15 f., Ejnar Thomsen iflg. DgF X p. 705 f., Erik Dal, 1962, p. 273, Hans Mølbjerg, p. 24, Jørgen Lorenzen. Bd. I, p. 136 ff.

12. Jf. Sigurd Kværndrup i Traditionskultur med særligt henblik på balladen, p. 27-29.
13. von der Recke har (Bd. II, p. 438) til »aldrich saa hun sin faader meer« foreslået den logiske konjektur *fæderne* subst. 'fædrene arv, gods' for *faader*. Glosen *fæderne* er belagt flere gange i genren. En direkte parallel til verslinjen findes derimod næppe, men DgF 242, str. 19 (Karen Brahes Folio), har i en lignende situation følgende dialog, der evt. kunne støtte ændringen. Den bortførte jomfru siger: »Huem førddde meg aff myn faaders gaard?« hvortil bortføreren svarer: »Du sier rett aldrig dynn faadders land«.
14. Jf. Ernst Frandsen: Folkevisen. Erik Dal, 1956, p. 345-52.
15. Ernst Frandsen: Folkevisen, p. 115-36.
16. Karen Thuesen, 1992.
17. Jf. Ulla Albeck, p. 170 ff.
18. DgF Bd. XII, p. 389 f. – med faksimilegengivelse p. 463.
19. Danske Viser... Bd. VI, p. 214. Ang. dateringerne jf. DgF Bd. XII, p. 316 f. & 319 f. Erik Sønderholm har i denne gennemgang af manuskripterne ikke nævnt deres slægtskab.
20. Karen Thuesen, 1986, p. 22-23.

Om folkevisens og folkevisernes oprindelse

Af David W. Colbert

»Oprindelse« er så mange ting, der for folkevisernes vedkommende ikke nødvendigvis er begrænset til middelalderen. Især i nyere tid har man fået øje på, at folkeviser – også gode viser i middelalderstil (Piø 1985.9) – udmærket kan være opstået efter reformationen. Der kan derfor være gode grunde til at se nærmere på principperne for forskning af oprindelsesproblemet, med anvendelse og vurdering af nyere forskning.

Så hvad er det man mener med folkevisernes oprindelse? Det kan for det første forstås som den måde hvorpå viser bliver til. Her kan man springe over den gamle strid mellem produktions- og receptionsteoriene (Dal 1956.327-44), og overveje den vekselvirkning mellem trofasthed mod traditionen og engagement i digtningen der holder liv i traditionen, en skulle man tro nødvendig syntese mellem reception og produktion. Fyndigst kommer det til udtryk i Sven Hakon Rossels *Den litterære vise i folketraditionen* (1971). Selvom både titlen og stoffet skulle synes bygget på receptionsteoriens præmisser, demonstrerer Rossel hvordan et literært produkt bliver en folkevise (i bredeste forstand) gennem »en vis balance [...] mellem stabilitet og variabilitet« (1971.247). Nyttig i denne sammenhæng er også Iørn Piøs sprogbrug; i stedet for at tale om »gesunkenes Kulturgut«, understreger han sangerens indlevelse i visen, når den »henter« den »ned« i første omgang, en reception der indføjer produktive kræfter i traditionen (Piø 1971.71; 1985 taler han nærmere om en slags »ophentning« af visestoffet hos adelen).

Den måde hvorpå traditionen opretholder »en balance, der ikke lader visetexten træde ud over en given, fortrolig stil- og miljøsfære« (Rossel 1971.247) er undersøgt og illustreret af Otto Holzapfel i *Det balladeske* (1980) og andre værker. Han demonstrerer på den ene side hvordan folkevisen (i snæver forstand) benytter en episk fortællelemåde der udstykker handlingen i en stereotyp handlingsmodel der forløber fra situation over konfrontation og aktion til reaktion, med hyppig brug af episke formler der har både en fortællende og en antydende funktion. Således er middelalderballadens handlingsmodel og episke formler udprægede eksempler på en stiliseringsproces der gør det muligt at synge en fortælling der bliver forstået – og gengivet – i en mundtlig tradition. Summen af samtlige stilistiske træk, som de opfattes af traditionsbærerne, er

det som definerer *genren*, det som er årsag til, at folkeviser i det hele taget kan blive til.

Dette forhold peger hen mod noget, der har været lidet påagtet af generationer af folkeviseforskere: at folkevisens – dvs. genrens – oprindelse er noget ganske andet end folkevisernes – dvs. de enkelte visetypers – oprindelse. Hvis der var tale om en litterær genre kunne man definere genren som en samling af et vist antal ensartede tekster, og således er der endnu dem der argumenterer med hensyn til begrebet »the Child ballad« (Richmond 1990.332). Men her drejer det sig om en genre der er mundtlig først og fremmest, selv om der kan være dem der som Piø søger at gøre den mere afhængig af nedhentet skriftlig litteratur – altså skillingsviserne. Og det drejer sig om en genre der ganske godt definerer sig selv, delvis med sådanne begreber som »Kempe Vise« eller »(gammel) Folkevis« eller »middelalderballade«, men først og fremmest – og fundamentalt – med en række stiltræk der simpelthen gør det muligt at digte og gendigte en vise i en mundtlig tradition. En litterær vise er ikke andet end en bunke ord bevaret på et stykke papir som man kan tage op eller lade ligge. Men for overhovedet at eksistere må en mundtlig vise opfattes af andre og blive også deres vise. Som følge deraf tilhører visen ingen og alle, og trives bedst inden for et »folk« – det være sig omvandrende tattere eller godsbesiddende adelsfolk – der deler samme poetiske sprog, og derfor opfatter hinandens viser uden forberedende kursus, simpelthen lever sig ind i dem. Det er især middelalderballadens ejendommelige stiltræk, der gør det muligt at synge en kompliceret handlingsgang på en måde, der kan både genkendes og gengives af i hvert fald nogle blandt dem som opfatter visen.

Disse træk, der ikke må forveksles med træk i skreven litteratur, har ført til en række stilgreb som alle genkender uden besvær, og som i praksis tillader, at man let kan skille middelalderballader ud fra andre viser længe før man er blevet i stand til at beskrive stiltrækkene selv. I denne stilfornemmelse er udgiverne af TSB enige med hende der anlagde Karen Brahes Folio om hvad der hører til genren, netop fordi det er stiltrækkene der danner genren. Man kan udtrykke det på den måde, at genren går forud for teksterne (Colbert 1992.46), da den jo danner deres eksistensgrundlag. Af den grund kan man godt omtale genren som middelalderlig, selvom kun ganske få visetyper kan føres tilbage til middelalderen, og spørgsmålet om genrens oprindelse er derfor et ganske andet end spørgsmålet om visetypernes. Erik Dal har udtrykt det på den måde, at »stoffets og formens herkomst er to adskilte problemer« (1956.315).

Blot må man regne en del af »stoffet« til genrens stilmæssige sammenhæng, nemlig de temaer og den anstand der fx bestemmer at en riddervise gerne skal handle om riddere og elskov. Disse genremæssige begrænsninger er ikke mindst betinget af de episke formler, der som sagt er ladet med antydninger.

Efter at have adskilt genrens og visernes problemer, vil jeg begynde med de enkelte visetyperes oprindelse. Men også her betyder »oprindelse« to forskellige ting: først en vises herkomst, og derefter dens tilblivelse. For at begynde med tilblivelsen, blev denne længe forstået som ensbetydende med visens urform, som det gjaldt om at rekonstruere. At anvende Karl Lachmann's klassiske tekstkritiske principper på de utallige opskrifter, skulle man synes var en nærliggende metode. Men resultaterne, der varierede fra det ene forsøg til det andet, afslørede den vilkårlighed, der tillod hver forsker at præge den såkaldte urform efter sine egne anskuelser. Som bekendt er de lachmannske principper baseret på at finde fælles læsemåder – i litterære værker, vel at mærke. Først danner man et stemma på grundlag af fælles afvigelser, og så bestemmer man urteksten ud fra fælles læsemåder i forskellige grene af stemma'et. Men så må man udelukke »tilfældige« overensstemmelser, der ikke er arvet fra en urtekst. Og det er det som mundtlig tradition gør så forbandet svært, for ikke at sige ganske umuligt. Den tekst man ejer eksisterer ene og alene fordi den har været skabt og genskabt mange gange inden for en tradition som gerne griber til formler og benytter sig frit af en intertekstualitet (for at bruge modeordet) inden for slægtled efter slægtled af repertoarer som man ikke kender noget som helst til. Hvad der er en guldgrube for vise-sangeren bliver en faldgrube for forskeren, netop fordi der er så meget der ligger og lyser og lokker til sammenligning.

Selvom forskningen nu i 70 år har opgivet restitutionsforsøg i det hele taget, klør urformsdillen endnu i disse oplyste tider. Det ved jeg kun alt for godt, for jeg har selv kløet på det sted; men min undersøgelse af DgF 183 Kvindemorderen og 47 Elveskud konstaterede kun, at den ældste tekst vistnok var visens mest sandsynlige urform. Dog finder man urformer ikke blot i Anton Aagaards små værker fra 60'erne, men i underfundig form i Iørn Piøs disputats, *Nye veje til folkevisen* (1985). Her finder vi vistnok ingen urtekster (for »hvad skal de bruges til?«), men Piø må betjene sig af et subjektiv skøn for at »indkredse« den »oprindelige form« på de vises der formodentlig går tilbage til tabte skillingstryk (hvorom mere senere). Igen et restitutionsforsøg, der siger mere om forskerens grundsyn på folkevisen end det siger om visernes oprindelse.

Som så mange før er Piø faldet i den »guldgrube« hvor alt kan findes, men intet kan bevises. Det er een ting at sige: sådan *kan* det være, en anden at sige: sådan *må* det være; og så en helt tredje at besidde den ydmyghed der kan sige: ærlig talt, vi ved det ikke.

Logisk beslægtet med jagten efter urformer er ønsket om at bestemme en vises forfatter. Sålænge urformen fortabte sig i den mørke middelalder var det håbløst også at spørge efter dens digter; men nu ved vi at der findes viser der stammer fra tidsaldrer som kender til navngivne forfattere som kan tænkes at have digtet – om ikke skrevet – folkeviser. Som man kan høre strider tanken mod den anonymitet som ellers hører til begrebet folkeviser; men den skal ikke forkastes af den grund, da også litterære viser er gået ind i mundtlig tradition, og man kan ikke afvise, at en forfatter kan digte en vise i middelalderstil. Men der er ikke meget mere enighed blandt forskere om forfatterbestemmelser end der var i sin tid om urformer. Det ligger i sagens natur, at det er så godt som umuligt at bevise at en vise *må* være digtet af en bestemt forfatter. Man plejer højst at kunne sige, at visen *kan* være digtet af den og den – eller hans lige. Og ved disse nødvendige forbehold bliver en forfatterbestemmelse nærmest til en miljøbestemmelse, der – for en folkeviser – egentlig er af større interesse.

Men også miljøbestemmelsen har sine vanskeligheder. Man kan for eksempel sammenligne hvordan »Niels Ebbesen« er blevet omtolket af Piø (1985.72-92) og Bengt R. Jonsson (1993a.390-92) fra »et uforligneligt kulturhistorisk Tidsbillede« fra 1300-tallet (Hakon Grüner-Nielsen i DgF 10:387) til en national oplysningsviser forfattet af en eller anden humanist fra 1500-tallet – Piø og Jonsson er bare uenige om det er Christiern Pedersen eller Povl Helgesen. Det er tydeligt at omvurderinger som denne afhænger af forskellige litterære helhedssyn, ligesom de meget forskellige restitutionsforsøg gjorde i sin tid.

Selvfølgelig er det bedst at have et helhedssyn og at bruge det flittigt, men det er nu sådan, at man er selv den sidste til at se skævhederne i sit eget syn. Når det drejer sig om enkeltpersoners skævheder, kan vi hjælpe ad ved at rette på hinanden. Men en tidsalders skævheder lader sig ikke rette, og man så gerne, at visernes historie hvilede på et mere pålideligt grundlag end den evigt skiftende tidsånd. At man kunne vinde nogle faste resultater, der kunne modstå meningernes malstrøm.

For at opnå mere objektivitet kunne man anvende Ockhams ragekniv i Henrik Schücks udformning (1891.290): »att ingen dikt är äldre än den äldsta bevarade handskriften, såvida inga särskilda – yttre eller inre –

skäl tala därför». Men for det første passer reglen slet ikke på folkeviser, der, såvidt de virkelig *er* folkeviser og altså ikke er digtet skriftligt, *må* have eksisteret før den ældste bevarede opskrift – vi ved bare ikke *hvor* længe før. For det andet tillader den sidste klausul at man dykker ned i folkevisens guldgrube og finder alle mulige grunde til at ophæve reglen. Man kunne derfor give reglen en ny udformning: *hver version af en folkevise er noget ældre end den tilsvarende opskrift, og andre beviser på en vises eksistens gælder kun de enkelte bevidnede træk*. Her bliver opskriften sat ind i den mundtlige tradition og anerkendt som en særlig form – en version – af visetypen. Og klausulen er strammet betydeligt: den tyr ikke til særlige grunde, som enhver behændig forsker altid kan finde på, men forlanger beviser, der vel at mærke kun beviser det bevidnede. For eksempel er B-versionen af DgF 149 Rane Jonsens Endeligt »noget« (dvs. op til en menneskealder) ældre end den ældste bevarede opskrift i Jens Billes håndskrift, men det er ikke tilladt at føre denne version, endsige denne vise, tilbage til ca. 1470 på grund af den svenske historiker Ericus Olais omtale af en vise om Rane Jonsen: vi ved kun at der da fandtes en eller anden vise om Rane, men ikke om det er en af de to bevarede viser. Man kan selvfølgelig gisne, men gisninger kan aldrig blive til beviser.

Sådanne forbehold er yderst vigtige når det gælder dateringen af de historiske viser. Her prøver man at sætte visens tilblivelse i et rimeligt forhold til dens herkomst – de historiske efterretninger. Ved at gisne om en memorats levetid kan man måske som Karl-Ivar Hildeman i *Tillbaka till balladen* (1985) datere viserne om Valdemar og Tove og om Folke Albrektssons brudcrov til 1300-tallet; men datering kan kun gælde navneformerne og de beslægtede motiver, dvs. et par motivgrupper, og ikke nogle af de bevarede visetyper (Colbert 1989.27). Det samme gælder viser afledt fra norske sagaer. I sin artikelrække »Bråvalla och Lena« (1993a.312-18) har Bengt R. Jonsson sammenstillet visen om Marsk Stig og hans Hustru (DgF 145C-E) med Sifka-afsnittet fra Didrikssagaen, og drager deraf den slutning, at visen er norsk og stammer fra 1300-tallet. Slutningen er noget overilet, for den forveksler en vises herkomst med dens tilblivelse. For det første giver sagaen ikke nogen fast terminus ante quem; da en svensk forfatter har oversat sagaen ca. 1450, kunne en (lad os sige) dansk visesanger lige så godt have benyttet den efter hukommelse en gang i unionstiden. For det andet kan man ikke udelukke et eller andet mellemlid mellem saga og vise, for eksempel en tabt Sifkavise, ligesom vi nu ejer en Samsons vise fra samme saga. Vores regel for-

byder altså en tidligere datering for Marsk Stig-visen end ældste opskrift (Jens Billes håndskrift), selv om vi aner at visetypen har adskillige år bag sig. Alt i alt, jo mere man nøje undersøger de historiske viser, jo mere kan man blive enig med Hildeman når han siger, »att vi vet mindre, än vad vi trodde att vi visste« (1985.39).

En anden undersøgelse af visernes herkomst angår internationale viser. Hvis man kan bestemme den retning lånet tog, kan en vises herkomst oplyse dens tilblivelse; for de nordiske visers vedkommende plejer det i praksis kun at bevise hvor sen visen er. Forresten er det lige så vigtigt at vide hvor sent en visetype opstår som hvor tidligt. Med denne form for international intertekstualitet er det yderst vigtigt at holde vores regel for øje. Omtale af en udenlandsk parallel i Grundtvigs eller Childs indledninger giver ingen grund til at påstå, at en vise har »vandret« (formodentlig på versefødder?) fra et land til et andet; ofte er det kun enkelte motiver eller endnu mindre træk, som har været »indhentet« af sangeren.

Til skræk og advarsel står den række paralleller, hvormed Knud Tøgeby ville underbygge sin påstand om at franske folkeviser »overføres« først til engelsk og så videre til de nordiske sprog (1971.559). Clerk Colvill har kun det brede motiv »elverpiger er livsfarlige væsener« tilfælles med DgF 47 Elveskud, og intet tilfælles med Le Roi Renaud. På samme måde har Leesome Brand kun een strofe der muligvis kommer fra La Blanche biche, i en vise der ellers ligner DgF 272 Sønnens Sorg og ikke DgF 58 Jomfruen i Hindeham, som stammer direkte fra den franske folkeviser (se nedenfor). Af helt igennem lodig kaliber derimod er Holzapfels *Folkeviser und Volksballade* (1976), hvor han skelner nøje mellem forskellige arter af intertekstualitet for alle tysk-nordiske paralleller, nemlig mellem oversættelse, stofbearbejdelse, motivforbindelse, og europæisk ballademotiv. Man savner stærkt en lignende redegørelse for forholdet mellem nordiske og britiske (og for den sags skyld romanske) folkeviser. Af samme kaliber er Vésteinn Ólasons *The traditional ballads of Iceland* (1982), der undersøger de islandske folkevisers herkomst, ofte på sprogligt grundlag.

For nu at vende os fra folkeviseernes til folkevisens, dvs. genrens, oprindelse, kunne man påstå at det egentlig er den samme sag i de tilfælde hvor bevarede viser stammer fra genrens første generation. Lad være, at jeg lige har omtalt hvor forbigået svært det er at finde netop sådanne viser. Ufortrødent har Jonsson fornylig (1993b) søgt at bevise eksistensen af to tabte franske *lais narratifs* bag Elveskud og Jomfruen i Hindeham, der altså skulle være norske viser fra ca. 1300. Igen en noget forhastet

slutning fra visernes herkomst til deres tilblivelse, for hvad man end kan mene om eksistensen af tabte sager (et emne jeg vender tilbage til), så kan stoffet godt være formidlet gennem mellemed af een eller anden art. Og nu kender vi nøje disse mellemed, nemlig de franske folkeviser *Le Roi Renaud* og *La Blanche biche*. Vi ved det fordi de ældste opskrifter af de to nordiske viser røber genretræk fra franske *chansons populaires* der er forskellige fra de nordiske teksters og forsvinder fra senere tradition (Colbert 1989.23f, 111f). Den sidste del af Elveskud i Karen Brahes Folio er tydeligt opbygget som en fransk *chanson en dialogue*, og de første seks strofer af Jomfruen i Hindeham i Harald Oluffsons Visebog er dannet af gentagelser, ligesom en *chanson en laisse*. Lighederne mellem Elveskud og den bretonske *gwerz* der ikke findes på fransk viser sig ved nærmere øjesyn at være ligeså overfladiske som Elveskuds lighed med Clerk Colvill. Den mest rimelige forklaring er at den bretonske og den nordiske vise, uafhængigt af hinanden, har fået hver sin indledning med tryllemotiver taget fra de pågældende landes folkedigtning. Men hvis denne forklaring ikke er tilfredsstillende, kan man endelig ligeså godt forudsætte tabte versioner af en velkendt fransk folkevise som forudsætte en tabt *lai narratif*.

Mens tabte kilder (som fx en formodet Sifka-vise) danner et usikkerhedsmoment i bevisførelsen, er det netop det usikre – for ikke at sige mistænkelige – ved dem, der gør dem uegnede som grundlag for videre postulater. At forudsætte tabte kilder skulle være forskningens sidste udvej, noget man kun tyr til efter en grundig undersøgelse af alle de kilder der ligger for hånden. Og det må siges at en nærmere undersøgelse af selve flyvebladene ikke levner meget sandsynlighed for Piøs »teori om de tabte skillingstryk« (1985.10) fra 1500-tallet. Der findes bevaret 6 danske tryk med i alt 12 viser fra før 1580, alle af religiøst indhold; men i 1580'erne dukker verdslige viser op og danner hovedparten af de 20 bevarede tryk fra de næste 20 år (Colbert 1989.171n81). En sober vurdering af de bevarede kilder ville føre til den slutning, at Mads Vingaard og Lorentz Benedicht først vovede sig ud på det danske marked for verdslige viser ca. 1580, vist efter tysk mønster. Her passer Schücks filologiske regel fortræffeligt på det trykte stof. Vel er det store flertal af flyveblade gået til grunde i tidens løb, ikke bare enkelte eksemplarer men også hele oplag. Rasmus Nyerup har således kendt et oplag af visen om Paris og Helena (DgF 467Ba) trykt af Mads Vingaard i 1572, som nu er gået tabt. Men det manglende oplag er netop undtagelsen der bekræfter reglen, for samme vise blev genoptrykt 11 gange mellem 1581 og »i Aar«. I mod-

sætning til aktuelle viser er det således normalt for traditionelle viser at blive genoptrykt indtil flere gange. Af 99 middelalderballader i danske skillingstryk, findes så lille et antal som 4 kun i 1 oplag, og resten i 3 eller flere (Colbert 1989.171n88). Det er således højst usandsynligt at ret mange folkeviser i skillingstryk virkelig er gået tabt, siden tabte oplag plejer at være genoptrykt i bevarede oplag.

Erik Sønnerholm, der som bekendt forfattede den grundige beskrivelse i DgF af de håndskrevne kilder til folkeviserne, insisterede på streng anvendelse af Schücks filologiske regel og ville kun anerkende dens undtagelsesklausul på grundlag af stærke beviser. Men fordi han ikke skelnede mellem folkevisernes og folkevisens oprindelse, så han ikke meget fra middelalderen der duede, og derfor regnede han teorien om genrens blomstring i middelalderen for »en kapitalvildfarelse« (1982. 421). Og det er det uden tvivl når man forsøger at forklare genren på grundlag af enkelte viser, for af de få svaler vi her har lokket ud af skjul, er de fleste smuttet af hænderne, og resten gør bestemt ingen sommer.

Når det gælder om at undersøge genrens oprindelse og udvikling i middelalderen i *The birth of the ballad*, har jeg strammet Sønnerholms regel endnu mere ved at forlange de stærkest mulige beviser, nemlig bevisstof fra selve middelalderen; men til gengæld udvider jeg undersøgelsen betydeligt ved at fokusere på genrens oprindelse, og især dens herkomst. Perspektivet er her ændret; i stedet for at undersøge enkelte visetyper for tegn på tidligere tilværelse, eller de sørgeligt få fragmenter fra middelalderen for deres legitimation som folkeviser, spørger jeg: hvordan fungerer fragmenterne og hele det vældige stof fra renæssancen som middelalderlig europæisk sangstof? Her er traditionens samvittighedsløse intertekstualitet, der volder så meget hovedbrud for restitution og anden forskning af enkelte viser, en sand guldgrube der fører fra tekst til tekst og tilbage til middelalderens sangstof som vi kender det ude i Europa. Og det viser sig snart at tysk og engelsk stof fra middelalderen ikke kommer sagen meget ved. Blikket rettes i stedet for mod Frankrig eller normannisk England, og jeg betegner den nordiske middelalderballade som i grunden en *chanson de toile* (eller *d'histoire*) omsunget som en *ronde*. Der er 3-4 folkeviser der er så godt som kendte *chansons de toile* i balladeform (DgF 268, 494-95, samt 265); men jeg vægrer mig ved at føre dem tilbage til genrens oprindelse, formodentlig før *chansons de toile* forsvinder ca. 1300. At sådanne ubetydelige viser er »kun Reminiscenser« (Recke 1927-29.4:429) gør det rigtignok umuligt at restituere eller datere dem; men de er netop reminiscenser af den narrative struktur

man finder i *chansons de toile*. Da man således i Norden havde formet en visegenre, dvs. en måde at synge fortællinger på, kunne lignende fortællinger føje sig til, indtil man fik den brede samling af visetyper, både ubetydelige og storslåede, som vi kender dem fra visebøgerne.

Det ændrede perspektiv gør det muligt at forklare genrens kendetegn, heriblandt træk som gentagelsesstrofen og den grundlæggende brug af formler. Uden sådanne forklaringer baseret på stof fra selve middelalderen opfylder en hvilken som helst teori om genrens oprindelse ikke det enkleste krav: at forklare fakta. Således er Lajos Vargyas' teori om en pan-europæisk udbredelse af franske *chansons populaires* ude af stand til at forklare størstedelen af den nordiske genre, som han må henvise til »other literary (sic) genres« (1983.1:132) – som netop viser sig at være den højst karakteristiske nordiske middelalderballade. Det samme kan selvfølgelig siges om Piøs markedssanger-teori, som fx ikke kan forklare, hvor omkvædene stammer fra.

Også her må man huske, at en forklaring af folkevisens herkomst ikke er en forklaring af dens tilblivelse. Da det ældste sikre folkevisecitat er på Claudius Clavus' Grønlandskort fra ca. 1425, må en tidligere datering af genrens tilblivelse hvile på formodede lån i ældre litterære værker, først og fremmest Eufemiaviserne fra 1303-12. Her gælder det at fastslå at det er litteraturen der har lånt fra folkeviserne og ikke omvendt. I enkelte tilfælde synes det at lykkes, men ellers er beviset knap så ligetil, og det er unægtelig den svagere side af min fremstilling. Den kan delvis afhjælpes ved tidlige beviser på dans, sang, og sagn af fransk snit i Danmarks »høviske tid«, 1250-1314. Og den formodede tematiske udvikling fra de tidligste ridderviser har sit sidestykke i historiske belæg: ridderviser om »ret elskov« fra 1303 (Eufemiaviserne), historiske viser der muligvis stammer fra 1300-tallet (se ovenfor), en kæmpevise fra ca. 1425 (DgF 19), en religiøs vise (DgF 103), krønikevise (DgF 469), og troldvise (DgF 30) fra 1460-80, og en tryllevis (DgF 67A) og skærtevise (Dal 1962. nr. 74h) fra ca. 1500. Men alt i alt bliver genrens tilblivelse langt mere problematisk end dens herkomst.

Det gælder også i højeste grad det spørgsmål som Jonsson har taget op med stor grundighed, om hvor folkeviserne opstod (1991, 1993a). Han mener det er sket ved det norske hof i årene 1280-1300, i den mundtlige malstrøm der fulgte med den franske litterære strømning som er så rigeligt dokumenteret i norske riddersagaer med mere. Argumenterne er mange, men irriterende tvetydige (Colbert 1995). Man kan til slut spørge, om ikke folkeviserne er opstået i den helt mundtlige ridderkultur der

fundtes i Danmark før 1400. Skade at man ved så lidt om dansk åndsliv fra den periode, men det er simpelthen en følge af mundtligheden, hvis natur det er at forblive mundtlig. Men omtalen af Ogier le Danois i Lund-annalerne, hvor det franske navn er skrevet efter øret og forfatteren kan regne med læserens kendskab til denne sagnfigur, samt Ryd-annalerens omtale af dansen og visestumpen i Codex Runicus, siger mere om mundtlig tilegnelse af fransk kultur end samtlige norske sagaer. Her er måske stedet til at se i øjnene at man egentlig ikke ved hvor genren er opstået.

I tidens løb har der også været heftige debatter om hvilken samfundsklasse folkeviserne er opstået i, en debat der ofte siger mere om forskerens politiske orientering end om folkeviserne. Men efterhånden skulle man nu kunne enes om de følgende observationer: at »folk« i folkeviser hentyder til en mundtlig kultur og ikke til samfundslag, så at man godt kan tale om det aristokratiske folk; at den nordiske middelalderballade er opstået hos dette aristokratiske folk, sandsynligvis ved et af hofferne; at menigmand eller almuen ret hurtigt har tilegnet sig genren allerede i middelalderen; og at adelsvisebøgerne bl.a. indholder stof tilegnet efter almuen. Piøs tvedeling af håndskrifter fra 1500-tallet mellem adel og almue (1985.27-37) forekommer i mange tilfælde intuitivt rigtig, selv om hans menigmandskriterium, at kun menigmandsoptegnere meddeler kæmpeviser, er uholdbart (Hildeman 1987.70). Vedel (1926.181) har sagt at kæmpeviser var »gengs iblant«, og ikke begrænset til, den menige mand, og kriteriet stempler Jens Bille, Beate Urne og Margrete Lange som menigmandsoptegnere og udhuler således begrebet til det ukendelige. Det er mere rimeligt at anerkende, at forskellige samfundslag – og samfundskredse forresten – har lånt frit og ofte fra hinanden uden bekymringer om ejendomsretten til åndelige produkter. Det samme kan siges om de nordiske lande indbyrdes.

Det må ikke forundre, at denne gennemgang af nyere forskning vedrørende folkevisernes oprindelse kommer til at godkende min egen fremgangsmåde og tilbagevise så mange andres. Heri er jeg simpelthen tro mod mig selv. Man må tage stilling til mine resultater efter eget skøn; enhver må dømme selv. Men her har jeg søgt at basere min forskning og andres på metodiske principper som alle skulle kunne enes om. Og hvis der er skævheder i principperne, beder jeg mine kolleger om at hjælpe med at rette dem ud.

Forkortelser

- DgF Danmarks gamle Folkeviser, 1-12. København 1853-1976.
TSB The types of the Scandinavian medieval ballad. Oslo og Stockholm 1978.

Litteratur

- Aagaard, Anton (1960). Restitutionen af folkeviserne. København.
Aagaard, Anton (1964). Syv berømte folkeviser. København.
Colbert, David W. (1989). The birth of the ballad. Stockholm.
Colbert, David W. (1992). The middle ages, i A history of Danish literature. Lincoln, Nebraska.
Colbert, David W. (1995). The birthplace of the ballad, i Sumlen 1992-93, under trykning.
Dal, Erik (1956). Nordisk folkeviseforskning siden 1800. København.
Dal, Erik (1962). Danske viser. København.
Hildeman, Karl-Ivar (1985). Tillbaka till balladen. Stockholm.
Hildeman, Karl-Ivar (1987). Ballad på avväger, i Samlaren 1987.
Holzapfel, Otto (1976). Folkeviser und Volksballade. München.
Holzapfel, Otto (1980). Det balladeske. Odense.
Jonsson, Bengt R. (1991). Bråvalla och Lena I, i Sumlen 1989.
Jonsson, Bengt R. (1993a). Bråvalla och Lena II, i Sumlen 1990-91.
Jonsson, Bengt R. (1993b). Sir Olav and the elves, i Arv 1992.
Piø, Iørn (1971). Folkeminder og traditionsforskning. København.
Piø, Iørn (1985). Nye veje til folkevisen. København.
Recke, Ernst von der (1927-29). Danmarks Fornviser, 1-4. København.
Richmond, W. Edson (1990). Esse est percipi, i Inte bara visor. Stockholm.
Rossel, Sven Hakon (1971). Den litterære vise i folketraditionen. København.
Schück, Henrik (1891). Våra äldsta historiska folkvisor, i [svensk] Historisk Tidskrift.
Sønderholm, Erik (1982). Spagfærdige tanker om Hagbard og Signe, i Hvad Fatter gjør ... Herning.
Tøgeby, Knud (1971). Den europæiske Litteratur, i Verdens Litteratur Historie 2, Middelalderen. København.
Vargyas, Lajos (1983). Hungarian ballads and the European ballad tradition, 1-2. Budapest.
Vedel, Anders Sørensen (1926). Folkeviser, 1-2. København.
Vésteinn Ólason (1982). The traditional ballads of Iceland. Reykjavík.

Ovenstående bidrag er bearbejdet fra et mundtligt oplæg meddelt folkevisesymposiet »Dansk Folkeviseskultur 1550-1700« august 1994.

Tragica – et led i folkeviseloverleveringen

Af Marita Akhøj Nielsen

Folkeviseloverleveringen *Tragica* fra 1657 hører til de bøger, der ved deres gædefuldhed ægger til undersøgelse. Betydende er allerede titelbladet, der snarest virker som forblad til en del af et værk: *Den I. Part TRAGICA Eller Gamle Danske Historiske Elskaffs Vjser/ som ere lagde om saadan Kierligheds Øffvelse/ som haffve taget en Tragiske eller Sørgelig Ende* – nogen anden part er aldrig udkommet. Om udgiveren oplyses intet, heller ikke på de følgende sider, for bogen indledes ikke, som det ellers var kulturen, med dedikation, fortale eller ærevers. Viseloverleveringen ufuldstændig præg og udgiverspørgsmålet er emnerne for Hans Brix' arbejde om *Tragica* (»Kæmpebogen. I«, *Analyser og Problemer* I, 1933, s. 166-178), mens forholdet til kilderne er genstand for behandlinger af H. Grøner Nielsen og Agnes Agerschou (henholdsvis i »Studier over vore ældste Viseloverleveringer. I. Om Paalideligheden af Viseloverleveringen» *Danske Studier* 1923, s. 153-170 (især s. 163-165) og i »Vedels Forhold til de af ham benyttede Tekster, saaledes som det fremtræder i Hundredviseloverbogen«, *Acta Philologica Scandinavica* 1941, s. 253-325 (særlig s. 322-324)). I anledning af Universitets-Jubilæets danske Samfunds nysudkomne udgave af værket, *Tragica (1657)*, ved Ebba Hjorth og Marita Akhøj Nielsen, 1994, skal tråden fra de ældre undersøgelser her tages op¹. For at lette overskueligheden angives *Tragicas* viser med det nummer, de har fået i udgaven (med romertal); efter punktum følger strofenummer, der adskilles fra verstatlet ved komma. Ved første omtale af en vise oplyses dens placering i *Danmarks gamle Folkeviser* (DgF).

Til trods for sin ufuldstændighed giver titelbladet dog nogle oplysninger om udgavens art og indhold. Bogen indeholder tredive viser, der altså benævnes *Gamle Danske Historiske ... Vjser*; herved forstås udgiveren tydeligvis folkeviser: alle sangene hører hjemme i DgF. Hver eneste ballade har som tema kærlighed med *en Tragiske eller Sørgelig Ende*, for så vidt som historien ender ulykkeligt for i det mindste én af personerne. Ganske vist har Brix om selveringen sidste vise, DgF 440, hævdet: *Den ... er overhovedet ikke tragisk, men behandler Mandkønnets Triumf over Kvinden* (a.a. s. 169), en karakteristik, han underbygger ved at henvise til sangens funktion som drikkeviselover (a.a. s. 175). I *Tragicas* udformning en-

der sangen faktisk tragisk – om end kun for den kvindelige part. Hun sidder forladt tilbage efter at være forført – *Den Ridder bleff borte det var hendis klag*, hedder det (XXX.23,2), og stemningen fremhæves af omkvædet i dets vekslende ordlyd: *Men Svenden forglemmer hun aldrig* (XXX.1), *Men Svendens svig glemmer/ etc.* (XXX.16), *Men Svendens Svig glemmer du aldrig* (XXX.27). I hvert fald fra en moderne (kvinde)synsvinkel er det vanskeligere at få øje på tragedien i andre af viserne, f.eks. X (DgF 224), hvor en indbildsk forfører sættes på plads af en uimponeret jomfru; da historien dog altså ender ulykkeligt for den afviste libertiner, har *Tragicas* udgiver åbenbart opfattet den som sørgelig.

Kompositionen af *Tragica* som samling er ikke ganske klar, men princippet for ordningen af udvalget må vistnok være tematisk. F.eks. sammenholdes en række ballader, IV-XII, af trekantmotivets i den variant, at to mænd strider på grund af en kvinde, og der er i flere tilfælde en klar parallel mellem et par viser, der følger umiddelbart efter hinanden. Således beretter V og VI (DgF 178 og 160) næsten samme historie: en jaloux ægtemand henretter en underordnet, der mistænkes for at stå i forhold til fruen. De to efterfølgende viser (DgF 299 og 144) beskæftiger sig med adskillelsen af et lykkeligt ægtepar; den sidste har som den eneste i denne afdeling af *Tragica* ikke nogen tredjepart i det erotiske forhold, men knyttes altså til den foregående sang af adskillelsesmotivets. IX (DgF 73) og X har parallel begyndelse: to venner vædder om, hvorvidt den enes forlovede vil vise sig tro, når hendes kærlighed sættes på prøve. Sangenes videre forløb står i kontrast til hinanden: den ene pige lader sig lokke, den anden er standhaftig. Adskilt fra V og VI, men med samme begivenhed som kerne står XI (DgF 295). Den tolvte vise, *Ebbe Skammelsøn* (DgF 354), tilhører den gruppe digte, der har trekantsdramaet som motiv, og den udgør samtidig forbindelsesleddet til den næste afdeling, hvis fællestræk ligger i, at det dramatiske højdepunkt indtræffer i forbindelse med et pars forening: i XII og XIII (DgF 325) er det selve brylluppet, der umiddelbart udløser katastrofen, i de følgende to (DgF 230 og 416) mødes et par tilfældigt i skoven om natten; følgerne af mødet bliver forskellige: pigens hjerteløse afvisning af den elskovshede ridder i den ene og i den anden hendes villige overgivelse, som straks bliver anledningen til en blodig fejde. Samlingens sidste sang har forbindelse til disse to viser, men ikke nærmere paralleller til de mellemliggende sange, idet udgangspunktet også her er et møde i skoven om natten; i dette tilfælde forføres pigens som nævnt og forlades af den ubekymrede ungersvend.

Den tematisk bestemte komposition af *Tragica* som samling, der her

er forsøgt opridset for nogle visers vedkommende, omtales eksplicit enkelte steder i udgaven. Alle digtene er forsynet med prosaindledninger, og af dem etablerer fire (X, XIV, XV og XXX) en sammenhæng, der rækker ud over den enkelte ballade. Fortalen til XV opstiller sangen som en kontrast til den foregående: *Udi forgangen Vjse daarede en lomfru en unger Svend/ men her vendis Bladet om*, og noget tilsvarende sker ved X og XIV. Derimod er henvisningen i indledningen til XXX gådefuld: *lomfru Adelutz daarede H. Stig Ionsøn. Men her betalís raat med usodden* – der findes ingen vise om Adelutz og Stig Ionsøn i *Tragica*. Brix har (a.a. s. 176) påpeget, at der må være tænkt på DgF 480, hvor Adelutz, som har ladet kærligheden gå forud for dyden, klarer frisag på bryllupsnatten ved at bytte plads med sin terne; brudgommen, Stig Ionsøn, lader sig »dåre« og erklærer sig tilfreds med brudens tilstand. Omtalen af denne vise må da opfattes som et tegn på en oprindelig, siden forladt plan for en folkevisesamling, der skulle have indbefattet DgF 480 – sandsynligvis placeret umiddelbart inden XXX. Hypotesen er sandsynlig, men det må dog nævnes som en mulighed, at fortalens forfatter har blandet DgF 480 sammen med DgF 481, der er medtaget i *Tragica* som XVI – begge viser er overordentlig lange, har en kvindelig hovedperson ved navn Adelutz og en uelsket brudgom, der kan omtales som »den gamle greve«; ydermere er kernen i beretningerne den samme, nemlig at et elskende par skilles på grund af mandens bortrejse, der udnyttes til at få kvinden afsat til anden side. Henvisningen i fortalen til XXX kan altså godt tænkes at gælde en af de optagne viser – men vel at mærke i en noget anderledes version end den, der endte med at blive trykt.

Kompositionen af samlingen er, som det vil være fremgået, forvirrende: en gennemarbejdet tematisk opbygning er blevet brudt op af en række temmelig tilfældigt placerede viser. En forklaring kunne være, at *Tragica* er blevet til i flere omgange.

Det klareste signal om en kompliceret tilblivelse findes i – eller rettere under – fortalerne. Tyve af de tredive indledninger er underskrevet A.S.V., hvorved de utvivlsomt markeres som forfattede af Anders Sørensen Vedel, der jo i fortalen til *Hundredvisebogen* (Hvb.) nævner, at en særlig gruppe *Danske Historiske Viser*, karakteriseret som *Ecteskabs eller Elskous Viser*, er blevet henlagt til en mulig senere udgave (*Anders Sørensen Vedels Hundredvisebog*, faksimileudgave ved Karen Thuesen, 1993, s. 37, jf. den tilsvarende omtale af disse udskudte viser s. 141). De resterende ti viseindledninger i *Tragica*, XX-XXIX, er anonyme og må efter al sandsynlighed tilskrives Mette Gøje, der siden Albert Bartholins

De scriptis Danorum, 1666, har været anset for samlingens udgiver. Brix har (a.a. s. 170-175) givet en indtrængende stilistisk analyse af fortalerne, hvortil der her intet skal føjes. Imidlertid drager han den konsekvens af sine iagttagelser, at udgavens opdeling af indledningerne i signerede og anonyme ikke kan bruges som eneste kriterium ved en forfatterbestemmelse. Nogle A.S.V.-fortaler må nemlig efter hans opfattelse tilskrives Mette Gøje, bl.a. X og – med en vis tøven – XIV og XV, altså tre af de fire, der sammenkæder to viser. Med al respekt for Brix' tekstanalyser finder jeg det vanskeligt at følge ham i forkastelsen af *Tragicas* egne oplysninger, især da netop bestræbelsen for at knytte viserne sammen til større helheder er karakteristisk for Vedels metode i *Hundredvisebogen* (bl.a. faksimileudgaven s. 102, 128 og 261); denne vilje til at ordne stoffet harmonerer endvidere med den lærde interesse for visernes kulturhistoriske placering, der er så velkendt fra Vedels store visesamling, og som i en del af *Tragicas* signerede indledninger kommer til udtryk i overvejelser om sangenes oprindelse, brug og funktion, f.eks. i fortalen til X: *Saadanne Dict oc Viser findis at være lagte aff unge Møer oc Svennel som hafver holdet schemtsom Kamp med hver andre/ oc hafver vel offte tildraget sig/ at der er vorden Alvor aff Lægen paa det sidste*. Også en vis skepsis over for beretningerne kan komme til udtryk i A.S.V.s indledninger: *om hellers er skeed/ som Dicten formaar*, sluttet referatet af handlingsgangen i IX. Denne akademiske distance til viserne findes ikke i de usignede fortaler. De holder sig tæt til fortællingen, som refereres bredt uden at relateres til andre viser, ligesom disse indledninger identificerer sig med personerne, for så vidt som deres følelser og motiver meddeles og deres erfaringer udmøntes i aktuelle leveregler. Både handlingsresuméer og moraler findes også i de signerede prosastykker, men dér altså ikke som eneste bevidsthedsniveau. Således opfattet tegner *Tragicas* to grupper fortaler omridset af to forskellige typer visesamlere og -udgivere.

Mens indledningerne formentlig kan henføres til henholdsvis Vedel og Mette Gøje, er forholdet mere kompliceret, hvad selve viseteksterne angår. Det ville være nærliggende – og forførende enkelt – at tillægge Vedel redaktionen af de tyve ballader med en signeret fortale, mens Mette Gøje skulle have ansvaret for resten. Det kan imidlertid dårligt være tilfældet, som det fremgår af en undersøgelse af teksternes forlæg. En bestemmelse af disse må indledes med det obligate forbehold: det er naturligvis kun ud fra de bevarede viseopskrifter, man kan udtale sig om afhængighed, og usikkerheden om de eventuelt tabte kilder indebærer en

risiko for fejlslutninger: hvis en visetype afviger markant fra de øvrige bevarede, vil man være tilbøjelig til at postulere et nu forsvundet forlæg, selvom muligheden for en fri bearbejdelse af de kendte opskrifter foreligger. I *Tragicas* tilfælde koncentrerer interessen om to visesamlinger, Vedels (dvs. de håndskrifter, der traditionelt benævnes Rentzel, Svaning I og Svaning II) og Karen Brahes foliohåndskrift (KBF).

En kollationering mellem *Tragica* og de relevante viseopskrifter i DgF godtgør, at de vedelske håndskrifter med stor sandsynlighed er udnyttet i otte, måske ni viser, I (DgF 20), III (DgF 182), V, XII, XIII, XVI, XVIII (DgF 298), XX (DgF 332) og XXII (DgF 312). Agnes Agerschou regner (a.a. s. 322) med, at to af de her nævnte digte, V og XII, er *uden tilsvarende Tekster i de tre bevarede Vedelske Hss.*, og sandt er det, at berøringen mellem XII og Rentzel (DgF 354 D) er tvivlsom². Derimod er overensstemmelserne mellem V og Svaning I (DgF 178 Cd) så talrige, at de enklest forklares som afhængighed (se f.eks. omkvædet og V.7-8, der gengiver strofe 4-5 i håndskriftet). Af de nævnte ni viser har de to, XX og XXII, som nævnt anonyme fortaler. Ikke desto mindre er der en tilvished grænsende sandsynlighed for, at det faktisk er Vedels materiale og ikke beslægtede versioner, der er udnyttet i hvert fald i XX, for *Tragica* har øjensynlig kendt de noter, Vedel egenhændigt har føjet til viseopskriften i Svaning I. En synoptisk opstilling af håndskriftets strofe 19 i den oprindelige ordlyd, Vedels marginalnote hertil og *Tragicas* strofe 24 turde demonstrere forholdet:

DgF 332 Ga: Svaning I, strofe 19:

Drotningen beder alle sine mænd
ride med forteckte (ørs):

»Y gjøre then lillie heder y-dag,
men hun er fader-løss!«

*DgF 332 H: Vedels tilskrift
i Svaning I:*

Dan-droning hun beder a(lle)
sine mænd,
alt baade riddere (och) suenne:
I ri(der) med oss til ker(ke)
i-dag,
i g(iøre) bruden den (ære)!

XX.24:

Dan Dronning lader bede alle sine Mænd
Baade Ridder oc ædelige Svenne
I rider med os til Kircken i Dag
Voris unge Brud skulle I tiene

Som det vil ses, er første vers temmelig enslydende i Vedels note og i *Tragica*, linie 2 og 3 er så godt som identiske, mens fjerde vers afviger noget. Alle de andre bevarede adelshåndskrifter, der overhovedet har paralleller til stedet, ligger tæt op ad den oprindelige version i Svaning I, har altså kun i første vers en tekst, der svarer til Vedels og *Tragicas*, hvorimod resten af strofen er anderledes. Også navnet Adelutz på Tide-mands brud er særegent for Vedels egenhændige bemærkninger og *Tragica*, ligesom udgavens XX.17 rimeligvis overtager en vedelsk marginalnote (DgF 332 H strofe 13*), som dog ikke er enestående i håndskriftoverleveringen.

Hvad KBF angår, har Grüner Nielsen undersøgt *Tragicas* benyttelse af dette håndskrift (a.a. s. 163-165) og påvist, at mens Vedel næppe har kendt manuskriptet, har Mette Gøje haft nem adgang til det, idet det var i hendes søsters eje. Efter hans undersøgelser er KBF anvendt i sammenlagt 17 af *Tragicas* viser, et tal, der bør forhøjes til 21; det drejer sig om udgavens I, IV (DgF 3), V, VII, IX, XII, XIII og XVI-XXIX, hvoraf I, VII, XVIII og XX ikke er medtaget i Grüner Nielsens opgørelse, og med hensyn til XVIII må det indrømmes, at parallellerne til KBF er få, idet kun XVIII.23, 26 og 42 efter al sandsynlighed må bygge på KBF (DgF 298 B), nemlig håndskriftets strofe 15, 17 og 27. For de øvrige tre visers afhængighed af KBF taler en lang række nære overensstemmelser³. Efter alt at dømme har KBF været *Tragicas* vigtigste kilde overhovedet, anvendt også i viser, der har en Vedel-fortale. Grüner Nielsen antager – rimeligvis med rette – at KBF er eneste forlæg for fem af *Tragicas* viser, XXV-XXIX (henholdsvis DgF 209, 445, 342, 453 og 311). Da disse numre har anonym fortale, er det sandsynligt, at de ikke har tilhørt gruppen af Vedels udskudte viser; imidlertid kan det næppe lade sig gøre at karakterisere disse fem over for de øvrige i samlingen, så at det ikke ad den vej er muligt at danne sig et indtryk af Mette Gøjes smag i forhold til Vedels.

I KBF og de bevarede Vedel-håndskrifter findes formentlig hele kildegrundlaget for tolv af *Tragicas* viser, I, V, XII, XIII, XVI, XX, XXII, samt XXV-XXIX, og en del af forlæggene for andre ti, nemlig III, IV, VII, IX, XVII (DgF 360), XVIII, XIX (DgF 297), XXI (DgF 4), XXIII (DgF 194) og XXIV (DgF 130). Til de sidste otte sange kender vi ikke kilderne; de fleste har nærmere eller – især – lidt fjernere paralleller i bevarede adelshåndskrifter, men der er ikke nogen fællestræk i deres affinitet til manuskriptoverleveringen, der kunne tages som indicium for, at et bevaret håndskrift skulle kunne være en tredje kilde for *Tragicas* viser.

Agnes Agerschou nævner ganske vist (a.a. s. 323), at *Otte af Numrene, nemlig Nr. 4, 6, 7, 8, 12, 17, 18 og 23 findes i en med Tragica beslægtet Tradition i Sofia Sandbergs Visehaandskrift, der ... ogsaa repræsenterer betydelige Rester af Hvb.s tabte Kilder*; til de nævnte otte kan X føjes⁴. Imidlertid er slægtskabet mellem *Tragica* og dette manuskript for de fleste visers vedkommende ret fjernt, hvorimod udgavens afhængighed af Vedel-materialet og i endnu højere grad af KBF er af en helt anden – uafviselig – karakter. Den sandsynligste forklaring på forholdet til Sofia Sandbergs håndskrift må blive den hypotese, Agnes Agerschou antyder, nemlig, at Vedels tabte visebind til dels har haft samme afstamning som Sofia Sandbergs manuskript. Og at *Tragica* øser også af Vedels nu ukendte materiale, forekommer plausibelt.

Et er at afdække en teksts kilder, noget andet – og mere omstændeligt – at karakterisere dens anvendelse af forlægget. Selvom forholdet til det sandsynlige kildegrundlag varierer noget fra vise til vise i *Tragica*, er det rimeligt at give en fremstilling, der gælder udgaven generelt, fordi det ikke er muligt at udskille grupper af sange med særpræg i denne henseende.

Det mest iøjnefaldende træk, der afdækkes ved kollationeringen, er, at viseteksterne så at sige er flettet sammen af kilderne: bearbejderen har taget alt, hvad der kunne bruges – dvs. så meget stof som muligt fra de foreliggende kilder, for så vidt som de ikke er i direkte modstrid med hinanden. Talrige strofer og vers, især fra KBF, er overtaget ordret (bl.a. V.19, XII.39 og XXVII.2, hvis ordlyd er identisk med strofer i KBF, nemlig henholdsvis DgF 178 A strofe 14, DgF 354 B strofe 26 og DgF 342 Aa strofe 2). Ganske enkelte gange udelades en helt indholdstom gentagelse, som det f.eks. kan iagttages i XXVI, hvor strofe 37 fra KBF (DgF 445 Aa) springes over (mellem XXVI.37 og 38); men generelt er *Tragicas* tolerance over for gentagelser næsten gammeltestamentlig.

Hyppigere sker det, at udgaven tilføjer i øvrigt uhjemlede strofer. I de ti viser med anonyme fortællere er særstroferne som regel opsummerende (f.eks. XXV.26), forklarende (således XXI.51-53) eller bredt udpenslende (bl.a. XXII.3), sjældnere moraliserende (som XXV.27-28). Sådanne tilføjede strofer findes også i de tyve viser, der markerer deres tilknytning til Vedel, men egentlige moraler er mere almindelige end i XX-XXIX (se f.eks. VII.58 eller XIII.37). Imidlertid er materialet bag disse iagttagelser så spinkelt, at man ikke tør tillægge dem megen vægt.

Blandt de genkommende mindre omfattende indgreb er forbedringen af rimene det almindeligste. I opstillingen ovenfor s. 94 skal ændringen

af fjerde vers uden tvivl forklares med rimhensynet: Vedels *suenne* – *ære* er ubestrideligt et ringere rim end *Tragicas Svenne* – *tiene*. Til trods for, at udgaven ikke overalt får tilvejebragt acceptable rim, betegner den dog afgjort et rimteknisk fremskridt i forhold til håndskriftoverleveringen og – som Agnes Agerschou har bemærket (a.a. s. 323) – til Hvb.

Interessen for det digteriske håndværk ligger formentlig også bag *Tragicas* udeladelse af det genoptagende *hun* i eksemplets første linie. Verset ville ellers være blevet meget langt – de 12 stavelser, det nu omfatter, ligger i overkanten af, hvad udgaven accepterer. Der bliver temmelig ofte skredet ind over for påfaldende lange – eller korte – vers, bl.a. IX.21.2, som forkorter 15,2 i KBF (DgF 73 Aa), og XXII.17,1f, hvor 17,1f i Svaning II (DgF 312 Ba) udvides; det må derfor være berettiget at tale om en bevidst regulering af verslængden, selvom den ikke er gennemført med megen energi. Interessant er specielt *Tragicas* holdning til metret i XXV, *Stolt Elins Hævn*, idet udgaven gennemfører »Stolt Elinstrofen« med større konsekvens end den eneste anden variant, KBF; *Tragica* tilvejebringer en regelret vekslen mellem fire og to arses i hvert fald i strofe 6, 11, 12 og 19⁵. En metrisk egalisering kan ligeledes iagttages i XXIX, hvor gentagelsesstrofen indsættes i hele visen.

Den allerede omtalte udeladelse af *hun* i XX.24,1 kan også beskrives som en ændring af syntaksen, nemlig af fundamentfeltets udformning. Det genoptagende pronomen er indsat af Vedel, hvorimod den oprindelige tekst i Svaning I ikke har fundamentløsning. Forholdet er værd at nævne, fordi Vedels forkærlighed for konstruktionen er omtalt af Agnes Agerschou (a.a. s. 285), og fordi der i *Tragica* ikke kan iagttages nogen konsekvent behandling af løst fundament; det indsættes ikke sjældent (f.eks. XXVI.22,1, der bygger på KBF (DgF 445 Aa) 21,1), men endnu tiere stryges genoptagelsen som i eksemplet ovenfor. Heller ikke i *Tragicas* øvrige syntaktiske ændringer kan der konstateres paralleller til Vedels praksis i Hvb., som den er fremlagt af Agnes Agerschou. Den eneste nogenlunde frekvente omdannelse af sætningsbygningen er, at sideordnet helsætning udskiftes med parataktisk finit som i følgende eksempel:

DgF 453 Aa: KBF, strofe 9,1f:

Alle da sad thi stalte iumfruer,
thi smiller vnder skynd,

XXVIII.9,1f:

Alle da sad de Iomfruer/
Oc smilede under Skind/

Ved denne og tilsvarende ændringer (f.eks. VII.26,4, der svarer til KBF (DgF 299 Aa) 21,4) opblødes den staccatorytme, som fremkaldes af fol-

kevisens traditionelle verslange helsætninger, og det kan være forklaringen på deres hyppighed.

De netop citerede vers eksemplificerer endnu et karakteristisk indgreb, nemlig tilvejebringelsen af tempusoverensstemmelse ved ændringen af *smiller* til *smilede*; denne form for udglatning af teksten optræder ret ofte, bl.a. V.32,1f, som bygger på KBF (DgF 178 A) 25,1f. Stilistisk finfølelse ligger antagelig også bag de ændringer, der skaber variation i udtrykket som i det følgende citat:

DgF 325 Aa: KBF, strofe 3,1f:

Dy luod saaddell dieris heste,
spentte heeste for bruddens karum;

XIII.4,1f:

Saa spende de hine raske Heste/
for Brudens forgyldene Karm/

Omarbejdningen giver ydermere udgiveren en – sikkert kærkommen – lejlighed til at fremhæve det fornemme miljø ved at forgyldte brudens vogn. Mens bestræbelsen for at variere udtrykket er typisk for *Tragica* (se f.eks. XXIII.20-21, som overtager KBF (DgF 194 Aa) 20-21), optræder forfinelsen af miljøet mere sporadisk, f.eks. i XX.24,1f, der blev citeret s. 94.

Der er kun grund til at omtale endnu en type ændringer, som skal belyses ved en enkelt strofe:

DgF 445 Aa: KBF, strofe 45:

Tthett war stuor ynck och halle
miere gamell:
thy kaam buode y en graff
til-sammell.

XXVI.51:

Det var stor Ynck oc Sorg at sige
De komme baade i en Graff
tillige

Hvad enten KBF her lægger blodig ironi for dagen, eller det bare er udtrykket »halv mere« (‘dobbelts så meget’), der er misforstået, har *Tragica* tydeliggjort – og banaliseret – teksten. Sådanne snusfornuftige små eller lidt større forandringer er ikke helt sjældne (jf. bl.a. IX.35, hvis grundlag er KBF (DgF 73 Aa) 29).

Dette forsøg på at karakterisere *Tragicas* forhold til forlæggene skal ikke skygge for den kendsgerning, at det i overordentlig mange tilfælde er vanskeligt at øjne et motiv for ændringerne; det er et beklageligt faktum, at *Tragica* har et ufærdigt – for ikke at sige sjusket – præg, og den mulighed består derfor ikke sjældent, at en forandring kan være en uforståelig forvanskning.

En bestemt kategori afvigelser mellem *Tragica* og samlingens kilder er forbigået her: stavemåder og bøjningsformer. Grunden er, at hverken Mette Gøje eller Vedel kan have haft ansvaret for teksten på dette niveau. Mette Gøjes egen ortografiske og morfologiske praksis ligger langt fra *Tragicas*⁶. Vedels omhu for et godt og korrekt sprog, som Agnes Ager-schou har påvist i Hvb., har ikke sat sig spor i *Tragica*, der er mere end almindeligt nonchalant i så henseende. Ansvaret må dog ligge hos sætterne og deres nisse.

Disse forskellige iagttagelser i *Tragica* løser vel ikke værkets gåder, men giver dog anledning til at formulere en hypotese om udgavens tilblivelse. Det kan formodes, at Vedel har udarbejdet kladden til en samling »gamle danske historiske elskovsviser«, der er kommet Mette Gøje i hænde⁷. Vedels materiale har omfattet i hvert fald forarbejder til prosa-indledningerne foruden visetekster; disse sidste har Mette Gøje gennemredigeret ved hjælp af KBF, og hun har forfattet fortaler til de numre, der enten ingen havde, eller hvis indhold ved hendes bearbejdelse var kommet til at ligge uacceptabelt langt fra indholdsresuméet i den vedelske indledning; i udgaven stemmer fortalernes referat og visernes beretning i alt væsentligt overens. Hun må have ønsket at understrege Vedels andel i arbejdet, siden hun omhyggeligt anfører hans initialer tyve gange. Måske har det også foresvævet hende – eller forlæggeren – at der kunne være en fordel ved at knytte *Tragica* til den populære og udbredte Hvb., men de har ikke decideret forsøgt at slå mønt af Vedels navn – i så fald havde det optrådt på titelbladet.

Det er ikke nogen lille indsats, Mette Gøje har ydet; det må have krævet en hel del at lægge den tekstmosaik, vi finder i *Tragica*. Men færdig med arbejdet er hun ikke blevet, heller ikke efter sin egen opfattelse, som titelbladet så hjerteskræende tydeligt viser. Det, hun gav, blev dog ikke betydningsløst – eftertiden kunne bruge hendes samling.

De ældste vidnesbyrd om en udnyttelse af *Tragica* er nogle flyveblade fra det 17. århundrede, som genoptrykker II (DgF 120), XII og XXX.

Mærkværdigvis har Peder Syv ikke aftrykt tekster fra *Tragica* i sin visseudgave, selvom han har ejet bogen og har gjort notater til nogle af viserne. Heraf fremgår det dog, at samlingen er blevet brugt, formentlig under forarbejdet til hans egen udgave.

En systematisk udnyttelse af *Tragica* findes derimod i Abrahamson, Nyerup og Rahbeks *Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen; efter A.S. Vedels og P. Syvs trykte Udgaver og efter haandskrevne Samlinger I-V, 1812-14*. Allerede af den fulde titel fremgår det, at det er de trykte udga-

ver, der prioriteres højest, og alle *Tragicas* viser er da også med i udvalget; hovedparten findes i tredje del, *Romantser og Ballader*, hvor de bringes samlet og i samme orden som i den oprindelige udgave. Bare tre numre, IV, V og XXIII, er taget ud af sammenhængen og bragt under henholdsvis *Kjæmpeviser* og *den historiske Klasse* af viser. Det er kun selve sangene, der aftrykkes, og af dem udelades enkelte strofer med den begrundelse, at de så tydeligt er Vedels værk (f.eks. a.a. III, s. 411f). Dog meddeles i anmærkningerne et par af fortalerne, der alle anses for vedelske, uanset om de er signerede eller ej; således bringes indledningen til XX for, som det hedder, *dog engang at levere en Prøve paa Beskaffenheden af disse korte Forerindringer* (a.a. III, s. 419) – den nedladende tone taget i betragtning en urimelighed mod Vedels eftermæle. Den fremtrædende rolle, *Udvalgte Danske Viser* spillede for romantikkens digtere og litterater, gør værkets inkorporering af *Tragica* betydningsfuld: ad denne vej har *Tragica* haft medindflydelse på hele eftertidens – også nutidens – begreb om folkevisen som genre⁸.

Mens *Tragica* altså har haft et ikke ubetydeligt litterært efterliv, har udgaven kun efterladt sig svage spor i almuetraditionen; DgF regner med at have genfundet seks til syv af *Tragicas* numre hos folkelige sangere i det 19. århundrede (nemlig X, XII, XVIII, XIX, XXIV, XXVI og muligvis II). Øjensynlig har samlingen haft større gennemslagskraft på Færøerne, hvor omkring halvdelen af sangene blev optegnet i forrige århundrede (nemlig I, II, IV, IX-XIII, XVI, XXI, XXII og XXIV-XXVII).

Alle *Tragicas* visetyper er selvfølgelig optaget i DgF, om end ikke alle udgavens tekster er trykt: XIII, XX, XXVI, XXVII og XXVIII har DgF ikke fundet det nødvendigt at bringe; uheldig er udeladelsen (eller forglemmelsen?) af XX, der har fået signaturen 332 Gd og således er opfattet som en variant af Svaning I, selvom *Tragicas* tekst faktisk henter mere stof fra KBF end fra Svaning I. Hertil kommer, at viserne ved ordningen efter DgFs genrekriterier er blevet vidt adspredt, så at det næppe er muligt at danne sig et indtryk af samlingen som en helhed ud fra DgF. Herpå er der nu rådet bod med Universitets-Jubilæets danske Samfunds genudgivelse af værket, som forhåbentlig vil animere til yderligere undersøgelser af denne Danmarks næstældste folkeviseudgave.

Noter

1. De iagttagelser, der her fremlægges, er tidligere i store træk meddelt i et foredrag ved Dansk Folkeviseskulturs symposium i august 1994.
2. Det er kun i strofe 1 og 41 (Rentzel strofe 23), at *Tragicas* tekst er tættere beslægtet med Rentzel end med KBF; de to håndskrifers versioner af denne vise er hinanden meget lig, så at det kan være vanskeligt med sikkerhed at fastslå afhængighedsforholdet.
3. Se f.eks. I.13-16 over for KBF (DgF 20 C) strofe 10-13, VII.26-27 i forhold til KBF (DgF 299 Aa) strofe 21-22, hvor Rentzel (DgF 299 Ab) har en noget afvigende tekst, og XX.25-41 sammenholdt med KBF (DgF 332 K) strofe 11-27.
4. Hovedkilden til *Tragicas* tekst må have ligget tæt op ad Sofia Sandbergs version, som dog ikke afviger fra den øvrige håndskriftoverlevering i strofer, der er fælles med *Tragica*, se f.eks. X.9-12, der svarer til strofe 6-9 i håndskriftet (DgF 224 B).
5. Disse forbedringer af rytmen kan ikke skyldes forkærlighed for den specielle strofeform, for i IV går *Tragica* modsat til værks og banaliserer Stolt Elinstrofen ved konsekvent at udfylde de korte totoppede vers, så at de får tre hævninger.
6. Se f.eks. hendes selvbiografi, der er publiceret af Erik Reitzel-Nielsen, »Mette Giøes biografi«, *Personalhistorisk Tidsskrift* 1958, s. 57-80.
7. At hun ikke har haft adgang til selve de håndskrifter, der har været Vedels arbejdsgrundlag, er sandsynliggjort af Karsten Christensen (i artiklen »Lidt om det rentzelske vischåndskrifts overlevering og tilblivelse«, *Danske Studier* 1986, s. 132-137). I samme retning peger det antagelig, at *Tragicas* tekster gennemgående er i nærmere overensstemmelse med KBF end med de vedelske håndskrifter; årsagen kunne nemlig være, at Vedel selv i sin kladde har foretaget en første bearbejdelse af viserne, som Mette Gøje så har redigeret videre på.
8. Som et enkelt eksempel kan det nævnes, at når Ingemann i *Valdemar Seier* lader en strofe fra *Hagbard og Signe* udtrykke det komplekse forhold mellem Valdemar og Beengjerd i dets forskellige faser, er det *Tragicas* version af visen, han skaffer yderligere berømmelse – og den har han kendt fra *Udvalgte Danske Viser* (se B. S. Ingemann: *Valdemar Seier*, ved Marita Akhøj Nielsen, 1987, s. 205f og 299, jf. s. 150f. Om Ingemanns forhold til *Udvalgte Danske Viser* se Marita Akhøj Nielsen: »Om kilderne til B. S. Ingemanns Valdemar Seier«, *Danske Studier* 1988, s. 85-114).

Eric C. Eberlin – en bindestregs-dansker i breve og bøger

Af Poul Houe

Indledning

Hvad man end kan sige om den typiske emigrant fra Danmark til Amerika, så var han ikke borgmestersøn fra Thisted med en ulykkelig kærlighed til kunst og digtning (og til en digter!). Han tog ikke til New York i 1920'erne for at hutle sig igennem som skiltemaler og dekoratør og nasse sig frem på sin charme og diverse veninders bekostning. Og han kom slet ikke tilbage til Europa og sit fædreland med held til at slå sig op som 1930'ernes store reklamesucces og udgiver af mandeblade – før succesen gik grassat og nedturen gennem damer og sprut og andet godt endte med et brag på et hotel i Køge i 1943.

Men sådan en emigrant – og returdansker – var altså Eric C. Eberlin, kendt i hjemlige litterære kredse siden 1980'erne fra Henrik Oldenburgs biografi over Jacob Paludan som den berømte forfatters ven og litterære medarbejder – bag (og en enkelt gang foran) kulisserne.¹ Historien om d'herrers komplicerede venskab og samarbejde er udførligt beskrevet af Oldenburg og skal kun parentetisk optage os her. Eberlins livshistorie som dansk-amerikansk emigrant tåler nemlig opmærksomhed for sin egen skyld, og at den rent sociologisk kan forefalde utypisk gør den ikke mindre tankevækkende.

Med sine udtalte men delvis uforløste artikulationsbehov og -evner bliver Eric Eberlin et særpræget vidne om emigrantens problematiske vilkår efter 1. verdenskrig – og i nogen grad om vilkårene i samtidens danske åndsmiljø, hvortil han søgte at knytte sin forfløjne skæbne. Hans eksempel gør det bl.a. muligt at iagttage samspillet mellem to problemkredse, en almen og en speciel, en fremmed og en hjemlig, en kulturel og en kunstnerisk, og at se hvordan de modsvarer eller tydeliggør hinanden. Der er træk i 1920'ernes kunstneriske klima der særligt træder frem på en international emigrationsbaggrund, og der er splittelser i denne baggrund der giver et særligt ekko i en hjemlig sammenhæng hvor misforhold mel-

lem udtryksbehov og udtryksevne er velkendte fænomener man bare helst taler udenom.

Nok ved vi fra Burton Skårdal² og mange andre at emigrantens hjerte er splittet, men det var jo bevisligt også årgangens der måtte snuble i starten i Fredensborg og omegn. Hvad vi om begge disse splittelser derimod dårligt ved, er nøjagtigt hvor og hvor dybt deres 'fault lines' går. Til at røbe det er emigrantlitteraturen ofte for underartikuleret, og den ekspresionistiske finlitteratur tilsvarende for overartikuleret. Eric Eberlin er på den ene side mere uhjælpeligt fanget i splittelsen end sit kulturelle bagland (eller forland) i Danmark, på den anden side mindre ubehjælpelig i sine udtryk for splittelsen end den dansk-amerikanske litterære kanon. I hans fremstilling har vi da en 'dissemiNation of a Danish National': det hjemlige kunstdiom udsat for en global spredningseffekt, og det allestedsnærværende emigrantdilemma accentueret med en udpræget national accent. Interferens mellem to forventningshorisonter.³

Det forholder sig endda så heldigt at udsigelsen af disse dobbeltheder befinder sig på flere niveauer. Dels i den samling noveller af Eberlin som Paludan efter hans død udgav med eget forord under titlen *Americana* i 1944. Dels i godt et halvhundrede Amerika-breve fra Eberlin til Paludan i sidstnævntes normalt utilgængelige brevsamling i Det Kgl. Bibliotek i København (Utilg. 728). Takket være en særlig tilladelse fra Jacob Paludans søn, Jens Jacob Paludan, til at gennemgå faderens arkivmateriale,⁴ er det mig muligt at underbygge min disseminations-hypotese om Eric Eberlin med både trykte og utrykte vidnesbyrd fra dennes hånd. Da et særligt problem i sammenhængen består i at bestemme den fulde rækkevidde af Eberlins emigrant-dilemmaer og at afgrænse dem fra hans mere personlige splittelser, bliver der afslutningsvis anledning til at inddrage hans to kriminalromaner, som udkom kort tid før og efter hans død. En hidtil uforsøgt diskussion af disses tematik og konfliktstof vil vise hvordan forfatterens personlighedstraumer rækker ud over hans Amerika-erfaringer og disponerer ham for at opleve emigranttilværelsen som en alment lutrende og plagsom skærsild.⁵

Amerikanoveller

I sit forord til Eberlins *Americana*-noveller beskriver Paludan hvordan vennens Amerika-oplevelser virkede på afstand i tid og rum. Hans iden-

tifikation med Amerika var oprindelig total og begejstret, men gav så efter for hjemve. Da denne ikke stilledes under et første besøg i hjemlandet, slog følelsen om i en kritik af det danske som først stilnede af da forfatteren for alvor vendte tilbage til Danmark. »Saadan begyndte Eberlins Udlændighedstid omsider at leve et uvilkaarligt Liv i ham og bede om en Opstandelse, idet alt det bitre og trivielle omskabte sig til en egen, ganske vist haard Romantik, og i denne Forvandling røber den modne Mand sin ubevidste Tilbedelse af sit Sinds mest levende Tid« (12). Resultatet staar at læse i »disse Noveller, hvor han i de Øjeblikke, da han var helt i Ro, fik nedfældet det stærkeste, han oplevede, Brydningen mellem den gamle og den ny Verden i en følsom Vandrers Hjerter« (13).

Paludan ved hvad han taler om, for også han var i Amerika og blev varigt præget deraf. Som jeg har forsøgt at vise i *Fra Amerika til Danmark. På rejse gennem Jacob Paludans ungdomsromaner* (1993), gik prægningen dybere end Paludan brød sig om, så han prøvede med alle midler at rationalisere, neutralisere eller på anden måde komme til rette med den, gøre en dyd af dens nødvendighed. Skridt for skridt kan man nu følge hans karakteristik af Eberlins noveller som en projektion af hans egen bestræbelse. Det lå lige for at se vennens udlændighedstid begynde at leve et *uvilkårligt* liv og *bede om en Opstandelse*, som den da også får idet *alt det bitre og trivielle omskabte sig til en ganske vist hård romantik*. Paludan ved at det volder besvær at blæse med mel i munden, og at der må gives køb både til højre og venstre for at få de uudryddelige amerikanske erfaringer bragt på plads på et tåleligt europæisk niveau. På den ene side må de retfærdiggøres som sindets trods *alt mest levende tid*, på den anden side må de transponeres over i *ro og modenhed*. Det er ingen simpel affære. Kun i udvalgte *øjeblikke* er forfatteren *helt i ro*, og selv hvor romantikken opleves, er den med sorg at melde *haard*. Man mærker kompromiset og den hårfine balancegang helt ud i slutcitatets sidste linje: »Brydningen mellem den gamle og den ny Verden i en følsom Vandrers Hjerter«.

Min pointe er at Paludan har tematiseret Eric Eberlins anliggende helt korrekt, men samtidig fordrejet det efter sit eget hoved og hjerte, måske endda i bedste overensstemmelse med Eberlins egen ønsketænkning. En nærlæsning af dennes noveller og breve afslører at den følsomme vander i realiteten er en ulægeligt splittet og i de fleste henseender ganske overfladisk kyniker og sentimentalist. Forfatteren var kort sagt en mand hvis hjerte ikke var stort nok til at rumme en harmonisk brydning mellem gammelt og nyt, men lige akkurat stort nok til at alternere rastløst mel-

lem disse modsætninger. Dette er ikke en dansker hvis sind er blevet udvidet til bristepunktet, men en dansk-amerikaner som er blevet sprængt i stumper af stykker af uforligelige erfaringer, og som kun med kunstige midler er i stand til at opretholde en vis facade og et vist helhedspræg.

Da selv facaden til sidst krakelerer, er det ikke blot den uhellige alliance mellem en moderne forretningsmandstype og en gammeldags kunstfotichist, mellem reklame- og mandebladsmanden og maler- og forfatteraspiranten Eric Eberlin, der blottes i al sin nøgenhed; det er også, omend mere indirekte, den anti-borgerlige ekspressionismes påfaldende borgerlige efterslæb. Men dertil er der tale om en blottelse af selve illusionen om et nationalt enhedspræg, som Eberlin efter fattig cvne – og hans dannede ven Jacob Paludan med større talent – har søgt at opretholde, og som vi fremdeles giver kunstigt åndedræt. Realiteten er, som Noam Chomski for nylig har sagt, at »when you have national economies, you get national states. We now have an international economy and we're moving towards an international state – which means, finally, an international executive«. ⁶ Georg Henrik von Wright har endnu nyligere – og endnu tydeligere – sagt det samme med disse ord: »Vi bivåner *the withering away of the state*, statens bortdøen, i den forstand at de nationale politiske samfund er ved at blive opslugt af det globale teknosystem.« ⁷

Hvad et tilfælde som Eberlins da foregriber, selv i hans gode vens forsøg på at forskønne det, er et fundamentalt værdiskred, som siden er accelereret i den grad at forskønnelsen har måttet accelereres betænkeligt for at skjule det. Det nationale er splintret, eller splintrer sig selv, til drivtømmer. Modsat dem der blev derhjemme, eller dem der, som de fleste emigranter, kom ind i pseudonationalismens faste baner, var Eberlin (u)heldig nok til at ende usædvanlig kamæleonagtig og dog isoleret i det fremmede i en længere periode. Hans ufrivillige pendulfart mellem tilpasningsdygtighed og resistens gjorde begge disse bestræbelser så overfladiske og halvhjertede at en nutidig læser dårligt lades uberørt. Lad mig først illustrere det med et par henvisninger til noveller fra *Americana*.

I novellen »Lots Hustru« er dansk-amerikaneren Frank på vej tilbage til Europa på en længere visit med sin noget ældre, rigt gifte amerikanske veninde Ethel. Det hele er en splittet affære. Ethel's kærlighed til Frank er lige så skrøbeligt romantisk som den drøm om Europa de sammen, men på hver sin baggrund, søger opfyldt. Og når hun ender med at vende Europa ryggen er det mere end ægtemandens pression og hendes dårlige samvittighed over sønnen Junior der gør udslaget. Det er selve afstanden mellem den europæiske virkelighed og hendes illusioner derom. Til »Ka-

tedralerne, Rue de la Paix, Skotlands lyngklædte Heder, Kroerne i *merry old England* og Regnen, der en Aftenstund blidt falder over Avignon« (15) svarer virkeligheden i det lave og grå Le Havre, de plumpe franskmænd og hele den trøstesløse atmosfære af efterkrigstid og gravlugt i Europa.

Når Ethel trods sin oprindelige velvilje må sande at hendes kræsne verdensvaner gør det umuligt for denne verden at finde nåde for hendes blik, opfordrer Frank hende til at mindes det Amerika hun flygtede fra og indse at lykken dér ikke var stort bedre. »Du sagde altid, at Amerika trængte til at *lagres*, at det var for nyt, for plumpt og parvenuagtigt, at dine Landsmænds forcerede Tempo gjorde dig syg« (29). Men hvad der åbenbart gør Ethel endnu mere syg er Europas allestedsnærværende *historie*. »Det var, som hendes pragtfulde, amerikanske Vitalitet langsomt sivede ud af hende« (32). Eller med hendes egne ord: »Jeg er allright, Frank. Men jeg er færdig med Europa. Jeg vil hjem. Hjem til de levendes Land og hjem til Junior. Her har jeg en Fornemmelse, som var jeg levende begravet« (35). Novellen ender med at hun, som Amerikabåden glider ud af havnen, står »stiv som en Støtte ... og stirrede ind paa det Sted i Menneskevrirmlen, hvor hun vidste, at han og Francois Villon [hendes efterladte hund] maatte være«. Men hun ser dem ikke!

Det interessante ved novellen, foruden dens mange træffende detaljer, er dens påvisning af hvor i de rejsendes bevidsthed den afgørende kulturgrænse går. Skønt den biografisk set må formodes at gå tværs igennem tekstens forfatter, har han ikke lagt den direkte ind i sit alter ego Frank eller blot i forholdet mellem denne og Ethel. Med al sin hældning mod Europa er Frank mest den upartiske tilskuer til Ethels kamp med sig selv, for i hende er det at kulturgrænsen går og anfægtes. Europa, som i hendes drøm var udfrielsen fra Amerika, leder i virkeligheden til hendes længsel efter Amerika.

Når Frank finder denne proces uigenkaldelig kan det derimod betyde to ting: enten en forbitret anklage over Ethels svaghed, eller en forbandelse af en kulturkløft så dyb at selv den elskeligste repræsentant fra den anden side må opgive at overskride den. Da skildringen af Ethel er overvejende sympatisk og hendes amerikanske særheder og idiosynkrasier mest fremstår som pittoreske, er den sidste tolkning nok den rimeligste. Men under alle omstændigheder må Frank, som selv kan se både Amerikas og Europas styrke og svaghed, samtidig indrømme at hans dobbeltsyn ikke er andre beskåret; hvad han har forliget er bevisligt uforligeligt i hans nærmeste. Tilmed aner man at hans forlig mellem det positive og

negative forudsætter at han ikke har noget dybtfølt forhold til hverken det ene eller det andet, hverken her eller hisset.

Stiv som en støtte og ude af stand til at fikser sine følelsers genstand(e), selv hvor hun vidste de befandt sig i mængden, stod Ethel på båden. I en anden af Eberlins emigrantnoveller, »Hjemkomst«, ender hovedpersonen med et lignende indtryk – af damen over alle damer: »Det sidste, han saa var Frihedsgudinden. Med sine døde Kviejøjne saa hun fjernt og udeltagende ud i Luften. Fjernt stirrede hun mod dem der kom, og efter dem, der drog tilbage« (66). Så uformående og udeltagende kommunikerer der altså overhovedet hen over den kulturgrænse der officielt og ideologisk skulle være historiens mest passable. Det er den mest grundlæggende erfaring Eric Eberlin har gjort, og den mest værdifulde ingrediens i hans tekster.

I novellen »Falsk Foraar« står specielt kommunikationsløshedens sociale dimension i centrum. August er en dansk emigrant, bosat på et pensionat i New Yorks Chelsea-distrikt, som enten sover sig gennem sin ensomhed eller drømmer om Danmark. Som et insekt der klatrer op ad et strå blot for at falde ned hvor det bøjes, er August forgæves på vej op i tilværelsen. Først da en lige så ensom dansk pige dukker op i pensionatet oplever han en kortvarig lykke i denne by hvor »Skæbnens Storme hvirvlede Menneskene rundt som visne Blade ... Livet i New York var usikkert og ustabil ... Det gjaldt om at gribe til og holde fast, naar den lunefulde Lykke endelig rakte Haanden ud« (146). Men ikke længe var August – og novellens beslægtede skæbner – i paradiset. Titlen »Falsk Foraar« refererer til en vidunderlig Indian Summer på Manhattan som brat afløses af en vinterstorm og siden af en hel isnende og lykkeløs årstid.

Tilstanden er ikke meget bedre i novellen »Kiddet«, hvor 1. persons fortælleren er vendt tilbage til Bronx efter et længere fravær. Det er en bydel han kender som sine egne lommer og hvori han føler sig hjemme, vel at mærke »hvis man kan tale om et Hjem i denne Hjemløshedens hærgede Klippeørken« (161). Metroens toge skurrer, bilerne drøner, »alt var i kalejdoskopisk Bevægelse« (162) – alt på nær et træ midt i den infernalske benzinos og uro. Et ynkeligt træ, hvis løvfald efterhånden fejles op med »lasede Aviser, fedtede Iscremebægere, Tyggegummi, Støv og Skarn« (ibid.). »I New York glemmes Navne hurtigt«, hedder det et sted (174), og novellen giver levende indtryk af *hvor* hurtigt identitet går tabt.

Amerikabreve

Nok er emigrantens erfaringer bearbejdet i disse *belles lettres*, men mere overfladisk og forudsigeligt end Paludan lovede i sit forord.⁸ I Eberlins regulære breve til Paludan er erfaringerne mindre bearbejdede – og mere hudløse. Nogle citater kan antyde hvad man her finder rå for usødet. Et tidligt brev fra New York, 10/1 1920 (»en mørk Dag«), rummer et billede af byen og dens sovende mennesker som tåler at stå alene men også at sammenlignes med både *Americanas* og Jacob Paludans stemningsbilleder af metropolten. 20/11 1920 følger så et brev hvori bybilledet knyttes direkte til Paludan og til Eberlin selv. Brevskriveren føler at »mærkelig og vilkaarlig er den Skæbne som leder vore Veje og forunderligt meningsløst synes det at vi nu er skyllet op paa disse to Pletter af Kloden med Hundrede af Miles imellem os – fjernt fra vort Land, som nu ligger midt mellem Sunde og Have, med Byger og taagevaad Blæst flygende hen over sig – hertil er vi altsaa ført ad blinde vilkaarlige Luner, kastede i Land som skibbrudne Mænd. Overbord og i Drift; – og endelig her i Hvile, med vidtaabne Veje foran os førende ud til al Verdens Havne med forjættelsesfulde Navne. – Nu sidder jeg her som en af de 7 Millioner Mennesker som danner denne myretueagtige kæmpemæssige Metropol; er mit Vandresind nu faldet til Ro og min Drift mod fremmede Sted stilnet? New Yorks Støj koger mig i Øret, hele det feberjagende Tempo som er New Yorks dirrer i mig, jeg hører Avisdrengegenes hæsbælende Skraal, Lirckasserne i de smalle brøndlignende Gader og Togene som kører Dag og Nat uden Ophør. – For hver ny Plet jeg kommer til føler jeg mig mere landflygtig. Altid fornemmer jeg at jeg er en Vandrør at jeg kun er en Efterkommer af hine [?] Horder som kaldes Vikingerne, bestandig glider mine Ønsker bort udfra mig selv, den tunge Trang som jeg føler presse mig for Brystet bliver bestandig mere nagende«.

På den ene side føles al sammenhæng opløst i umenneskelige tilfældigheder, på den anden side føles en sammenhæng langt bagud i menneskets historie bestandig nærværende. På den ene side taler en række plagsomt sansede faktuelle vidnesbyrd, på den anden side et gennemgående poetisk-retorisk kling-klang. Af den første splittelse følger at individet her og nu ser sig selv som fortabt og ikke som sig selv, af den anden at dets forsøg på at besværges denne tingenes tilstand kun bekræfter den. Alt flyder. Det understreges med nye historiske evokationer og aktuelle tomhedsfølelser i et brev fra New York af 28/6 1922, hvor Eberlin forbereder sig på turen hjem i lokaltoget, »presset op imellem en Italiener og en Ne-

ger og vende Avisen med Tænderne korende i fuld Fart fra en Tomhed til en anden, uden at komme ud af Stedet, jeg mindes ofte den Dag da jeg skramlede Ombord i Skibet fattig som et Stenaldermenneske og stum indtil Lammelse, det synes mig at jeg var en helt anden Mand den Gang, jeg havde hele Fornemmelsen af dog at være levende den har jeg siden i sorgelig Grad mistet, og hvad værre er ser jeg ingen Ende paa denne idiotiske Tilværelse, da man jo som bekendt ikke kan tjene til sit Udkomme i Danmark, hvis man da ikke er Cand et eller andet eller Expressbud...«.

Ikke stilheden, men endnu værre: tomheden midt i larm og bevægelse, vider sig og klinger hos Eberlin. Det er den gennemgående spleen i hans Amerika-breve til Paludan. Den 1/7 1922 klager brevskriveren fra New York over »den Følelse af komplet Tomhed og Tørhed som efterhaanden har bemægtiget sig mig, og som truer med at forandre hele min egentlig ret lyse Disposition«; han er »ikke altid fortvivlet, dette kunde man holde ud, men snarere komplet ligegyldig med det hele ... Hele Tiden har jeg en Følelse som om det egentlig ikke ragede mig det mindste hvad der blev af mig, komplet Udslettelse vilde være en Velsignelse sammenlignet med denne Søvnngængertilværelse«. I et andet, udateret, brev føler han sig »som en gammel Mand, der for længst har givet alt Haab op, og nu stirrer tilbage ene med alle de svundne Haab«. Og i et tredje (New York, april 1922) udbryder han: »Ubarmhjertige Verden oh uendelige Mysterium. Jeg vidste jo ikke hvad jeg gjorde da jeg dømte mig selv til en venløs Exil i mine bedste Aar«.

Mod al denne spleen ved han (New York 1/7 1922) kun at sætte drømmen om en altbesættende lidenskab, hvad han har følt »halvt i Drømme paa Grænsen mellem Søvn og vaagen Tilstand en Følelse som jeg ikke har været i Stand til at definere, men kun sandse som noget halvt uvirkeligt som en vældig Brusen gennem Sindet, en Anelse om Livets inderste halvt unaturlige Værdier«. Men den halvbevidste stemning og utopiske længsel forbliver ubearbejdet og forfalder derfor snart til drømme om en tur langs havet ved Hanstholm i Paludans våde og violinspillende selskab. Den slags udflugter forslår jo næppe langt, og i et udateret brev fra Viggo C. Eberlins Mail Order Book Shop i New York City hedder det da også barsk: »Tiderne er ad Helvede til, blot man kan faa Føden maa man jo være glad – og nu? ... jeg lever ikke, eksisterer knap – hvad skal Enden blive? ... Jeg føler mig som en gammel Mand, der for længst har givet alt Haab op, og nu stirrer tilbage ene med alle de svundne Haab«.

Selv med fradrag af forfatterens vanlige sentimentalitet er det påfaldende at hans overskridelse af kulturgrænsen igen er endt i *den blinde*

stirren. Hvorfor mon? Ja, hvad var det der drev overskridelsen i første omgang og som til sidst uvægerligt driver den ind i en blindgyde? I 1923 hedder det fra New York: »jeg vilde jo saa gerne være helstøbt, fuldkommen – jeg vilde at min Sjæl skulde være blank og skøn – som en af de fuldkomne Stenøkser De har set – noget fast og vægtigt, man kunde holde i Haanden, uden en Fejl, en Sprække – en fuldendt Flade, hvori Lyset spejlede sig, alt var skønt, Naturen, vort Venskab (...) Nok – Drømmeri – og nu NU«. Med den sidste linie røber Eberlin klart hvad hans meget følelses- og stemningsladede udtryksmåde længe har vakt mistanke om, nemlig at denne brevskriver har betydeligt lettere ved at give efter for øjeblikkets tilskyndelser end ved at samle sine indtryk i varige holdninger og faste former. At hans megen tale om ro og harmoni angiveligt er dyb, men i realiteten overfladisk (som ønsketænkning eller direkte løs snak), svarer til at hans mentale konstitution i betænkelig grad minder om den mentalitet han så stærkt kritiserer. Som den ufuldkomne ekspressionist blotter Eberlin ufrivilligt en grundskavank ved ekspressionisterens fuldkommenhedsdrøm.

Af samme årsager svinger hans syn på Amerika – og Danmark – længe så uberegneligt. I brevet af 1/7 1922 står der at »da Vorherre lavede Amerika var han i daarligt Humør, og begik et af sit Livs alvorligste Fejltagelser«, og i et udateret brev fra en ny adresse på 203 W 11 St. i New York er han »fuldstændig syg og ødelagt« i »dette forfærdelige Land«. Men fra adressen 116 W 80 taler han 31/8 (1925?) om New York som »Little Old New York«, mens til gengæld »Danmark synes mig i alt Fald foreløbigt et umuligt Land at leve i«. Hvilke uklare nationalitetsfølelser der her er tale om fremgår nok bedst af et brev fra New York 25/9 1925. I en fingeret dialog med Paludan medgiver Eberlin at han ligger med sin nationale identitet som han selv har redt, »men Danmark er Danmark og maa elskes paa Afstand [...] Amerika eller et hvilket som helst andet Sted er uden denne frygtelige *irriterende* Indflydelse som Danmark *maa* have paa os«. Det er i et brev fra Biarritz, Påskesøndag 1927, blevet til den tese at »dansk Væsen er opblæst Hovmod i syttende Potens« og i et andet fra Bordeaux 11/6 1927 til at han afskyr »den typisk danske Opblæsthed og Vigtighed«, men elsker dansk natur, ja »elsker den maaske meget mere, nemlig med den ulykkelige Elskers Ildhu«. Som tilkæmpet distance til Amerika kommer brevskriverens umage nationalfølelse endelig til udtryk i et udateret (og senere?) Poste Restante brev fra Cannes: »Amerika er nu saa fjernt, for første Gang i mit Liv ønsker jeg inderligt, at jeg aldrig mere skal sejle mod dets Kyster. Det er da Fremgang, ikke?«. Han

skriver at »alle de Følelser Vinteren og Amerika havde frosset til Istapper nu igen paa Europas Jord er tøet op og kræver deres Ret« og at »Frankrig er som en øm Moder saa mild og dulmende«.

Der er trods diverse stemningsskift efterhånden kommet så meget system i galskaben at man fornemmer grundlaget for den digtning over emigrant- og identitetsproblematikken som *Americana* gav prøver på. Af et brev fra Spången 29/7 1928 fremgår specielt tydeligt, hvad Paludan senere hævdede om novellerne, at en mere afklaret og balanceret holdning har indfundet sig hvad angår Amerikaskildringen, dens kompleksitet og repræsentativitet: »De fleste Skribenter, som beskæftiger sig med den ny Verdenskultur, Amerikanismen, er tilbøjelige til at tage vel overfladisk paa deres Emne. Chryslerbiler, Tyggegummi eller Jazz er jo ikke Amerikanismen, men kun dens synlige Resultater. Amerikanisme er en aandelig Indstilling, som ingen, maaske S. Lewis undtagen, tilfredsstillende har været i stand til at beskrive«. Glemte er tilsyneladende »det Tyranni og idiotiske Despoti som den amerikanske, saakaldte frigjorte Kvinde i de sidste Aar siden Krigens Ophør har udøvet over saavel den amerikanske Nation som over Humanity i det store og Hele«, eller mere fundamentalt at »Poesiens og Romantikens blaa Blomst, den findes ikke her, Kulden og Støjen har kvalt den« (brev fra New York, Washingtons Fødselsdag (22/2) 1922).

Men forfatterproblematikken har en mindre udadvendt, mere personlig og eksistentiel side, og at Eberlin forbinder denne med sin ulykkelige kærlighed til Danmark – og spørger Paludan om råd i slige skriveanliggender – er både mere væsentligt og mindre forbløffende end at han godt ved at han skal agte sig for at stereotypere den slemme amerikanisme. Ved flere lejligheder kommer han ind på denne introspektive side af sit udtryksbehov, således i et brev af 15/10 1925, hvori det hedder at han »pusler for Tiden med Ideen til en Bog der vil handle om Hjemlandsfølelsen og Længslen tilbage mod de glemte Dage, nu kan De jo se hvad De kan faa ud af den, den er selvfølgelig til Deres Disposition«. Fra Chicago 14/6 1926 skriver han videre at han tænker paa at »opgive en hæderlig Levevej som Skiltemaler for at blive Blækslynger«. Skulle det ske, »vilde mit første Emne vel blive en Bog om Emigranten og hans Sjæls Reaktion overfor de nye Forhold og Længslen efter de gamle; vi faar nu se, jeg er ganske klar over, at jeg har store tekniske Vanskeligheder at overvinde«.

Netop de fremstillingstekniske problemer diskuterer han nærmere et par måneder senere i et brev fra Cannes af 26/8 1926: »Om mit 'Forfat-

terskab' saa meget: Jeg kæmper med Sproget, som det synes mig Michel Angelo maa have kæmpet med den genstridige Naturblok, hvoraf han udmejslede sin David; jeg føler dybt for Mennesker, jeg ved (tror jeg da) hvorledes de handler, tænker, elsker og lider; men at klæde i Ord, hvad jeg har paa Hjærte; at faa mine Personer til at leve, leve, leve, forekommer mig til Tider fortvivlende vanskeligt. Var jeg dér, eller De her, tror jeg det vilde være en stor Hjælp, om jeg kunde drøfte disse Spørgsmaal med Dem. Men maaske maa man selv bære sine Tvivl; Kraft skal der blive til af den«.

Det er tankevækkende at Eberlin skelner så stærkt mellem en sproglig form og et førsprogligt indhold af tanker og følelser. Mens han kun parentetisk betvivler sit kundskab om menneskenes liv, nærer han den største tvivl om sine evner til at omsætte det til et liv i sproget. For ham at se er forfatterens problem et spørgsmål om at iklæde bestemte tanker og følelser den rette sproglige form. Derfor tror han også at en mere erfaren ordskrædder som Paludan vil kunne hjælpe ham med det rette sproglige snit, den rette verbale formgivning. Kun i en eftersætning antydes at selvprøvelsen måske er en bedre udvej af problemet – og at den sproglige formulering må strides frem af forfatteren selv. Eberlin er her på nippet til at forstå at den menneskelige dybde han hævder at kende og føle er selve kilden til dybde i sproget (og omvendt), og når han ikke drager konsekvensen af sin fornemmelse kan man mistænke at det er fordi den kunne berøve ham en vigtig illusion. For tænk hvis eksistentiel og sproglig sans var så forbundne som her antydes; så kunne problemerne med sproget jo betyde at forfatterens tro på sine følelsers dybde var den rene indbildning og at dermed et sidste halmstrå ville glide den plagede emigrant af hænde.

Disse dystre udsigter fortrænges forståeligt nok med en ren kaskade af fremstillingstekniske spørgsmål. I et andet brev fra Cannes, dateret 31/8 (samme år?): »Stil, Stil, Stil – hvorledes faar man Stil? er det Spørgsmaal der rider mig som en Natmare. Er det muligt at beskrive Livet i Skibsted (Thisted) og i New York hele Tiden holdende sig inden for samme Form? Næppe. Men er det gørligt at være rolig lyrisk beskrivende i den ene Halvdel af en Bog og intens futuristisk malende i den anden? Kunde man male Halvdelen af et Billede som David den anden Halvdel som Matisse? – Bør man sky [?] Ord, stilistiske Finesser og være klassisk simpel fortællende som Pontoppidan (by the way min landlord her ... kendte bl. m. a. Anatole France og fortalte mig at denne kun anvendte ca 700 ord alt i alt) eller burde man søge [?] at lappe sammen paa det udslidte misbrugte Sprog ved at anvende sjældne, mindre brugte Billeder, Ord og Sæt-

ningskonstruktioner.« Brevet slutter med en opfordring til Paludan om at besvare disse spørgsmål. Når Eberlin læste Paludans bøger var det ånden i dem der optog ham, men nu hvor han kæmper med sine egne forfatterambitioner er det de tekniske detaljer, helt ned til tegnsætningen, han føler vigtigst. Væk er den tidligere antydning af at kampen med udtryksproblemerne kunne være vejen ud af dem. I stedet hedder det fra Versailles 12/9 1926 at »min Bog – Herren bevare og beskytt mig – er lig en Labyrint, jo mere jeg vandrer omkring i den, des vanskeligere synes det mig at finde dens Løsning og Udgang«.

Når forvirringen virker så total og der aldrig kom noget særligt ud af Eberlins skrivelser, har det igen at gøre med hans uvilje mod at se det kunstneriske som en helhed af teknik og eksistenstyding. Hans springen fra Herodes til Pilatus i litteratur- og kunsthistorien og hans sontring mellem en sjælens dybde han kan nå og en sproglig overflade der skræmmer ham, virker betænkeligt som beskyttelsesforanstaltninger egnede til at hindre ham i at se sjælens dybde stige op som blot og bar en overfladisk illusion. Forfatterens projekt er helt grundlæggende illusorisk, hvad han selv har fornemmet nok til at det hæmmer ham men ikke nok til at det gennembryder illusionen eller lader ham gennemskue den.

Han overskrider en kulturgrænse, men han gør det med en forudiskonteret drøm om sit europæiske selv som lig i lasten. Den nye verdens anderledeshed ser han dårligt som andet end et middel til selvbekræftelse. Det er kulturimperialismens gamle brutale styrke forfaldet til individualismens mere moderne syge. 'DissemiNation of a Danish National' var i dette tilfælde tænkt som europæeren Eberlins fuldbyrkelse i Amerika, men endte som europæeren Eberlins opløsning i Amerika. Ja, som Amerikas tvivlsomme fuldbyrkelse i Eberlin. Sagt med et godt gammelt oversættelseslån, så kan man sagtens tage en dansker ud af Amerika, men ikke så let Amerika ud af en dansker!

To romaner omkring døden

Er dette facit af Eberlins interaktion med det fremmede, som den fremgår af hans emigrantbreve og emigrantnoveller, så mangler stadig opgørelsen over hans regnskab med sig selv. Den finder man bedst i hans to kriminalromaner fra 1943, *Døden gaar paa Varieté* og *Farvel von Falkenow*. Det interessante i vores sammenhæng er at se hvor meget af emi-

grantforfatterens forestillingsverden der præger hans holdning til verden iøvrigt. Man tør vove den påstand at var Eberlin en splittet emigrant i Amerika, så var han en ikke mindre splittet emigrant udenfor Amerika. Måske bragte han splittelsen med sig derover som en personlig disposition, og måske forstærkedes den generelt af at han var ude og bragte den med sig hjem igen. Men med al sandsynlighed dukker den så overbevisende op netop i en harmløs sammenhæng som hans to underholdningsromaner fordi den her kan gøre sig uimodståeligt gældende. Ikke blot er den ikke bevidst tematiseret, men de to romaner virker direkte skrevet som distraktioner fra splittelsens tematik. At den dette til trods har gennemslagskraft bekræfter at det er emigrationsteksternes forestillingsverden som romanerne mønstergyldigt repeterer og udfolder.⁹

Før vi indlader os på en tolkning af disse mønstre og deres betydning for den bindestregs-identitet der er kernen (eller fraværet) i Eberlins tilfælde, skal det betones at de decideret stoflige nyheder i romanerne vil blive forbigået i tavshed. Kun hvor deres særlige verden – og brogede miljøer og personer – er holdningsbærende, vil de blive undersøgt, og selv da vil komponenterne være lette at genkende ud fra forfatterens tidligere skrivelser. Nogen fordybelse af sin erkendelse nåede han næppe, men hvad han nåede til gengæld var at træde vande i den erkendelse han for længst havde nået – og at gøre det på en mere afslørende måde end i brevene og novellerne. Fordi han i sine romaner har det meste af sin opmærksomhed henvendt på elementært plot, drama og spænding, får hans mere sammensatte kulturelle og personlige traumer mulighed for at sætte sig mere uforstyrret igennem end det tidligere var muligt. Det er dette netværk af før- eller halvbevidste værditilkendegivelser der kan berige forståelsen af hans livtag med sine i øvrigt ikke utypiske personligheds- og kulturkonflikter.

Som nævnt til indledning er Henrik Oldenburg den første som efter Paludan selv har leveret en rimeligt fyldig karakteristik af Eric C. Eberlin som person og forfatter.¹⁰ Personkarakteristikken er det centrale hos Oldenburg, og da den i hovedtræk er holdbar og vi her er mere interesseret i forfatterkarakteristikken, må det være rimeligt som udgangspunkt blot at uddrage essensen af det portræt Oldenburg er nået frem til. Det viser os en charmerende levemand som var forvænt med succes og derfor sin egen værste fjende. En umættelig forbruger af kvinder og kunstige stimulanser som samtidig drømte om forløsende kunst og selvstændig skaben. Det eneste den sammensatte mand manglede var helhed og fylde i sin holdning. Som hans livsappetit var ustillelig var hans kunstneriske

talent begrænset, og romantisk begejstring blev da let til uromantisk skuffelse. Af mangel på balance og koncentration var han både til fals for den ideelle fordring og den banale tilfredsstillelse. Mellem øjeblikksdyrkelse og selvødelæggelse, sentimentalitet og kynisme var der aldrig langt. Ude af stand til at være nogen eller noget bestemt i længere tid var Eberlin snart den ene, snart den anden, snart det ene, snart det andet. Som romantiker både uhelbredelig og umulig, en konstant distraktion eller fuldendt torso – og genstand for både beundring og skepsis, som det fremgik af Paludans forord til de amerikanske noveller.

Et sted i sit særlige kapitel om Eberlin citerer Oldenburg et selvportræt af denne hvori den rå og vulgære side af tilværelsen lokaliseres til New York og den øvrige amerikanske østkyst, hvor forfatteren i sin tid slog sine folder som reklamemand. Omvendt skildres Europa som oplevelsen af en øm moders favntag, og Danmark som det at komme i havn blandt søde og rare mennesker.¹¹ Igen den romantiske side af tilværelsen – i en noget banal fortolkning. Dikotomien i selvportrættet vil man nikke genkendende til fra de tidligere citerede emigrantbreve og -noveller, og det vil man også til det sted hvor forfatteren griber sig selv i at henfalde til drømmeri: »Ikke mere Lyrik nu, Eberlin!« (jf. ovf. p. 110). Det var jo den slags – mere eller mindre velmente – selvkorrektioner der så hyppigt gjorde emigrantskriveriernes holdning uafklaret. I Oldenburgs biografi, som netop skitseret, vil man hurtigt bemærke en lignende tvetungethed hos den biograferede, men også at biografien har lige så lidt forståelse at tilbyde, hvad gælder forfatterens indre modsigelser og drift mod forløsning, som de amerikanske tilværelsesbilleder. Hverken i Eberlins uadvendte kultursyn eller privatpersonlige selvskildring støder modsigelserne i hans livsholdning sammen på en særligt oplysende måde. Det gør de derimod hvor hans forfatterpersonlighed kan boltre sig i et miljø og en atmosfære efter hans eget hoved – og hvor det er kutyme at lægge låg eller slør over splittelsens tema. Det er sådan de to kriminalromaner fra 1943 giver Eric Eberlins holdningsproblemer frit løb; i dem kan man søge emigrantens dilemma i videste forstand!

Debutroman fra 1943

Om *Døden gaar paa Varieté* skrev Jacob Paludan i en anbefaling påtegnet korrektoren til forlæggeren at »jeg fandt Bogen ganske morsom og

hyggelig«. ¹² Sådan kan den sikkert også læses, og skønt den i det følgende skal tages anderledes alvorligt og en ganske uhyggelig forestillingsverden afdækkes, kan det ikke udelukkes at alvoren får sin overbevisningskraft af at kunne udfolde sig uforstyrret bag en så fordragelig og underholdende facade. Ja, ikke blot facaden er underholdende, bogens verden er underholdningens. Dens handlingsmæssige centrum er varieté Alcazar på Vesterbro i København, den myrdede etablisementets direktør Terny Jensen, og persongalleriet og samtlige mistænkte er folk med forbindelse til varietékongen og hans virksomhed. Også stemningen udspringer af denne sammenhæng; varietéens sangerinde – og den myrdedes sviger- og elskerinde – udtrykker med sin hæse stemme »hele Storbymens romantiske Melankoli« (10). Dertil kommer romanens stil, som med sine evindelige adjektivattributter nærmer sig om ikke det underholdende så den klichéform der udmærker mange af tidens såkaldte underholdningsromaner.

For en nærmere karakteristik af bogens verdensbillede og sproglige niveau behøver man ikke bekymre sig særligt om dens handling, men nok om at denne i meget foregår bag nedrullede mørklægningsgardiner. Spændingen ligger mindre i det der sker end den ligger mellem stemningerne omkring det – og ude i kulisserne. Bag facaden og udsmykningen er der kedsomhed og forfald, og til de få overfladiske højdepunkter svarer mange forsumpede lavpunkter. Gennemgående går blaserthed og kynisme i spænd, og man mærker forfatterens førstehåndskendskab til miljøet, men også de blandede følelser han nærer til det. Ved flere lejligheder går han mere under overfladen end krimigenren kræver, og kommer han kun delvis i dybden skyldes det nok at han fremdeles mest ubesværet bevæger sig på overfladen. Anderledes sagt er dette en mand som gerne vil virke troværdig i egne og andres øjne, men som i grunden er troløs og mest troværdig som sådan.

Både i handling og psykologi er spændingen knyttet til tre personer: den myrdede Terny Jensen, barndomsvennen Egon Hansen og romanens detektiv, kriminalkommissær Blusholm, også kaldet Blus. Kvindeskikkelserne fremstår som sekundære relieffer for mændene, specielt for Terny Jensen. Og den (alt for) oplagt mistænkte, forvandlingskunstneren med det ildevarslende navn Nemo (Omen, læst bagfra), er blot et vildspor for opdagerne: en fremmed fugl på godt og ondt som romanen benytter til at anslå racemæssige og politiske undertoner. Kriminaljournalisten og ungkarlen Bernhard Anker er derimod en ledefigur med fin næse for begivenhedernes centrum og for kriminelle intriger. Både for-

tælleteknisk og på det personlige plan er denne biperson vigtig som kommissær Blusholms usvigelige ven og (halv)professionelle sparringspartner; hans tilstedeværelse under det meste af opklaringsarbejdet gør det muligt at sidebelyse Blusholm så denne kan fremstå både som vennens ideal og forfatterens eget.

Det er tydeligvis sit bedre jeg Eberlin har lagt ind i Blus, hvis detektivistiske intelligens og professionalisme er godt skjult under en jysk rævepels som mere opstyltede kolleger i små sko gang på gang fejlbedømmer.¹³ Den lune og trivelige mand kaldes et geni med benene på jorden, en rigtig dansk »Kærnekarl helt igennem« (115) med sans for bordets glæder og et godt glas øl, hvad der i forfatterens regi er tegn på fordragelighed og sund dømmekraft. Samtidig er han ægtemanden som både er lykkelig hjemme og sig selv når han er ude. Balancen i hans personlighed er så meget mere ideel som den vender lige så meget udad i praktisk handling som indad i medmenneskelig refleksion.

Den sidstnævnte har betydning for hele romanens filosofi og konfliktløsning – og for forfatterens forsøg på selvforståelse. Et sted hvor Blus gør sig tanker om livets omskiftelighed, taler han om dets »tragiske eller komiske Hændelser! Hvor var det sælsomt og tilfældigt alt sammen! Eller havde alle Mennesker trods alt, hvad der syntes at tale imod det, dog en rød Traad vævet ind i deres Livs sammensatte Mønstre?« (60 f). Det er specielt bemærkelsesværdigt at dette hele menneske kun med møje ser helhed i verden omkring sig. Under forhøret af Terny Jensens enke og svigerinde tænker han: »Hvor rige paa Anlæg for baade det gode og slette, det latterlige og ophøjede! Og irriteret over denne Spaltethed i sine egne Følelser« beslutter han at afbryde forhøret (90). Mod slutningen af romanen, hvor Blus (og Anker) efter så længe at have vandret i tåge og mørke omsider kan se lyset, ses det typisk i form af måneskin (166, 171 f) og stjerneskræ fra en næsten skyfri himmel: »Klart funkledede evige Stjerner over deres Hoveder i det uendelige Univers, talende deres tavse, men manende Sprog om Formaalsløsheden ved de smaa ulykkelige Menneskekrybs Fimren i denne Jammerdal og al deres unyttige, men smertefulde Stræben« (167).

Kun i kosmos synes Eberlin i denne roman at kunne finde et hvilepunkt, højt hævet over menneskelivets kaos. I betragtning af at Blus er forfatterens egen kreation af et helt menneske, er karakteren påfaldende splittet – i sit syn på splittelsen omkring sig. Denne splittelse har forfatteren ikke kunnet udrydde, hverken med sin tilflugt til det kosmiske eller med sin tilsvarende pseudoæstetiske ophøjelse af detektivens person og

løsning til heltestatus. Dermed ikke sagt at livetaget med splittelsen er helt resultatløst. For nok er Blus splittet, men på en sådan måde at han kan omfatte begge splittelsens sider med forståelse. Anderledes end de ligeledes klargørende, men udeltagende stjerner på himlen kan han dertil tilbyde en *menneskelig* forståelse af romanens virkelighed – og dens mord! Før vi ser på splittelsen i denne – og i den han myrdede – kan der dog være grund til at færdiggøre beskrivelsen af de mange anstrengelser romanen har lagt i at forme den som opklarer mordet på en så harmonisk måde at hans opklaringsarbejde rækker ud over det kriminaltekniske og ind i et forsøg på at opklare menneskelivets kriminelt store modsigelsesfylde i almindelighed.

Specielt tankevækkende er de steder hvor romanen bekender værdimæssig kulør ved at stille Blus i kontrast til omgivelserne. Her træder forfatterens tvetydige holdning utvetydigt frem, ikke blot gennem direkte læserhenvendelser (117) og direkte vurderende forfatterkommentarer (118), men gennem en umiskendelig polarisering mellem den joviale danske ordensmagt og den kriminelle lavkastes væremåde. Hvor et højdepunkt for Blus er en fredelig pensionisttilværelse som lænestolsrejsende og hønseriejer (som Eberlin og Paludan), fremstår et lavpunkt i kliché-skildringen af cocainhandleren Sneuglen. En drink greb han »graadigt og med rystende Hænder førte til den savlende Mund ... Den gamle Mands Væseløjne flakkede fra højre til venstre, og i hans savlende Mund kom et par spidse Tandstumper til Syne. Han lignede en Rotte, der er presset op i et Hjørne ... Et uhyggeligt, slimet Smil kom til Syne om hans hængende Underlæbe, og med en hundsk Underdanighed bøjede han sig for Overmagten...« (123-24).

Når dyriske billeder og sammenligninger her formelig falder over hinanden og ubehjælpsomt repeteres, er det som led i forfatterens forsøg på at afsværgе proletarisering og narkomani med en bekendelse til folkelig ro og balance som omfatter nydelse på en naturlig måde. Sådan nød Blus sit øl, og i en længere bodegaskildring finder man Blus's naturlige omgivelser eller den form for kultur som Eberlin selv drømte om – og forbandt med samværet med Paludan – men som han var for rastløs og udskøjende til selv at fastholde. I videre forstand kan bodegaskildringen læses som en flugt til indre ro fra den ydre verdens larm, måske til den gammeleuropæiske finkultur fra den nye verdens vulgaritet: »Ja, her var godt at være! Her herskede den livsalige, verdensfjerne Ro, som kun findes paa Bodegaer og i lærde Mænds Studereværelser. Her skrattede ingen Radio eller Damestemmer; det skarpe Lys dæmpedes ved at passere

igennem de blyndfattede Ruder, der som et fint sybaritisk Vink forestillede unge, kaade Fauner og Satyrer, som mellem glødende Vinklaser drak ædel Drue af store skaalformede Glas! ... Og det var Folk med den rigtige Bodega-Kultur, som ikke drømte om at bryde Stedets Fredhellighed med Rafflespil eller højrøstet og profan Tale ... Men trods Stilheden og det kolde Øl, der ikke blot læskede, men gød sig dulmende gennem ham, vilde det ikke rigtig lykkes Blus at falde til. Fra Gaden trængte en svag, durrende Lyd ind i Bodegaen og mindede ham om den besværlige og fjendtlige Verden udenfor« (119).

Selv den mest villedende bekendelse til helheden i og omkring den gode Blus magter ikke at udrydde alle spor af splittelse (som endda ud sættes for ihærdig afstandtagen). Det er på denne baggrund forståeligt at splittelsen gør sig endnu stærkere gældende i romanens andre hovedpersoner. Som forfatteren lagde sit bedre jeg – eller sin drøm om et sådant – ind i Blus, lagde han klart andre sider af sit væsen ind i den damekære drukkenbolt Terny Jensen og den landflygtige kunstner og cocainmisbruger Nemo. Især den førstes nostalgiske sentimentalitet og kyniske afstumpethed bærer mindelser om Eberlins mindre heldige træk, og kioskromanens klichésprog er for så vidt på sin plads som det udgør en gennemsigtig fernis over disse konfliktmønstre. Er sproget ikke noget troværdigt udtryk for personernes dybsind er det stadig et troværdigt spejl for deres overfladiskhed. Nu og da tangerer skildringen det parodierende – eller det parodiske! Hvilket er ikke altid let at afgøre, for selv om forfatteren skulle have taget sin opgave meget let, kan hans letfærdighed godt få lethedens til at føles overbevisende som udtryk for hans forfatterholdning. Gik hans splittelse ikke dybt, gik den til gengæld vidt.

Endda så vidt at Terny Jensens hang til nostalgi slog afgørende over i sin modsætning. Faktisk var han den eneste af tre ungdomsvenner fra Nørrebro, som havde lovet hinanden at stå last og brast til døden dem skilte, der magtede at trække sig selv op af nostalgiens hængedynd og brutalt slå sig frem til en fremtid med succes. Og faktisk var nostalgien så dræbende at den af de tre der blev hængende i den måtte dræbe først Terny for løfte- og troskabsbrud og siden sig selv af bar fortvivlelse. Manden hedder Egon Hansen, og det ligger nært at se hans opgør med Terny som led i Eric Eberlins opgør med sig selv. Hvis det holder stik er opgøret uafsluttet. For afslører det på den ene side ikke den helhjertede nostalgiker i Egon Hansens person som et menneske hvis sociale traume er begyndelsen til enden for andres fremtid? Og afslører det på

den anden side ikke denne fremtid som så korrump og umenneskelig at den eneste der har anstændigheden i behold er den der ikke sælger sin sjæl til det nye men loyalt forsvare det gamle imod det til sidste blodsdråbe?

Der er noget om begge dele, men ikke nok om nogen af dem til at overtrumfe den anden. Fortælleren er ikke blot splittet i sit selvopgør men i opgøret med denne splittelse. Det er begge sit livs sider han gør op med – Terny Jensen og Egon Hansen, forretningsmandssuccesen og den nostalgiske taber, den skuffende romantiker og den skuffede – og hvad er da tilbage? Der er, som vi har set, heltedyrligheden af Blus, sanktioneret både af fortælleren og af kommissærens journalistiske ven. Men det til trods sidder en splittelse tilbage i bevidstheden. Om heltedyrligheden kan man nemlig sige at den er nogenlunde så usund som den kroniske uskyld hvormed Janus dyrkede Tore i Rifbjergs første roman. I begge tilfælde viser fortællerne behov for at idealisere – og for at identificere sig med deres ideal af en suveræn og hel personlighed. I bund og grund en farlig disposition, enten den er central som i Rifbjergs tilfælde eller den, som i Eberlins krimi, blot er et moment i underholdningen, en ubehagelig krusning på overfladen. Også i dette værks verden har splittelsen dræbende omkostninger lige meget hvordan man vender den. Det er ikke tilfældigt når den sindsforvirrede Egon Hansen efter anholdelsen og tilståelsen siger: » – Terny ... Terny..... tilgiv mig, men...« (167).

Det er et afgørende *men* – også fordi det svarer til et stiltiende *men* i så mange af Eric Eberlins ytringer i Amerika-brevene og -novellerne. I romanen kommer det fra en mand som med en umulig handling og følelse har skilt sig definitivt ud fra verden her og nu og i al fremtid, og som er som emigrantens pant på den gamle verden: umulig at forlige med den nye men ligeså umulig at se bort fra hvis den nye skal få mening. En netop halvhjertet undskyldning for sig selv. Og en kilde til fortsat splittelse – selv i den hele Blus: »Han var selv et Bytte for modstridende Følelser: Tilfredshed over at Problemet var løst og dyb Medfølelse med den ulykkelige Egon Hansen« (168). Dette er den uudryddelige rest af splittelse – eller mangel på identitet? – som vel var personen Eberlins private problem men emigranten Eberlins kulturelle. Frem til den erkendelse at der ikke er nogen (ende)gyldig udvej af tilværelsens konflikter, men kun drømme om udveje, nåede altså forfatteren i sin første roman – kort før han begik selvmord med en veninde. Om hans død for egen hånd var en konsekvens af Terny Jensens for Egon Hansens på varieté Alcazar og af Egon Hansens for egen hånd senere vides ikke. Men i Eberlins anden

bog, som han ikke selv nåede at se i trykken,¹⁴ kan vi i hvert fald se hvilke litterære konsekvenser hans debut fik.

Posthum roman fra 1943

I *Farvel von Falkenow* er titelpersonen og generalkonsulen med det eberlinske mellemnavn Konrad en 64-årig herre med herremoral. I sin unge elskerinde finder han et smittende livsbegær som skal dyrkes og i sin staldknægt en plebejer- og proletarmentalitet som skal knægtes. Eros og vold har altid bekommet ham vel. Dels ligger det i familien, dels har det fået tilskud af hans egne erfaringer som guldgraver i sine unge dage i et sydamerikansk Eldorado. Over sine triumfer over venner som fjender har han sat et motto af Nietzsche som går ud på at det man selv kan tage skal man ikke lade sig give af andre; deres lykke er frit bytte (13).

Som titlen antyder må vi snart sige von Falkenow definitivt farvel. Ikke overraskende er det så småt med venner omkring ham at så godt som alle har et motiv til at myrde ham. Faktisk er den eneste der virker som hans ven den højesteretssagfører Domus der har gjort det! Roman-teknisk ligger denne løsning så nær at det skader spændingen, som til gengæld reddes af at morderens motiver stikker dybere i fortiden end de andre mistænktes. Heri ligger romanen på linie med sin forgænger. At kommissær Blusholm og hans ven Bernhard Anker går igen som opdagerteam, og bl.a. benytter samme trick med at udsende en fordækt pressemeddelelse som lokkemad under opdagelsesarbejdet (sml. *von Falkenow*, 173 og *Døden*, 142), er af mindre betydning end at morderen og den myrdede var forbundne på en måde som svarer til forholdet mellem Egon Hansen og Torny Jensen. I begge tilfælde er en amoralsk herskertype med glubske fremtidsvisioner omsider blevet for meget for en mindre dreven og beleven ven, som står i lydighedsforhold til herskeren men har flere moralske skrupler.

Ganske som vi så i debutromanen er der i *von Falkenow* tale om en splittet fortællerholdning til romanens splittede livsbillede. Da titelpersonen første gang formulerer sin Nietzscheske livsfilosofi, lader fortælleren os forstå at »Ordene lød underlig hule og klangløse, som de viftedes væk af en stærk Brise, der netop da løb gennem Parken og fik dens Løv til at rasle...« (13), og inden konsulens unge elskerinde har røbet sin ægt-hed bag maskens *femme fatale*, vurderes hun sådan for os: »Og intet af

alt dette klædte hende...« (17). Da fortælleren i begge tilfælde med tre redundante prikker forsøger at distancere os fra figurerne, er det ikke overflødigt at betone at pointen på længere sigt er en anden. I pigens tilfælde den simple at hun får lejlighed til at kaste sløret og vise sig som et delvis uskyldigt offer for von Falkenows overmagt; ved bogens udgang er hun så godt som rehabiliteret – endda i så autoritativ en skikkelses øjne som Blusholms. I von Falkenows tilfælde er rehabiliteringen mere forbeholden og indirekte. Mest går den på at han var *karikaturen* af en optimisme som i mere ægte form kan være både stimulerende og værdifuld. Altså fældes karikaturen mod at vi bevidner hvordan adoptiv sønnen fra Eldorado forventes at redde dens undertrykte grundværdier – i et ægteskab med netop den faldnes elskerinde.

Dermed er den splittede forfatterholdning dog ikke ude af verden. Og så om von Falkenows morder får vi blandet besked. Umiddelbart kan mandens livshistorie ikke undgå at påkalde læserens sympati. Da han til sidst beder den forstående Blusholm om lov til at afslutte sin livstragedie med et selvmord, og følgelig befinder sig under jorde da hans onde ånd begravnes med hyklerisk maner på samme kirkegård, ja da er det ham, Domus, og ikke den onde ånd som Blusholm betænker med en buket blomster. På baggrund af von Falkenows kompromitterende optimisme synes der hold i Domus' pessimistiske vurdering at »vi er langt mere lydhøre for det Slettes Bud end det Godes!« (190).

Ordene genkalder en før citeret replik af Blusholm i debutromanen (se ovf. p. 117), og denne forbindelse til en pessimisme med større forbehold er ikke uden betydning. For selv om fortælleren i *von Falkenow* – på et mere aristokratisk plan end i debutromanen – giver pessimisten i sin roman ret til at udrydde optimismens ukrudt (endda med den rammeeffekt at von Falkenows famøse Nietzsche-ord fra begyndelsen (13) rives op af Domus mod slutningen (182)), er der også her grænser for hvor langt pessimismen tillades at gå, skønt de ikke altid er klart markerede. Bl.a. er Domus i sine ytringer så patetisk at det grænser til det selvhøjtidelige. Når han eksempelvis siger at »som Havgus vælter Tiden sig ind over os« (80), er det svært at afgøre om han med sin frase prøver at lægge et seriøst røgslør ud over sin kriminelle handling eller om han som talerør for forfatteren blot er et offer for dennes overfladiske hang til dybde. Man kunne også spørge om ordene falder så naturligt for Domus fordi de gør det for Eberlin, eller om det er Eberlins undtagelsesvis sans for ironisk distance der her benyttes til at foregribe Domus' afsløring for læseren?

Tvivlsspørgsmålene må ses i sammenhæng med at vi fra andre passa-

ger i romanen ved at udleveringen af en figur kan være både fed, som hvor fremstillingen gælder Blusholms kollega, den lokale politimester Bolt, og fantasidrøbende overtydelig, som hvor der står: »Ja, du har vel Ret, sagde Journalisten med en Stemme, der udtrykte professionel Beklagelse af dette Faktum« (85). Her skorter det unægtelig på selvironiske forbehold, og med tanke på at Domus er langt mere bombastisk, selv efter at hans tilståelse er faldet og enhver tanke om et tilsigtet røgslør fra hans side må være forduftet, er det i hans tilfælde om muligt mindre rimeligt at tillægge forfatteren ironiske hensigter. Den samlede effekt af Blusholms sjældne lune og stilens almindelige svulst er hvad man kunne vente sig af Morten Korch, hvis han da ellers havde vovet sig ind i aristokratiet – i krimiens genre!

Inspiration eller byrde?

Hvad dette da viser er de omkostninger der er forbundet med at gøre sig af med von Falkenow og samtidig ophøje det han stod for – ved hjælp af den som fældede både ham og hans måde at stå for det på. Der er nok engang tale om et salomonisk løsningsforsøg fra Eric Eberlins side: en utopisk udvej af en umulig konflikt. Og det som skiller denne version fra debutromanens, og da især fra forfatterens tidligere forsøg,¹⁵ er ikke bare, som Paludan mente, forarbejdningens niveauet, men omkostningsniveauet, som er fulgt med i højden. Bortset fra visse tekniske transformationer er arten af både løsningsforsøg og omkostninger i romanerne i grunden den samme som i brevene og til dels novellerne fra Amerika.

Men en vækst i erkendelse er sket med Amerika og emigrantens kulturelle splittelse på større afstand. Aldrig før er konfliktens struktur og mønster fremstået så omsiggribende. I takt med den voksende historiske afstand er fulgt en øget fiktionalisering, men forfatterens habile venstrehåndsarbejde har ikke kunnet dulme modsætningerne i den bindestreks eksistens hans fiktion omhandler. Bag populærromanens facade vidner et forværret kulturelt fordøjelsesbesvær tværtimod om hvor gennemgribende den skrives oprindelige konfliktoplevelser har været. Hverken tiden eller skrivearbejdet har kunnet læge sårene, som snarest virker kroniske.

Mens en større kunstner muligvis kunne have fået et sådant kultursammenstød til at slå rigtige ekspressionistiske gnister *eller* fået den grund-

læggende tomhedsoplevelse til at runge for alvor *eller* barslet med et helt tredje levedygtigt Janushoved, har den halvgjorte Eberlin vist sig lige akkurat talentfuld nok til at godtgøre hvilken overvældende opgave en kunstner med bindestregs-bevidsthed binder an med, hvad enten han løser den eller ej. Måske opstod opgaven i Eberlins private psyke, og måske kompliceredes den af hans emigrantår i Amerika i mellemkrigstiden. Men konsekvenserne af hans løsningsforsøg, som genfindes i så megen dansk og nordisk emigrantlitteratur, rækker ud over de oprindelige rammer og ind i en globaliseret fremtid hvor bindestregs-bevidsthed sandsynligvis vil blive reglen og ikke undtagelsen. Om Eberlins forsøg her vil virke som en overlæst byrde eller en frisk inspiration, kan kun tiden vise. Umiddelbart er hans model lidet opmuntrende og maner næppe til efterfølgelse. Snarere end at tjene til skræk og advarsel bør den dog kunne udfordre den som hellere fristes af en opgaves væsentlighed end ængstes for dens uløselighed.

Noter

1. Se især Henrik Oldenburg, *Jacob Paludan. Historien om et venskab* (1984).
2. Dorothy Burton Skårdal, *The Divided Heart. Scandinavian Immigrant Experience Through Literary Sources* (Oslo and Lincoln, NB 1971).
3. Begrebet Dissemination har jeg lånt fra Derrida via Homi K. Bhabha, *The Location of Culture* (London and New York 1994), 139, 148 og 166-67.
4. Med særligt henblik på min bog *Fra Amerika til Danmark. På rejse gennem Jacob Paludans ungdomsromaner* (Kbh. 1993).
5. Den mig bekendt eneste behandling af Eberlin som forfatter – ud over Oldenburgs sideportræt i Paludan-biografien – er kommet til min kundskab efter udfærdigelsen af denne studie. Det drejer sig om P. J. Snares korte artikel »Erik C. Eberlin« i *Pinkerton* nr. 50 (Januar 1994), 27-33, og den behandler udelukkende – og skitse-mæssigt – kriminalforfatteren.
6. *The Prosperous Few and the Restless Many* (1993), 7.
7. Udtalt under overskriften »Det hele skal blive meget værre« i en samtale med Karen Syberg i *Information* den 21. november 1994.
8. P. J. Snare har ret i at »den endelige, kunstneriske bearbejdning af det foreliggende råstof, der tæller litterært« ikke var Eberlins force. (Op. cit., 32).
9. Ved at læse dem i forlængelse af Oldenburgs bøger bemærker P. J. Snare (op. cit., 32 f) at »i begge(s) mordsager ligger motivet gemt i et bristet venskab. Det er den skuffede og svigtede part i forholdet, der – da alt er ude – i selv-ødelæggende desperation begår den endelige, uoprettelige handling...«. Det skal vist på en eller anden måde forstås som Eberlins reaktion på at Paludan efterhånden »slog ... bremserne« for venskabet i, men selv om så er tilfældet,

er der tale om en – snævert biografisk – læsning som ikke berører sigtet med nærværende mentalitets- og kulturanalyse.

10. Oldenburg op.cit., spec. 278-306.

11. Ibid., 284 f.

12. Ibid., 297.

13. P. J. Snare, hvis korte personkarakteristikker ikke er i strid med mine, ser kommissæren som en ærkedansk Maigret-figur (op. cit., 28).

14. P. J. Snare, op. cit., 27.

15. Foruden Eberlins egne konfliktløsningsforsøg kan nævnes at han sammen med Paludan i *Landet forude. Et Spil om Utopien* (1928) forsøgte sig med en beslægtet utopisk udvej på en fuldt så umulig konflikt. Se herom min artikel »Jacob Paludan og Eric Eberlins sceniske utopi« i *Edda* 94 (1994), 154-160.

Sætningskløvning i moderne dansk

Af Erik Hansen

Emnet for denne artikel er sætningskløvning. Denne term er først brugt af H.G. Wiwel (1901 p. 343). Andre termer er *sætningsspaltning* (Rehling 1932 p. 151), *spaltet sætning*, *kløvet sætning* (AaHansen 1933 p. 42) og *tveformet sætning* (Byskov 1910 p. 122).

Alle disse termer indeholder forestillingen om en proces hvorved én sætning er blevet delt i to, idet *sætningskløvning* og *sætningsspaltning* dog både er betegnelser for denne proces og for dens resultat, selve konstruktionen. Aage Hansen (1933 p. 43) tager afstand fra forestillingen om en psykologisk »kløvningsproces« og bruger *kløvning* som en benævnelse udelukkende for konstruktionen. Således vil *sætningskløvning* også blive brugt i det følgende.¹

Kløvningens syntaktiske form

Kløvningens subjekt er pronominet *det*, og verbalet er en form af *være* eller *blive*. Det led der i den ikke inverterede konstruktion følger efter verbalet, benævnes (*kløvnings*)*fokus*, og konstruktionsdelen *det er + fokus*, benævnes i det følgende kløvningens *oversætning*. Fokus efterfølges af en bisætning formet som en relatiivsætning indledt med *der*, *at* eller uden konjunktion:

det er *jer* der betaler gildet

det bliver *birken* vi kommer til at fælde

det må være *her* at det skete

her var det det skete

er det *klaveret* vi skal hente?

jeg tror nu nok at det har været *dig* hun tænkte på

I disse eksempler er fokus kursiveret.

Subjektet *det* i kløvningen er altid tryksvagt, og bl.a. herved kan kløvningen skelnes fra identificerende konstruktioner med *det*:

'det er det træ vi skal fælde (identificerende, med deiktisk *det*)

ødet er det træ vi skal fælde (kløvning, *det* ikke deiktisk)

Den identificerende konstruktion kan også kendes på at det anaforiske *det* kan være i fokus i en kløvning:

„det er 'det der er træet vi skal fælde

var „det 'det der var din mening?

Være er langt det hyppigste og det umarkerede verbum i kløvningen. *Bli-*
ve betoner eksplicit oversætningens inkoative betydning:

det bliver Peter der skal betale gildet

det bliver nok her det kommer til at foregå

vi regnede med at det ville blive i Oslo næste gang

det blev i København at mødet skal finde sted

Kløvningskonstruktionen korresponderer altid med en – bortset fra informationsstrukturen – synonym hovedsætning, hvis ledbestand svarer til kløvningens bisætning + fokus:

det var Lise jeg traf på Strøget

jeg traf Lise på Strøget

Man kan derfor tale om fokus' ledfunktion i forhold til bisætningen; i ovenstående eksempel er fokus således objekt. Fokus kan i forhold til bisætningen have alle de traditionelle ledfunktioner:

det er *min bil* der er punkteret (subj.)

det var *rødspætter* jeg købte (obj.)

det blev *Jens* hun sendte checken (indir. obj.)

det er da vist *socialdemokrat* han er (præd.)

det er *i morgen* at vi skal rejse (adv.)

det er især *at ryge* der er usundt (nominal infinitiv)

det var *fordi jeg var træt* at jeg faldt i søvn (adverbiel ledsætn.)²

Bisætningen indledes med *der*³ når fokus er subjekt, i alle andre tilfælde med *at* eller uden konjunktion. Jo tungere fokus er, dvs. jo flere stavelser det består af, des almindeligere er det i rigsmålet at bisætningen indledes med *at*. I nedenstående eksempler er graden af sandsynlighed for *at* markeret med antallet af parenteser:

det er her (((at))) han bor for tiden

det er nu (((at))) du kan ringe til hende

det er i dag ((at)) vi skal mødes

det var på torsdag ((at)) han lovede at komme

det var uden held (at) jeg forsøgte at overtale ham

det er med beklagelse (at) vi må sende afbud

det var for at få fred at vi sendte børnene i Tivoli

det var da jeg så regningen at jeg besvime⁴

Ved hjælp af modsætningen *som/at* kan man i visse sociolekter skelne

mellem en identificerende konstruktion med anaforisk *det* og en kløvning; den identificerende konstruktion indeholder en almindelig relativsætning med *som*:

'det er den cykel (som) du skal reparere

Kløvningen har bisætning med *at*:

«det er den cykel (at) du skal reparere

Fokus' kasus bestemmes af oversætningen, og da fokus ikke er grammatisk subjekt, står et pronominalt fokus i akkusativ, altså prædikativets kasus:

det er os der har foreslået det

Derimod er det ikke oversætningen der bestemmer forekomsten af refleksivt pronomen:

det er sig selv han kan takke for sin succes

det er af sine venner man skal høre sandheden

Det er fokus' ledfunktion i forhold til bisætningen der styrer refleksiviteten.

Kløvningens semantik

Ved en sætnings fokus forstås det eller de dele af sætningen som af den talende opfattes som ytringens vigtigste informative led. »Fokus er defineret som meddelelsens yderste information, den information hvormed afsenderen ændrer modtagerens mentale model af sagforholdet, og det vil sige at fokus også er det led der rammes af operatorens (nægtelsens) kraft (falder inden for operatorens virkeområde).« (Togeby 1993 p. 115).

Hvad der er fokus i en sætning, er i reglen ikke markeret ved grammatiske midler, men fremgår af sammenhængen. I de følgende sætninger er de fokuserede dele kursiveret:

Hvad lavede de så i går? De *fældede den store ask* i går.

Vi ville helst af med blodbøgen, men de *fældede den store ask* i stedet for.

Nå, skal vi så se at komme i gang med asken! Jamen, den *fældede vi da i går*.

Vi var lidt nervøse for at asken skulle falde til den gale side, men de *fældede den yderst professionelt*.

At fokus er det vigtigste informative led, indebærer at det så at sige op-

fordrer modtageren til benægtelse, hvis han ikke kan anerkende ytringens sandhed:

Hvornår fældede de asken? Det var *i går*.

Hvornår fældede de asken? Jeg ved det ikke, men det var ikke *i går*.

Det er kun *i går*, ikke hele sætningen der benægtes.

Sætningskløvningens funktion er at være den vigtigste grammatikalisering af fokusering i dansk.

I en normal ikke-kløvet sætning er ét led gammel information, resten ny information:

(a)	Ole/han	knaldede ruden
	gl.inf.	ny inf.

Det karakteristiske for kløvningen er at fokus, der jo består af ét led, er ny information, mens resten er gammel information:

(b)	det var Ole/ham	der knaldede ruden
	ny inf.	gl. inf.

Sætning (a) bruges således i sammenhænge hvor Ole er en velkendt størrelse for taler og tilhører, mens prædikatet *knaldede ruden* gælder som ny information for tilhøreren; hvad der er fokus, afhænger af konteksten. Sætning (b) derimod forudsætter at tilhøreren ved at en rude er blevet knaldet, men at han ikke kender gerningsmanden: *Ole* er den nye information og samtidig fokus som dette er defineret ovenfor. I kløvningen er bisætningens indhold således præsupponeret.

Sætning (a) ville være et muligt svar på spørgsmålet *hvad skete der?* eller en fortsættelse på *Ole var meget uheldig*. Sætning (b) ville derimod passe som en fortsættelse på fx *der er blevet slået et vindue i stykker, og der er også sprøjtet med maling, kender I noget til det?*

Dette er imidlertid ikke tilstrækkeligt til at beskrive kløvningen. Tager vi sætningen

det var Peter der bestod køreprøven

så præsupponerer den ikke blot at der var en eller anden der bestod, men også at der var mindst én der ikke bestod, enten ved at dumpe eller ved slet ikke at gå op. Sagt på en anden måde: der eksisterer et eller flere individer X, således at sætningen 'X bestod køreprøven' er sand; og der eksisterer et eller flere individer Y, således at sætningen 'Y bestod ikke køreprøven' er sand.

En kløvning refererer altså til en ikke-tom mængde, *diskursuniverset*. I dette tilfælde alle dem af en i situationen relevant gruppe personer som evt. kunne have bestået køreprøven. Kløvningen deler denne mængde i to delmængder, den positive (de der bestod), og den negative (de der ikke bestod), og ved hjælp af kløvningen identificeres den positive delmængde med konstruktionens fokus:

de der bestod +	de der ikke bestod –
--------------------	-------------------------

Til enhver korrekt kløvning skal der derfor svare en afledt sand, negeret kløvning, den såkaldte *identifikationsnegation* eller *eksklusionssætning*:

det var Peter der bestod køreprøven

har eksklusionssætningen

det var ikke (fx) Ole der bestod køreprøven

Er kløvningen negeret, er eksklusionssætningen uden negation:

det var ikke Lise der ringede

det var en anden der ringede

Hvis der ikke foreligger et diskursunivers af den beskrevne beskaffenhed, er kløvning meningsløs og altså ukorrekt. Tænker vi os fx at Peter var den eneste der var til køreprøve, bliver det uden mening at ytre

det var Peter der bestod køreprøven

idet diskursuniversets ene delmængde er tom:

Peter +	–
------------	---

Der kan således ikke findes en relevant eksklusionssætning.

Lige så meningsløs er kløvningen hvis *Peter* og *Ole* som de eneste er til køreprøve og begge består:

Peter Ole +	–
-------------------	---

I eksemplerne ovenfor er fokus nominalt, men beskrivelsen gælder tilsvarende for fokuserede adverbialer.

Det bliver i øvrigt nødvendigt at modificere denne semantiske beskrivelse senere (p. 132f).

Elliptisk kløvning

Bisætningens indhold er som nævnt præsupponeret. Den talende eller skrivende forudsætter det altså kendt af modtageren.

Denne bekendthed kan bero på helt almene erfaringer hos de kommunikerende (baggrundsbekendthed):

Jordens akse er skæv i forhold til omløbsplanet. Det er derfor *dagene er længere om sommeren end om vinteren*.

Eller den kan udledes af den foregående tekst (inferentiel bekendthed):

NN er berømt i hele Europa. I Danmark er det især sine skuespil *han er kendt for*.

Når NN er berømt i hele Europa, kan man slutte at han er kendt i Danmark.

NN har som journalist udenrigsstof som speciale, men i de senere år er det mest kommunalpolitik *han har skrevet om*.

Da NN er journalist, er det naturligt at slutte at han skriver.

Hvis det præsupponerede står i den umiddelbart foregående tekst, er det normalt at bisætningen stryges af kløvningskonstruktionen, altså en almindelig kontekstbetinget, anaforisk ellipse:

Der er en der har taget mine solbriller. Hvem er det (der har taget mine solbriller)?

Jeg har engang truffet Glistrup. Det var i Horserød (at jeg traf ham).

Hvorfor vil du ikke med? Det er fordi jeg er træt (at jeg ikke vil med).

Præsupposition og antecederende tekst skal ikke svare ordret til hinanden for at ellipse er mulig:

Der er vist gået en rude. Ja, det var Ole (der knaldede ruden).

Lars er ivrig sportsmand. For tiden er det bjergbestigning (han dyrker).

Fundamentfelt og fokusabilitet

Der er en meget nøje sammenhæng mellem et leds fokusabilitet og dets mulighed for at stå i fundamentfeltet i en hovedsætning:

i søvne gjorde jeg det ikke

det var ikke i søvne jeg gjorde det

*søvne gjorde jeg det ikke i

*det var ikke søvne jeg gjorde det i

den bog har jeg tit læst i
 det er den bog jeg tit har læst i

*slip skal du give

*det er slip du skal give

Der kan imidlertid ikke sluttes omvendt, fra mulig fundamentfeltplacement til fokusabilitet. Adskillige af de non-fokusable adverbialer (se nedenfor) kan stå i fundamentfeltet:

selvfølgelig kom han for sent igen

*det var selvfølgelig han kom for sent igen

Men alle propositionelle, refererende led kan stå i fundamentfeltet, og disse led er alle fokusable.

Semantiske restriktioner

Visse størrelser kan ikke være fokus i en sætningskløvning, fx *alle*, *ingen*, *nogle*, *man*.

(1) Negerede ord kan ikke fokuseres, idet kløvningen ville komme til at modsige sin egen præsupposition:

*det er ingen der har været her⁵

skal efter reglen præsupponere 'en eller anden har været her', men assertere 'ingen har været her'. Tilsvarende er *aldrig*, *intetsteds*, *ingenlunde* og andre negationsudtryk ikke-fokusable. Derimod er *ingen her fra byen*, *aldrig om torsdagen* osv. uden videre fokusable:

det er ingen her fra byen der har foreslået det

det er aldrig om torsdagen vi holder møder

idet vi i sådanne forbindelser har et normalt diskursunivers:

ingen her fra byen	nogle her fra byen
+	-

(2) Ubestemte udtryk som *en* eller *anden* og *nogle* er ikke eller vanskeligt fokusable:

?det er en eller anden der har sagt det

Her asserterer kløvningen det samme som den præsupponerer, og kløvningen er derfor pleonastisk.

Da ingen personer falder uden for hvad der betegnes som *man*, kan der ikke tænkes et diskursunivers, og der kan ikke formuleres en eksklusivsætning til en kløvning med *man* som fokus. Derfor er *man* non-fokusabelt.

Nogle har generelt betydningen 'mindst to, måske alle', og der kan således ikke etableres et diskursunivers bestående af de komplementære mængder *nogle* og *ikke nogle*. Tilsvarende non-fokusable er *sommetider*, *'nogle steder*. Fokusable er derimod hypotagmer som *en eller anden her fra byen, nogle andre, sommetider om sommeren, nogle steder på landet*, jf. ovenfor om negationsholdige led.

(3) Mht. *alle* (og tilsvarende *enhver*, *altid* og *overalt* o.a.) er forholdene mere komplicerede. *Alle* osv. er nemlig fokusabel, hvad man egentlig ikke skulle vente:

det er efterhånden alle der har køleskab

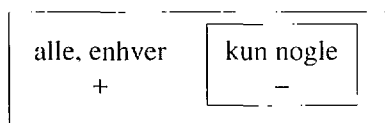
det er ikke enhver der har råd til at bo her

Eksklusionssætningerne hertil er:

det er efterhånden ikke kun nogle der har køleskab

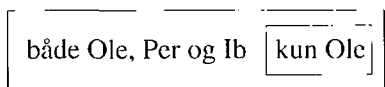
det er kun nogle der har råd til at bo her

og det indebærer at diskursuniversets to mængder ikke kan være disjunkte, således som det forudsættes i hovedreglen. Forholdet er det at den ene mængde er en delmængde af den anden:

Kun x markerer at x betragtes som en delmængde af en anden mængde, og på samme måde viser *både x og y* (og *hverken x eller y*) at x og y anses som modsætningen til en delmængde af mængden $x + y$:

det var både Ole, Per og Ib der så det

Dette forklarer således at *sommetider* osv. er non-fokusable, mens *kun sommetider* er fokusabelt:

det er kun sommetider han er her

det er kun nogle steder det regner

det var kun under visse omstændigheder det lykkedes

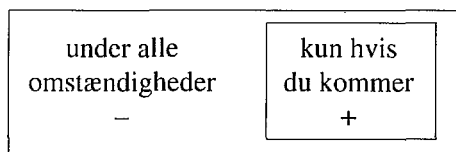
På samme måde forklares det at en *hvis*-sætning vanskeligere fokuseres end en *kun hvis*-sætning:

?det er hvis du kommer at jeg bager en kage

det er kun hvis du kommer at jeg bager en kage

En *hvis*-sætning er i den formelle logik en implikation. Det vil sige at *hvis du kommer* betyder 'måske under alle omstændigheder, men i al fald ved din ankomst' (jf. betydningen af *nogle* ovenfor); den positive mængde *hvis*... kan altså ikke stå over for nogen negativ mængde. Fokusering er derfor ikke mulig, dersom *hvis*-sætninger også er implikationer i dagligsproget. Normalt har *hvis*-sætningen dog betydningen biimplikation i dagligsproget: »hvis du kommer, bager jeg en kage« betyder i praksis 'kun hvis du kommer...', og derfor er kløvning mulig.

Kun hvis-sætningen er en entydig biimplikation. Det vil sige at *kun hvis du kommer* betyder 'hvis og kun hvis du kommer', og dette giver et normalt diskursunivers:

Faste størrelser

Som vist ovenfor er det en forudsætning for kløvning at fokus er en del af et diskursunivers af relevante muligheder. For at det skal være meningsfuldt at fokusere leddet X, skal modtageren have grund til at tro at også Y er en mulighed. I visse konstruktioner indgår der imidlertid ord som ikke kan udskiftes med andre ord i i øvrigt samme konstruktion. Sådanne ord er non-fokusable. Det drejer sig om formelle størrelser uden propositionelt indhold.

(1) Pronominet *det* er non-fokusabelt i konstruktioner hvor det optræder som formelt eller foreløbigt subjekt eller objekt:

det sner (*det er det der sner)

det er farligt at svømme her

det var sjovt at du også kender ham

jeg gjorde det klart at vi ikke ville betale

I forbindelser som *det gør ondt* kan *det* være dels et formelt subjekt, dels et anaforisk pronomen. Konstruktionen er altså flertydig uden kontekst. Er *det* anaforisk, behandles pronominet som ethvert andet fokusabelt subjekt:

det (nemlig at du står på min fod) gør ondt
det er det der gør ondt

Kløvningen ophæver flertydigheden.

(2) *Der/her* som formelt subjekt er non-fokusabelt:

der var flere gode tilbud
her er kommet forsatsvinduer i
der er meget koldt her
der arbejdes med tjære

Der/her i kløvning kan kun være de ægte, trykstærke stedsadverbier:

det er der hun bor
er det her der er kommet forsatsvinduer i?⁶

(3) Non-fokusable er refleksive pronominer i ægte refleksivkonstruktioner, dvs. konstruktioner hvor kun refleksiv er muligt i bestemte ledfunktioner:

jeg skynder mig (*det er mig jeg skynder)
du er nok kommet dig
han tog sig pænt af sin niece

Ved possessivt refleksiv gælder restriktionen ikke:

det var sin indflydelse han mistede

Sin indflydelse kan indgå i et diskursunivers med fx sin anseelse.⁷

Idiomatiske udtryk

De enkelte elementer i idiomer er non-fokusable, idet idiomer er leksikaliserede ordforbindelser. Det vil sige at betydningen af et idiom ikke kan afledes af de ord som indgår i det og af deres syntaktiske forbindelse.

Et ord i et idiomatisk udtryk er derfor i semantisk henseende en langt mindre selvstændig del end i ikke-idiomatiske forbindelser. Fra en rent synkronisk synsvinkel giver det næppe mening at operere med at leksemet *flint* indgår i udtrykket *fare i flint*. Elementet *flint* er i sig selv ikke betydningsbærende, men en del af idiomet.

Det er således ikke overraskende at de enkelte ord i et idiom ikke kan

fokuseres. Kløvningsfokusering forudsætter selvstændig betydning og altså reference hos det fokuserede led:

- *det var fejl hun tog
- *det er kareten han er vild på
- *det var næbbet han hang med
- *det er vist gas de tager på os
- *det var ordet han tog hende på
- *det var kort regeringen kom til

Dette stemmer med at idiomets led ikke kan placeres i fundamentfeltet, jf. ovenfor p. 131f:

- *ordet tog han hende på
- *kort kom regeringen til ved gårsdagens afstemning
- *hånt kunne jeg ikke drømme om at lade om reglerne

Nogle udtryk kan dels fungere som idiom, dels som normale udtryk med ligefrem betydning:

han har taget billetten

Indgår sådanne udtryk i kløvninger, kræver det ikke-idiomatisk tolkning:

- det var billetten han tog
- det var flasken han slog sig på
- det var kortene de lagde på bordet
- det er på loftet de har rotter
- det var græsset han bed i
- var det langhalm de tærskede?

Non-fokusable adverbialer

De allerfleste adverbialer er fokusable:

- det er derfor vi bliver til i morgen
- er det på den måde det skal gøres?

hvis det er gratis vi kan få billetterne, synes jeg vi skal sige ja tak

Der er imidlertid en del adverbialer der er non-fokusable:

- *det er navnlig vi fanger aborrer
- *det var alligevel at jeg gik derhen
- *det var netop at jeg havde sagt op

Sådanne adverbialer kan foreløbigt karakteriseres som centraladverbialer, altså knyttet til sætningens centralfelt (a-pladsen), og mange af dem kan ikke stå i forfeltet. Eksempler på den slags non-fokusable adverbialer er

absolut, altså, atter, bogstavelig talt, bare, desuden, desværre, dog, ellers, formentlig, formodentlig, faktisk, fortrinsvis, fortsat, for resten, heldigvis, hellere, især, jo, kun, mon, navnlig, nemlig, netop, nok, næppe, næsten, nødig, også, partout, rigtignok, sandelig, selvfølgelig, sgu, stadig, unægtelig, vel(sagtens).

Det er en almindelig antagelse i nyere lingvistik at sådanne adverbialer ikke er sætningsled på linje med subjekt, objekt og andre adverbialer, men karakteriserer hele sætningen eller ytringen under ét. De hører, sammen med performative verber, modalverber, modus og neustiske verber⁸, til signalerne for sætningens subjektive og illokutionære tolkningsrammer.

Det kan der argumenteres for på forskellig måde. I forbindelse med kløvning er det nærliggende at hente argumenterne i nogle negationsfænomener.

En negation, fx *ikke*, kan negere indholdet af en hel sætning:

han fældede ikke træet i går

betyder at sætningen *han fældede træet i går* er falsk. Men dette indebærer ikke nødvendigvis at sætningen *han fældede træet* er falsk:

han fældede ikke træet i går, han fældede det i forgårs

I så fald har negationen kun ramt fokuset *i går*, og det er jo netop betingelsen for kløvning med negation i oversætningen:

det var ikke i går han fældede træet

Som vist ovenfor præsupponerer denne konstruktion netop *han fældede træet*. Negationsprøven (eksklusionssætningen) lyder:

det var en anden dag han fældede træet

De non-fokusable adverbialer står uden for negationens rækkevidde og kan ikke rammes af den:

han fældede desværre ikke træet

siger entydigt at sætningen *han fældede træet* er falsk, og følgende er derfor en modsigelse:

han fældede desværre ikke træet, han fældede det heldigvis⁹

De non-fokusable adverbialers manglende evne til at forbinde sig med lutter præsupponeret (gammel) information viser sig i forbindelser hvor en sætnings indhold er anaforsk bekendt¹⁰:

han hjalp mig, og han hjalp mig effektivt

han hjalp mig, og det effektivt

Her er *effektivt* fokuseret ved at være forbundet med anaforsk bekendt information. Dette er ikke muligt ved de subjektive, illokutionære adverbialer:

*han hjalp mig, og han hjalp mig heldigvis

*han hjalp mig, og det heldigvis

Forskellen i adverbialkategoriernes fokusabilitet konstateres også blandt de adverbielle bisætninger. Således er en årsagssætning med *da* non-fokusabel:

*det er da jeg er forkølet at jeg bliver hjemme

Årsagssætninger med *fordi* er derimod fokusable:

det er fordi jeg er forkølet at jeg bliver hjemme

jf. negationsprøven:

jeg går ikke ud, da jeg er forkølet

indebærer at *jeg går ud* er falsk, idet hele udtrykket erasserterende. Men

jeg går ikke ud fordi jeg er forkølet

modsiges ikke nødvendigvis af *jeg går ud*: negationen rammer kun *fordi*-sætningen, ikke den præsupponerede oversætning.

Enkelte ord kan optræde dels som ægte fokusable, dels som non-fokusable adverbialer:

jeg går 'nu (i dette øjeblik) : det er nu jeg går

jeg går ønu (trods visse indvendinger)

Visse konjunktioner kan dels indlede non-fokusable adverbielle bisætninger, dels fokusable adverbielle bisætninger. I kløvningen ophæves flertydigheden:

jeg må blive hjemme da (årsag) jeg er forkølet

han rejste sig da (tid) jeg trådte ind

det var da jeg læste til eksamen at jeg fik hovedpine

jeg kunne ikke være med idet (årsag) jeg manglede penge

idet (tid) jeg åbnede døren, gik lyset ud

det var idet han gav sig til at råbe op at jeg blev forskrækket

siden (årsag) du ikke vil med i vandet, kan du vel lave kaffe?

siden (tid) de fik fjernsyn, har han ikke bestilt noget

det er siden han er blevet chef at han opfører sig sådan

når (årsag) jeg ikke sagde noget, var det af beskedenhed

når (tid) jeg ikke sagde noget, var der helt stille i stuen

det var når jeg ikke sagde noget at der var helt stille i stuen

Peter er teolog mens (modsætning) hans bror er ingeniør

jeg laver lige kaffen, mens (tid) I er i vandet

det var mens Jensens var i Paris at der var indbrud

plastic ruster ikke, ligesom (»såvel som«) det ikke skal males
han ankom lige som (tid) jeg skulle til at af sted
det var lige som Andersen kom at eksplosionen lød

14-dagesløn kræver mindre administration, samtidig med (»såvel som«) at den er en fordel for de ansatte
han byggede sit nye hus samtidig med (tid) at han studerede
det er samtidig med at jeg tæller tallene sammen at du skal renskrive de to første sider

De non-fokusable bisætninger er subjektive, illokutionære angivelser af årsag og anden sammenhæng. De fokusable betegner objektive tids- og årsagsforhold, dvs. at de er propositionelle størrelser.

Svag kløvning

Kløvningen som den er beskrevet ovenfor, er hvad man kan kalde den normale og centrale kløvning mht. syntaks og semantik.

Der forekommer imidlertid også nogle sjældnere og mere perifere kløvninger. De afviger fra den centrale kløvningskonstruktion i semantisk henseende. Denne »svage« kløvning optræder i to hovedtyper.

(1) Som en art stilistisk konvention optræder i avissprog, i dødsannoncer og i visse henvendelser fra offentlige myndigheder denne type:

Det er med dyb sorg, vi må meddele, at vor afholdte chef, direktør Niels Hjorth, R. af Dbg. [...] pludselig er afgang ved døden den 12. oktober 1971. (Politiken 13.10.1971)

Den store danske venneskare til Inga Rylander [...] er det med dyb sorg vi meddeler, at *Inga* stille sov hen 21.5.1971 i »Casa Inga« uden forudgående akut sygdom og midt i nye aktiviteter. (Politiken 4.6. 1971)

Det er derfor med beklagelse, at regeringen må konstatere, at studen-

terrådene [...] ikke i lov om universiteternes styrelse er sikret nogen status som de studerendes officielle interesseorganisation. (Politiken 15.12.1971)

Politikens journalist Jørgen Christensen overværede hele mødet, og det er med stor beklagelse, at vi må konstatere, at samme journalist mod bedre vidende bringer en række falske oplysninger til torvs. (Politiken 8.7.1971)

Bisætningens verbal er et *verbum dicendi* og dens indhold altid eksplicit performativt (»vi meddeler hermed at...«). Bisætningen er ikke præsupponeret som i den ægte kløvning, men på grund af sin illokutionære (performative) karakter heller ikke assenterende eller egentlig ny information. Derfor får konstruktionens formelle fokus en vis emfase ved at være ny information. Konstruktionen er således tydeligvis en variant af den centrale kløvning.

(2) *Hv*-spørgsmål kan være kløvede:

hvem var det der ringede?

hvem var det du snakkede med?

hvad er det han fejler?

hvor er det hun bor?

hvordan er det du opfører dig?

hvornår var det nu det var?

Det er almindeligt antaget¹¹ at et *hv*-spørgsmål præsupponerer en fremsettende sætning af samme indhold som spørgsmålet, men med en anden størrelse på *hv*-ordets plads:

hvornår holdt du op med at ryge?

præsupponerer således 'du holdt op med at ryge engang'.

Når det forholder sig sådan, skulle et kløvet *hv*-spørgsmål være pleonastisk, idet både

hvornår holdt du op med at ryge?

og

hvornår var det du holdt op med at ryge?

præsupponerer 'du holdt op med at ryge engang'.

Som grammatisk beskrivelse er iagttagelsen om *hv*-spørgsmålet korrekt. Men pragmatisk forholder det sig lidt anderledes. Spørgsmålet *hvem traf du?* indebærer i en konkret dialog ikke nødvendigvis at den talende ved at samtalepartneren faktisk traf nogen. Spørgsmålet kan bruges

i samme funktion som helhedsspørgsmålet *traf du nogen*? Pragmatisk set er et *hv*-spørgsmål derfor tit flertydigt. Med spørgsmålene

hvor mange penge har Lise med?

hvordan kan jeg skaffe mig en billet?

har man ikke nødvendigvis hævdet at Lise har penge med eller at der overhovedet kan skaffes billetter.

I det kløvede *hv*-spørgsmål er denne flertydighed mht. præsupposition ophævet. Sammenligner man

hvem traf du?

hvem var det du traf?

er det tydeligt at det kun er det sidste spørgsmål der entydigt præsupponerer 'du traf nogen'. Med kløvningen refererer den talende til sin tidligere indhentede viden. Lidt anderledes fungerer kløvningen i spørgsmål som

hvad er det nu De hedder til fornavn?

hvor var det egentlig hun boede?

hvornår var det nu uheldet skete?¹²

Her kan der ikke være tale om den samme modsætning mellem kløvet og ukløvet spørgsmål, idet de ukløvede spørgsmål ikke kan være præsuppositionsfri:

hvad hedder De til fornavn?

må nødvendigvis præsupponere 'De hedder et eller andet til fornavn'. Den pragmatiske funktion af kløvningen er i sådanne tilfælde at referere til en tidligere indhentet, men atter tabt viden:

hvad er det Deres adresse er?

antyder at spørgeren har kendt – og erkender stadig at burde kende – svaret. Det kløvede spørgsmål er derfor forsigtigere og høfligere end det ukløvede; spørgeren beklager at han overflødigst gør ulejlighed med sit spørgsmål, og karakteren af forhør dæmpes:

hvad er det nu Deres navn er?

hvor er det nu I skal hen til sommer?

hvornår var det nu at filmen begynder?

hvem er det nu han er?

Meget karakteristisk har verberne ofte præteritum:

hvad var det nu Deres navn var?

hvor var det I skulle hen til sommer?

Tempusformen refererer til det tidspunkt hvor spørgeren skaffede sig den nu igen glemte information.¹³

Andre fokuseringskonstruktioner

(1) En sætning med emfatisk tryk på et led har samme semantik og funktion som en kløvning:

"I skal betale gildet
vi kommer til at fælde "birken
"her skete det
skal vi hente kla"veret?
jeg tror nu nok at hun tænkte på "dig

Emfatisk tryk markeres normalt ikke i skrift, og det er derfor et problem at lave entydige fokuseringer af denne art uden for det talte sprog.

(2) Pseudokløvning er betegnelsen for en konstruktion som

hvad vi snart kom til at mærke, var kulden

Den består af en *hv*-sætning af samme form som en indirekte spørgebisætning + *være* (eller *blive*) + prædikativ. Dette kan kun være et nominalt led:

hvem der blev lettet, var kassereren
hvem du bør spørge først, er Lassen
hvem han aldrig gav lov til at spille med, var Henrik
hvem du altid kan stole på, er Jensen
hvad der generede en del i begyndelsen, var regnen
hvad vi kan gøre, er at isolere loftet
hvad jeg egentlig ikke havde tænkt på, var omkostningerne

Pseudokløvningen adskiller sig fra den ægte kløvning i to henseender, bortset fra det syntaktiske:

(a) Den har en lav frekvens i sammenligning.

(b) *Hv*-sætningen er som bisætningen i den ægte kløvning præsupponeret, men prædikativet er ikke fokus.

Arbejdet skred rask fremad, men hvad der generede en del i begyndelsen, var regnen.

Jf.

?Arbejdet skred rask fremad, men det var regnen der generede en del i begyndelsen.

Kun det sidste eksempel indebærer en eksklusionssætning med indholdet 'det var ikke x der generede en del i begyndelsen'.

Endelig fandt vi kopierne, og hvem der blev lettet, var kassereren.

Jf.

?Endelig fandt vi kopierne, og det var kassereren der blev lettet.

Sidste eksempel implicerer at der var nogen som ikke blev lettet. Pseu-

dokløvningen stiller således mindre strenge krav til konteksten end *det*-kløvningen og bør snarere regnes for en identitetsprædikation end for en kløvningsvariant. Og da identitetsprædikativer altid er nominaler, har vi her forklaringen på at »fokus« ikke kan være adverbialt:

*hvordan han åbnede døren, var med et bøjlet søm

Dobbeltfokuseringer

(1) Reduplicerende kløvning

forekommer vistnok kun i spørgsmål. Som vist ovenfor har vi mulighed for kløvning i *hv*-spørgsmål:

hvordan var det du gjorde det sidst?

Det ser ud til at talesproget kan fordoble denne kløvning:

hvordan var det det var du gjorde sidst?

hvem var det egentlig det var der ringede i formiddags?

hvor er det nu det er hun bor?

hvad er det det er sekretæren hedder?

Der er næppe nogen skarp semantisk eller pragmatisk forskel mellem spørgsmål som

hvordan er det så du vil have det gjort?

hvordan er det så det er du vil have det gjort?

men det dobbeltkløvede spørgsmål er nok lidt mere forsigtigt og forbeholdent. Hvis én kløvning signalerer forsigtighed, markerer to kløvnings-er, ikonisk, endnu mere forsigtighed.

(2) En *det*-kløvning kan indeholde en emfatisk fokusering, og den forekommer i to varianter.

(a) Er der emfatisk tryk på et led i et fokuseret hypotagme, indskrænkes fokus' omfang:

det er min bil der er punkteret (ikke min cykel)

det er "min bil der er punkteret (ikke Hannes)

det var Ole og Jens der var her (ikke Lars (og Peter))

det var Ole og "Jens der var her (ikke Ole og Lars)

(b) Falder det emfatiske tryk på et andet led end kløvningsfokus, har vi to dobbeltfokus:

det var Ole der lånte min "cykel (ikke Lars der lånte min skrivemaskine)

(3) Hierarkisk dobbeltkløvning

Vi kan have

det er i år det er i Roskilde vi skal have møde
men ikke

*det er i Roskilde det er i år vi skal have møde.

Det er ikke muligt her at argumentere udførligt for den kendsgerning at danske adverbialer optræder med forskellig rang, altså så at sige i en lagdeling. Men man kan fx påvise følgende rangordning:

4. årsag	derfor
3. tid	i pinsen
2. sted	herovre
1. måde	flittigt

Rangordning afspejles i topologien, idet adverbialerne med lavest rang står nærmest ved verbalet, foran eller efter dette:

4 3 2 1 verbal 1 2 3 4

Hvad der jo også passer godt med en intuitiv forestilling om adverbialernes semantiske rækkevidde (scope).¹⁴

Mht. dobbeltkløvningen gælder der den regel at adverbialet med den højeste rang skal være fokuseret i den ydre kløvning, det ranglavere, og de almindelige sætningsled, i den indre:

det er derfor det er i år vi fejrer Sprognævnet

*det er i år det er derfor vi fejrer Sprognævnet

det var i pinsen det var herovre han arbejdede

*det var herovre det var i pinsen han arbejdede

det er fordi han er russer at det er vodka han foretrækker

*det er vodka det er fordi han er russer at han foretrækker

De ranglaveste adverbialer, mådesadverbialerne, er altid fokus¹⁵, og en kløvningsfokusering kan kun tolkes meningsfuldt som metasproglig:

det var flittigt han arbejdede

betyder således 'det var ordet *flittig* jeg brugte til at karakterisere hans arbejdsindsats, ikke *sjusket*'.

Litteratur

- Allan, Robin, Philip Holmes, Tom Lundskær-Nielsen: *Danish. A Comprehensive Grammar* (London 1995).
- Byskov, Jens (1910): *Dansk Sproglære*.
- Davidsen-Nielsen, Niels (1993): *Discourse Particles in Danish* (PEO, Odense Universitet 1993).
- Hansen, Erik (1970): Sætningsskema og verbalskemaer (i: *Nydanske Studier* 2 (1970)).
- Hansen, Erik (1974): Bestemt og ubestemt sætning (i: *Nydanske Studier* 7 (1974)).
- Hansen, Erik (1983): Det pleonastiske at (i: *Danske Studier* 1983).
- Hansen, Aage (1933): Sætningen og dens led i moderne dansk.
- Lundeby, Einar (1994): Om »utbrytningen«, dens opphav og innhold (i: *Norsk og nordisk. Festskrift på 80-årsdagen 3.10.1994*, Oslo 1994).
- Lyons, John (1977): *Semantics I-II* (Cambridge 1977).
- Nølle, Henning (1984): Clefting in Danish? (i: *Nydanske Studier* 14 (1984)).
- Rehling, Erik (1932): *Det danske sprog* (3. opl. 1965).
- Togeby, Ole (1993): *Praxt. Pragmatisk tekstteori I-II*.
- Vikner, Carl (1973): *Quelques réflexions sur les phrases clivées en français moderne* (i: *Actes du 5ième Congrès des romanistes scandinaves* (Turku 1973)).
- Wiwel, H.G. (1901): *Synspunkter for dansk sproglære*.

Noter

1. Jeg takker Lars Heltoft for at have gennemdrøftet manuskriptet med mig og givet mig mange gode ideer til forbedringer.
2. Fokus med genitivisk funktion i bisætningen synes at være sjældent og måske i virkeligheden fremmed for spontant tale- og skriftsprog:
var det din onkel hvis bog blev anmeldt i Politiken i går?
Tilsvarende gælder verbalt fokus:
det er rejst han er
det må være spist østers hun har
det var at betale de nægtede
var det (at) slå græs du gjorde?
3. Reglen om bisætningens indledning som den er fremstillet her, går på naturligt talesprog. I skriftsprog er der imidlertid en vis tilbøjelighed til at tolke bisætningen som en relativsætning, hvilket indebærer at vi kan finde den indledt med *som*:
det er Peter som skal til eksamen i går
Et eksempel på konstruktion af kløvning med relativsætningsformede og antiintuitive bisætninger finder man i Allan 1995 p. 523-24. Kløvningen har netop ingen relativsætning, og derfor kan der skelnes mellem kløvning:
»det er den taske hun har mistet
og relativkonstruktionen
»det er den taske, som hun har mistet

4. Kort kløvningbisætning med *at* synes at opfattes som et lavsocialt træk, jf. EHansen 1983.
5. Et eksempel som
det er ingen der har været her
kan opfattes som en metasproglig kløvning med betydningen 'det var ordet *ingen* jeg brugte i forbindelse med *har været her*'. Tages *ingen* materialiter, kan det optræde i et normalt diskursunivers overfor andre ord. Tilsvarende metasproglige kløvninger er
det var mig jeg slog
det var flint han for i
det er forsigtigt du skal åbne låget
6. Da formelt *der* og *her* kan alternere, er disse størrelser egentlig ikke helt faste.
7. Et ikke obligatorisk *sig* fokuseres i formen *sig selv*, som er den normale trykstærke form af *sig*:
han skød sig i foden
det var sig selv han skød i foden
8. Neustiske verber, eller rettere, verber i neustisk funktion er fx *formode, mene, synes, tro, vente, vide, se, høre*.
9. Tænkte man sig en negeret kløvning med fokuseret *desværre*:
det var ikke desværre han fældede træet
ville konstruktionen præsupponere *han fældede træet*. Den tilsvarende ikke-negerede kløvning
det var desværre han fældede træet
han eksklusionssætningen
han fældede heldigvis ikke træet
som direkte modsiger kløvningen; begge kan ikke være sande.
10. Se EHansen 1974, specielt p. 141 ff.
11. Se fx Lyons 2 1977 p. 758 og Tøgeby 1993 p. 496.
12. Diskurspartiklen *nu* signalerer i et spørgsmål at den talende erkender at hans viden er utilstrækkelig. Partiklen er derfor langt mere naturlig i et kløvet hv-spørgsmål end i et ukløvet, idet det kløvede jo direkte hentyder til glemt viden:
?hvornår kommer du nu til Kbh.?
hvornår er det nu du kommer til Kbh.?
Se Davidsen-Nielsen 1993 p. 11.
13. Forskellen mellem
hvordan opfører han sig?
hvordan er det han opfører sig?!
er helt speciel, idet den kløvede sætning ikke nødvendigvis er et spørgsmål, men kan være et udråb med betydningen 'hans opførsel er forkastelig'.
14. Se EHansen 1970 p. 129-30.
15. Tøgeby 1993 p. 446.

Mindre bidrag

To Holbergiana

I Holberg og Shakespeare

F.J. Billeskov Jansen mener, at denne sætning i ep. 190, 'Mand kand sige, at fra Plauti Alder indtil Moliere, som gjør en Tiid af 2000 Aar, intet anseeligt Skuespill, som bekjendt er, haver kommet for Lyset', er 'et talende Bevis paa H's Ukendskab til Shakespeare!'¹ Jeg er ikke så sikker. Et kendskab til Shakespeare måtte vel i givet fald stamme fra Holbergs ophold i England i 1706-1708, og epistlen udkom i 1750, over 40 år senere, og Holberg har i mellemtiden næppe haft anledning til at læse eller høre om Shakespeare. Det der for ham er 'komedie' er den type der repræsenteres af den nye antike komedie i Athen og Rom og de italienske, franske og originale danske komedier, navnlig de sidste. Det er ikke forkert, at der indenfor denne 'klassiske europæiske' komedie ikke er fremkommet anseelige skuespil i det angivne tidsrum, selvom han gerne kunde have skrevet Terents i stedet for Plautus. Shakespeare hører ikke hjemme i denne række, uanset hvor højt vi andre måtte vurdere ham.

Viljam Olsvig oversætter i *Holberg og England* (Kria. 1913), 202-203, et længere uddrag af digteren, dramatikeren, skuespilleren og teaterdirektøren Colley Cibber's selvbiografi, *An Apology for the Life of Colley Cibber* (1740)². Cibber skriver her om de forestillinger han og hans teater, The Theatre Royal in Drury Lane, spillede i Oxford i anledning af Universitetets årsfest, 'the Act'. Han skriver (cit. efter Fone's udg., 254-255):

But my chief Reason for bringing the Reader to *Oxford*, was to shew the different Taste of Plays there, from that which prevail'd at *London*. A great deal of that false, flashy Wit, and forc'd Humour, which had been the Delight of our Metropolis Multitude, was only rated there at its bare, intrinsick Value; Applause was not to be purchas'd there, but by the true Sterling, the *Sal Atticum* of a Genius; unless where the Skill of the Actor pass'd it upon them, with some extraordinary Strokes of Nature. *Shakespear*, and *Johnson* had, there, a sort of classical Authority; for whose masterly Scenes they seem'd to have as implicit a Reverence, as formerly, for the Ethicks of *Aristotle*.

Ganskevisst, Olsvig har ikke kunnet finde 'oplysninger om forestillinger i Oxford i tiden 1706-8'. Han har tværtimod hos Thomas Hearne – underbibliotekar ved the Bodleyan Library, som Holberg (sandsynligvis) også har været i kontakt med – fundet breve fra 1707, hvoraft det fremgår, at Vicechancellor i dette år forbød skuespil³. Det skulde dog være mærkeligt, om ikke Holberg havde hørt om diskussionen for og imod teater, og om Shakespeare, der nød klassisk autoritet hos Oxonianerne sammen med Ben Jonson, som Holberg jo godt – senere – kendte. Et andet brevcitat hos Olsvig viser at der var opposition imod skuespil i

byen, vel i kirkelige kredse som hør i landet: 'We are very much pleased in town with the vice-chancellor's resolution in not suffering the players to have an opportunity to corrupt the youth of the university'.

Når Holberg i 'Don Ranudo' overtager en række spansk klingende personnavne fra John Dryden's bearbejdelse af 'The Tempest'⁴, har han antagelig også læst Shakespeare's navn, omikke på titelbladet (der er intet forfatternavn på 1. udg.s titelblad⁵), så dog i Dryden's forord, hvor den oprindelige digter er nævnt sex gange). Skyldes den ukorrekte datering af Dryden i 'Ny-Aars Prologus' – 'Med en Elisabeth en Dryden spirer op' –, at han forvexler 'Stormen's to digtere? Chr. Bruun tager det ganskevisst som et tegn på at linjen skyldes en mindre vidende person end Holberg⁶.

Det vigtigste spørgsmål der har beskæftiget litteraturhistorikere er naturligvis: er der nogen forbindelse mellem 'The Taming of the Shrew' (på dansk som oftest 'Trolld kan tæmmes') og 'Jeppes paa Bierget'? Shakespeare's komedie er som man veed forsynet med en 'induction', hvor Christopher Sly, a tinker, kedelflikker, har en oplevelse der meget ligner Jeppes på baron Nilus' herregård; selve komedien om Petruchio og Katharina opføres til Sly's forlystelse hos en 'lord'. Hertil kan meddeles et visst ellers ikke på dansk påagtet forhold. Det ændrer ganskevisst ikke på den gamle dom, at der *er* ingen forbindelse, men fjerner muligheden for en sidste lille tvivl.

O.J. Campbell lægger i *The Comedies of Holberg* (Cambridge, Mass. 1914), hvor han gerne vil bevise en sammenhæng, vægt på det faktum at Holberg under sit ophold i London i 1706 kunde have set 'The Taming of the Shrew' opført to gange (s. 250). Det er ikke rigtigt. To nyere lister over repertoiret i London⁷ angiver samstemmende, at man kender fire opførelser af 'The Taming of a Shrew or Sawny the Scot' under Holbergs ophold i England: d. 4. juli, 5. august og 15. oktober 1707 på the Queen's Theatre Haymarket og d. 19. juni 1708 på Drury Lane. Selvom Holberg skulde have været i London på ét af disse tidspunkter (og Olsvig mener at han nok 'under sit aarelange ophold i Oxford har gjort sig en tur til hovedstaden oftere end den ene gang han omtaler i juli 1706'⁸), havde det ikke hjulpet Campbell. Det var ikke Shakespeare's komedie man spillede, men en bearbejdelse fra 1667 af skuespilleren John Lacy, der selv havde rollen som Sawny, Grumio hos Shakespeare, der var blevet en hovedperson. Den havde scenehold og spilledes i London til 1736. Men *Lacy havde udeladt the induction*, så Holberg kan umuligt have set den spillet. 'The Taming of the Shrew' blev først genoptaget i det 19. århundrede⁹.

Det er på en måde mere interessant, at the induction blev bearbejdet til selvstændige stykker. Det gjorde Charles Johnson og Christopher Bullock samtidig i 1716, begge under samme titel, 'The Cobbler of Preston'. Johnson begyndte, men Bullock skyndte sig og havde premiere først, d. 24. januar 1716 på Lincoln's Inn Fields, medens Johnson kom med sin d. 3. februar på Drury Lane. Avery kalder det 'cutthroat competition'¹⁰. Begge er ret korte, og ingen af dem har nogen lighed med 'Jeppes'.

Når endelig Holberg aldrig nævner Shakespeare, kunde det også skyldes, at han – forudsat han havde kendt noget af hans stykker – ikke fandt dem anseelige. I 'Betænkning over Historier' i *Dannemarks Riges Historie* III¹¹ nævner han, at de skønsomste folk kan have en særdeles egen smag, 'saasom de Engelske udi

uordentlige og forvirrede Skuespill'. Det samme siger Rosenstand-Goiske i mesterens ånd mere udførligt om Shakespeare i sine *Kritiske Efterretninger*:

Shakespeare, hvor stort et Genie han for Resten er, saa streng han er i sin Handlings Eenhed, saa original han er i sine Characterers Anlæg, Tegning og Skattering, saa mangfoldig i sine Contraster, og saa megen Interesse han har i Situation og Plan: saa meget er han paa den anden Side uregelmæssig, og hans meget gode og ofte uforlignelige Dialog indhyllet i saa mange Fadaiser, Grovheder og Ordspil, at han aldrig kan sættes i Ligning med Corneille eller Voltaire, eller hans Stykker ansees for ægte Mesterstykker, uden maaskee af den Nation han skrev for¹².

Den der vil have syn for tegn, kan sammenholde Chorus's berømte prolog til Shakespeare's 'Henry the Fifth' med epilogen til 'Ulysses von Ithacia'. Man skulde næsten tro, at den sidste var provokeret af den første.

II Valerius og Brutus

I den anden satire, 'Apologie for Sangeren Tigellio', bruger Holberg to gange 'Brutus' som et historisk *exemplum*, nemlig i vers 69 og vers 220. Digteren går åbenbart ud fra, at læseren udenvidere kan forstå hvem der er tale om, han præciserer det ikke selv. De fleste vil formentlig gå ud fra, at der er tale om samme person, men det er ikke tilfældet.

På det første sted behandles det forhold, at et samfund som et menneske kan være ubestandigt:

Paa høiest Spidsen naar er stegen Tyrannie,
 Det styrtet, drives plat hen til et Anarchie.
 Jeg gaar i Tiden hen, jeg finder Rom bedrøvet,
 Den sukker, hyler; thi dens Frihed er berøvet,
 Man nu paa Andres, nu paa egne Lænker seer,
 Man bliver desperat, man griber til Gevær.
 En Brutus herudi gjør vel et Mesterstykke,
 Men styrter Staden dog i anden stor Ulykke;
 Thi Rom fra Tyrannie til saadan Stand faldt hen,
 At den cures maa ved Tyrannie igien (v. 63-72).

Dette er jo en unuanceret gengivelse af den i antiken hyppigt optrædende teori om de mulige statsforfatningers bestandige kredsgang, *anakyklisis*¹³. Den Brutus der her refereres til er Marcus Iunius Brutus, Caesarmorderen, den yngre B. (85-42 f.Kr.f.). Billeskov Jansen mener ganskevisst i kommentaren til epistel 324, der handler om den yngre Brutus¹⁴, at omtalen her kan dække også den ældre, Lucius I.B., frihedshelten der fordrev den sidste konge, Tarquinius Superbus, 'den overmodige', og oprettede Republiken i 509. Det skal vel ikke forstås sådan, at

Holberg her bevidst vil spille på begge mænd, men at han ubevidst er tvetydig. Der kan dog ikke være tvivl om hvem der menes. Hvad han har sagt i skæmte-digtet gentager han utvetydigt i epigrammet IV 92:

In Brutum Cæsaris percussorem.

A propriis vitiis domita haud a Cæsare Roma est;

Novimus hunc urbis composuisse statum.

Sublato domino, veteres rediere tyranni)*

*Promeritum Bruti**) quale sit inde patet.*

*) *Anarchia, turbæ, seditio.*

**) *Occisoris Cæsaris.*

‘Rom blev ikke undertvunget af Cæsar fordi han var en politisk skurk; / vi veed at han skabte ordnede forhold i byen. / Da eneherskeren var fjernet vendte de gamle tyranner tilbage. / Heraf ses det, hvad der var Brutus’ fortjeneste/forseelse.

De to fodnoter understreger hvad der menes med de tyranner der afløste Caesar, anarki, forvirring og opstand, dvs. borgerkrig, og hvem af de to berømte Brutus’er der sigtes til. Pointen i epigrammet er ironien i det dobbetydige *promeritum*, ‘hvad man har gjort sig fortjent til’. Selvom Brutus, som det hedder i nævnte epistel, gemenligen regnes blandt de allerdydigste gamle Romere, fordi han omkom en tyran, er dette mord en plet i hans levned, som aldrig kan aftoes; han myrdede den mand, som ikke alene var hans velgører, men som endog elskede ham fremfor alle Romere. Hør ses altså ikke på de øvrige ulykker som fulgte af attentatet på Caesar: borgerkrig mellem Caesarianere og optimater, de blodige proskriptioner, hvis prominenteste offer var Cicero, og de borgerkrige mellem Caesarianerne indbyrdes under henholdsvis Marcus Antonius og Caesar Octavianus, som endte med Octavians sejr over Antonius ved Actium i 31, hvorefter den sidste blev enehersker, ‘tyran’, fra 27 med navnet Augustus. Man kan ikke på samme måde sige, at den ældre Brutus’ heldedåd fulgtes af katastrofale begivenheder der førte til et nyt tyranni.

Det andet sted hvor ‘Brutus’ forekommer, er under omtalen af, hvordan domme om historiske personer bestandig vexler.

Om en Xantippes Dyd man skriver aabenbar,

Om Messalina, at hun meget ærlig var.

At Sokrates var skøn, har mærket En og Anden.

Der fattes kun, at man gjør Forsvarsskrift for Fanden;

Ja, at man Caji Hest til god Bormester gjør,

Ham med Valerio og Bruto ligne tør (215-220).

I scrien af tænkte rehabilitationer – af hvilke Holberg jo senere realiserede én – nævnes Incitatus, den hest kejser Gaius, almindeligt kaldet Caligula, skulde have

designeret som consul ('Bormester')¹⁵, og som man måske kunde finde på at gøre til en ligeså stor politicus som 'Valerius og Brutus'.

Georg Christensen går i sin kommentar fra 1925¹⁶, hvad der måske er meget naturligt, udendvidere ud fra, at 'Brutus', som på det første sted, er Caesarmorderen Marcus Iunius Brutus, den berømteste bærer af navnet, 'der værgede den gamle Romeraand', og at 'Valerius' derfor nok er den Lucius Valerius Flaccus (før 103-c. 54), der i 63 som prætor urbanus aktivt bistod Cicero ved oprulningen af Catilinas militærkupplaner. Det kan ikke være rigtigt.

Sammenhængen kræver, at begge de nævnte har været prominente historiske personer og consuler, og vel også at de har udgjort et par. Det gjorde denne Valerius og M. Brutus ikke; ingen af dem opnåede consulatet, og selvom Brutus fik et stort ry på godt og ondt efter mordet på Caesar¹⁷, var ingen af dem heller egentlig prominente politikere i deres samtid, og da slet ikke Valerius. Hans politiske karriere endte, da han efter sit statholderår i provinsen Asia (62) i 59 blev anklaget for udpresning af provinsen, selvom han blev forsvaret af Cicero i en bevaret tale og frikendt. Der vides visstnok intet om nogen forbindelse mellem L. Valerius og den atten år yngre M. Brutus.

Holberg må have tænkt på den ældre Brutus, Lucius Iunius Brutus og hans medconsul i 509, Republikens første år, Publius Valerius Publicola. Den sidste overtog consulatet efter L. Tarquinius Collatinus, den kydske Lucretias ægtemand. Denne havde sammen med Brutus og andre retsindige Romere, efterat kong Tarquinius Superbus, den Overmodiges søn Sextus (hans egen fætter) havde voldtaget Lucretia, deltaget i fordrivelsen af Tarquiniere og oprettelsen af Republikken, og var blevet consul sammen med Brutus. Men han måtte nedlægge consulatet på grund af slægtskab og navn. P. Valerius Publicola, 'Folkeven', hvem Plutarch viede én af sine biografier – parret sammen med atheneren Solon -, og Lucius Brutus, de to frihedshelte, udgør et værdigt par og en eklatant kontrast at sætte op imod hingsten Incitatus, der vel var dum som en hest.

Noter

1. Epistelkommentaren VII (Kbh. 1953), 17f.
2. I B.R.S. Fone's udg. (Ann Arbor 1968), 252-256.
3. Olsvig, anf.v., 201f og 281-283.
4. Carl Roos i komedieudgaven III (1924), 490.
5. Reproduceret i *The Works of John Dryden* X, 'Plays' (Berkeley 1970), 2.
6. *Om Ludvig Holbergs trende Epistler* (Kbh. 1895), 153f.
7. Charles Beecher Hogan, *Shakespeare in the Theatre 1701-1800. A Record of Performances in London 1701-1750* (Oxford 1952), 4-6; og Emmett L. Avery, *The London Stage 1660-1800. A Calendar of Plays etc.* (Carbondale, Ill. 1960), 150, 151, 154 og 173. Lektor Thomas Pettitt, M.A. takkes for henvisning til disse to værker.
8. *Holberg og England*, 9. Af I. Levn., 50 Kr. fremgår at opholdet varede en

- måned, medens Olsvig (sm.st., 54) udstrækker det til hele universitetsferien. At det skulde være just i juli synes ikke at fremgå noget sted.
9. Se: Tori Haring-Smith, *From Farce to Metadrama. A Stage History of The Taming of the Shrew 1594-1983*, Contributions in Drama and Theatre Studies, Number 16, 10-12.
 10. Anf.v. (ovf. n. 7), p. cxiii.
 11. P. viii i Levins udg. (1856).
 12. *Kritiske Efterretninger om den Kongelige danske Skueplads ... 1778-80*, udg. Kbh. 1839 af C. Molbech, s. 2.
 13. Se Erik Christiansen, *Politisk teoridannelse i antikken* (Kbh. 1974), 195-197 og Person- og sagregister under 'anakyklosis' og 'forfatningsformernes kredsløb'.
 14. Episteludg.s bd. VII (Kbh. 1953), 201.
 15. Sueton, Gaius Caligula 58.
 16. *Peder Paars og Skæmtedigene* i 'Festudgaven 1922' (Kbh. og Oslo 1925), 419. Liebenberg har i de *Mindre Poetiske Skrifter* (Kbh. 1866) ikke fundet en forklaring nødvendig.
 17. Holberg har, som nævnt, meddelt hvad han mente om M. Brutus i ep. 324. Det bemærkes, at når index til Billeskov Jansens episteludgave (VIII, 63) under Brutus, Marcus Junius henviser til 'VI 205' er det ikke rigtigt; det dør meddelte citat fra Gilbert Burnet nævner også L. Brutus 'sous le regne des Tarquins'. Henvisningen hører til under 'Brutus, Junius d. Æ.'

Mogens Leisner-Jensen

Oehlenschläger og Vergil.

... die Geister des Horats,
Virgils, Ovids und Propertz
werden mich nun vielleicht
künftig als 'Sohn' grüßen ...¹

Et eksempel på en lykkelig forbindelse af nomen og epithet finder man i anden linie af Oehlenschlägers fædrelandssang *Der er et yndigt Land*, hvor det hedder »Det staaer med brede Bøge«. Udtryksmæssigt overhører man ikke allitterationen, uden at den dog insisterer, medens »brede Bøge« indholdsmæssigt »provides size, solidity and stability to the trees; one needs to remind oneself of the impressive beech trees in contemporary Danish landscape painting, as for instance in P. C. Skovgaard's, to glimpse the mental image a 19th century singer would connect with them».²

Når man ud fra en nutidig betragtning – mod Oehlenschlägers formulering – umiddelbart kunne synes, at bøge er høje snarere end brede, er det en konsekvens af den omlægning af skoven, der var resultatet af udskiftningen i 1780'erne og fredskovsloven af 1805, en ændring, som ikke skulle vinde bifald hos romantikkens kunstnere. Som det hedder om Oehlenschläger: »De Bøge, Digterkongen

besang, var jo netop Resterne af Fortidens Skovsceneri, i hvis Rummelighed Løvmasserne havde kuplet sig; thi efterhaanden som Nytteprincippet fik mere Magt, blev Træerne af en anden Struktur, der fyldte den sluttede Bevoksning med ranke Stammer og stakkels, forklemte Kroner. Den Skov, Romantikerne elskede, var den gamle, som nu skulde omskabes, de brede Kæmpetræer, de kratfyldte Sletter, hvis Vildhed betog Fantasien.«³ Således er »brede Bøge« ikke blot fuldt ud dækkende for Oehlenschlägers ideal, men modsvarer også faktiske forhold inden for forstkulturen.

Om vi står over for en formulering, der er udsprunget af Oehlenschlägers egen genius, er ikke ganske sikkert: Der kan være tale om et litterært lån. Allerede i 1639 hedder det nemlig i Peder Jensen Roskildes oversættelse af Vergils første ekloge⁴

I Skyggen under Bøgen bred

hvor »Bøgen bred« er en meget præcis gengivelse af forlægget (Buc. 1.1)

...patulae...fagi

Formålet med oversættelsen var at støtte latinskoledrengene i arbejdet med den latinske tekst; det fremgår af fortalen, hvor han siger, at han »effter gode Venners tilskyndelse (har) udsat samme Bukoliske Materie paa Danske Rim jefnt ud ved et slag saa egentligen oc korteligen som allerbest til den enfoldige Mecnings forstand skee kunde at en Discipel uden sin Skolemesters eller Hørers vidløfftig besværing kand selff den Latinske Text letteligen forstaa«. At arbejdet havde en vedholdende målgruppe ses af, at en anden udgave så dagens lys i 1680.⁵

I det følgende århundrede påbegyndte Fr. Chr. Schönau arbejdet på en samlet prosaoversættelse og kommentering af alle Vergils værker, igen næppe uden henblik på skolen. Han nåede imidlertid kun at udgive *Bucolica* (1753; en senere edition er uden angivelse af udgivelsesåret).⁶ Man aner en påvirkning fra Peder Jensen Roskilde, når Schönau oversætter begyndelsen af eklogen »Min kiære Tityre! du ligger og løjer dig under Skyggen af den brede Bøg». ⁷ Det er bestemt ikke indlysende, at man i en oversættelse af »patulae ... sub tegmine fagi« (Buc. 1.1) vil sige »under skyggen«, så meget mere som denne oversættelse er på sin plads få linier senere, hvor det hos Vergil hedder »in umbra« (Buc. 1.4), ligesom »patulae« ikke nødvendigvis behøver oversættes med »brede«; der er da heller ikke andre danske oversættere, der på nogen af disse to punkter går Schönaus (eller Peder Jensen Roskildes) vej.⁸ At Schönau har kendt til eksistensen af denne sin forgænger fremgår i øvrigt explicit af, at han i værkets slutning i en henvendelse til abonnenterne gør sig overvejelser om, hvorvidt han også skal bringe en udførlig kommentar til *Georgica* og *Æneiden*, hvorunder han opregner andre, der kun har oversat og kommenteret dele af antikke forfatterskaber, blandt disse »Roeschilde Virgili Eclogas«.⁹

En fast bestanddel af pensum i europæisk skolevæsen var i århundreder Vergils hyrdedigtning med »latinlitteraturens måske allerberømteste linjer, begyndelsen af Vergils første hyrdedigt«.¹⁰ Så fast et tag havde denne ekloge i skoledrengene, at »selv når de blev vækket midt om natten ville de kunne fremsige de

indledende linjer udenad«. ¹¹ Som anført må oversættelsesarbejderne af Peder Jensen Roskilde og Schönau ses i lyset af, at Vergils ekloger også i den højere danske skole var læsestof fra reformationen og flere sekler frem: Således omtales de udtrykkelig i Christian den Sjettes store skolereform fra 1739 og i den skolelovgivning, der udmøntedes 1805-09 ved overgangen til den lærde skole. Derimod indgår de ikke i den lovgivning, der blev den danske latinskoles sidste, Guldbergs Bestemmelser fra 1775, der af Vergil kun påbyder læsning af første, anden og sjette sang af Æneiden. Oehlenschläger fortæller da også i sine erindringer, at han ved den privatundervisning, han frekventerede i et års tid 1796-97, og som skulle lede hen til hans optagelse på universitetet, læste netop de tre sange. ¹² Endog har han udarbejdet en skriftlig oversættelse på heksametre af halvdelen af første sang. ¹³ Oehlenschläger har således kendt sin Æneide. Han har efter al sandsynlighed læst efter C. G. Heynes edition, der i to bind blev genudgivet af Jacob Baden 1778-80 in usum scholarum Daniae ac Norvagiae, en udgave som Oehlenschläger besad i al fald ved sin død. ¹⁴ I betragtning af at første og anden sang af Æneiden befinder sig i første bind, vil det i givet fald være svært at forstå, at han under den idelige læsning af Æneiden ikke skulle have heftet sig ved de første vers af første ekloge, som er de første i hele toms I, især også når man betænker, at han allerede i 1792 i Dyrehaven ved København havde udvalgt sig et bøgtræ, hvori han dette og de følgende ti år hvert år skar et bogstav af sit navn. ¹⁵

Oehlenschlägers oversættelse af Vergil er på enkelte sekvenser nær den første danske heksameteroversættelse af første sang. ¹⁶ Tænkeligt er det, at han har støttet sig til Seidelins eller Lang Nissens prosaoversættelser. ¹⁷ Umuligt er det heller ikke, at han ved denne lejlighed har fået Schönaus Vergil-edition i hænderne, enten uden at vide, at den aldrig var blevet kompletteret med Æneiden (og Georgica), eller måske snarere for ud fra Schönaus oversættelse og kommentering af eklogerne at komme til en dybere forståelse af de fire vers, der, hvad enten de er skrevet af Vergil eller ikke, traditionelt – og således også hos Baden – trykkes umiddelbart foran den egentlige Æneides første vers, med hvilke de udgør en syntaktisk helhed: Som en sfragis giver de fire vers oplysning om Vergils produktion før Æneiden, dvs. om Bucolica og Georgica.

Et indicium på, at Oehlenschläger har kendt ordlyden af de første vers af Vergils første ekloge, finder man i hans fra ungdomsårene stammende gendigtning af Horats' ode 1.22

Integer vitae scelerisque purus

når han i strofe tre (citeret efter *Samlede Digte* 1823) siger: ¹⁸

Jeg gik i Morgenrødens Skjær
Engang i dunkle Skov;
De kælnæ Nattergale slog,
Min Mandoline frem jeg tog
og sang min Amaryllis Lov,
hun, som er mig saa kjær.

der modsvarer strofe tre hos Horats, hvor det hedder:

namque me silva ... in Sabina
dum meam canto Lalagen ...

...
...

to vers, der meget vel kan opfattes som en allusion til hyrden Tityrus' situation i Buc. 1.1-5:

Tityre, tu patulae recubans sub tegmine fagi
silvestrem tenui Musam meditaris avena;

...
... tu, Tityre, lentus in umbra
formosam resonare doces Amaryllida silvas.

Det bemærkelsesværdige er imidlertid, at Oehlenschläger i modsætning til Horats medtager alle de tre momenter, der karakteriserer Tityrus' situation: Skoven, kvinden og musikinstrumentet, herunder at han i modsætning til Horats, men ligesom Vergil benævner kvinden Amaryllis. Navnet kan vel være hentet fra nyere digtning (eg. Søren Terkelsen eller Bellman), men to omstændigheder taler imod. Den ene er, at han netop præsenterer de samme tre momenter som Vergil, det andet at navnet Amaryllis metrisk set egentlig ikke er velanbragt (i den oprindelige formulering – *Digte* 1803 – benævner han kvinden Fiordimona, i en senere – *Digtværker* 1846 – ændrer han navnet til Phylla; kun i 1823 – dvs. i samme edition, hvor *Der er et yndigt Land* for første gang publiceres – taler han om Amaryllis, måske under indflydelse af sin mulige tilbagevenden til Vergils ekloge i forbindelse med arbejdet på fædrelandssangen).

At Oehlenschläger skulle reflektere Schönaus (og derigennem endog muligvis Peder Jensen Roskildes) gengivelse af »patulae ... fagi« i Vergils første ekloge, og i et par andre henseender hele det romerske digt, synes også at have noget for sig, når man nærmere betragter *Der er et yndigt Land* og de omstændigheder, under hvilke digtet blev skrevet.

Også Vergils første ekloge angår digterens hjemsted eller fødested. Hele digtets komposition er anlagt som en antitese: En hyrde må – tvunget af politiske omstændigheder – forlade sit fædreland, en anden, Tityrus, kan – efter at have anråbt magthaverne i Rom – blive i, hvad der fremstår som et utopisk landskab.¹⁹ Det hedder (Buc. 1.1-5):

Tityre, tu patulae recubans sub tegmine fagi
silvestrem tenui Musam meditaris avena;
nos patriae finis et dulcia linquimus arva.
nos patriam fugimus; tu, Tityre, lentus in umbra
formosam resonare doces Amaryllida silvas.

Tityrus kan altså forblive i sin fødeegn: Det fremgår af, at han kan dyrke sin muse under bøgetræets beskyttende dække. Den mulighed har den anden hyrde, der

har mistet sit fædreland, ikke. Tværtimod kan han berette – hvad han nu forstår var et varsel, om at fædrelandet skulle bryde sammen for ham – at han nylig havde set (ege)træer molesteret af lynet (Buc. 1.16-17).

Hele denne tanke, om at fædrelandet består så længe træet bevarer sin beskyttende krone, der hos Vergil antitetisk fremgår straks i digtets begyndelse, ses hos Oehenschläger i form af en ringkomposition: I første strofes tre første linier hedder det

Der er et yndigt Land,
Det staaer med brede Bøge
Nær salten Østerstrand;

og i 12. og sidste strofes tre sidste vers hedder det

Vort gamle Danmark skal bestaae,
Saalænge Bøgen speiler
Sin Top i Bølgen blaa.

Ved således at lade digtets slutning respondere dets begyndelse fremhæver Oehenschläger tankegangen ikke mindre tydeligt end Vergil. Desuden bemærker man også, at Vergils markante explicitering af bøgen i allerførste vers finder en lige så vægtig explicitering hos Oehenschläger, der ved i begge sekvenser at nævne først landet, derpå bøgen og endelig vandet, placerer bøgen i de to linier, der ligger tættest på digtets første og sidste linie, nemlig i den anden og næstsidste, hvorved bøgen også placeringsmæssigt bliver det centrale led i ringkompositionen.

Om man vil, kaster Vergil også lys på anden strofes begyndelse, hvor man ikke kan undgå at notere sig de harniskklædte kæmpers passivitet: »Oehenschläger's Denmark is definitely *not* on the march. Even the champions of old seem to be busier resting (2.1 »sad«, 2.3 »udhvilede«, »2.5 »hvile«) than fighting...».²⁰ Men heri ligner de ganske Tityrus, om hvem det hos Vergil i allerførste linie netop betones, at han hviler under træet.

På denne baggrund vinder Oehenschlägers formulering i strofe fem også kontekstuel prægnans, når han siger:

Et venligt Syd i Nord
Er, grønne Danarige,
Din axbeklædte Jord.

Det topografiske aspekt møder man en gang til: Hos Vergil har Tityrus været i Rom for at opnå sin forbliven i fædrelandet. Herunder gjorde Tityrus den iagttagelse, at Rom var en by, der hævdede sig over andre byer (Buc 1.24-25):

verum haec tantum alias inter caput extulit urbes
quantum lenta solent inter viburna cupressi.

Cf. her Oehlenschläger, der i strofe 10 siger:

Ei stor, vor Fødestavn,
Dog hæver sig blandt Stæder
Dit stolte Kiøbenhavn.

Formuleringen er tæt på Vergils. Bemærkelsesværdigt er det – derfor – også, når Oehlenschläger straks efter expliciterer en specifik sammenligning mellem København og Rom:

Til bedre By ei Havet kom,
Ja ingen Flod i Dalen,
Fra Trondhiem og til Rom.

Måske skal denne sammenligning tjene som folie for den danske konge: Hvor hyrden Tityrus hos Vergil finder redning for sit fædreland gennem sit møde med Octavian (dvs. den senere kejser Augustus) i Rom, hyldes kong Frederik straks efter, at Oehlenschläger i strofe ti har tilkendt København sejren over Rom. Således læst overgår kong Frederik endog Augustus.²¹ At man kan læse en sådan mandjævning ind i teksten ses også af selve formuleringen af hyldesten til Frederik (strofe 11.4-6):

Kong Fredrik ligner Fredegod:
Hvor er en bedre Fyrste,
Af bedre Helteblod?

Endelig endnu eet: Hele denne romerske baggrund for *Der er et yndigt Land* antydes også af, at Oehlenschläger tillagde digtet en devise på latin.

Det har en overgang været hævdet, at Oehlenschläger indsendte sangen til den komite, der i 1818 skulle udpege en fædrelandssang (hvorfor han efter konkurrencens bestemmelser for at sikre anonymiteten skulle tilføje sangen et motto, der tillige skulle anføres på den forseglede navnekuvert).²² Denne tanke er nu forladt.²³ Når han ved udgivelsen af digtet i 1823 har tillagt sit digt en devise, kan det derfor snarere opfattes som et bevidst ønske om, at man skulle se digtet i relation til konkurrencen. I modsætning til et motto, der i den egentlige konkurrence blot skulle tjene et praktisk formål, bliver Oehlenschlägers devise imidlertid et *faux pas*, hvis den ikke – trykt som den er sammen med digtet – indgår i en organisk helhed med dette.

Den latinske devise lyder således:

Ille terrarum mihi præter omnes
Angulus ridet

et citat fra Vergils digterven Horats (ode 2.6), et digt, der som Vergils handler om glæden ved hjemstavnen frem for ønsket om at rejse til fjerne steder. Således modsvarer devisen udmærket digtet. Dermed være dog ikke alt sagt. Når Oehlenschläger vælger en formulering af Horats snarere end af Vergil, skyldes det

nemlig formentlig flere omstændigheder. Det kan være foranlediget af, at også Peder Jensen Roskilde lod titelbladet til sin oversættelse af Vergils hyrdedigte pryde med et dictum af Horats (»omne tulit punctum qui miscuit utile dulci«). Nok så væsentligt er det imidlertid snarere, at Horats' formulering, hvad angår det specifikke formål, er langt mere prægnant, end hvad Oehlenschläger måtte kunne finde i Vergils hyrdedigtning af sekvenser egnede til at bruges som devise. Hertil kommer, at Oehlenschläger givetvis gerne ville sløre sin afhængighed af Vergil, for så vidt som et motto baseret på Vergils *Bucolica* – og især da første ekloge – overhovedet ville være for håndfast poetisk set. På den anden side er selve dette moment, at han i det hele taget vælger et latinsk motto, tilmed formuleret af Horats, der adresserede to af sine oder til Vergil og i en tredje (Ode 1.3.8) betegner Vergil som halvdelen af sin sjæl, »animae dimidium meae« (og som Oehlenschläger måske selv knytter nærmere til Vergil ved at explicitere Amaryllis i sin Horats-oversættelse), et smukt tegn på, at Oehlenschläger på ingen måde ønskede at dølge sin inspiration til visse dele af digtet.

At disse dele netop kun skulle være dele, skyldes bl.a. – men selvfølgelig ikke kun – at Oehlenschläger i affattelsen af digtet primært måtte orientere sig efter de i tiden liggende forestillinger om en nationalsang, in casu (ønskede at) benytte det regelsæt komiteen havde konstitueret til konkurrencen om en ny fædrelandssang, nemlig at »Digtets Hovedemner maatte vel være Kjerlighed til Fædrelandet og Troskab imod Kongen. Det maatte passe til alle Tider og for alle Stænder, ikke være for langt, men kraftigt og sielsbegeistrende«. ²⁴

Tilslidst er der blot grund til at bemærke, at Oehlenschläger i sin forkortede udgave af digtet (1846), hvor han lod blot 6 strofer tilbage af de oprindelige 12 (nemlig strofe 13, 5-6 og 12), beholdt de væsentligste af de passager, der pegede hen mod den romerske inspiration, dog undtaget prioriteringen af København på Roms bekostning.

Noter

1. Således skriver Oehlenschläger ved ankomsten til Rom 10.4.1809, cf. Adam Oehlenschläger: *Wallfahrt nach Rom. Ein Tagebuch im Jahre 1809*. Dechiffriert und erläutert von Povl Ingerslev-Jensen, Herning 1974, p. 213.
2. Hans Kuhn: *Defining a Nation in Song. Danish patriotic songs in songbooks of the period 1832-1870*, København 1990, p. 127.
3. Hugo Matthiessen: *Det gamle Land. Billede fra Tiden før Udskiftningen*, København 1942, p. 171.
4. *Vergils Bucolica*, oversat 1639 af Peder Jensen Roskilde (udg. af V.J. von Holstein Rahlou), København 1909.
5. Om Vergiltraditionen i Danmark i det hele taget, cf. F. J. Billeskov Jansen: »Vergil i Danmark og Norge« i hans *Liv og Lærdom. Kapitler af Dansk Videnskabs Historie*, København 1983, pp. 103-120.
6. *Publ. Virgilii Maronis Verker, Bucolica, eller Hyrde=Vers, Georgica, eller*

Bonde=Verks Bøger, Æneis, eller et Heroisk Poema, i Trende Parter deelte ... ved Friderich Christian Schönaus, Første Bind, København 1753.

7. *Ibid.* p. 3.

8. For sammenligningens skyld skal her citeres de forskellige oversættelser af Vergil Buc. 1.1:

Peder Jensen Roskilde (1639):

Du Tityre, som ligger ned

I Skyggen under Bøgen bred

Anders Thrane (1709):

O lade Tityre, som under takte Bøge

Fr. Chr. Schönaus (1753):

Min kiære Tityre! du ligger og løier dig under Skyggen af den brede Bøg

Svend Hvistendal Wold (1781):

I Skjul af viide Bøg udstrakt, Tityr, saa stille

L. A. Oftedahl (1809):

Tityrus! Du hviler her i Ly under Bøgens vide Krone

Simon Meisling (1814):

Tityrus! du i din Ro, under Ly af det hvælvende Bøgræ.

(let omformuleret 1817):

Tityrus! du i din Mag under Lyc af de hvælvede Bøge,

Johannes Loft (1948):

Tityrus, der sidder du saa mageligt lænet til Bøgen

9. Schönaus, p. 464.

10. Karsten Friis-Jensen & Minna Skafte Jensen, i: *Dansk litteraturhistorie 2. Lærdom og magi 1480-1620*, København 1984, p. 421.

11. *Ibid.* p. 421.

12. *Oehlenschlägers Erindringer I*, København 1850, p. 85.

13. *Ibid.* p. 139.

14. *Bibliotheca Oehlenschlägeriana*, udgivet af Povl Ingerslev-Jensen, København 1967, p. 41.

15. V. J. Brøndegaard: *Folk og flora. Dansk etnobotanik 2*, København 1987, p. 37.

16. Først omkring 1790 begynder man i Danmark at oversætte antikke heksameterdigte med bibeholdelse af det originale metrum. Vedrørende Æneiden er der fra 1790'erne kun grund til at nævne J.C.Hedegaards oversættelse af første sang, vers 85-128 (fra april 1796), cf. Kai Møller Nielsen: *Homeroversættelser og Heksameterdigte. Linjer gennem den danske litteraturs historie*, Odense 1974, pp. 66-69.

17. Om Seidelin og Lang Nissen, cf. Billeskov Jansen, p. 114.

18. Adam Oehlenschläger: *Samlede Digte I*, p. 80.

19. Cf. e.g. Robert Coleman: »Tityrus and Meliboeus«, *Greece & Rome* 13 (1966), pp. 79-97.

20. Kuhn, p. 128.

21. Man sammenligne Schönaus, indledning p. 8, hvor han dedicerer sit værk til Kong Frederik den Femte: »Og da denne Guddommelige Poet Virgilius ved dette sit Poetiske Verk fandt saa stor en Naade hos den Romerske Augustum, at han loed falde een Naade=Straale paa ham efter en anden, saa smigrer jeg

mig af det Haab, at Deres Majestet som den Nordiske Augustus vilde fra sin Majestetiske Throne kaste en Naade=Straale ned til Virgili's Danske Tolk og Oversætter, ja Store Konge! Lad Skribenterne til Skyerne opløfte deres Augustum, vi eie en Augustum i vor uskattefulde mageløse Kong Friderich, som vi kand sætte imod hiin Augustus«. Nuvel, Oehlenschläger taler om Frederik den Sjette. Oehlenschläger kan naturligvis godt have hentet inspiration her, på den anden side er den slags sammenligninger en typisk topos.

22. Hans Brix: »Der er et yndigt Land«. *Analyser og Problemer. Kritiske Undersøgelser*, VI, København 1950, pp. 148-153; id.: *Digterne og Fædrelandet*, København 1942, pp. 57-64.
23. Flemming Conrad: »Konkurrencen 1818 om en dansk nationalsang«, i: *Dansk Identitetshistorie* 2 (redaktion Ole Feldbæk), København 1991, pp. 150-252.
24. *Ibid.* p. 154.

Svend Lindahl

Anmeldelser

Johnny Kondrup: Erindringens udveje. Studier i moderne dansk selvbiografi. Amadeus, København 1994. 640 s., kr. 375.

Annegret Heitmann: Selbst Schreiben. Eine Untersuchung der dänischen Frauenautobiographik. Peter Lang, Frankfurt am Main 1994. 444 s., DM 98.

I takt med »de store fortællingers« undergang stiger interessen for »de små fortællinger«. Den stadig større mistillid til de universelle fortolkningsrammer – marxisme, psykoanalyse, strukturalisme, ideologikritik – med deres massive forklaringspotentialer medfører en øget opmærksomhed over for mere ydmyge, lokale og individuelle diskurssystemer. Tør man udpege en generel tendens i halvfemsernes human- og samfundsvidenskabelige forskning, er det en bevægelse bort fra de ambitiøse totaliseringsteorier, der frejdigt påtager sig at forklare alt mellem himmel og jord, over mod mere konkrete, præcise og klart afgrænsede projekter, der til gengæld ofte udviser større genstandssensitivitet end de tidligere årtiers overambitiøse universalforklaringer. Den radikale sætten spørgsmålstegn ved tidligere selvfølgeligheder som nationalstaten, individet, kønnet, sproget mm. har haft den positive følgevirkning, at den humanvidenskabelige forsker i høj grad har forladt den kliniske, pseudo-objektive og bedrøvelende position for snarere at åbne sig for genstandsfelternes mangfoldighed og uforudsigelighed.

Når tiltroen til universelle eksistensfortolkninger svækkes, skærpes interessen for de individuelle. Det er her selvbiografien kommer ind i billedet. Denne genre, hvori enkeltindivider retrospektivt (re)konstruerer hele eller dele af deres liv i skrift, har længe været ignoreret af forskningen. Først ved århundredskiftet kom spæde ansatser til en teoretiseringen. Til gengæld er sekundærlitteraturen om emnet i de seneste par årtier nærmest eksploderet. Paradoksalt nok – men måske i sidste ende forståeligt – har netop den epoke, der fastslog såvel »menneskets død« som »livets meningsløshed«, udvist en kolossal interesse for enkeltindividers bestræbelser på (trods alt?) at tilskrive det personligt levede liv en betydning. Det kan synes som om, at der på mikroplanet søges hvad der på makroplanet er opgive: individ, liv og mening.

Faktum er i hvert fald, at en genre som længe blev betragtet som marginal, privat eller pseudolitterær, nu i bemærkelsesværdig grad er blevet genstand for forskningsinteresse. De »små« livsfortællinger systematiseres, katalogiseres og analyseres som aldrig før. Man kunne fristes til at se en analogi til forrige århundredes »opdagelse« af folkeeventyrene, og betragte selvbiografien som det tyvende århundredes skjulte guld, som en oplyst forskning nu endelig får gravet frem af folkedybet.

Også nordiske filologer er begyndt at interessere sig for denne genre. I 1994 så hele to doktorafhandlinger om dansk selvbiografi dagens lys. Selvbiografieks-

perten Johnny Kondrup udgav »Erindringens udveje«, og Kielerskole-skandinavisten Annegret Heitmann doktorerede med afhandlingen »Selbst Schreiben«. Der er for begges vedkommende tale om interessante og læseværdige forskningsbidrag, den ene dog ulige vægtigere end den anden. Fælles er de to forfattere om at være glimrende tekstlæsere, grundige og jordbundne forskere præget af en common sense, som ellers netop i selvbiografiforskningen – især i dens mere derrida'ske former – er lidt af en mangelvare. De konkluderer aldrig mere end materialet kan bære, til gengæld leder man forgæves efter epokegørende konklusioner eller dristige hypoteser hos Kondrup og Heitmann.

Ellers går de to yderst forskelligt til værks. Alene valget af genstandsfelter viser de forskellige ambitionsniveauer: Kondrup udvælger seks selvbiografier af professionelle forfattere fra dette århundrede, fem mænd og en kvinde, Heitmann samtlige (!), dvs. de ca. femhundrede, trykte selvbiografier skrevet af danske kvinder i de sidste fire århundreder. Kondrups projekt er således bevidst »nær-synet« og indsnævret, hvor Heitmanns pionerarbejde har imponerende omfang, bredde og perspektiv.

»Erindringens udveje« har som mål: »at opsamle en række af de teser om selvbiografien i det tyvende århundrede, som allerede findes i omløb, men som savner dokumentation, og afprøve dem på et konkret materiale« (Kondrup s 21). Dette materiale består af seks danske forfatters selvbiografier, som størstedelen af afhandlingen går med at analysere. Der er således tale om atypisk materiale, nemlig værker af professionelle skribenter, »litterære selvbiografier« om man vil, hvad der naturligvis gør det let for Kondrup at gå traditionelt litteraturvidenskabeligt til værks i behandlingen af disse æstetisk komplekse og interessante tekster.

Faren ved et projekt som Kondrups med en så snæver forskningsinteresse, et så begrænset genstandsfelt og et fravær af overordnede teser eller teorier er naturligvis, at alt så står og falder med enkeltanalysens kvalitet og tyngde. Her står Kondrups bog imidlertid distancen: de fintmærkende, tætte og ofte skarpsindige læsninger af Ole Wivel, Elsa Gress, Thorkild Bjørnvig, Thorkild Hansen, Henrik Stangerup og Jacob Paludan imponerer som tekstanalytisk håndværk. Kondrup balancerer frugtbart mellem solidarisk indlevelse og kritisk analyse, han stryger teksterne såvel med som mod hårene, og det lykkes ham at afdække smertepunkter, fortrængninger, lakuner, harmoniseringer og æstetiseringer i de seks forfatters kamp for at indpasse tilværelsens mangfoldighed i selvbiografiens form.

Netop spørgsmålet om form og indhold er Kondrups hoveddærende: hvordan det i det tyvende århundrede kunstnerisk og bevidsthedsmæssigt overbevisende kan lade sig gøre at fremstille sit liv i en samlet skriftlig form, efter at psykoanalysen grundlæggende har sæt tvivl om erindringsprocessen og enkeltindividets evne til selvanalyse, sociologien har afdækket fremmedgørelsen som det (post)moderne menneskes grundvilkår, superstrukturalismen (Kondrups samlebetegnelse for strukturalisme og dekonstruktion) har problematiseret sprogets referentialitet, og forestillingen om selvbiografiens almenmenneskelige gyldighed (enkeltindividet som metafor for mennesket, det Kondrup kalder »den antropologiske fordring«) er blevet forkastet.

Når der alligevel produceres selvbiografier, er der så ikke tale om en anakroni-

stisk genre, der fortrænger postmodernitetens eksistentielle grundvilkår og på forhånd er dømt til at blive kitsch, sådan som Frankfurterskole-filosoffen Theodor Adorno hævder? Kondrup mener nej, men lader de fire spørgsmål – forholdet til psykoanalysen, sociologien, superstrukturalismen og antropologien – styre gennemgangen af de seks forfattere. Han ønsker således at undersøge, hvordan de hver især forholder sig til disse udfordringer, hvilke udveje erindringerne finder i denne situation.

Mest udfoldet er forholdet til psykoanalysen, især Freud, men også Jung (som Kondrup klart er i mere samklang med). Ikke fordi nogen af de seks forfattere er specielt psykoanalytisk orienteret, men fordi denne diskurs (især i mere udvandede former) er særdeles rodfæstet i det tyvende århundredes intellektuelle verdensbillede; freudianske begreber er degenereret og almengjort til clichéer i vores hverdagstænkning, ikke mindst hos moderne intellektuelle. Sociologien spiller en mindre rolle, mens alle seks forfattere til gengæld reflekterer over genren og flere eksplicit tematiserer dens fiktioniseringspræg.

Det kan undre, at de fire udfordringer kun anskues ud fra de analyserede forfatters eksplicite og implicite reaktioner, mens de ingen indflydelse synes at have på Kondrups egen læsemåde. Derved får analyserne videnskabsteoretisk set et lidt naivt præg, idet Kondrup permanent forbliver inden for analysematerialets videnshorisont. Hans genstandssensitivitet synes at have medført en berøringsangst over for teori, der ligger uden for genstandsfeltets eget univers, hvad der ofte giver læsningerne et præg af lukkede kredsløb.

Inden for disse selvpålagte begrænsninger er analyserne imidlertid yderst interessante. Ole Wivels fire selvbiografiske bøger analyseres i konfliktfeltet mellem kaotiske erfaringer og harmoniserende, klassisk form, især splittelserne mellem kunst og praksis (rollerne som hhv. lyriker og forlagsdirektør) og smertepunkter i privatlivet (utroskab og ægtefællernes følelsesmæssige gliden fra hinanden); på skarpsindig vis afsløres Wivels fiktioniseringsteknikker, der især mod bøgernes slutninger krampagtigt postulerer og konstruerer harmoni i forhold til livssituationer, der på skrivetidspunktet endegyldigt er afsløret som uholdbare; Kondrup demonstrerer overbevisende, hvordan dette don quixote-projekt med tiden bliver stadig vanskeligere.

Elsa Gress erindringsbøger gennemgås med kritisk blik for den kvalitativt nedadgående bevægelse fra »Mine mange hjem«s personlige hudløshed til de sidste binds selvtilfredse memoir-karakter, en bevægelse fra introspektion til udvendighed. Kondrup opstiller her den plausible hypotese, at Gress har »opbrugt« sine livserfaringer i de mange selvbiografiske romaner, så kun de tomme skaller bliver tilbage til selvbiografien.

Mere solidarisk indlevende og næsten medskrivende og omstrukturerende gennemgås Bjørnvijs erindringer, hvis økologiske metafysik og kosmologi synes i harmonisk samklang med Kondrups egen Aage Henriksen-inspirerede organisme-tænkning og Jung-beslægtede arketypeforestillinger. Mere kritisk er behandlingen af Thorkild Hansens »Søforhør«, hvis »interviewer« afsløres som en raffineret fiktion, der umiddelbart fremstår som en kritisk, dybdeborende spørger, men i virkeligheden på besværgende vis blot hindrer den fingerede dialog i en mere indtrængende analyse af subjektiviteten.

Også Stangerups tvetydige selvbiografi, »Fjenden i forkøbet« (der står »ro-

man« på titelbladet) rummer en pseudo-dialogisk ramme, idet hovedpersonen (»Henrik Stangerup«) i en krisesituation betror sig til en ung, sympatisk læge; Kondrups analyse demonstrerer overbevisende hvordan denne skikkelse gradvis toner ud og åbner et rum for den ideale læser. Analysen munder ud i et interessant forfatterskabsoverblik, hvor »Fjenden i forkøbet« ses som et »katartisk« skrift, der tillader Stangerup at sprænge sit hidtidige, »narcissistiske« projekt præget af personlige problematikker og udvikle mere »objektive« og (dermed?) vellykkede romaner som »Vejen til Lagoa Santa«, »Det er svært at dø i Dieppe« og »Broder Jacob«. Hypotesen er besnærende, men rummer en række betænkelige kortslutninger: det synes f.eks. ikke klart, hvorfor »subjektivitet« skulle medføre manglende kunstnerisk kvalitet.

Jacob Paludans fire crindringsbøger udviser formelt den mest radikale mistilid til genrens klassiske enheds- og helhedsskabende tendenser og består af enkeltstående fragmenter, hvis genese – noget omstændeligt – søges rekonstrueret bl.a. gennem minutjuse filologiske kladde-studier. Det lykkes at påvise, at de tilsyneladende usammenhængende stykker indgår i kompositions-mønstre efter visse associationsprincipper. Her som i visse andre dele af værket kunne der med held være strammet op.

Dette er en generel indvending mod afhandlingen. Den er lang, for lang, og en sidste gennemskrivning ville have gavnet. Denne burde især indarbejde det vigtige og interessante forskningshistoriske appendiks, der nu står uorganisk og flagrer som hale på teksten; dette tvinger læseren ud i en omstændelig cirkellæsning, idet det fulde udbytte af indledningen først opnås med appendikset som baggrund.

Kondrup leverer i et lettilgængeligt og ubesværet sprog seks fine forfatterportrætter, der med udgangspunkt i glimrende analyser af selvbiografierne også formår at give overblik over de øvrige værker; således fungerer »Erindringens udveje« ikke blot som sonderinger i seks moderne selvbiografiske eksempler, men også som appetitvækker og indføring i en række væsentlige danske forfatterskaber. Som doktorafhandling om moderne dansk selvbiografi må den dog p.g.a. det sparsomme og snævert udvalgte analysesmateriale, de teoretiske begrænsninger, og den for forsigtige afståen fra overordnede forskningshypoteser – sine 639 sider til trods – siges at høre hjemme blandt genrens letvægtene.

»Selbst Schreiben« er på flere måder en anderledes vægtig sag. Alene det bibliografiske forarbejde gør denne afhandling til en forskningsmæssig bedrift, ikke mindst fordi Heitmanns projekt med kortlægningen af det tekstlige landskab, som de kvindelige selvbiografier udgør, er pionerarbejde. Her bør særligt det 35 siders lange appendiks med korte referater af samtlige ca. femhundrede selvbiografier fremhæves. Men tung er afhandlingen tillige i form og sprog, som ikke er så indbydende og umiddelbart læseligt som Kondrups. Heitmanns arbejde er kondenseret og tørt, kun i de rene analyseafsnit letter fremstillingen. Man mærker, at tyske universitetsafhandlinger skal leve op til helt andre stilistiske normer end danske. Og så skal man endda i den forbindelse være opmærksom på, at i sin genre er afhandlingen velskrevet og letfordøjelig.

Også Heitmann inddrager et forskningshistorisk kapitel, men det er grundigere og mere organisk inkorporeret i afhandlingen end hos Kondrup, og den teoretiske orientering er bredere og mere ajourført end Kondrups selvdefinerede »tra-

ditionalisme« med Goethe, Dilthey og Jung som vigtige teoretiske pejlemærker. Heitmanns interesse ligger ikke i selvbiografiens overlevelsesmuligheder som genre i det tyvende århundrede, hun søger ud fra et (moderat) postfeministisk udgangspunkt at bestemme, om der findes en særlig kvindelig selvbiografisk tradition i Danmark, og om kvinder skriver anderledes og om andre ting, når de skal sætte deres liv på skrift, end mænd. Skønt det er Kondrup, der postulerer at ville afprøve teori på empiri, er det Heitmann, der i større omfang gør det.

Materialet er som nævnt omfattende og heterogent, og forståeligt nok har hun større problemer med det end Kondrup, bl.a. fordi også hendes force er den indfølelse, nærlæsende tekstanalyse af »rigtig« litteratur. Heitmann springer ikke over lave gærder, hvad der gør afhandlingen mere spændende og perspektivrig end Kondrups »helgarderede« med- og modlæsninger af selektivt materiale.

»Selbst Schreiben« består af især to hovedkapitler. I det første tager hun hele bunken af selvbiografier – skidt og kanel – og systematiserer dem tematisk ud fra spørgsmålet om referentialitet (hvad de handler om), identitet (hvordan kvinderne oplever sig), selektivitet (tidslige, rumlige og tematiske indsnit), tidsstruktur og genrebevidsthed (herunder også stilistiske virkemidler). Denne del afsluttes med en stort set negativ besvarelse af den stillede arbejdshypotese: kvinder skriver hverken særlig kvindeligt eller om særligt kvindespecifikke områder; intimsfæretematikker berøres sjældent, og såkaldt »kvindelige« områder som husholdning, madlavning og klædedragt behandles næsten kun hvor de indgår i den skrivendes profession f.eks. hos professionelle kokke og syersker. Heitmann fremlægger uforfærdet et overbevisende materiale, der i høj grad modsiger amerikansk postfeministisk selvbiografiforskning, der – på ringe empirisk baggrund – hævder eksistensen af en autentisk kvindelig selvbiografisk skrift og tematik. Men skønt hun ikke finder én kvindelig tradition, lykkedes det hende bl.a. gennem et yderst raffineret intertekstualitetsbegreb at sandsynliggøre eksistensen af et netværk af forbindelseslinjer i materialet.

Anden del minder mere om Kondrups mere traditionelt litteraturvidenskabelige projekt. Her har Heitmann udvalgt en række af de æstetisk mest interessante selvbiografier, som hun underkaster kærlig nærlæsning. Man fristes næsten til at forestille sig, at forfatteren i frustration over hovedmaterialets generelle ikke-literære karakter nu kaster sig over godbidderne. I hvert fald boltrer hun sig veloplagt i de dybdeborende analyser af traditionens højdepunkter: Leonora Christinas »Jammers Minde«, Charlotte Dorothea Biehls »Mit ubetydelige Levnets Løb«, Johanne Luise Heibergs »Et Liv, gjenoplevet i Erindringen«, Karen Blixens »Den afrikanske Farm« og Tove Ditlevsens fire selvbiografiske bøger.

Analysen af »Jammers Minde« gennemgår skarpsindigt kongedatterens »præimpressionistiske« fortællekunst, den dygtige selviscenesættelse som martyrinde (bl.a. udnyttes tjenestepigernes negative egenskaber systematisk til at sætte hovedpersonens dyder i relief) og de overbevisende samtidighedseffekter (nyere forskning har godtgjort, at teksten er affattet langt senere end fængselsopholdet). Biehl-teksten symptomallers feministisk som en analyse af kvindelighedens sociale begrænsninger og læses bl.a. op imod Holbergs erindringer. Heibergs store memoireværk (som endnu ikke er blevet nærlæst systematisk) analyseres ud fra individualitetsproblematikken, konflikter mellem selv, maske og rolle, som netop for den berømte skuespillerinde var særdeles påtrængende, mens Blixen-

læsningen blot opsummerer allerede kendte synspunkter fra den omfangsrige sekundærlitteratur. Derimod lyser gennemgangen af Tove Ditlevsens »Barndom«, »Ungdom«, »Gift« og »Vilhelms Værelse« (denne »roman« læses overbevisende som fortsættelse af selvbiografien) op som den hidtil mest indtrængende analyse af forfatterskabet overhovedet, især af skrivningens eksistentielle nødvendighed for Ditlevsen. Et interessant slutafsnit antyder nutidige tendenser i genren. Ligesom Kondrup er Heitmann en sofistikeret, fintmærkende og klog tekstlæser, der ingenlunde er blind for skjulte smertepunkter, forticler, manipulationer, løgne og lakuner i teksterne, som behandles med en vellykket kombination af filologisk grundighed og moderne, avanceret teori.

Tre hovedanker må dog rettes mod Heitmanns pionerarbejde: for det første den snævert litteraturvidenskabelige tilgang til et materiale, der for størstedelens vedkommende ikke er »litteratur«, for det andet den fraværende kvalitetsdiskussion og for det tredje de manglende historiske refleksioner. Når Heitmann ikke får så forfærdelig meget ud af de mange selvbiografier, der ikke er skrevet af professionelle forfattere, kan det skyldes, at hun stiller skæve spørgsmål til sit materiale, nemlig æstetisk-litterære. Folkloristiske eller mentalitetshistoriske tilgange ville her kunne fungere som frugtbare, tværfaglige supplementer. Her vil andre forskere sandsynligvis kunne gå videre bl.a. ud fra Heitmanns værdifulde grundarbejde.

I forlængelse heraf savner jeg en eksplicit kvalitetsdiskussion i afhandlingen, netop fordi begrebet er centralt for argumentationen. Et hovedkonklusion er, at de kvindelige selvbiografier er af en sådan kvalitet, at de ikke længere bør forbigås i hverken genrehistorien eller den nationale litteraturhistorie (Heitmann s 313), og tidligere (Heitmann s 135) er en ikke nærmere fastlagt fjerdedel udgrænset som værende af »betragtelig indholdsmæssig eller litterær interesse«. Dokumentationen må vel så findes i appendiksets referater, men man kunne savne en mere direkte diskussion bl.a. af hvad Heitmann forstår ved litterær kvalitet.

Den tredje indvending er mere tungtvejende. Der reflekteres intetsteds over identitetsbegrebet, selvet eller denne størrelses historicitet. Denne mangel hæver sig i enkeltanalyserne: således fremstår f.eks. Leonoras Christinas manglende subjektive enhed som genrebetinget, uden at evt. forskelle mellem barokmenneskets selv og det moderne menneske overhovedet overvejes. Det forekommer anakronistisk at skrive en genrehistorie uden inddragelse af idehistoriske perspektiver, ja, kan en selvbiografiens historie overhovedet skrives uden en »selvets historie«?

Overordnet må man stille spørgsmålet om, hvor velgnet en snæver litteraturvidenskabelig tilgang er til en genstand som selvbiografien. Måske er denne størrelse bedst begribelig med en tværfaglig metodik, en kombination af idé- og mentalitetshistorie, folkloristik, filosofi og filologi. Kondrup kommer ganske let ud over disse problemer ved at eliminere de »normale« biografier, Heitmann tager problemet med de ikke-litterære selvbiografier på sig, men synes at besværges det, dels ved pludseligt at inddrage et udefineret kvalitetsbegreb, dels ved – ganske overbevisende – at konstruere et intertekstuelt netværk af kvindebiografier, hvorved de fire nærlæste siges at udgøre toppen af et isbjerg (det sidste er måske mere problematisk).

I modsætning til Kondrup, der på noget pleonastisk vis søger selvbiografiens

selvbekræftelse i faktiske selvbiografier af litterær kvalitet og næppe når til overraskende konklusioner – at »selvbiografien fortsat er et levende og smidigt medium for menneskelig selvfortolkning« (Kondrup s 516) virker ikke just som den chokerende slutning, Kondrup føler, han har været tvunget til at drage efter sit møde med de seks selvbiografer – så virker Heitmanns projekt som genuint forskningsarbejde, der i egentlig forstand afprøver teser. At disse så for en stor dels vedkommende bliver besvaret negativt, er naturligvis såvel legitimt som et overbevisende vidnesbyrd på videnskabelig ubestikkelighed og hæderlighed. Jeg foretrækker Heitmanns lange *via negativa* over et stort, viltet materiale frem for Kondrups selvbekræftende trippen på et meget lille felt af nedtrådte stier.

Dag Heede

Elisabeth Møller Jensen, Eva Hættner Aurelius og Anne-Marie Mai (red.): Nordisk Kvindelitteraturhistorie 1, I Guds navn. 1000-1800, Rosinante/Munksgaard, Kbh. 1993, 595 s. 698 kr.

Elisabeth Møller Jensen, Inger-Lise Hjordi-Vetlesen, Anne-Marie Mai, Ingeborg Nordin Hennel, Christina Sjöblad, Ebba Witt-Brattström: Nordisk Kvindelitteraturhistorie 2, Faderhuset. 1800-tallet, Rosinante/Munksgaard, Kbh. 1993, 593 s. 698 kr.

Det ambitiøse storværk *Nordisk kvindelitteraturhistorie* er grundlagt af forlæggeren Merete Ries i begyndelsen af 1980'erne og realiseret så vidt ved hjælp af adskillige institutioner, med økonomisk støtte i alle faser fra en majestætisk række nordiske fonde. Egentlige forløbere har værket med sit imponerende omfang vel ikke, men tanker kan dog sendes til historikeren Johs. Steenstrups ret litterært og bevidsthedshistorisk orienterede *Den danske Kvindes Historie fra Holbergs Tid til vor, 1701-1917*, I-II, 1917 (optr. 1982) og til Stig Dalager og Anne-Marie Mais *Danske kvindelige forfattere*, 1-2, 1982. Det nye værk, der udelukkende tæller kvinder som bidragydere, behandler, hvad kvinder har skrevet i de nordiske lande. Det sker ud fra en konstatering af, at med store undtagelser »har de kvindelige forfattere (...) været enten fraværende i litteraturhistorien eller fejl- og undervurderet« (1, s. 12). Således skriver i hvert fald hovedredaktøren Elisabeth Møller Jensen, efter en understregning af, at »et mandligt forfatterskab ikke blot taler generelt om det menneskelige i kulturen, men også taler på et bestemt køns vegne, og at et kvindeligt forfatterskab ikke blot taler på et køns vegne, men også generelt om det menneskelige i kulturen« (1, s. 11). Hun er sig bevidst, at hun og hendes medarbejdere dermed havner midt i kvindelighedens paradoks: at ville erobre en del af historien, magten og institutionerne og dog vægre sig imod integration, fordi den betyder tab af kvindelighed og dermed identitet. Værket kan derefter lanceres som en præsentation af Nordens kvindelige forfattere fra midtaldertiden til i dag læst ud fra en kvindelitterær tradition, på teksternes og dermed kønnets egne præmisser. Først efter afslutningen af dette arbejde kan man tænke på at sætte de mange kvindelige forfattere i dialog med deres samtidige mandlige kolleger, slutter Møller Jensen den egentlige indledning. Rent praktisk, fortsætter hun, er opgaven med at skrive en kvindelitteraturhistorie løst som en beskrivelse af en lang række kvindelige forfatterskaber snarere end ved en ind-

tænkning af disse i en (mandlig) litteraturhistorisk tradition. Redaktionen afprøvede ganske vist kortvarigt en idé om at finde en sammenfattende overordnet teori om kvindelighed og kvinders måde at skrive litteratur på, men måtte kassere den. For redaktionen så vel som for gruppen af kvindelige forskere – 100 i alt fra de nordiske landes universitetsmiljøer, fordelt over flere generationer – har åbenhed været indgangssignalet til hvert bidrag, »så lidt ideologi og så stor frihed for den enkelte skribent som muligt under hensyntagen til helheden« (1, s. 14).

Værket er planlagt til fire tekstbind, hvoraf to nu foreligger, samt ét afsluttende biografibind. Fortællingen går fra overgangen mellem oldtid og middelalder, da en kvindelig mundtlig tradition mistede mælet, til i dag, da kvinderne har fået deres halvdel af opmærksomhed og bogmarked, ja, måske endda er blevet dem, der sætter kursen. Værket er rigt illustreret. Hvert tekstbind slutter med en billednøgle til illustrationerne og registre over titler og personnavne. Henvisninger til benyttede udgaver, håndskrifter og sekundærlitteratur skal samles i en bibliografi i bind 4. Citater gengives i original ortografi, med dansk oversættelse i marginalspalten for de ikke-danskes vedkommende – dog bringes vanskelige ældre danske tekster samt prosacitater fra andet end dansk kun i normaliseret nudansk version.

De to udkomne bind er en fryd for sanserne. Statelige i format, med en bred venstremargin, der dels skaber et indtryk af luft og lethed, dels kan bruges til værkets fire typer marginaltekster i mindre skriftgrad: billedtekster (i kursiv), små leksikonartikler og udvidede citater (i ordinær), og oversættelser til dansk (i kursiv). Marginalspalten er på hver anden højreside raffineret nok gennemfarvet med aftagende intensitet nedefter, i bind 1 med koralrødt, i bind 2 med søgrønt. Illustrationerne er overalt gengivet i et stort format, mange af dem i farver, der er lige prægtige, hvad enten det handler om douce pastellkulører eller om smældende kontraster. Værkets ydre kan kun vække behag og misundelse hos mandlige litteraturhistorikere. Såvidt, så godt.

Ifølge indledningen er et af udgangspunkterne Vilh. Andersens udtalelse om kvindernes fiktion, der i lighed med skolelærerlitteraturen udgør »en særegen Provins af Kulturen« (*Illustreret dansk Litteraturhistorie*, IV, 1925, s. 711, jf. 109 – citatet i 1, s. 13 er trods anførselstegn ikke nøjagtigt!). Egentlig ikke helt fair over for Vilh. Andersen, der som ingen tidligere dansk litteraturhistoriker har medtaget og indplaceret kvindelige forfattere og i den nævnte passage netop vil understrege, at mens 1870'ernes og 1880'ernes kvinder endnu tilhørte en afgrænset sfære (*Lærerindelitteraturen*), foregår der i 1890'erne en positiv udvidelse af horisonterne frem til Agnes Henningsens dristige romaner. Men lad det være.

Det er lykkedes de mange kvindelige forskere at få samlet og fremstillet et spændende og i mange tilfælde ukendt stof. Bind 1 med titlen *I Guds navn* opfatter kvinders skrift i tiden 1000-1800 som religiøst bundet. Fremstillingen falder i fem hovedafsnit: »Vølven« (hedensk kvindekultur), »Den hellige opgave« (kristen-religiøs kvindelitteratur), »Feminae Illustres« (lærd kvindekultur), »I eget navn« (individualiseret kvindekultur og -litteratur) og »Mundtligt fortællestof« (mundtlig kvindelitteratur). Bind 2 hedder *Faderhuset* på grund af den patriarkalske selvforståelse hos kvinderne i det 19. århundrede, der både førte til bekræftelse og oprør. Århundredet ansues i tre hovedafsnit: »Samtalens kunst« (kvindelig salon- og selskabskultur), »Den gode kvindelighed« (harmonisk og be-

gydende oprør i biedermeier-kulturen) og »Den ulykkelige tekst« (det moderne gennembruds kvindefrigørelse).

Desværre indledes bind 1 med de to udgivne binds absolut længste bidrag på 61 sider, desværre, fordi det ikke stemmer overens med redaktionens kriterium: at værkets genstand er litteratur skrevet af kvinder. Islændingen Helga Kress har i og for sig skrevet en både vidende og fyldig afhandling om synet på kvinder i den norrøne digtning og om den bagvedliggende, muligt undertrykte og i hvert tilfælde nu tabte hedensk-nordiske kvindekultur. Kress véd ganske vist godt, at »Ikke ét prosaværk er tilskrevet en kvinde, og af de ca. 250 overleverede digte af kendte [dvs. identificerede] digtere er kun en lille brøkdel tillagt kvinder« (1, s. 22), og det var vel så de sidstnævnte tekster, hun skulle have samlet sig om. I stedet optræder hun som sproglig forførerske og har fået lov til det af redaktørerne. Allerede de fire første afsnit på s. 22 kan demonstrere hendes forblændingsteknik (med anmelderens kursiveringer som pegepind). Først hedder det nogenlunde forsigtigt: »*Meget tyder på*, at kvinder i *høj grad* stod for den mundtlige tradition i den norrøne litteratur og ikke mindst i eddadigtningen, der i *vidt omfang* tematiserer kvindelige erfaringer og har en kvindelig synsvinkel«. På denne tese bygges videre i næste afsnit, hvor Kress konstaterer, at samtidig med overgang fra hedenskab til kristendom og fra mundtlig til skriftlig kultur ser man »en bevægelse fra *en stærkt kvindecentreret* til en næsten ensidigt mandligt domineret kultur«, således forudsættende, hvad hun ikke har bevist. I tredje afsnit erklærer Kress med endnu fastere mæle, at som følge af disse bevægelser »blev denne kvindecentrerede kultur *undertrykt og/eller usurperet* af den mandlige«, så den »i bogstaveligste forstand blev *overmandet* af den skriftlige mandlige kultur«. I fjerde afsnit betegnes denne hele konstruktion uden forbehold som »kvindekulturens *apokalypse*«. Ud fra dette spekulative udgangspunkt kan det på de følgende mange sider gå over stok og sten med Kress som eneste temposætter. Mens hun accelererer, henkaster hun bemærkningen: »Desuden er mere kvindelig end mandlig digtning gået tabt« – hvor hun så véd det fra (marginalnoten om »mansöng«, 1, s. 24, tillader næppe en så bastant konklusion).

Når de forudfattede meninger ikke helt stemmer med kilderne, bruger Kress universalinstrumentet »metaforisk eller symbolsk forståelse« – det er på jævnt dansk: en subjektiv tolkning med digterisk frihed. Guden Odin kaldes således »en metafor for overgangen fra en mundtligt båret kvindekultur til en mandlig domineret skriftkultur« (1, s. 28). De gamle nordboer skulle altså have dyrket og ofret til metaforer! Hendes brug af en sådan uhistorisk tolkning er der adskillige eksempler på (1, s. 25, 26, 28 (to gange), 31, 39, 55, 60, 66, 77). Den kan varieres til: »et spejlbillede, et billede på hendes fortrængte andet selv« (1, s. 37). Oplysning om, at såvel boret Rate (1, s. 28) som Skirners sværd (1, s. 48) har falliske funktioner, kan herefter ikke undre. Hun fastslår myndigt (1, s. 28), at (tryl-)drikke tilberedt af kvinder og givet til mænd er et interessant motiv – uanset at hun 22 linjer tidligere udtrykkeligt har refereret den anderledes myte om skjalde-mjødens oprindelse: den blev brygget af to dværge (med mandsnavne, som hun ikke tager med), viderebragt til en jätte og stjålet fra dennes datter af Odin. De to udsagn stemmer ikke overens. Det kan aldeles ikke undre heller, at hun med så lystætte skyklapper på anser det store »kvinde«-digt *Vølvens Spådom* (sidst annekteret af Suzanne Brøgger) for at være »Historien om den hedenske kvinde-

kulturs apokalypse» (1, s. 39). De indledende strofers skabelsberetning om den gabende tomhed, før ting, fænomener og orden indtraf, siges at være beskrevet »i kvindelige negationer« (1, s. 41). Der er ingen forklaring på, hvorfor disse negationer skulle være kønsbestemte; verslinjerne findes næsten ordret i langt tidligere overleverede germansksprogede tekster (Wessobrunner-bønnen, Cædmon, Heliand-kvadet), der af forskerne ikke betegnes som kvindelige. Efter omtale af strofen om de orienteringsløse himmellegemer (sol, måne, stjerner) kommenterer Kress en af de senere ragnarokstrofer med, at »De kvindelige himmellegemer (...) styrter ned« (1, s. 42). Hermed sigter hun åbenbart til solens og stjernernes grammatiske køn på gammelnordisk (månen, som er hankøn, er ikke med i strofen). Skal dette sammenfald af genus og sexus gælde for et indicium på forfatterens køn?

Den lille kuriøse *Völsapáttur*, der handler om kong Olaf (marginalteksten svarer: Olav) den Helliges håndfaste afskaffelse af en lokal hedensk kult omkring en afskåret, balsameret hestepenis, forstås i marginalspalten (1, s. 59) som »klart parodisk«, modsat den hidtidige litteratur- og religionshistories fornemmelse af »en genklang af ægte gammel kult«. Argumentationen for den nye læsning består dog kun i anekdotens angivelse af arten af kongens hellighed (?); da han medbringer skjalden Tormod, rammer parodien ikke blot »kongelegender og kongesagaer, men også skjaldene og deres lovkvad«. Hvem end denne sære konklusion skyldes, er den hverken tilstrækkeligt klart tænkt eller fremstillet til at overbevise. Kress kategoriserer i hovedteksten på samme side episoden som »dekonstruktion af manddommen (og den falliske magt)«, hvad der vel skal legitimere dens position i en kvindelitteraturhistorie.

Det i hele den norrøne overlevering så hyppige motiv, at kvinder ægger mænd til hævn, er oftest blevet fortolket som »et tegn på kvindernes magtposition i forholdet til mændene, deres forholdsvis stærke stilling i middelalderens Island« (1, s. 66), refererer Kress. Herefter drejer hun omgående 180° rundt: »Det kan imidlertid også ses som et udtryk for det modsatte, det vil sige som udtryk for en social og kulturel undertrykkelse. Kun gennem mænd kunne kvinder agere på overfladen, og i sagaer, der handler om stridigheder og konflikter mellem mænd, kan kvinder kun deltage i handlingen ved at ægge mændene«. At der i datidens praktiske udførelse af hævnakter også kunne opledes banale fysiske årsager til, at kvinderne nøjedes med at være hjernerne bag drabene, inddrages ikke i ræsonnementet.

Helga Kress slutter sin mere dekreterende end diskuterende fremstilling med en bitter konstatering af kvindernes endelige fortrængelse fra litteraturen; tilbage står kun, at de »ekskluderede kvinder inkorporeres i kvindelige [dvs. islandske grammatisk femininum] navne på håndskrifter og bøger« (1, s. 81). Man overvejer et sekund, om ikke denne slutreplik kan være parodisk ment over for hele det kvindelitterære projekt – dog, det er sagen jo nok for alvorlig til. Redaktionen, som på et tidspunkt må have haft et totaloverblik over bind 1s bidrag, burde have bedt den islandske kollega om at indskrænke sig til at behandle de norrøne tekster, som tilskrives kvinder, og så gøre alt det luftigere betydeligt kortere af. Man kunne da for resten have ladet kapitlet udbygge med en oversigt over stensikre kilder til kvindelig bevidsthedshistorie fra hedenskabens sidste og kristendommens første tid: den gruppe på godt en snes danske runesten, som er rejst af kvin-

der og i nogle tilfælde endda også for kvinder. Disse indskrifter må kunne sige et eller andet om kvindens placering i vikingetiden, skønt måske ikke meget om kvindelig litterær smag (formlerne afviger ikke fra de mandsrejste runestens – og det kunne man så også ræsonnere over!).

Heldigvis er Helga Kress med sine frie spekulationer, sine små-aggressioner og sin sproglige behændighed ikke karakteristisk for resten af værket. På sikrere grund og principielt forsigtigere er allerede Eva Hættner Aurelius i det følgende kapitel om religiøse erfaringer og skriftformer fra middelalder til 1600 – et overblik, som siden suppleres af Valborg Lindgärdes over kvindelige salmedigtere i Danmark og Sverige i 1600- og 1700-tallet (1, s. 180-201). Hættner når til, at inden for mystik og pietisme er kvindernes oplevelse religiøst så gyldig som mændenes, men deres indsats af »mere begrænset rækkevidde« (1, s. 91); hun bemærker en feminisering af det religiøse i det 12. århundrede med brudemystik, moder Maria-dyrkelse, følelsesfuldt sprog, men vil ikke afgøre, om denne ændring udtrykker en større respekt for kvinder eller en fordelagtigere placering af kvinder i den kirkelige offentlighed (1, s. 93). Hun erklærer – i usagt modsætning til Kress' freudianisme – at de fromme kvinders visioner i hvert fald ikke er fortrængte impulser, fordi deres begær, Kristus-længslen, ligger åbent i teksterne, men snarere er en formidling af det hellige i symboler hentet fra deres hverdags-erfaringer (1, s. 99). Om synerne så udtrykker deres eget jeg, deres autentiske indre, er et andet spørgsmål (som Eva Hættner ikke besvarer – og det er da redeligt nok).

Pil Dahlerup skriver efterfølgende om de danske *Mariaviser*, i et prisværdigt forsøg på at frigøre dem fra den hidtidige forsknings mange fordomme (hos protestanter, mandschauvinister, feminister, nationalister og marxister). Hun har dog i værkets sammenhæng det problem, at de Mariadigte, vi kan forfatterbestemme, alle er skrevet af mænd: Per Ræv Lille, Hr. Michael, Paulus Helie (1, s. 103). Hun kan fastslå, at alle overleverede bønnebøger (en genre, hvor nogle af Mariadigtene skal opledes) har været *ejet* af kvinder, og at såvel forfatterne til som oversættere af Marialyrik kan have været kvinder (1, s. 104, jf. 112 og 116). Med en således lettet samvittighed kan Pil Dahlerup levere nogle tætte tekstanalyser af forskellige arter Marialyrik på dansk. Et par af hendes filologiske tydninger er blevet drøftet kritisk af Britta Olrik Frederiksen i *Danske Studier* 1993, s. 106-110. Pil Dahlerup gør meget ud af digtet om Marias syv glæder, som hun er den første til at kategorisere som et digt med kvindeligt jeg (modsat en tysk og tre ud af fire svenske versioner over samme latinske forlæg) – uden derfra at ville slutte sig til forfatterens køn. Digtets centrum ligger i Gudsmoderens jomfru-renhed, som det bedende kvinde-jeg gerne vil identificere sig med. Pil Dahlerup gennemgår udførligt og instruktivt digtet om den sjette glæde, som aftrykkes i moderniseret retskrivning (1, s. 113). Med denne tekst ved hånden kan læseren dog have svært ved at få øje på det erotiske spil, fortolkeren fornemmer. Maria tillægges i en opremsning af symboler hentet fra middelalderlig naturvidenskab evner til ved renhed, visdom, mildheds styrke og mere at overvinde og binde alt på jorden, også den til menneske fødte Guds søn, men det sker netop uden (jordisk) erotik. Pil Dahlerup prøver i mangt og meget at lægge afstand til den klassiske beskrivelse af genren på dansk, Ernst Frandsens disputats fra 1926, *Mariaviserne*. Men mon ikke hendes forestilling om et erotisk spil er hentet fra Frandsens noget frie

referat af linjen om Guds søns høje spring fra himmerige til jorden og hans karakteristik af den som udtryk for »en ejendommelig og munter Elskovshandel« (Frandsen s. 177)? Til dette veritable parringsspring har Frandsen nogle vage, men måske ikke helt kassable paralleller, men uden dem foran sig må *Kvindelitteraturhistoriens* læser vers for vers kigge forgæves efter dobbelttydighederne i Dahlcrups tekstgengivelse. For resten har hendes modernisering nogle småpletter: »daggry« (l. 1) kan kun være neutrum på moderne dansk, så her skulle stå »det«, »hende« (l. 3) går på femininumsortet »glæde« og bør altså gengives »den«, »fuldsige« (også l. 3) skulle nok forklares, der mangler et »og« (l. 5), infinitiven »forvinde« (l. 9) er uforklaret, mens participiet af samme ord, »forvundet« (l. 13), forklares, og i femtesidste linje er originalens »allæ talæ« ikke det samme som »alles tale«.

Herefter kommer den første af værkets mange forfatterskabsgennemgange, Kjerstin Noréns portræt af Birgitta af Vadstena. Lisbet Holst skriver om hekseprocesserne som mandssamfundets kamp imod kvindernes umættelige seksualitet, – en fængslende, men også springende fremstilling. Holst fæster især opmærksomheden på samspillet mellem bekenderen (dvs. den overleverede tekst, sagt af en kvinde, nedskrevet af en mand) og de myndigheder, der bekendes for; netop processen og bekendelsen indlemmer den skyldige eller overbeviste kvinde i det autoriserede kristne (mands)samfund som angrende synder – eller offer. Spændende og perspektivrig læsning, også i kraft af de velvalgte *case stories*.

Senere i bindet møder læseren så de større og store navne i tiden før 1800. En gennembrudsskikkelse er Dorothe Engelbretsdatter (Kingos samtidige kollega og veninde), som Inger Vederhus tildeler en tryk placering uden formeksperimenter »mellem kendte barokbilleder« (1, s. 171). Det er en vel hastig bemærkning, fordi det lyder, som om Dorothe indgår i en alment accepteret formverden, men faktisk blev barokstilen endnu i 1690'ernes danske salmebogskommission dømt alt for avanceret for menighed og menigmand. Hun har dog navnlig interesseret sig for forfatterskabets ydre historie og meddelelser, at kun to af Dorothes salmer har overlevet i *Norsk Salmebok*. Men når Vederhus afsluttende udbryder: »Kun få har haft øre for hendes besværgende, gentagende, næsten moderne rytmer og for den mystik og uro, som findes i hendes rimpose« (1, s. 175), har hun måske sørgeligt ret, men læseren kan nu heller ikke se disse kunstneriske egenskaber demonstreret i de citater, Vederhus bringer. Det kan hænges sammen med hele værkets asketiske holdning vedrørende positionsbestemmelse og kvalitetsbedømmelse i forhold til mandlige forfattere. Et afsnit af samme forsker om den norske spedalske salmedigter efter Dorothe, Ingeborg Grytten, lider af samme svaghed: der synes at være tale om en fascinerende skæbne, men de bragte salmecitater virker blege og almene (selv om altså barokkens yndede sygdomsmetamorfi her skal tages aldeles bogstaveligt). Valborg Lindgårde lukker hele den religiøse del med en skildring af fromhedsbevægelsernes kønsudjævnende karakter og funktion og en nøgtern konstatering af den lavreligiøse kulturs betydning for kvinderne: »Salmeskriveriet havde måske en terapeutisk eller kompensatorisk betydning, og Bibelen og andagtslitteraturen stillede et sprog til rådighed for disse kvinder, som gjorde det muligt for dem at give både deres inderste følelser og deres oplevelse af ydre nød ord« (1, s. 190). Den moderne forsker betragter her

klart nok troslivet som alt andet end det, det historisk var – et eksistentielt valg og stade. Dermed overser hun, at helt frem til og med Clara Raphael er kirke og tro virkelige livsmagter for både mænd og kvinder.

Der er bedre samklang mellem forskere og udforskede i hovedafsnittet om de lærde kvinder. Marianne Alenius skriver om de lærde damer både i europæisk og nordisk perspektiv, dog med det problem, at leksika over dem mest er skrevet af mænd. Undtagelsen er et gynæceum, *Hæltinners Pryd*, forfattet af selveste Leonora Christina, men først trykt i 1977 ved filologen Christopher Maaløe. Alenius karakteriserer morsomt Leonoras feminisme som både »mere støjende og krævende« (1, s. 224) end den samtidige Birgitte Thotts, med særlig vægt på Leonoras galleri af »stridbare« heltinder; den snilde kongedatter anså faktisk de feministiske pointer for vigtigere end den historiske sandhed. Alenius burde dog ikke kalde jomfru Hetha for middelalderlig (1, s. 226) – hun stammer fra Saxos liste over deltagere i Bråvalla-slaget, og Leonora daterer hende til 367 e. Kr., altså solid nordisk oldtid. Alenius fortsætter med et kærligt portræt af Birgitte Thott i forlængelse af tidligere offentliggjorte afhandlinger (bl.a. i *Danske Studier* 1983) og gør opmærksom på et stort utrykt manuskript af adelsfruen om et lykosaligt liv, bevaret i to komplette afskrifter. Den udførlige gennemgang (1, s. 241-246) giver appetit på en udgave af denne tekst. Marianne Alenius runder sine velskrevne og kompetente lærdomshistoriske bidrag af med en præsentation af de danske lærde kvinders fællesskab, deres netværk, hvis mest håndgribelige rest i dag er Karen Brahes Bibliotek i Landsarkivet i Odense: godt 2000 danske bøger og en fin samling håndskrifter.

I øvrigt gælder det en del af den kvindelitteratur, som behandles til midt ind i bind 2, at den er utrykt i samtiden og ikke tilhører de anerkendte litterære generer. Stam- og slægtbøger og forskellige selvbiografier beskrives af Christina Sjöblad, Eva Hættner og Valborg Lindgärde, men det kuriøse overvejer nok her det interessante. Anderledes med *Jammers Minde*, som Anne-Marie Mai tager sig kyndigt af, som et religiøst værk, hvor troskaben er gjort til moralsk eksistensgrundlag for 1600-tallets kvinde. Tilsvarende velskrevne skildringer giver Eva Hættner Aurelius og Ruth Nilsson af den bizarre svenske dronning Christina og Lindgärde af dronning Ulrika Eleonora. Sophia Bremer, portrætteret af sidstnævnte og Karin Westman-Berg, for de utrykte latinske breves vedkommende af Alenius (der her gør opmærksom på endnu en udgiveropgave), er også spændende nok. Mere kniber det for Anne-Marie Mai i dens sidste kapitel med sine citater af Anna Margrethe Lassons roman *Den beklædte Sandhed*, trykt 1723 som Nordens første prosaroman, at overtale læseren til at føle varme for sagen.

Bind 1 er nu kommet til den begyndende individualisering af forfatterrollen. Interessen for borgerlig dannelse, for modersmålet og for et ædelt sjæleliv appellerer særligt til egenskaber, kvinderne er kendt for. Marianne Alenius er igen på banen med en redegørelse for privatbrevet, »det skrevne venskab« (1, s. 364). Det overfladisk set naive og spontane i genren er, mener hun, kvindernes kunst, hvis baggrund, hvor brevet lykkes bedst, netop er brevskriverens (selv)uddannelse og belæsthed (1, s. 369). Hun kan naturligt herfra fortsætte i en redegørelse for Charlotta Dorothea Biehls levnedsskildring i brevform (som hun udgav tekst-kritisk efter originalmanuskriptet for UJDS i 1986). Herfra udvides til Sverige

med præsentation af 1700-tallets svenske dagbøger, bl.a. med en virkelig læseværdig fremstilling af Anna Maria Lenngren (ved Ebba Witt-Brattström). Anne-Marie Mai introducerer til dydens herredømme (1, s. 420-426), hvorefter dydens talskvinder rykker talstærkt frem. Det sker først i de nyttige oversigter over svensk presse- og tidsskriftlitteratur i det 18. århundrede, suppleret af den tilsvarende danske (ved henholdsvis Lisbeth Larsson og Mai), dernæst da Mai gennemgår dramatikerne Passow, Biehl og Birgitte Boye og prosaisterne Biehl og Charlotte Baden, med mange præcise iagttagelser – hun kunne dog have bemærket, at Passows *Den uventede Forlibelse* aldrig blev opført. Den norske lyriker Magdalene Buchholm, også kaldet Nordens Sappho, føres frem af Åse Hinderaker, som konstaterer, at hendes *Poesier*, trykt i 1793, er »i tråd med romantikkens idyllisering af bønderne« (1, s. 478). Det lyder, som om hun er forud for sin tid – det er ingeniørligt tilfældet, for den nævnte tendens gør sig gældende et par generationer tidligere hos Salomon Geßner, Rousseau, Tullin, Suhm og den unge Ewald. Når Hinderaker elegant afrunder med en formodning om, at hendes underdanighedsideal som kvinde ramte hende selv, så hendes sidste snes leveår var poetisk golde, er det ved at være for meget. Buchholm var som poet ikke noget offer for en passiv kvinderolle – hun led samme skæbne som de mandlige kolleger Rahbek, Fr. Høegh-Guldberg, Pram, Thaarup, den største part af Baggensen og en række i dag helt glemte små navne: trods gode tanker, rene følelser og proppert håndværk at blive uigenkaldeligt overhalet af romantikken.

Bind 1 afsluttes med gennemgang af mundtligt fortællestof, hvor kvindernes funktion som traditionsbærere – også når den folkelige humor i det erotiske strider mod decorum – med rette fremhæves: ved folkeviser (Rita Pedersen), folkefortællinger (Rakel Christina Granaas) og folkeminder (Inger-Lise Hjørdt-Vetlesen og Else Marie Kofod).

Bind 2 kommer i stigende grad til at ligne en traditionel litteraturhistorie, med egentlige forfatterskaber, der kan positionsbestemmes. Karen Klitgaard Povlsen og Anne Scott Sørensen skildrer den danske salonkultur: Friederike Brun, Charlotte Schimmelmann og Kamilla Rahbek. Scott Sørensen anskuer situationen i europæisk lys med det resultat, at danskerne foretrak husmoderen i hjemmet frem for salonværtinden og derfor endte i en mild romantisk intimsfærkekultur. Her støder svenskerne til med romantiske kvinder, der har egentlige litterære ambitioner. Witt-Brattström betegner de unge svenske (mandlige) romantikere, forfisterne, som »den første af alle lyriske drengebånd«, der lige siden har indtaget pladserne i første række på det svenske parnas (2, s. 57) – barske ord. Skikkelserne Malla Silfverstolpe, Thekla Knös, Euphrosyne, Wendela Hebbe og Sara Wacklin interesserer dog mere som personligheder end som skribenter – skønt man gerne havde læst en mere tekstnær gennemgang fra Ingrid Elams hånd af Knös' kvindelige versfortælling om Regnar Lodbrog (2, s. 72).

Begrebet den gode kvindelighed illustreres på godt og ondt i fremragende afsnit om kvinder, som ligeledes var åndstyper mere end litterater: Eline Boisen ved Jutta Boisen-Møller, Johanne Luise Heiberg ved Karin Sanders, romantikkens kvindelige tekst ved Lise Busk-Jensen (et suverænt overskue), kvindernes frigørelse i et troens sprog ved Mai. Kun lidt sært, at omtalen af Caroline Amalie – ikke: Karoline, tak! – og af vækkelserne i det 19. århundrede (2, s. 168-169) går uden om Grundtvig – dronningen var en af de første og vigtigste grundtvigiane-

re. Anne Nilsson Brügger beskriver instruktivt den svenske salmedigter Lina Sandell, hvis salmer senere undergik en maskulinisering (2, s. 172-174). Grundtvigs dannekvinde-ideologi dukker op i en kompetent redegørelse ved Lindgårde over de nordiske vækkelsers digtere og prædikanter (2, s. 192-193). Lotte Thrane karakteriserer fint romanforfatteren Elisabeth Hansen, som i 1820'erne var foran de mandlige kolleger Ingemann og P.M. Møller. Af den noget mere holdbare fru Gyllembourgs forfatterskab leverer Birgit Mortensen og Marie Louise Sodemann en velskrevet tekstorienteret gennemgang. Fredrika Bremer får en lidt overraskende omgang af Birgitta Holm, som stykker et ideelt Bremer-værk sammen af enkeltpassager hentet i hele opuset (2, s. 243). Hun mener, at Bremer må fascinere ved uroen i sine bøger, ikke ved harmonien (i et par af dem) (2, s. 250), ja, egentlig er bedst, når hun mister det kølige overblik og bliver genstand for sine egne affekter (2, s. 247). Denne eventuelle skitse til en kvindelig (anti-)æstetik videreføres af Witt-Brattström i et kapitel om Sophie von Knorring, skrevet i en kamp imod den mandlige litteraturhistories arrogance (2, s. 256), thi hun er, trods sin verdensklasse, hvor hun er bedst, »konsekvent blevet forkert fortolket helt op til vore dage« (2, s. 260). Den rigtige tolkning går ud på, at Knorring skal læses for sin disharmoniske psykologi, ikke for den tidstypiske handling eller den aristokratiske miljøskildring; hun var nemlig ikke realist, men en ironiserende romantiker af blodet med i bund og grund splittede kvindefigurer. Lise Busk-Jensen tager sig med sin hele autoritet af Magdalene Thoresen og Clara Raphael uden at bringe egentligt nyt (og i sidste tilfælde med citatfejl, som hendes klassikerudgave for *Det danske Sprog- og Litteraturselskab* ikke har), og Lisbeth Larsen runder af med en god oversigt over romangenren og dens (især kvindelige) publikum.

Sidste – og mest deprimerende – tredjedel af bind 2 viser de kvindelige forfatters desillusionering under Det moderne Gjennembrud. Efter en solid introduktion af Hjordt-Vetlesen følger lidt spredte fægtninger om det københavnske klima, den litterære sædelighedsfejde og den almene litterære dannelse – nyttigt at kende, men lidt uspændende både i forbindelse med Erna Juul-Hansen (hvis stil som citeret 2, s. 379 ikke tåler sammenligning med J.P. Jacobsens fru Boye-portræt i *Niels Lyhne*, men den foretages klogeligt nok heller ikke) og Adda Ravnkilde. Anderledes stærkt står kvinderne i Norge, der havde den fordel ikke at have en allestedsnærværende Georg Brandes som faderskikkelse, formynder og nu og da elsker. Det klarlægger Irene Iversen i et længere og helt igennem fortræffeligt kapitel, som i hvert fald overrasker en dansker ved det store antal moderne indstillede kvindelige kritikere og anmeldere i Norge. Bidraget er et eksempel på, hvor godt en forsker kan skrive inden for værkets rammer, når hun virkelig får plads til det, og når emnet er overskuende, ikke afgrænset til en enkeltperson. Hjordt-Vetlesen understreger i sit Amalie Skram-afsnit, at Skram modsat de danske gjennembrudskvinder virkelig havde lidenskab, men forargede ved sin smudsrealisme; hendes indsats paralleliseres med den samtidige Freuds undersøgelser i sindets dybder (2, s. 467) – mere relevant havde det været at nævne Strindbergs sjælebøringer tiåret før Freud. Et par afsnit om Island og Finland gør ikke dybere indtryk. Til gengæld rykker svenskerne frem med frontkæmperne Agrell og Leffler (ved Ingeborg Nordin Hennel), som faktisk erobrede den svenske scene i 1880'erne, inspireret af Ibsen, hvem de dog måtte revidere. Victoria

Benedictsson anskues som et bogstaveligt offer for den patriarkalske ideologi (2, s. 529), men de to forskere (Sjöblad og Witt-Brattström) vil hellere forstå hendes skrifter ud fra hendes store vitalitet og produktivitet 1884-1888 end ud fra selvmordet. Desværre, hedder det, fandt hun aldrig ud af at få kvinden, mennesket og forfatteren i sig til at hænge sammen. Den kuriøse forvandling af den moderne dannede, intellektuelt bevidste og dekadente kvinde Stella Kleve til erhvervsforfatteren Mathilde Malling med 30 bind herregårds- og historieromaner fortælles uden dybsindighed af Birgitta Ney. Bind 2 munder ud i Sundströms redegørelse for Ellen Keys syntese-filosofi, der indebar en kønspolitisk opfattelse af moderskabet. Det fremgår, at Key havde folkehøjskolen som sin hjertesag (2, s. 559), og hendes tanker om tilværelsen lyder da ærlig talt temmelig Grundtvigske – hvad der ikke eftervises. Hvorledes Key kan blive »et organisk bindeled mellem det moderne gennembrud og det 20. århundredes modernistiske strømninger« (2, s. 564), må læserne vente med at få besked om i de(t) følgende bind. Til allersidst anbringes dog Witt-Brattströms gennemgang af Victoria Benedictssons bitre opfattelse af Georg Brandes som den frie kærligheds sølle praktikant: den store faders fald, total desillusion. Det lader efter det her fremlagte til, at hendes masochistiske had til eget køn og egen krop, som tidligere (2, s. 529, jf. 535) belægges med et citat fra hendes novelle *Ur mørkret*, får hende til at foragte Brandes for at være tiltrukket seksuelt af hende. Indviklet og forskruet – og næppe noget, man alene kan laste Brandes og hans victorianske mandschauvinisme for.

Hermed er eksperimentet med en kønsbestemt litteraturhistorie, kun skrevet af kvinder, kun omhandlende kvindelige forfattere, men dog også henvendt til mandlige læsere, foreløbigt indkredset. Det samlede indtryk, som bidragyderne ikke kan have haft, og som redaktionen måske heller ikke har gjort sig klart, er broget. Den fastholdte hovedidé har sine omkostninger.

Først skal man gøre sig klart, at *Kvindelitteraturhistorien* ikke er historieskrivning som de mandlige litteraturhistorikeres med vægt på en overordnet episk linje, med underordnede udviklinger og afviklinger (i parentes bemærket findes der vist ingen litteraturhistorier, der programmatisk udelukker kvinder). Det er i lighed med de tre udgaver af *Danske digtere i det 20. århundrede* blevet en samling kronologisk (tæt) grupperede essays, der undertiden ved de lidt uforpligtende undertitler »Om NN« kan virke noget tilfældige i stofudvalg og vinkling. Indrømmet er en del af kvinderne mere interessante som kønstyper end som regulære forfattere, så det ikke helt kan blive til den bebudede tekstsære behandling. Men kvinderollens psykiske og sociale snæverhed i størstedelen af tiden før ca. 1870 fremkalder, når den gang på gang skal udlægges forfra, en vis monotoni. Og i hvert fald nogle af de skrivende kvinder i bind 2 kunne have været beskrevet mere tekstsært. De litterære analyser og karakteristikker står underligt blegt. Det kan hænge sammen med en påbudt eller ubevidst udelukkelse af sammenligning med samtidige mandlige forfattere. Den kunne også have forstyrret forestillingen om den påståede fortrængning af litterært værdifuldt materiale i den litteraturhistoriske overlevering. Men det nytter ikke at lukke øjnene for, at fx *Clara Raphaels Tolv Breve* med den kønne blanding af naivitet og gammeldagskab i skriveteknik ikke bærer vand mod Sibberns *Gabriëlis*-romaner (end sige Goethes *Werther*). Manglen af en kvindelitterær kanon, som forstærkes yderligere af det tværnordiske perspektiv, er et problem, som her løses ved opmarching af en

overvældende mængde skrivende kvinder. Da deres tekster ikke sjældent er utrykte i datiden og selv som trykte ofte stadig er temmelig ukendte, savner de specialiserede forskere og deres nysgerrige læsere en fælles referenceramme. De mange summariske referater med udvalgte citater og de meget færre egentlige tekstanalyser er ikke nok til at give klare konturer, og forskerne falder derfor tilbage til deres genstandes personlige liv, forstået og tolket som tidstypisk. Men derved kommer *Kvindelitteraturhistorien* til at handle om det kvindelige som det »Andet« – og det er netop, hvad Georg Brandes et sted bebrejdes for at have gjort i sit ellers hyppigt og med rette berømmede portræt af Kamma Rahbek (2, s. 41). En mulig alternativ løsning havde været at forsøge en ny dybdelæsning af det virkeligt litterært værdifulde ud fra en mere eller mindre polemisk afstandtagen til mandlig forsknings skødesløshed.

En anden omkostning ved inddragelsen af de mange forskere som skribenter i forhold til énmandspræstationer som N.M. Petersens, Vilh. Andersens eller Billeskov Jansens er en læserfornemmelse af stakkato. De mange vagtskifter forstyrrer – man vænner sig ikke til en tone, før den afløses af en anden.

En tredje omkostning vedrører livsnerven i enhver historieskrivning: vurderingen. Når man parcellerer litteraturhistoriens lange forløb ud på så mange, hver for sig kompetente og specialiserede forskere, vil hver forsker, uanset tildelt plads, have en tendens til at gøre sig stor umage for at præsentere både sit yndlingsemne og sig selv så slagkraftigt og positivt som muligt. Forståeligt nok, men for den, der gennemlæser det hele, bliver det som en vandring i et endimensionalt landskab, et landskab uden skygger. En litteraturhistorie skrevet af én person eller få personer vil bedre kunne affinde sig med, at der også findes anden-, tredje- og fjerderangsforfattere. Det er her især tydeligt, at de forskellige bidragsydere har gjort sig umage med at få en pointe eller ligefrem knaldeffekt frem i deres sidste sætning(er). Det er ofte lykkedes, men kan virke noget bedøvende på den trofaste læser. Nogle af de bedste afsnit er derfor dem, hvor forskerne skriver generelle oversigter – nok i reglen ud fra kendskab til de enkeltbidrag, der skal introduceres og overskues. Det gælder, hvor det drejer sig om et overordnet begreb, fx Anne-Marie Mai om 1700-tallets iscenesættelse af kvinder (1, s. 350-356), og hvor det er en tidskarakteristik, fx Busk-Jensen om romantikkens kvindelige tekst (2, s. 143-155).

De mange enkelte bidrag, der i modsætning til Gyldendals store 'røde' litteraturhistorie på velgørende vis er klart signeret på stedet, har varierende værdimålestokke, mange er psykologiske og ideologikritiske, langt færre kunstneriske. Det bliver derfor svært for læseren at indse, om den enkelte forfatter med rette eller urette er udeladt eller underbelyst i den traditionelle patriarkalske litteraturhistorie. Forskerne farer engang imellem sammen og erindrer den stillede opgave: »Profilerede [NN] sig som kvinde i sit forfatterskab?« (1, s. 323), et spørgsmål, som vist aldrig benægtes lige ud. Frem af de mange tekster stiger dog enkelte ud-sagn om kunstnerisk uformåenhed, som kan antyde, hvorfor en litteraturhistorie efter andre kriterier end kønnet har bagatelliseret nogle af dette værks emner. Ud-sagnene rammer mærkeligt nok især svenske kvinder. Om den hellige Birgitta hedder det, at hun er uden »nogen tydelig oplevelse af sit eget jeg« (1, s. 121). Malla Silfverstolpe kan tilkendes »en given, om end marginal, plads i svensk litteraturhistorie« (2, s. 60). Wendela Hebbe virker som en betagende(!) svensk

blanding af Bettina von Arnim og George Sand, »men desværre uden deres litterære betydelighed« (2, s. 81), hun forblev den »belæste, intelligente og ferme stilist« (2, s. 87). »Set fra en litterær synsvinkel« er Sophie Sager nem at affærdige »som marginal og ubetydelig« (2, s. 119). Hos Fredrika Bremer er det »ikke helstøbt, vellykkede 'værker', man skal vente sig« (2, s. 243), om hendes roman *Nina*, 1835, siges: »Som litterær tekst er den ikke vellykket. Men den fascinerer som tegn på det, som åbenbart tvinges frem, når trykket stiger, og omdømmet bliver sat ud af spillet« (2, s. 247) – hvad der må være positivt ment. Norges Marie Colban bortdømmes: »tiden er løbet fra skrivemåden« (2, s. 427). Og Hilma Angered-Strandberg roses betinget: »Portrætterne af hovedpersonerne er derimod psykologisk uholdbare« (2, s. 549). Frida Stéenhoffs håndfaste moral »er til skade for den æstetiske virkning« (2, s. 557). En marginaltekst hos Busk-Jensen (2, s. 145) citerer uden indvending eller andet redaktionelt indgreb den fynske skolelærer Anton Andersens overbærende vurdering i 1896 af danske forfatterinder i det 19. århundrede: »gute Leute, aber schlechte Musikanten«.

I øvrigt er redigeringen af værket udøvet diskret, men stramt – her er ingen overlapninger eller gentagelser. Teksten er såmænd snarere sommetider for indforstået, hvad der kan bero på forkortelser i senere arbejdsfaser. Det opklares aldrig, hvorfor de smukke bukseseler, Camilla Collett syede til sin far, ikke kunne bruges (2, s. 275), og der henvises uden forklaring til Victoria Benedictssons syge ben (2, s. 232), som åbenbart skal regnes for kendt kulturgods på linje med J.P. Jacobsens tuberkulose. Der er for resten heller ingen krydshenvisninger – hvorfor mon? I de tilfælde, hvor forfatterskaber er splittet op mellem flere forskere (Biehl, Leonora Christina), er det da meget rart at få at vide, at der er mere at læse siden hen. Det må have kunnet lade sig gøre at krydshenvisne inden for det enkelte bind. Som sagerne står, må man ulejlig sig om bagi til navneregistret, hvor hovedbehandling(er) angives.

Redaktørerne har på flotteste måde sørget for, at der så godt som ingen trykfejl kan opledes. Den årvågne anmelder kan dog pege på »brøg« for »bryg« (1, s. 148), »vedts« for »vedst« (1, s. 167), »wisat« for »wisast« (1, s. 420), »brevveklings« (2, s. 129) og »phanomenale« (2, s. 132), »1920'erne« for »1820'erne« (2, s. 141), »røverroman« (2, s. 220). Trods en enkelt syntaktisk skæver (2, s. 323) er sprogrigtighed omhyggeligt iagttaget; de to idiotkommaer i en margin (1, s. 255) er bindenes eneste, hvad der sammenlignet med vore daglige aviser er mere end fornemt. Det ifølge *Ordbog over det danske Sprog* vulgære, dialektale eller talesprogsnære ord »regederlig« er brugt (2, s. 462) uden anførelstegn eller ironi af den danske Hjordt-Vetlesen, hvad der virker som et stilbrud; betyder det mon her, hvad ordbogen angiver: »regulær, ordentlig, ægte«? Det synes ikke ganske at passe. Fagsproglig apotekerlatin er lykkeligt undgået, med en enkelt undtagelse: gengivelsen af »of Subversion« til »subversiv« (2, s. 219), hvad man ikke bliver klogere af; ordet står ikke i *Meyers Fremmedordbog*.

Ældre sprogrtrin kan være glatte at gå på. Kan det mon være rigtigt, at den kyniske Rita Pedersen i sin modernisering af Christence Juuls lille selvdigtede strofe efter en viseindskrivning ikke véd, at gammeldansk »e« (eller »æ«) – overleveret allerede på runesten – betyder »altid« (1, s. 520)? Og hvorfor oversætter hun frit omskrivende, når alle de øvrige originale ord stadig er udmærket brugelige på almindeligt dansk og kunne have reddet et par rim? Lidt dansk-svensk

sprogforbistring har også indsnæget sig. To gange på samme side (1, s. 195) betitles den pæredanske slotssalmehog fra 1740 *Pontoppidans psalmbok*, hvad registret så også følger (1, s. 586). Ældre svensk »giöra (...) Beslut (...) medh« betyder »gøre en ende på; slutte«, ikke »tage en beslutning om« (1, s. 285); på ældre dansk har »beslutning« samme betydning. Og »på tröstar« betyder »stoler på«, ikke »trøster« (1, s. 323), det ville være kætter, om en salmedigter lod Gud i jeg-form bede om trøst fra et syndigt menneske! Aurora Königsmarcks tyske *Morgenlied* er unødigt normaliseret i transskriptionen (1, s. 311). Svensk »säll« er unægtelig det samme som dansk »salig« (1, s. 324), men hvor det hverken bruges om døde eller i overført betydning, er det nok bedre oversat med ordets anden svenske normalbetydning: »lykkelig«. Stednavnene »Lidingön« og »Värmdön« (1, s. 437) skal ikke i dansk oversættelse bevare den bestemte form fra den svenske kontekst. Hvorledes færøsk »á mín fund« kan blive til »møde mig i lunden« (1, s. 539), er ikke godt at vide. Nogle gange slingrer også navnestoffet: »Jakob Baden« skal være »Jacob« (1, s. 359), det er bizart at kalde de la Beaumelle alene ved de ukendte fornavne »Laurent Angliviel« (1, s. 443 og 448), og »Gold-schiöt« for »Galschiöt« (1, s. 580), »Fanny Essler« for »Elssler« (2, s. 134), »Karoline Amalie« for »Caroline« (2, s. 168), »Garman« for »Garman« (2, s. 436), »Schandorf« for »Schandorph« (2, s. 458) samt »Fanny Brahe« for »Brate« (2, s. 551) er skønhedspletter. Det meste af dette er naturligvis bagateller, som man endda skal læse koncentreret for at irriteres over.

Langt beklageligere er såvel redaktions som bidrageres manglende sans for korrekte citater i ældre dansk retskrivning. Det skyldes formentlig, at mange af dem er uddannet i litteraturvidenskab uden filologi, og det viser sig ubarmhjertigt i usikkerhed med hensyn til *å* og *aa* og med hensyn til brugen af stort begyndelsesbogstav som substantiv-markør. Her savnes en fast hånd. Der er heller ingen grund til, at fx kapitlet om fru Heiberg citerer Brandes, Kierkegaard, Bjørnson og P.A. Rosenberg i original retskrivning, men den store skuespillerindes Erindringer i moderne retskrivning. Hvis der ligger en tanke bag denne praksis, er den forkert. Måtte redaktionen have et skarpt øje med citaterne i bind 3!

Værkets videnskabeligt set svageste side er den, som utvivlsomt af mange, sikkert også forlæggeren, betragtes som dets indlysende kvalitet: billederne. Billedstoffet er ifølge indledningen tænkt som »tekstens scenografi, dens visuelle ramme« (1, s. 16). Det realiseres næsten for håndfast med det gennemgående træk, at kvinder helst, om muligt, afbildes læsende – lige fra jomfru Maria, der overraskende nok på flugten til Ægypten fordyber sig i en bog, mens æslet bærer hende af sted og Joseph til fods slæber det lille Jesusbarn i en rygsæk (1, s. 10), til Ellen Key, der læser højt for sin vennekreds (2, s. 562-563). Portrætter gemmes som en hovedregel til det biografiske bind 5, så de anvendte billeder er primært fortolkninger, gerne skævt eller satirisk, af den litteraturhistoriske tekst, sekundært autentisk dokumentation af tekstens indhold. Dette kunne være både opmuntrende og i orden, såfremt bogens apparat – billedtekster og billednøgle – satte læseren i stand til at identificere og datere hver billede. Nogle gange fungerer det ganske avanceret, fx hvor Malla Silfverstolpes *Memoarer*, skrevet 1822-1840'rne og trykt posthumt lige før 1. verdenskrig, illustreres ved en engelsk tegning 1817-1818 med en billedtekst citeret fra Camilla Collett anno 1855 (2, s. 68). Teknikken går dog over gevind, når en politisk allegori fra 1848 (2, s. 509)

skal illustrere kvindens ufrihed i 1880'erne trods hendes hyppige optræden som frihedsgenius.

Værkets luksuøse margin-system tillod vel egentlig at bringe oplysninger om det enkelte billede i billedteksten, men nu er der altså anlagt en selvstændig billednøgle. Dens navnestof er ikke medtaget i navnregistrene, hvad man ikke underrettes om nogen steder.

Og desværre er billedredaktionen alt for tit håndteret vilkårligt og uprofessionelt. Gang på gang får man i stedet for en præcis datering og kunstneridentifikation en ubrugelig og ligegyldig oplysning om, hvilket moderne værk billedet stammer fra. Hvem der end sammenlagt har ansvar for billedtekster og billednøgle, er disse hjælpemidler ikke i niveau med værkets øvrige tekst. Den læge læser uden en sikker fornemmelse for stilarter og deres alder kan let komme til at tage fejl af autentiske illustrationer og mere eller mindre vellykkede tolkninger fra betydeligt nyere tider.

Der er vel næppe noget, der generer en litteraturhistoriker så meget som udateret materiale. Det er der en del af i billederne. Billedet af Odin (I, s. 29) identificeres ved katalognummer i Kgl. Biblioteks Ny kongelig Samling, men kunne let også have været dateret (til 1760). Den nysselige tegning af Freja (I, s. 68) er efter billednøglen hentet i en udateret bog af Karl Warburg fra Bonniers forlag; kunstneren N.J. Blommér kan med noget besvær (som billedredaktøren ikke har gidet gøre sig) placeres midt i det 19. århundrede, altså ikke alt for langt fra de »senere tiders glansbilleder«, som billedteksten noget vildledende henviser til. Den sadistisk farvede torturscene (I, s. 135) er efter billednøglen hentet i en bog fra 1941, men hverken kunstner eller original datering oplyses. Kobberstikket af hekseskøkkenet på næste side måler ifølge billednøglen 110 x 104 og er tilskrevet D. Teniers, men der har levet to kobberstikkere af dette navn, død henholdsvis 1649 og 1690, så en datering er ikke overflødig. En tegning af verdens formentlig første erhvervsforfatterinde, Christine de Pisan (I, s. 331), får i nøglen kun identifikationen: Munksgaards Forlag. Dette fandtes dog ikke, dengang damen skrev salgbare værker, for det var omkring 1400. Eilif Peterssens ganske kendte maleri af et møde i Norske Selskab (i 1780) (2, s. 138-139) kaldes udateret, men er faktisk malet i 1892 og således opstået mere end hundrede år efter den muligt historiske situation – er altså ren rekonstruktion.

Andre gange er billedteksterne bare mærkelige. Til en overordentlig smukt skrevet førsteside af Leonoras *Hæltinners Pryd* (nu i Odense) meddeles således frejdigt, at afskriften er »vanskeligt læselig« (I, s. 223), hvad der for den skriftkyndige i hvert fald umuligt kan gælde den reproducerede side. I forbindelse med Agneta Horn meddeler en billedtekst (I, s. 271), at hendes arvesag blev behandlet i Svea Hovrätt, hvis forhandlinger helt fra begyndelsen var skriftlige – ikke desto mindre synes billedet, som hverken er udstyret med titel eller årstal i nøglen, at vise hende i færd med at forelægge sin sag for nogle ældre alvorsmænd. Mystificerende. P. Hilleströms udaterede Brevskriverska (I, s. 383) har intet med billedtekstens Metta Lillie at gøre, hvad en naiv læser godt kunne tro. Märta Reenstjerna skrev 47 årgange dagbøger (1793-1841) på herregården Årsta syd for Stockholm, udgivet i et 3-bindsudvalg. Godt nok, men hvorfor skal et par citater herfra udgøre billedtekst til en tegning fra 1783 af en helt anden herregård ved navn Eka (I, s. 387)? Når en illustration har en påskrevet, men ikke nødven-

digvis letlæst tekst, er det høfligt af billedredaktøren at transskribere den i billedteksten. Det gøres ikke 1, s. 428, hvor der vist skal stå: »Fru Ullmann spelar fiol / John Hall i extas åhörar(e?)« (nøglen har den afvigende navneform: Hill). En anden billedtekst (1, s. 436) vil narre læseren til at se et stik som illustration til Catharine Ahlgrens brevvekslingsroman (1772-1773) – men nøglen oplyser, at det er et stik af Chodowiecki fra 1778 i en åbenbart anden sammenhæng. Den navivistiske udlægning af et skillingstryk, hvor Struensee afhentes af en hundjævel (1, s. 446), er for 'dum': der hentydes naturligvis hverken til enkedronningen (!) eller til »godt gammeldags kvindeligt djævelskab«, men til diktatorens fatale tiltrækning af den unge danske dronnings seksualitet; det var deres respektløse ro-koko-tolkning af lidenskabernes ret, der bragte dem i kollision med den offentlige moral, og det var faktisk en højst moderne djævelskab. Pointen med billedet til teksten om Biehls spanskstudier i midten af 1770'erne (1, s. 467) forekommer uklar, og nøglen yder ingen bistand: det er et fransk kobberstik (med uoversat titel) fra 1674 – og hvad så? Også C.A. Lorentzens tegning (1, s. 475), som billedteksten forbinder med Christiane Korens drama *Hanna*, skønt dette aldrig opførtes, forbliver en gåde, men nøglen meddeler da, at den måler 227 x 208 og er tegnet med blyant. Ej heller kan det læses af billedtekst eller nøgle, om den udaterede farvelagte tegning (2, s. 60-61) forestiller Malla Silfverstolpe i aktion som amatørskuespiller eller blot er et tilfældigt udplukket, måske nogenlunde samtidigt scenebillede. Anmelderen må melde pas over for teksten til billedet af Anna, Maria og det lille Jesusbarn (2, s. 239): trods drengens placering i centrum siges det at fremstille det mandlige principps fravær, der danner resonansbund for det kvindelige nærvær. Javel. En billedtekst (2, s. 241) beskriver, hvorledes første del af fru Gyllembourgs føljeton-novelle *Familien Polonius* fyldte hele det fjerde nummer af sønnen Heibergs *Kjøbenhavns flyvende Post*, mens den reproducerede forside noget tankeløst er fra det første nummer uden forbindelse til forfatterinden (og pudsigt er den gemytlige omtale *Flyverposten* i nøglen!). Hvad Ehrensvårds tegning (2, s. 257) skal forestille og hvorfor, forbliver også i nøglen en hemmelighed – er den en direkte illustration til Knorring? Endnu mere mystisk er en tegning i kapitlet om Aurora Ljungstedt, som forestiller en navnesøster, Aurora Königsmarck, der omkring 1700 forgæves beder Carl XII om fred (2, s. 270); kunstneren, Josabeth Sjöberg, angives med årstallene 1812-1883. Har den yngre Aurora skrevet om den ældre, hvad så forskeren, Yvonne Leffler, enten har regnet for bekendt nok eller har glemt at berette? Tegningen af den islandske bal-skandale med damens afrevne paryk (2, s. 476) er udført af J. Jürgensen, såkaldt konge af Island i 1809 og onkel til den kendtere Fritz; den angives hentet fra C.E. Jensens karikaturalbum 1912, men det kunne i hvert fald have været oplyst, at Jürgensen døde i 1845 og således hører hjemme i Oehlenschlägers halvdel af århundredet.

Ud over denne ubehagelige mangel på præcision optræder der også egentlige fejl. Transskriptionen af en original påskrifts »Øijensteene« (1, s. 172) skal rettes til »Øyensteene« (jf. y med omlydsprikker i det utransskriberede ord »pynted«). Teksten til akvarellen af Johanna Maria Fosie (1, s. 445) er ord for ord ikke ukorrekt, men dog aldeles misvisende. Det drejer sig nemlig ikke om et billede af Fosie forestillende rokokokunstneren Johann Hörner i sin stue i København, men om en kopi af Fosie af et malet, men siden tabt selvportræt af Hörner fra 1753.

Originalen blev imidlertid genfundet og beskrevet for tredive år siden, hvorefter Fosies kopi kun beholder kuriositetens interesse; billednøglen synes helt uvidende herom. Et andet malet selvportræt fra Hörners hjem – denne gang soveværelset – kendes derimod stadig kun i en kopi-akvarel fra Fosies hånd. Tegningen af Rahbek som oplæser (1, s. 480) er udateret, men langt fra udaterbar: signaturen C Th. står for tegneren Carl Thomsen (1847-1912), som for hundrede år siden excellerede i stemningsfulde situationer fra dansk guldalders første tiår. Billedet er blotet for kildeværdi. Fredrika Bremers tegning af den »unge« H.C. Andersen i 1848 (nøglen siger: 1849) (2, s. 158) må efter hans fødselsår vise den 43- eller 44-årige digter, der vel ikke længere kan kaldes ung. Karikaturen af Marstrands berømte maleri af ægteparret J.L. Heiberg lyttende til fru Gyllembourg (2, s. 223) betegnes i billedteksten som udført af en ukendt kunstner i 1914; nøglen angiver *Bogvennen* for dette år som kilde. Hjælp!!! Tegningen er i en let identificerbar streg begået af Alfred Schmidt, der var Danmarks første – og til sin død i 1938 anerkendt største – karikaturtegner; den stammer fra en serie karikaturer af danske guldalderdigtere og -skønånder i *Blaksprutten* 1904. Det er for resten også Schmidt, der står bag den unavngivne tegning i 2, s. 360-361 (jf. signaturen i nederste højre hjørne, på den mørke del af Gustav Wieds sokkel). Billedteksten til en noget uelsk værdig tegning af kvindelige studerende i København (2, s. 461) daterer denne som en satire i vittighedsbladet *Puk* fra 1890; billednøglen siger 1898, hvad der er bedre, for så vidt som *Puk* udkom 1893-1899; strengen kunne ligne Schmidts, der vitterligt var ansat på bladet, men der var også en kollega, der tegnede noget i samme retning, så en sikker verifikation står endnu tilbage – men kan naturligvis iværksættes, så længe Det Kgl. Bibliotek endnu er åbent. Schmidt var sin tids Bo Bojesen – hvor uvidende har en billedredaktør lov at være?

Holder man efter endt tilegnelse de to bind *Nordisk Kvindelitteraturhistorie* ud fra sig for at få distance – en bedrift, som kræver stærke arme – ser man: en vrimmel af spændende (og også en portion uspændende) personer af hunkøn, et væld af nyt stof og af nye synsvinkler på kendt stof, en veritabel kunstudstilling med noget for enhver smag, enkelte gange også den dårlige, en tekst fyldt med forfattermæler nok til at udgøre et helt verbalt symfoniorkester, alt affattet med tydeligt engagement og entusiasme – og passende spredt over det hele nogle håndværksmæssige skønhedspletter til erindring om, at heller ikke moderne kvindeforskere er fejlfri engle.

Med fare for at blive anklaget for at bedrive metafor: trods de gentagne svirp mod gængse litteraturhistorier kan man(d) nok lade sig charmere af dette værks mange indtagende egenskaber. Det er forfriskende og lærerigt at se de forskellige traditionelle litteraturhistoriske perioder demonstreret på og med helt andre navne og tekster, i et vist omfang endogså andre mærkeår, end de vante. Men: på en måde er det jo et kvindeligt kunstprodukt, en konstruktion. Sådan var den til enhver tid daværende litteraturens virkelighed ikke, litterært optagne mænd og kvinder bevægede sig i den samme verden, ja, omgikkes undertiden hinanden til gensidig inspiration, og ingen nok så patriarkalsk tænkt tidligere litteraturhistorie skræmte de kvinder fra, som har kunnet hævde sig i deres tid. Havde en konstruktiv dialog med mandlige litteraturhistorikere undervejs ikke været både mulig og frugtbar frem for denne enkønnede opstilling af fronter – naturligvis med udeladelse af de forstokkede mandlige professorer, som hovedredaktøren både her (1,

s. 13) og uden for bindene resolut har måttet kassere? Er der virkelig behov for en så detaljeret redegørelse for al den fortrængte og glemte og underbelyste kvindeskrift, før der kan tilvejebringes en mere passende kønsblandet fælleslitteraturhistorie som en bedre afspejling af det hele?

Det slid, som ligger bag etableringen af den nordiske kvindelitteraturs historie op til 1900, skal bestemt ikke underkendes. Og dog er det efter værkets eget program måske alligevel den letteste del, som nu er ekspederet ud til læserne. Den her behandlede kvindelitteratur udgør nemlig i flere betydninger af ordet en undergrundskultur. Skønt de enkelte kvinder tit sad isoleret og søgte ro til at skrive og læse, giver det en mening, også historisk, at betragte strømninger og linjer i denne lange indre emigrationsperiode som forårsaget af de samme miserer. Samtidig med at antallet af kvindelige forfattere stiger hastigt i det 20. århundrede, må det blive problematisk fortsat at hævde en ydre, mekanisk fremsorteret sammenhæng ud fra kønskriteriet. I hvert fald fra og med modernismen tager kvinderne frejdigt og selvfølgeligt plads i den litterære institution ved siden af mændene. Elisabeth Møller Jensen og hendes hundrede forskere kan i fortsættelsen, om ikke strande på, så have i det kvindelige paradoks, hvormed værket indledes (1, s. 12): umuligheden af at forene integration i mandsverdenen med opretholdelse af kvindelig identitet – et vilkår, der altid har været kvindelige skribenters. Vi får se. Næste bind, 3, hedder i øvrigt *Vide verden* med de tre dele »Jeg'et«, »Begyret« og »Køn og krig«; det går fra 1900 til ca. 1960.

Flemming Lundgreen-Nielsen

I tekstens tegn. red. af Jørgen Hunosøe og Esther Kielberg. (ORD & TEKST. Skriftserie udgivet af Det danske Sprog- og Litteraturselskab. Nr. 1). C.A. Reitzels Forlag, København 1994. 150 s. Kr. 165.

Skriftet er en veloplagt indføring i diskussionen af nogle grundlæggende begreber og positioner i tekstkritikken – beregnet for studerende og de mange litteraturforskere, som aldrig blev filologer, skrevet af dem, der blev det og ikke er blevet trætte af at diskutere teksten, der – efter andre teorier – blev væk. Udgangspunktet for bogen er et seminar om tekstkritiske emner, der blev afholdt af DSL i 1992, men suppleret med et par bidrag fra anden hånd.

Det første af disse er skrevet af Winfried Woesler, der ikke blot er ansvarlig for den historisk-kritiske udgave af Annette von Droste-Hülshoffs værker, men også sidder i redaktionen af det tyske forum for tekstkritik, tidsskriftet *editio*. Han stiller de basale spørgsmål: hvad er en tekstfejl, hvordan opstår den og hvordan udbedres den, og holder sig i sin eksemplifikation ikke til nyfilologien, men bevæger sig i en tour d'horizon fra Gregor af Nyssa og Veldeke til Heine og Droste-Hülshoff. Selvom overleveringsproblematikken unægteligt er meget forskellig, viser Woesler, at mange enkle emendatoriske spørgsmål er fælles.

Med beundring og nostalgisk misundelse følger man som germanist i København Britta Olrik Frederikssens overvejelser om håndskrifter og stamtræer – studiet af ældre tekster blev i roligt tempo afskaffet efter 1968. Det er så meget mere bittert, som den tyske middelalderlitteratur er rigere end den danske og det for mange hørte med til højdepunkterne i studiet at læse Minnesang og følge filolo-

gerne L.L. Hammerichs og Günther Jungbluths arbejde med udgivelsen af den senmiddelalderlige *Der Ackermann aus Böhmen*. Britta Olrik Frederiksens overvejelser over opstilling af stemmata, kontaminationer etc. er instruktive og med tør humor gør hun tilsidst opmærksom på, at den allerførste forudsætning for at kunne transkribere og udgive en tekst er at kunne læse den. Hvis man i forbindelse med en brevudgivelse ikke altid kan læse håndskriften, så vil det imidlertid i tvivlstilfælde kunne være en hjælp at kende ordenes betydning, f. eks. forskellen mellem *salvere* og *solvere* (s. 60-61).

Som eksemplifikationen af den stemmatiske metode behandler Britta Olrik Frederiksen nogle læsemåder i overleveringen af gammeldanske oversættelser af Vulgatas salme 37. Selvom tekstmaterialet ved dette valg bliver fyldigt, forekommer det mig mindre velegnet til at demonstrere stemmatologens håb og skuffelser. Stod man som studerende f. eks. over for et digt i *Minnesangs Frühling*, håbede man i sin naivitet jo først på at man med nogle genialt-enkle konjektureer kunne komme videre end udgiveren, d.v.s. nærmere den tabte urform, indtil man fandt ud af, at man ikke kunne komme længere end en bestemt håndskriftfamilie og så iøvrigt måtte normalisere teksten, hvis den skulle blive æstetisk acceptabel. Men Vulgata havde alle ved hånden og måske også kendskab til »en ajourført dansk tradition« for oversættelsen af disse centrale tekster, som det fremhæves side 47 og 48, så jagten på den tabte tekst kan slet ikke gå rigtigt ind eller blive forgæves. Det skyldes nok at Britta Olrik Frederiksen vel i grunden allerede i dette afsnit finder den nyere holdning interessanter, som hun finder eksemplificeret hos Ingeborg Glier. Det drejer sig her ikke blot om at studere ikke-litterære tekstsorter og udgive dem uden normalisering, i den sproglige form, de er overleveret i, men også om konkret at studere håndskriftsamlingerne som sådan og se dem og de deri repræsenterede genrer i en social kontekst, se, hvordan de har fungeret, tolke dem ud fra deres 'Sitz im Leben'.

Per Dahl giver en udførlig fremstilling af typiske problemer omkring »Det kritiske tekstvalg«, først og fremmest det dilemma, som enhver udgiver finder sig i, når han skal vælge mellem førstudgaven og den sidste af forfatteren redigerede udgave, men der kan være mange trin imellem disse, tekstredaktioner, som har været læst mere og har fået større receptionshistorisk vægt. Hvad skal forvises til et undertiden uoverskueligt apparat? Dahl eksemplificerer det grundigt og elegant, primært med Brandestekster, men henviser også til Hölderlinudgaverne i forbindelse med det fundamentale spørgsmål: Kan og skal man publicere alt og fremlægge alle tekstmetamorfoser. Det er et økonomisk spørgsmål, men ikke blot det. Publicerer man alt, kommer man naturligvis elegant om ved det delvist ideologiske spørgsmål om første eller sidste udgave er at foretrække, kan man trykke facsimilegengivelser af alle stadier i tekstens tilblivelse er det endnu bedre, men jeg savner her de overvejelser, der kunne føre til en barmhjertigere holdning over for den læser, der ikke er og ikke vil være specialist i et bestemt forfatterskab endsiige i et bestemt værk. Konsekvenserne af at det er muligt at trykke alt bliver uoverskuelige, hvis man betænker, at næsten alt kan registreres idag.

Som et eksempel på problematikken kunne Per Dahl have omtalt en skandinavisk Brechtudgivelse, der blev til en disputats: Jan E. Olssons *Bertolt Brecht: Mutter Courage und ihre Kinder. Historisch-kritische Ausgabe* (1981). Arbejdet er en »genetisk« edition, i hvilken udviklingen fra »Urtext« (1939) over teksten

fra opførelsen i Deutsches Theater 1948/49, sufflørbogen fra nyindstuderingen 1951 og Werkausgabe 1967 fremlægges på en sådan måde, at tekstens historie danner arbejdsgrundlag for tekstinterpretatorisk arbejde. De fire ovennævnte stadier på stykkets vej aftrykkes i fire spalter og er forsynet med hvert sit apparat, der gennem fremlægning af et udvalg af varianter fra instruktør-, skuespiller-, sufflør-, korrektionseksemplarer etc. dokumenterer arbejdet med stykket på vedkommende teksttrin, idet Werkausgabe dog kommer til at stå for sig selv og kun registrerer tidligere trykte varianter. J.O. bringer også som paralipomena tekster, der ikke har kunnet anbringes i apparatet. Paralleltrykket, som kendes fra Faust-udgaver, giver et godt overblik og p.gr. af J. O.s let overskuelige angivelser af udeladelser i teksten hurtig mulighed for at konstatere vægtforskydninger og ændringer. Derimod er apparatet svært overskueligt. Der er tale om et fremstød inden for Brechteditionen, men det demonstrerer til fulde de uovervindelige store vanskeligheder, som en historisk-kritisk udgave af Brechts samlede værker vil løbe ind i.

Nu er Brecht jo kanoniseret, en klassiker – men kanon revideres som bekendt stadig. Det er et skræmmende fremtidsperspektiv, et germanistisk mareridt at se hylde efter hylde i bibliotekerne bugne af neopositivistisk flid i form af historisk-kritiske udgaver med samtlige varianter af Peter Weiß, Heiner Müller og tilsidst velsagtens også af Hochhuths dramaer og efterladte papirer. Måske er faren ikke så stor inden for dansk? Fremtidshåbet må være, at man udskiller det, der ikke absolut skal trykkes og lagrer det – mindre påtrængende og synligt – på cd-rom, således at alt relevant og irrelevant materiale til enhver tid er tilgængeligt, hvis det skal være.

Har man fået forstoppeelse af informationssamfundets velsignelser, er det en lise at læse om, hvordan man har løst eller ikke løst tekstproblemer fra Guldalderen. Dem behandler Jørgen Hunosø i sin artikel »Tekstkritiske principper. Eksempliceret ved udgivelser af Adam Oehlenschläger: Hakon Jarl.« Det metodisk instruktive ligger i, at en af Oehlenschläger selv omarbejdet/revideret renskrift af originalmanuskriptet dukkede op 1950. Plausible konjekturer verificeres, rigtige skøn og fejlskøn baseret på den ene eller den anden metode, den ene eller anden tekst bliver på denne baggrund transparente uden at Hunosø henfalder til bagklogskab. Lige så veloplagt er udgiverens fælles artikel om »N'et eller r'et«, som med en række godt valgte eksempler viser nødvendigheden af filologien i bred forstand for enhver fortolkning.

Torben Nielsen skriver med den erfarne praktikers naturlige og ubesværede kompetence om brevudgivelser og specielt om kommenteringens muligheder og grænser i denne sammenhæng, om alle de steder, hvor man kan søge og om hvornår det er betimeligt at opgive søgningen. I den sammenhæng understreger han den gode skik at meddele læseren, når man ikke har kunnet løse et problem i stedet for at lade som om der intet problem er. Og han gør med rette opmærksom på, at kommentatoren må have »udviklet sine følchorn« for at kunne finde. Der er mange principper og love – fra Parkinsons almindelige lov til det vigtige »Peter Principle«. For kommentarer gælder »the principle of serendipidity«, men oftest forudsætter lykketræffet: at kommentatoren i sig forener Aladdin og Nouredin.

Bogen slutter med nogle betragtninger om ortografi – ikke i videnskabelige udgaver, men i »ordentlige udgaver« af gamle og nye klassikere. Forlæggeren

Erik Vagn Jensen plæderer for, at de optrykkes med moderne retskrivning og citerer til støtte for det synspunkt forordet til »H.C. Andersen: Samlede eventyr og historier, Mindeudgave ved Erik og Estrid Dal« (Lademann 1975). Det kan givet ikke være anderledes – også det tyske Klassikerverlag har valgt denne linie, men der er en del problemer, som Erik Vagn Jensen ikke går nærmere ind på, selvom nogle af dem strejffes, f. eks. gamle flertalsformer, der jo kan have betydning for rim og rytme. Interpunktionen er efter min erfaring et vanskeligt punkt ved nyudgivelse af ældre tyske tekster, hvor den ikke er så fastlagt som idag og derfor virker forvirrende på moderne læsere. Men da den heller ikke opleves som fast i moderne dansk, er problemet måske knapt så stort.

Skriftet er velforsynet med bibliografiske oplysninger og formidler oftest i ubesværet form et første kendskab til problemerne omkring det grundlæggende for for ethvert studium af litteratur: teksten.

Sven-Aage Jørgensen

Hans Christensen Sthens Skrifter I. En liden Vandrebog. Udgivet af Jens Lyster under medvirken af Jens Højgård. Kbh. 1994. 439 s. 300 kr.

Det har i mange år været kendt, at sognepræst Jens Lyster i Det danske Sprog- og Litteraturselskabs regi arbejdede på en udgave af Hans Christensen Sthens skrifter. Allerede i 1968 som teologisk student skrev Lyster et speciale om Sthens prosa, som han senere fulgte op med artikler i teologiske tidsskrifter; han bidrog i 1982 til fuldførelsen af *Middelalderens danske Bønnebøger* (MDB) med registrene i det sidste bind (V). Nu, til Sthens 450 års dag, foreligger endelig bind I af denne vor første rigtigt individuelle salmedigter, en tekstkritisk udgivelse af *En liden Vandrebog*. Sthen-udgaven skal op imod årtusindskiftet fuldføres i bind II med to bønnebøger (1577 og 1578) og bind III med det resterende trykte danske forfatterskab, nemlig tre psalterparafraser (1584, 1592, 1602), to trøsteskrifter (1578, 1581) – teksttyper, som indeholder digteriske indslag – læredigtet *Lyckens Hiul*, 1581, en bryllupssalme (1572) og de salmer, som 1586 optoges i duodez-udgaven af Thomissøns salmebog. Sthens i samtiden utrykte skrifter skal derimod ikke medtages. Af dem er skolekomedien *Kortt Wendingh*, et ungdomsarbejde, udgivet 1866 af S. Birket Smith og påny optrykt 1972 med udførlige kommentarer af Jens Aage Doctor; en ordsprogssamling og studier over ordsprog 1588-ca. 1596 indgår i *Danmarks gamle Ordsprog* (DgO), IV, 1987.

Giver Lysters første bind så den moderne læser en Hans Christensen Sthen med nye træk, i et fuldere format? De kendte og indsungne numre er der naturligvis: »DEN mørcke Nat forgangen er« (Afsn. 37), »DEN liuse Dag forgangen er« (Afsn. 38), »IEg stod mig op en Morgenstund« (Afsn. 41), »Herre Iesu Christ, / Min Frelser du est« (Afsn. 42). Hertil kommer en version af »DEN signede Dag« (Afsn. 36) samt Luthers »VOr Gud hand er saa fast en Borg« (T-6). Men oversete salmeklassikere af Sthen selv i niveau med de ovennævnte indeholder *En liden Vandrebog* ikke. Den gør Sthen bredere, ikke større. Den danske reformatoriske salme er på hans tid endnu i høj grad et resultat af kollektive og altså anonyme anstrengelser. Poetisk originalitet er endnu ikke nogen hovedsag. Sthen skriver både i egne og i oversatte numre helst en stilfærdig lyrisk visestil

uden egentlig udmaling af sine billeder, han antyder kun eller siger tilstrækkeligt ved at nævne mark og kær og morgenstund. Denne stil forbindes med bønnens holdning i en inderlighed, som vidner om en oplevet og ikke alene tillært tro. Sthens praktiske teologi går i stort omfang ud på det vante reformatoriske synspunkt også kendt fra ligprædikenerne over adelen: døden er på færde overalt i livet, og jordens genvordigheder får én til at længes inderligt efter evigheden hos Gud. Sthen har dog måske, hvor han fornemmes mest personlig, en noget mere optimistisk tone end andre samtidige.

I en del tilfælde umager digteren sig med rimet dogmatik i forenklet form. Samtiden satte denne digtart højt, fordi den hjalp mennesker, der læste dårligt eller måske slet ikke, med at tilegne sig indholdet. En moderne læser kan undre sig over, at de lange ustrofiske rim skulle være lette at lære, men her er baggrunden jo fx de middelalderlige Mariabønner på endnu mere frit ynglende prosa. Såvel Reravius (1574) som Lyschander (1623) fremhæver, at menigmand hellere læser rim end anden skrift; sidstnævnte erklærer at forfatte »den gemene Mand til gode (effter voris fordom Danske vijsz) paa Danske Rim, effterdi Rimen dog gjerne læsis, og henger snarligen vdi Hukommelsen«. Her vælger Sthen, som disse og en tredje samtidig, Justesen Ranch, det middelalderlige yndlingsmetrum, knittelverset (en metrisk betegnelse, som Lyster vist sært nok aldrig nævner). Det afleder en smidig og formentlig talesprogsnær stil, der også synes at bringe den moderne læser tæt på forfatteren. Et eksempel blandt flere er Afsn. 53, v. 89-100, gendigtningen i jævn og forståelig diktation af *Regula pietatis* (som snarere er leveregler), hvor Sthen søger livsidealet i mådehold, det nødvendige og tilstrækkelige lige fjernt fra rigdom og fattigdom (jf. str. 10 i visen Afsn. 50):

Maadelig Lycke er alsombest,
Oc saa en god Samuittighed dernæst,
Oc frycte saa Gud vær glad oc fro,
Det er det beste vilt du mig tro:
Haffuer du din nødtørffte opholt met ære.
Oc den dig viss oc fast mon være,
Begær intet meer, men lad dig nøye,
Met den Lycke Gud monne dig tilføye:
Leff vel der aff, tacke Gud, oc vær glad,
Thi hoss offuerflødig Lycke er affuind oc Had,
Far vel met dine Venner, far vel met dig selff,
Befale saa Gud baade Liff oc Siel.

En sådan indstilling kendes også fra prolog og epiløg til Ranchs komedie *Karrig Niding*, ca. 1600. Et slægtskab med diskursen i skoledramaet toner frem et enkelt sted. Sthen skriver i sin versificerede borbøn om Jesus: »Oc oplad oss sin runde oc milde Haand / Met huilcken hand spjser baade quind oc Mand« (Afsn. 10, 5). Hos Ranch forsikrer skølden Jep Skald i en noget mere jordisk stemning: »Herren oplader sin runde Haand / Oc mætter alle Qvinde oc Mand« (II,iii). Undertiden bliver Sthens levelære ordsprogsagtig og bringer det da ubekendte oldislandske Hávamál i erindring: »Stor ære er at tie, oc tale i tide, / Huo det kand, maa vel en vijs Mand hede« (Afsn. 53, 101-102). Knittelverset kan også bruges helt dag-

ligdags til at drøfte oplagstal – »Etlich tusind Exemplaria, som du seer« – og adressater (s. 172 i T-44-45, som Lyster dog mener må være skrevet af Sthens søn).

En egentlig poetisk programmerklæring har Sthen ikke afgivet i bogen. I »Fortalen til den Christelige Læsere« erklærer han, at Fadervor danner det nødvendige og tilstrækkelige forbillede for en bønnebog: »Huad wi skulle bede om, lærer Christus selff, / Vdi sin Bøn, hand haffuer dictet vel, / Der vdi befattis alt det met skæl, / Wi haffue behoff til Liff oc Siel« (Afsn. 3, 21-24). Afsn. 41, en dialog mellem en arm synder og en engel, har dog til sidst tre strofer, hvor Guds beskyttelse og nærvær ønskes over visens digter (20), over dem, som synger den (21), og over dem, som lytter til sangen (22). En lille kristelig æstetik *in nuce* – hvad noten til str. 21,1-2 neddæmper ved en alt for almen parallel til en katolsk Maria-bøn; Sthen taler om visens ophavsmand (som i lighed med fortalens Kristus har »dictet vel«), den påståede parallel (MDB I, s. 128,26-28) handler om en røver, der aldeles ikke er digter. Den tit anvendte kontrafaktur-teknik forsvares grundigt i T-44 12-25 – men altså måske af sønnen.

En liden Vandrebog har været problematisk at udgive. Originaludgaven kendes ikke, ja, man ejer faktisk ikke engang et eksemplar, som er trykt inden Sthens død i 1610. Den ældste bevarede hele tekst (udgavens W) er tidligst fra årene 1620-1624 og blev først lokaliseret i 1986 i Wolfenbüttel af Erik Dal, den ene af udgavens tilsynsførende. Før den tid var et tryk (S) fra mellem 1624 og 1644, nu i Skokloster i Sverige, det ældste komplette belæg. Et fragment fra Hindsholm (H), dateret til 1612-1616, er genopdaget af Lyster i 1981, et andet fragment fra Visby (V), udateret og meget sjusket sat, er tilsyneladende sporløst forsvundet i nyere tid på Gotland, men var heldigvis blevet affotograferet af Det Kongelige Bibliotek i 1938. Endelig har Lyster i Norges Nationalbibliotek identificeret og dateret et andet fragment (N) til 1616-1620. Disse nye fund og genopdagelser har hæmmet etableringen af en autoritativ tekst. Frem til Hs opdukkelsen i 1981 var grundlaget S, og i 1986 viste W sig at ligge mellem H og S, ligesom det 1990 fremgik, at N var ældre end W. Slutresultatet af Lysters redaktion er, med hans ord s. 233, »en trofast gengivelse af fire forskellige, men dog ikke vilkårligt valgte trin i en længere udvikling af Vb's tekster«. Der findes i øvrigt mellem ca. 1612 og 1696 alt medregnet 11 tryk, fragmentariske eller komplette, af *Vandrebogen*. To norske, C trykt i 1659, og St uden årstal, er identificeret af Lyster i henholdsvis 1982 og 1991.

Lyster gør sig naturligvis overvejelser over det tabte originaltryks alder. Han mener nok, at Sthen er den danske grundlægger af vandrebogsgenren, et kristeligt vademecum. Efter en grundig forskningshistorisk oversigt i udgavens Efter-skrift kommer Lyster på s. 206-207 (og igen i den forsigtige opsummering s. 325) frem til, at manuskriptet til vandrebogen er afsluttet sidst i 1588 – efter tidens tanker et annus mirabilis – og trykt i 1589, formentlig samtidig med tredje udgave af Sthens *En liden Haandbog*, 1578. Dette kan efter de omhyggeligt fremlagte argumenter og indicier have meget for sig. Dog næppe så meget, at Lyster er berettiget til i stemmaet på s. 364 at gå ud fra en 1589-udgave som noget bevist. Det ville have været videnskabeligt renfærdigere, om han her havde forsynet det ubekendte førstetryk med et spørgsmålstegn. Den hurtige benytter af Efter-skriften springer måske alle de samvittighedsfulde mellemregninger og forbehold over og regner med at få disses resultat i stemmaet.

Men selv hermed er udgiverens møje ikke beskrevet. For en del af Sthens tekster indgår faktisk i hans levetid i andres salme- og andagtsbøger. Lyster er derfor nødt til at skelne mellem et Traderingsapparat og et Variantapparat. Det første har versioner, som kan være ældre end de bevarede hele eller fragmentariske tryk af *Vandrebogen*. Traderingen redegøres der for dels i et særligt afsnit efter hvert Afsnits kommentar, dels i et samlet kapitel, organiseret efter kronologisk følge for årene 1600-1699. Variantapparatet omfatter derimod kun de 11 udgaver af *Vandrebogen*, vi kender i dag. Det indledes på s. 369 med et lille causeri over de pudsigste varianter til demonstration af, at sognepræsten Lyster og hans kollega og medhjælper i bindets slutfase, Jens Højgård, ikke ganske har tabt deres studentikøse humor.

Lyster søger i Efterskrift også at bestemme ophavet til numrene i Tillæg. Noget kan være Sthens indsats, andet måske en søns. Hvad angår pragtnummeret Afsn. 36 »Den signede Dag«, afviser udgiveren, at Sthen skulle være hovedbearbejder eller hovedrevisor på denne formentlig katolske morgensang (s. 230). Efterskriften rummer i øvrigt mange spændende synspunkter på Sthens salmedigtning og dens forhold til samtid og umiddelbar fortid: Thomissøns salmebog 1569 og de senmiddelalderlige Mariaviser og -bønner (Mariaviserne burde for resten have været taget fra Ernst Frandsens gengivelse i disputatsen fra 1926, som be-synderligt nok ikke figurerer i litteraturlisten).

Efterskriftens og kommentarens vurderinger er saglige og sobre og ægger kun beskedent til modsigelse. Man kan i kommentaren til Afsn. 39 på s. 262 nederste tredjedel undre sig over, at Sthens videredigtning af en i originalen tabt salme af Jørgen Pedersen betegnes som en »moddigtning«, skønt det fremgår af kommentaren, at Sthen reviderer og digter videre, men ikke går imod sit forlæg.

Man undrer sig endnu mere, når Lyster fristes til at søge årsagen til *Vandre-bogens* påfaldende oversete status dengang og senere i, hvad han kalder den hornerte lærde verden og en (for) finkulturel kirkelighed (s. 195). Mon ikke den moderne sognepræst her langer ud efter nogle nutidige tendenser og personer? Historisk betragtet kom det almindelige klimaskifte i åndslivet i Europa omsider til Danmark lige op til Sthens død i 1610. Det var et skifte fra et middelalderligt, men i noget omfang af renæssancen præget ideal til barokkens i enhver forstand af ordet majestætiske systematiske og symmetriske regelmæssighed. Med andre ord en afvisning af den gammeldags hjemlige tradition til fordel for en raffineret international modernisme. Blev Sthens *Vandrebog* trængt ud og glemt i de øverste cirkler, gælder det ikke mindre de store episk-historiske digte af en samtidig, næsten helt verdsligt orienteret digter som C.C. Lyschander, for nu slet ikke at nævne den ikke ganske uefne Reravius. Sigende nok oplever den gamle middelalderlige *Rimkrønike* sit sidste optryk som en levende bog til oplysningsbrug i 1613 (da den udgives næste gang i 1825, er den et litterært og sprogligt nationalmonument). Selv om Vedels *Hundredvisebog* optrykkes regelmæssigt op til 1787 (fra 1695 i Peder Syvs fordoblede udgave), sker det ikke længere til glæde for den kulturelt ledende del af samfundet – her havde man for længst taget andre forbilleder. Den metriske reform med de regelmæssigt alternerende versrytmer og den stilistiske reform med sammensatte ord og kunstigt komponerede metaforer – begge i effekt i Danmark fra og med midten af 1620'rne ud fra nøgleordene orden og storhed, væld og pragt – tog livet af den hjemmeavlede 'Tarvelighed'.

et ord og begreb, som hos Lyschander er positivt. Arkitekturhistorisk kan paradigmeskiftet illustreres på Christian IV's Frederiksborg Slot. Kirkefløjen, bygget 1606 ff., huser det overdimensionerede, senmiddelalderligt gotiske slotskapel med spidsbuevinduer og ditto-hvælvinger og oven over dette den store dansesal (i dag betegnet som Riddersalen) med renæssancens lys og luft ind ad de uprydede rektangulære vinduer under det flade loft, mens det store Port- eller Fangetårn på den mellemste slotsholm, bygget 1619-20, med sit massivt svulmende, tunge spir over en solid murklods er i en tidlig barok. Svarende hertil er de musikere, som kongen i sine velhavende ungdomsår hyrede, kunstnere, der fremførte tidens mest moderne musik på de nyeste instrumenter. De måtte hentes til landet udefra, ligesom danske talenter måtte videreuddannes fx i Italien. Ved Christian IV's hof var det bestemt ikke dansk digtning i senmiddelalderlig smag, som var i vælten – hermed ikke folkeviserne, ikke Sthen, ikke Lyschander eller den unge Arrebo (sidstnævnte sadlede om midt i 1620'erne, da de to andre var døde). De tre præster Sthen, Lyschander og Justesen Ranch er højdepunktet og afslutningen på det 16. århundredes folkelige bestræbelser i salmer, lejlighedsdigtning og skoledramatik. Fremtiden tilhører igen de latinske lærde og de klassiske poetologiske forbilleder, og der er endnu meget langt til Grundtvig og Ingemann. Behøves der en snævrere kirkehistorisk forklaring på, at Sthens ry hurtigt faldede?

Sthen-udgavens første bind er mønstergyldigt indrettet. Den blandede tekstmasse fra Sthens egen hånd – prosabønner, ustrofiske tekster i knittelvers, viser til gejstlige eller verdslige melodier – nummereres af udgiveren i 63 Afsnit, mens tekster fra et Tillæg, der ikke ubetinget kan være Sthens redaktion, får numre op til T-48. Klummetitler såvel på tekst- som på kommentarsiderne gør det let at finde de steder og oplysninger, man leder efter. Kommentarerne omfatter grundige ordforklaringer, som tager højde for nulevendes manglende træning i ældre dansk sprog, oplysninger om realia og reddegørelser for forlæg og kildeforhold. Disse kommentarer påstås på s. 12 at være tættest i bogens begyndelse, hvor den, der læser det hele, studser mest. Det passer heldigvis ikke ganske – for hvem ud over en anmelder læser en sådan samling ret ensartet andagtslyrik fra perm til perm? Omkostningerne er naturligvis en del gentagelser, gevinsten at man næsten aldrig savner en note.

Hverken Lyster eller Højgård er nordiske filologer. Alligevel kan man kun finde lidt at være uenig med dem om i deres forklaringer. Det må dog noteres som en veritabel forbier, når Afsn. 28,3: »Grundløse [Barmhiertighed]« i note s. 251 forklares som 'ufortjente'. Dette ikke videre sjældne adjektiv betyder på ældre dansk 'bundløs, umåleligt dybe', overført: 'uendelige'. Det er altså et positivt udtryk, modsat det negative, dogmatisk bestemte, som noten foreslår. Et 'grundløs' i betydningen 'uden årsag, ubegrundet' synes ikke at være belagt før omkring 1800, selv om substantivet 'Grund' = 'årsag' findes hos Holberg.

Forklaringen s. 316 på »[Lycke oc] Laader« (T-38, 12,3) som 'lader, levevis, færd' lyder ikke sandsynlig og kan vist ikke belægges i ordbøgerne. Det handler snarere om 'lodder', så udtrykket er en allittererende tautologi til beskrivelse af lykkens tilfældighed. Kingo har to lignende udtryk: »Lad da min Lod og min Lykke kun falde / Hvordan min Gud og min Hærrer hand vill« (*Aandelige Siunge-koor*, II, 1681; SS III s. 235) og: »I dennem lever du! Guds Øje paa dem staaer, / Og af hans Haand de hver sin Lodd og Lykke faaer« (dødsdigt over So-

phia Amalia Levenhielm, 1698; SS I s. 194). Kalkar registrerer sammensætningen 'Lykkelod' (V sp. 680b).

Til Afsn. 42, 6,5 burde det nok have været oplyst, at »uden [Fare]« betyder 'uden for'; noten hertil på s. 266 bringer alene en henvisning til DgO II s. 64, hvor ordet ikke kommenteres; det er lumsk, at moderne dansk 'uden' sådan set giver nogenlunde god mening – uden dog at være korrekt. Det gælder i endnu højere grad tavsheden omkring T-23, 1,8, hvor »[for hannem] bestaa«, som betyder 'stå sig mod', ikke må læses i nutidsbetydning (Kalkar har naturligvis ordet under 'bestande').

I hvert fald diskutabel forekommer noten s. 319, hvor et evigt himmerig »[Icke met Guld det røde,] Omdragit« (T-42, 1,3) udlægges som 'betrukket, omviklet'. Mon ikke det snarere er en vending hentet fra beskrivelser af fyrstefester og ridderturneringer, brugt om løsthængende stoftapeter og bagtæpper, dels kostbart klæde, dels gobeliner? Man kan huske på, hvorledes Sthens samtidige, Shakespeare, i *Hamlet*, ca. 1600, lader den lurende Polonius stå mellem væggen og vægtæppet ('the arras', III.iv). Lyschander beskriver i sit digt om den udvalgte prins Christians hyldning i 1608, hvorledes et træ-palads på Nytorv er 'omklædt' over alt, tronen er forsynet med himmel og »bag om behengt (...) Med Fløygel oc dyrebar Vare« (v. 406-414).

Heller ikke alle udgavernes syntaktiske og morfologiske iagttagelser i noterne fortjener bifald. Eksempelvis dekretterer en note til T-45, 39 på s. 323, at formen 'bide' i verslinjen »Lad da gaa frijt til oc icke bide« (dvs. bie, tøve) er imperativ. Hvorfor dog det? Stedet kan umiddelbart forstås som infinitiv parallelt med 'gaa', begge underordnet imperativen 'Lad'. Tilmed skal 'bide' vel nærmest forklæres som 'holde sig tilbage', hvad der i konteksten giver smuk mening som modsætning til 'gaa til'. Og her kunne man have haft en note: »til« = 'frem(ad); hurtigt' (snarest det første). Det er ikke det eneste eksempel på en skråsikker, men mindre rimelig bestemmelse af imperativ-former til trods for unormal bøjningsendelse. Et »kiøre« i Afsn. 31,29 (parallelt med et »Beuare« to linjer før) erklæres på s. 253 ligeledes for imperativ – det kunne såmænd også være infinitiv med et underforstået 'gid du vil..' eller en ønskeform med underforstået subjekt. Den slags fromme ønsker er der mange af såvel i Sthens bog her som i genre i almindelighed. I rejsevisen Afsn. 33, 2,1 læses »Christus være vor Ledsager Mand, / Oc beskærme oss paa vor Vey oc Gang,« – at teksten så går over til imperativ i anden halvdel af strofen, gør ikke nødvendigvis 'være' til imperativ også, som noten s. 253 påstår. På dette tidspunkt af sproghistorien – før ordbøger, grammatikker og retskrivningsvejledninger – er det danske sprog, hvis man ser venligt på sagen, åbent og smidigt snarere end konsekvent og systematisk, endsi-ge symmetrisk, i sin konstruktion. Det er der mange eksempler på i bindet, og det kendes også fra Lyschander. En bestemmelse efter moderne grammatisk sprogfor-nemmelse kan let blive uvedkommende pedanteri. Se engang på et par typiske linjer fra Afsn. 56, 80-81: »Vær mild oc sactmodig met alle Mand, / Sønderlige mod en Syndere sig bedre kand.« Syntaksen er ikke rigtig efter en nudansk måle-stok, men det hele er fuldt begribeligt og har den fordel at kunne rummes inden for knittelversenes grænser.

Disse indvendinger mod ganske få tilfælde, hvor udgavernes filologiske spor-sans synes at komme til kort, må på ingen måde overskygge, at det altovervejen-

de antal noter er præcise, rigtige og nyttige. Som et af talrige eksempler på god noteføring kan nævnes oplysningerne på s. 277-278 til Afsn. 51 »En Søfaren Vise«, hvor det daglige forhold mellem søfart og gudsdyrkelse i teori og praksis belyses ved autentiske citater. At søfolk, der oversprang de befalede andagter, i gentagelsestilfælde skulle straffes »til Masten«, kommenteres ikke (det betyder, at de skulle bindes til masten og have tamp). Enhver kommentator kan blive svag over for sine ofte med stor møje opledte guldkorn, så han til de fleste læsers skade overfylder noteteksten med alle sine fund. Lyster og Højgård holder sig symptomatisk til det nødvendige minimum.

De deler også tit frugterne af en overordentlig omhyggelig orientering i hymnologisk forskning med læseren – helt ned til at meddele rettelser af forkerte sidehenvisninger og tal hos deres ellers agtværdige umiddelbare forgængere.

Hans Christensen Sthens Skrifter, I, er lige fra bindekorationen med digterpræstens emblem, en årvågen hane med en trompet i den ene vinge og et kors på ryggen, en smuk bog at tage i hånden. Den etablerede tekst er et resultat af virkelig grundforskning, og de ledsagende indledninger og kommentarer er lærde, relevante og udtømmende uden det mindste spor af arrogance eller selvpromotion i forholdet til forgængerne, ligesom gavnløst pindhuggeri og ekvilibristisk metoderidt er undgået. Heldigvis vil udgiverproblemerne i forbindelse med de resterende bind på grund af en enklere tekstoverlevering være overskueligere end her. Tilbage står da kun at ønske udgaven fuldført efter den lagte plan, i henhold til Sthens eget motto: *Sic et non aliter*.

Flemming Lundgreen-Nielsen

Peter Zeeberg: Tycho Brahes »Urania Titani« – et digt om Sophie Brahe. Renaissancestudier 7. Museum Tusculanum, 1994, 327 s. 275 kr.

Forbemærkning: Anmelderen er *ikke* latinist, hvorfor bogen ikke ses under denne synsvinkel, men beskrives og vurderes ud fra en mere almen litterær og kulturhistorisk tilgang.

I den seneste udgave af *Dansk biografisk Leksikon* (1979) kan man i bd. 2 i artiklen om Sophia Brahe Ottesdatter læse, at der fra hendes hånd findes »(...) flere hver på sin vis højest ejendommelige ting. Fra 1594 stammer det store digt til den fraværende fæstemand *Urania til Titan*, et versificeret brev hvis bevarede latinske form ganske vist ikke skyldes B. men om hvilket man tør formode at hun har givet udkast dertil på dansk. Trods digtets vidtløftige poetiske omsvøb, hentet fra alkymiens, astrologiens og antikkens verden, kommer hendes dybe kærligheds-længsel til heftigt udbrud deri«.

At Sophie Brahe skulle være forfatteren til det 600 linjer lange, lærde digt, var længe en populær antagelse, så populær at den vandt hævd som historisk sandhed, og blev gentaget så sent som i 1979 i DBL og repeteret i Stig Dalagers og Anne-Marie Mais *Danske kvindelige forfattere* 1982, hvor der ikke tages noget forbehold over for Sophie Brahes forfatteradkomst til det latinske digt.

Men at det ikke forholder sig sådan, redegør Peter Zeeberg overbevisende for, en redegørelse, der ganske vist, som en række andre gør, når det drejer sig om ældre tiders litteratur, bygger på indicier mere end på beviser. Men det mest over-

bevisende indicium på, at Sophie Brahe ikke er forfatteren til digtet, er, at det er godtgjort, at hun ikke kunne latin; et andet er, at vi heller ikke har andre digte fra hendes hånd, selv om Hans Brix og flere andre har foreslået hende som ophavsmand til forskellige mindre digtninge. Selv om hun ikke selv har været den direkte ophavsmand til andre digte, har hun imidlertid færdedes og været aktiv i et miljø, hvor man med iver dyrkede digtningen og begav sig af med den til og som tidsfordriv.

Ophavsmanden til *Urania Titani*, som digtet hedder på latin, er Tycho Brahe, en af sin tids fineste latinpoeter. Digtet er på mange måder et overmåde lærd digt, bl.a. ved, at det knytter sig direkte til Ovid-traditionen og ved, at det inddrager sin tids astrologiske og alkymistiske tradition og viden – områder der for de fleste mennesker i dag er fjerne og svært begribelige. Datidens astrologi har ikke meget med nutidens ugebladsflirt med stjernetegn og spådomme at gøre.

Indledningsvis forklarer Peter Zeeberg omhyggeligt, for at gøre læseren begribelig, hvad digtet handler om, og hvordan det skal forstås, hvordan forholdet mellem søskendeparret Sophie og Tycho Brahe var.

Tycho var den næstældste og Sophie den yngste i Otte Brahes og Beate Billes store børneflokk, og vi ved fra Tychos oplysninger, at Sophie som stor pige hjalp til med observationerne på Herrevadskloster, bl.a. af den måneformørkelse han havde forudset og -sagt i bogen *Om den nye stjerne*.

Senere i livet var de to søskende også tæt på hinanden, idet Sophie hyppigt kom på besøg på Hven. Vi ved, at hun i året 1590 var her hele tretten gange. Hun tog på besøg, efter hun var blevet enke efter sin mand Otte Thott til Eriksholm. Det var dog ikke kun broderen og det inciterende internationale miljø på Hven, som trak i Sophie Brahe – det var også Erik Lange. Han var ven med Tycho, dybt interesseret i den form for kemi, der hedder alkymi, og han satte både sin egen og andres formuer over styr i sin ihardige ja, nærmest hidsige søgen efter guld.

Tycho Brahe var – ved vi – selv også optaget af alkymien, men han tog afstand fra guldsmageriet, hvad han direkte skrev, og han begreb antagelig ikke Erik Langes virksomhed og færden. For Erik Lange drog op og vandrede ud i Europa for at finde nye mæcener og nye muligheder for sine eksperimenter.

Imens sad Sophie Brahe og ventede, og hun brugte ventetiden på havekunst, kemi og astrologi i den nævnte orden. Det slår Tycho Brahe fast i en prosabeskrivelse af søsteren, selv om det ikke ganske passer med det forhold, at hun som ganske ung faktisk dyrkede astrologien. Vi ved endvidere, at hun lavede mediciner til folk, dvs. 'destillerede', nøjagtigt som broderen selv gjorde.

Erik Lange blev et dyrt bekendtskab for Sophie Brahe, hvad de mægtige, stejle og, synes det, noget påholdende Brahe'r ikke undlod at bebrejde hende. De var vrede på hende og flove over hende, så flove, at hendes søster undlod at invitere hende med til sin søns bryllup. En klar overtrædelse af tiden familienormer.

Der er ikke tvivl om, at Sophie var den af Brahe'rne, som havde det tætteste forhold til Tycho. De to forstod hinanden, støttede hinanden både i det store og i det små – de talte samme sprog og jargon.

At Tycho drog af lande og få år senere døde i 1601 har været et stort tab for Sophie, da hun dermed foruden at miste sin kæreste bror også mistede sin kraftigste støtte i det opgør med sin familie og dens livsform, hun foretog, i og med at hun knyttede sig til en så misliebige person som Erik Lange.

Fra 1590 har Erik Lange og Sophie Brahe dannet par, men da han var på stadig jagt efter midler, var de mere fra hinanden end sammen, og efter to år drog han ud – og blev væk. Og det er denne ventetid med alle dens omkostninger, længsel og uro, digtet om Titan og Urania handler.

Urania sidder tilbage og venter. Hun ønsker ikke at få brev fra ham, hun vil have *ham* tilbage. Hun er urolig for sin Titan. Hun elsker ham højt, og hendes kærlighed til han er ikke en overfladisk kærlighed, der er tale om en *høj* kærlighed, dvs. en kærlighed, som også er en higen mod det guddommelige. Tycho Brahe er her helt på linje med sin tids nyplatoniske tankegang.

Digtet er et lærd, svært tilgængeligt digt med sine henvisninger til og brug af både astrologi og alkymi, hvorfor Peter Zeeberg leverer to klare og meget pædagogiske gennemgange af, hvad disse begreber dækkede over i slutningen af 1500-tallet, og bl.a. gennem disse gennemgange bliver digtet lukket op og til at begribe.

Det centrale afsnit i bogen er digtet *Urania Titani*, som bringes in extenso på latin og med en aldeles fremragende klar rytmask oversættelse til dansk af Peter Zeeberg. Og med denne oversættelse og med Peter Zeebergs omhyggelige forklaringer, der danner indgangene til digtet, har nutidslæsere fået overgivet et vigtigt renæssanceværk, et værk som på mange måder er en nøgle til en ny forståelse af det overordentlige interessante miljø, som både Sophie og Tycho levede i. Det er et miljø som på utallige måder var i modsætningen til Brahe'ernes og tidens øvrige adelsfolks levemåde og tankesæt, hvorfor de to – også Tycho på trods af hans uomtvistelige europæiske herømmelse – har oplevet sig som udgrænsede og ildesete af de andre. Tycho på grund af både sine videnskabelige interesser, som for ham var et kald, og for sit uadelige ægteskab, Sophie på grund af sin upassende kærlighed til guldmageren Erik Lange.

Foruden at bringe selve digtet rummer bogen de øvrige kendte kilder, der vedrører Sophie Brahe og hendes forhold. Bl.a. finder man det store oprørsbrev til søsteren Margrete Brahe, som Sophie skrev i Eckernförde den 23. august 1602. Det er et brev, hvori Sophie uden klynkeri, men med et hvidglødende raseri fortæller sin mening om både Margretes og de to brødres samt moderens behandling af hende. Her bliver ikke stukket noget under stolen, og man kan ikke lade være med at forestille sig, at Sophie, da hun har lagt pennen, har draget et lettelsens suk: hun fik sagt det, hun længe havde lyst til at sige.

Brevet beviser, at Sophie Brahe ikke havde svært ved at udtrykke sig, at hun var en overmåde godt begavet kvinde, en kvinde der som sin bror stod ved sig selv og fulgte sin egen vej, selv om den var hård. Tycho skrev i et brev fra september 1600: »Doleo utriusque fortunam pertinaciter reluctantem« (Det gør mig ondt for dem at skæbnen er dem så genstridig).

Peter Zeeberg fremlægger i bogen eller rettere værket en overordentlig stor viden om tiden og dens hovedagerende på det litterære og videnskabelige felt, og ved sine kombinationer og tolkninger kaster han nyt lys over en tid, hvor dansk kultur kunne måle sig med det store udlands. Det er imidlertid en bog, som i højere grad henvender sig til universitetsuddannede, for en almindelig historisk interesseret læser er den antagelig for kompakt, og for krævende med hensyn til læserens evne til at læse ældre dansk.

Mette Winge

Jens Peter Ægidius: Christian Flor: pædagogen, politiker, folkeoplyseren: en biografi. Odense Universitetsforlag 1994. 386 s. 250 kr.

Pædagogen, politiker og folkeoplyseren Christian Flors biografi har hidtil måttet stykkes sammen fra især skrifter om folkehøjskolens historie (selv om det i 1940 lykkedes Poul Engberg at skrive små 300 sider om »Romantikken og den danske Folkehøjskole« uden at nævne Flor) og fra redegørelser for hans rolle i Sønderjyllands historie, ikke mindst P. Lauridsens bredt dokumenterede *Da Sønderjylland vaagnede* (1909-22) og Knud Fabricius' *Sønderjyllands Historie* IV, 1937; Fabricius leverede også biografien om Flor i 2. og 3. udgave af *Dansk biografisk Leksikon*. Th. Rousts monografi *Christian Flor* fra 1923 samler sig især om Flors rolle i sønderjydsk historie, men med Jens Peter Ægidius' (JPÆ) fyldige levnedsbetegnelse har vi nu omsider – og formentlig for en overskuelig fremtid – fået bogen om denne i flere henseender centrale og karakteristiske skikkelser i 1800-tallets politiske og kulturelle liv.

I sit anlæg følger den et prøvet mønster for biografier: Et første kapitel om »Barndom og Ungdom (1792-1822)« skildrer hovedpersonens slægt, barndom og skolegang, siden hans studieår og første pædagogiske erfaringer som huslærer og især som lærer ved Borgerdydskolen; der bliver også tid til en afstikker om Flors rolle i »Tyltve-striden« som Oehlenschlägers forkæmper. Det følgende kapitel om Flors »Manddom (1822-1851)«, der optager to tredjedele af bogen, følger ham over præstekaldet i Tølløse (1822-26) og det centrale livsafsnit som dansk lektor i Kiel og samtidig som forkæmper i det skjulte for danskheden i her-tugdømmet Slesvig 1826-45 frem til årene ved Rødding højskole 1845-47; kapitlet afrundes med en redegørelse for Flors mindre markante deltagelse i den grundlovgivende rigsforsamling og øvrige politiske og offentlige virksomhed o. 1850. Et tredje kapitel om Flors »Alderdom (1851-1875)« belyser hans fortsatte rolle som talsmand for højskolebevægelsen og hans politiske virksomhed, herunder også de skuffelser, han måtte lide ved ikke at blive betroet de opgaver i offentlig tjeneste, han følte sig selvskreven til. Efter den kronologiske gennemgang af Flors »life« følger hans »letters«; et par lærebøger til brug ved danskundervisningen i kongens såvel tyske som danske besiddelser samt enkelte andre småskrifter; Flor efterlod sig jo ikke noget omfattende forfatterskab, men gjorde sig, som JPÆ redegør detaljeret for, især gældende som ghostwriter, hvis man kan se bort fra denne betegnelses negative implikationer. Endelig følger en afrundende karakteristik af hovedpersonens væsen og åndsform, hvorefter et afsluttende femte kapitel oplyser kort om hans død og eftermæle samt om den foreliggende litteratur om Flor.

I sin generelle vurdering af Flors virke er JPÆ tilbøjelig til at lade den anerkendelse, Flor på sine gamle dage mødte fra »så mange betydende personligheder og fra et så bredt udsnit af samfundet«, veje tungere end den manglende anerkendelse fra det officielle Danmark: Han kunne ergo se tilbage på »et livsværk der var lykkedes.« (311). Sønderjydernes kampmod 1864-1920, som har JPÆs sympati (jf. hans uvilje mod slesvigholstensk »overmod« og »uhørt dristighed« (169)), tilskrives da også »sikkert for en ikke ringe del« Flors forudgående indsats (324).

Også i den psykologiske portrættegning, der er en væsentlig side af JPÆs pro-

jekt, stiller han sig positivt til sit emne og er Flor en god mand. Han fremstår som »strategen med det store overblik« og »en mand af megen menneskekundskab« (164), ligesom han prises for sit »frisind« (203). Og han værnes tilsvarende mod enhver negativ vurdering, mod mistanke om »frygt hos en ensom og træt mand« (266), mod beskyldningen for at være en dårlig taler i større forsamlinger (269) og endnu mere. Stillet over for Hiort Lorenzens »stolthed, ilterhed og selvrådighed« fremstår »Skaus større villighed til at følge sin læremester Flor« som ros-værdig (201). Hvor kilderne tier, vælger JPÆ at tro det bedste om sin helt i den konkrete situation, ud fra »vort kendskab til hans karakter« (231); han fremhæver således gerne Flors »diplomatiske klogskab« og nærmere adfærd i rollen som Hiort Lorenzens vejleder eller instruktør under en natlig forhandling forud for det møde i stænderforsamlingen 11.11.1842, hvor Hiort Lorenzen talte dansk, uden at kunne dokumentere, at en sådan forhandling faktisk har fundet sted (172f.).

For den, der som nærværende anmelder i vid udstrækning kender Flor fra JPÆs skrift, må det især virke påfaldende, at JPÆ så ihærdigt værner sin helt mod beskyldninger for forfængelighed eller selvhævdelse af enhver art (»han som aldrig gjorde det mindste for at fremhæve sin egen rolle«, 130, jf. fx 175, 242, 337). Kun enkelte steder kommer det til forsigtige indrømmelser af, at Flor dog måske kendte til selvbevidsthed: »ikke uden selvbevidsthed« (256), »Flor var ikke noget magtmenneske, især ikke på sine ældre dage« (297). Ikke desto mindre lyser citat efter citat af hans tillid til egen fortræffelighed og dømmekraft og af hans tilbøjelighed til at gøre andre opmærksom på samme: »jeg veed dog, hvad *Oplysning* er og hvad *Folket* trænger til« (195, jf. 177, 178, 179, 203, 211, 256, 265). Mon ikke Flor har domineret sine kampfæller, især folk af lavere uddannelse, når han kunne komme afsted med det? I andre kredse kunne hans diktatoriske enegang vække mishag, fx i bestyrelsen for Rødding Højskole 1845, hvor JPÆ videst muligt forsvarer Flor, eller i relation til den store læremester N.F.S. Grundtvig, som tilsyneladende har fundet sin discipel lovlig fremfusende eller taktløs (250). Gad vidst, hvorfor fru Flor fandt det belejligt at flytte fra det fælles hjem til København og senere Falun for at følge sin søn, der dog var en snes år, til hans uddannelsessteder? Var gemalen simpelthen utåleligt selvhævdende at have på nært hold?

Der er en tradition, som øjensynlig går tilbage til et brev fra Laurids Skau i 1843, for at betegne Flor som »kommanderende General i Nordslesvig« (201). JPÆ benytter denne metaforik, når han forklarer spændingen mellem Flor og P. Hiort Lorenzen ud fra et uklart »kommando-forhold« mellem dem (209), og mere direkte i en billedtekst om »'generalen' med det store overblik, strategen i den sønderjydske sprogkamp i 1830erne og '40erne.« (297). Andre steder tolker JPÆ Flor som instruktøren – over for Hiort Lorenzen som skuespilleren – i tidens »store teaterstykke« (180) eller betegner (meget træffende, finder jeg) hans indsats som »lobbyvirksomhed« (305). Fra Flor som »general« kunne djævelens advokat måske især komme til at associere til den general de Gaulle, der ventede i Colombey-les-deux-Églises, men jo med den væsentlige forskel, at han omsider blev kaldt til Paris, mens Flor ventede på offentlig kaldelse i årevis i Schweiz og andetsteds med armene forgæves over kors (jf. foto 297). Samme advokat ville nok også især karakterisere politikeren Flor som *edderkoppen* eller *blæksprutten*, der fra sin skjulte position dirigerer og kontrollerer sine kampfæller, så vidt det

går an. Hemmeligt for samtiden, men fastholdt i bevarede breve for eftertiden, skrev Flor således de politiske taler og erklæringer, hvormed bl.a. P. Hiort Lorenzen og især Laurids Skau vakte opsigt og skabte sig en plads i den politiske historie. Når han blev bedt om et udkast til en tale, leverede han den gerne fuldt gennemarbejdet, i Skaus tale på Skamlingsbanken 1844 med vejledende understregninger, af »Frygt for at han skulde declamere den falsk, hvilket jeg havde Grund til at befrygte«, som Flor så taktfuldt skriver til P.C. Koch (217). Den tilid, som Flor undertiden måtte efterlyse i de nordslesvigske kampfællers kredse, nærrede han ikke uden videre til sine marionetter. Det skorter ikke på dokumentation i JPÆs skrift til belysning af Flors rolle og karakter, men man kan måske savne en mere indgående og sammenfattende tolkning af materialet. Spørgsmålet er jo bl.a., om ikke denne side af Flors adfærd var med til at bestemme hans senere skæbne som »persona non grata« på den politiske arena. Som den konservative bureaukrat Fr. Tillisch formentlig nærrede uvilje mod Flors »maskepi« med det menige folk (jf. 278), måtte vel de nye nationalliberale magthavere efter 1848 dels dele dette ubehag, dels se med ulyst på Flors forkærlighed for at søge sine sager fremmet ved kontakter til hoffet ad private kanaler, idet han i så henseende fastholdt sine manerer fra enevælden, som havde hans hjerte.

Gennemgangen af Flors forfatterskab lægger med god grund hovedvægten på hans *Dansk Læsebog* fra 1831, der med i alt 9 udgaver frem til 1886 blev 1800-tallets dominerende lærebog i den lærde skoles danskfag og den, som senere lignende projekter følte sig som afløser af. (Som umiddelbar afløser kan man dog ikke som JPÆ (329) udpege Vagn Falkenstjernes *Haandbog i dansk Literatur* fra 1917, men i første omgang snarere S. Müllers samt Borchsenius & Horns bøger fra 1880'erne). Som noget nyt påviser JPÆ, at Flors bog blev til på kongelig befaling, ligesom han leverer en fin analyse af dens anlæg, indhold og tendens. Derimod lægges der liden vægt på at karakterisere dens samhörighed med danskfagets ændrede indretning og profil op mod midten af 1800-tallet. Til JPÆs undren over, at den norske litteratur efter 1814 er så sparsomt repræsenteret hos Flor (329), må vel bemærkes, at det svært længe efter 1814, faktisk helt frem til o.1860, var vanskeligt for danskere at få øje på en specielt norsk litteratur, og at Flor som læsebogsredaktør faktisk er en foregangsmand på dette område: for resten kunne Flor i udgaven fra 1835, der endnu ikke rummede én eneste moderne norsk tekst, hævde, at hvis den var udkommet i Norge, »ville dens Titel være bleven: Norsk Læsebog.« (p.VI).

Ved siden af de store linjer og begivenheder i Flors offentlige virke vil JPÆ også beskrive hans daglige tilværelse, intimsfæren, som man sagde. Savnet af dagbøger og lignende materiale til belysning af denne side af Flors liv, fører imidlertid JPÆ til en del gætteri; usikkerheds-indikatorer som »vel«, »formodentlig«, »nok« o.lign. står stedvis ganske tæt. De gælder fx udsagn om Flors dagligdag og muligheder for udfoldelse som lærer på Borgerdydskolen (45f.) eller om, hvordan mødet mellem familien Flor og den hovedrige svigerfamilie Zeuthen udspandt sig som en illustration af enevældens standssamfund; JPÆ efterlyser kilder herom, men har tilsyneladende bestemt sig for, hvad de fortæller (56). Nogle gætterier er næppe umagen værd, fx om fru Flor fulgte gemalen på rejse i Tyskland og Schweiz i 1827 (64), om Flors rute og passage over Slien det ene eller andet sted på en tur fra Kiel op i Nordslesvig (124) eller tilbagevenden-

de spekulationer over, om han i forskellige situationer lod sig befordre på hesteryg eller snarere i vogn – og da formodentlig gig, med mindre han da valgte dagvognen (56, 170, 262).

Denne tendens til gisninger skærper imidlertid læserens blik for, at adskilligt, hvorom der nu gættes eller formodes, kunne have nået den af JPÆ ønskede afklaring ved brug af foreliggende kilder. Ifølge JPÆ »kan man nok regne med« at Flor ved sin ansøgning om præstekald i 1822 fik en nyttig anbefaling af rektor Nielsen på Borgerdydskolen (48); jamen ansættelsessagen under 27.3.1822 i »Danske Kancelli, 1. Departement: Forestillinger for Aaret 1822« (RA) refererer jo denne og andre anbefalinger i sagen, og de øvrige aktstykker ligger vel i journal sagen. Tilsvarende må man spørge, om mon ikke Flors præstegerning, som JPÆ gerne så belyst, skulle nævnes i biskop Münters visitatsdagbøger (50, 55); om ikke Flors tilknytning til hæren i Sønderjylland i 1848, som JPÆ savner oplysning om (271), skulle kunne belyses ud fra forsvarrets arkiver; om ikke Flors virksomhed som »propagandaleder« i en halvofficiel funktion, finansieret via finansministeren (276), skulle kunne belyses ud fra dennes eller Flors overordnede, Fr. Tillisch' papirer, der jo ligger i Rigsarkivet.

Adskilligt mere af samme art, som ikke er eftergået af undertegnede, men næppe heller af JPÆ, understreger, at bogen, bortset fra en håndfuld privatarkiver i Det kongelige Biblioteks håndskriftsafdeling og et enkelt foreningsarkiv i Rigsarkivet, bygger på trykte kilder. Brevskriverregistranten til Rigsarkivets privatarkiver, der rummer mange henvisninger under Flor, ses ikke benyttet. Det er måske forståeligt i betragtning af, at afhandlingen er blevet til som et (helønnet) prisskrift med begrænset tid til udarbejdelsen. Men det er også beklageligt: Dels fornemmer man et svingende informationsniveau, idet afsnittene om de episoder, som foreligger dokumenteret i H. Skalborgs skrifter om det danske docentur i Kiel og især i P. Lauridsens grundlæggende *Da Sønderjylland vaagnede*, synes at svulme uforholdsmæssigt, mens andre livsafsnit, fx Flors virke som medlem af Rigsraadet 1856-63, behandles ganske summarisk med den bemærkning, at det er uomtalt i den foreliggende historieskrivning (319), men uden eftersyn af primære kilder. Dels kan man dårligt forestille sig, at der inden for en overskuelig fremtid skulle fremstå noget konkurrerende skrift om Flor, der også inddrog nogle af de kilder, som er efterlyst i det ovenstående. Det skal da også udtrykkeligt siges, at vi med JPÆs bog, uanset de nævnte indvendinger, har fået en særdeles nyttig, dertil spændende, ofte underholdende og rigt dokumenteret bog, fuld af detaljer om en person, der, skønt ofte i det skjulte og nok derfor noget overset, spillede en central rolle i 1800-tallets politiske og kulturelle liv.

Flemming Conrad

Georg Brandes: Breve til forældrene 1872-1904; udg. af Torben Nielsen. DSL. C.A. Reitzel 1994. Bd.1-2: Breve. Bd.3: Kommentar. 625 kr./750 kr.

Med *Georg Brandes: Breve til forældrene 1872-1904* (I-III) fortsættes og fulden des den serie der påbegyndtes ved *Breve til forældrene 1859-1871* (I-III, 1978). Udgifveren var dengang denne udgivelsestypes nestor, lektor Morten Borup. Han nåede også at gøre forberedelser til den følgende, nu udkomne serie, men det vi-

dere arbejde overtoges af fhv. overbibliotekar Torben Nielsen, der heller ikke er nogen novice på området.

Medens Borups serie indtil 1871 indeholdt alle kendte breve fra Brandes til dennes forældre, er den nye serie kun et udvalg af resten, men et fyldigt udvalg; de ikke trykte breve er medtaget i regest i kommentarbindet (og i nummereringen, der fortsætter Borup-seriens). Enkelte breve meddeles i forkortet form, men med klar angivelse af hvor der er udeladt tekst og hvad hovedsagen i det udeladte er (modsat gammel, ugenomsigtig og kritisabel praksis, fx i Borup m.fl.s udgave af *Georg og Edv. Brandes: Brevveksling med nordiske Forfattere og Viden-skabsmænd, 1939 ff.*).

Omstændighederne bag korrespondancen er i øvrigt principielt uforandrede i den nye serie sammenlignet med 1978-leveringen: Vi får kun den ene parts breve, nemlig sønnens; og han skrev selvsagt kun til forældrene når han var væk fra København, hvor de boede. Det indebærer at Borup-seriens breve frem til 1871 især dokumenterede Georg Brandes' to store studieophold i Paris og Rom i ungdomsårene, mens hovedparten i Torben Nielsen-serien hidrører fra Brandes' førægteskabelige og ægteskabelige år i Berlin frem til 1883; også hans foredragsrejser i Tyskland, i Sverige og Norge, og ikke mindst hans senere rejser i zarenriger, Polen og Rusland (med Finland), er belagt med en del interessante breve.

Brevenes adressat er først og fremmest *moderen*. Nogle af grundene til dette er ganske ligetil: Hun var den der havde tid og havde plejet og fulgt sønnerne, mens far tjente brødet (eller gik fallit); hun var i dannelselse og intelligens på umiddelbar forståelsesfod med de kvikke og fremstormende unge, med forkærlighed for den førstefødte. Tillige synes hun i ualmindelig grad at have været deres fortrolige og protektrice, både i deres ugudelige menings- og magtbataljer og i deres erotiske adfærd, der ikke just respekterede det livslange monogami (men så til gengæld heller ikke var bordel-orienteret). Hun har åbenbart – die jiddische Mama? – været familiens dominerende skikkelse; og det er tydeligt at Georg Brandes har været motiveret til at indberette alle sine ug'er, alle anerkendelser og høje smigerord samt – oftere knurrende end klynkende – en del af tilfældene af fordomsfulde og lumpne angreb på sig, til sin moder – eller, som Torben Nielsen skriver, Moder. Derimod er omtalen i brevene af egne fadæser og virkelig penibelt ram-mende angreb på ham ret beskeden. Unægtelig var den sidste slags angreb langt sjældnere end de første, de ofte plat antisemitiske og kristeligt meningsterroristiske. Alligevel undgår man i løbet af 1872-1904-brevene ikke at blive ret træt af hans pral. En lise er det når man henimod slutningen kommer til et brev (nr. 732) fra Paris 1896 til faderens (!) 80 års fødselsdag, hvor Georg Brandes meget tydeligt taler om den gæld han, »til hvis Laster Utaknemlighed ikke hører,« står i til den gamle.

I øvrigt er stoffet og livsafsnittene i denne brevseries år naturligvis velkendte fra Brandes' artikelsamling *Berlin* (1885) og hans *Levned II-III* (1907-08) og sc-nest fra Jørgen Knudsens foreløbig 3 deles Brandes-biografi. Her har vi da Brandes' forsøg på at *arrivere* i Tyskland, efter at det akademisk-kristeligt-ministeri-elle ramaskrig havde spærret ham vejen til professorat i København. Det var i Berlin han brændte varm på sin tyske oversætters og forbundsfælles kone, og erobrede hende. Det var her det unge ægtepar slog sig ned og badede sig i velvil-jen fra det liberale, mere eller mindre akademiske bourgeoisi – men også her

hvor Brandes måtte suspendere *Hovedstrømninger* for at spise kirsebær med de fine, blive almindeligt skaffedyr som »literary hack« og familiefar – og startede de erotiske illoyaliteter mod sin hustru. Hvad hende angår, var hendes livs anden og definitive satsning jo ægteskabet med det unge udenlandske kritikergeni og den charmerende selskabsløve; hun kunne ikke gå tilbage fra det. De to ægtefæller lavede altså et helvede for hinanden, som man senest og mest objektivt véd fra Jørgen Knudsen, men som her i brevene især viser sig ved tavsheder, hævede øjenbryn og (med mamas fortrolighed) solen sig i mindre besværlige tilbøderinders gunst. Derimod elskede Brandes sine to døtre, særlig den ældste, Edith (den yngste døde 1890 af difteritis); den menneskeligt mest rørende del af Brandes-praleriet i disse breve er hans fortællinger om vidunderbarnet til dets farmor.

Med hensyn til Brandes' litterære forbindelser, hans forfatterskab, inklusive det journalistiske, og hans virksomhed som foredragsholder på 3-4 sprog (en hovedindtægtskilde!) bringer brevene næppe noget principielt nyt, men dog interessante enkeltheder. Blandt disse er hans karakteristikker og vurderinger af *Ibsen* efter samvær: Brev nr. 225 meddeler udførligt hans første gysende beundring for Ibsens ekstremisk-dilettantiske tænkning, hans politiske jo-værre-des-bedre filosofi (sept. 1872). Efter at han har lært den dannede tyske forfatter Paul Heyse at kende (juni 1874) må han i brev nr. 255 indrømme at han finder Ibsen »andeligt raa og derfor paradox«. Og Ibsens og Bjørnsons indbyrdes nag og misundelse lod sig indrangere i en ak, temmelig kendt forfatterpsykologi (Brev nr. 254) – hvortil Rasmus Nielsens og Hans Brøchners gamle elev for resten nok kunne have fundet analogier i universitetsverdenen. Der er stunder hvor Brandes – modsat Ibsen – kan lyde næsten socialdemokratisk: »det er klart at man ei kan vende hele Equi-pagen i en Studs« (juli 1874: brev nr. 258).

Berlin-årene kom vel, imod hvad der først tegnede sig, i nogle svære henseender til at blive en fiasko for Georg Brandes. Han forbedrede ikke sin status i København, hvor en universitetsstilling for sidste gang var lige ved at være mulig og så forsvandt i 1879. Han fik ikke et i flere ombæring under hånden tilbudt professorat i Wien; han måtte nøjes med det mere eller mindre litterært interesserede societys bevågenhed. Han måtte lade *Hovedstrømningers* fortsættelse vente og gå efter overkommeligere, mindre opgaver – for at tjene penge til sin kernefamilie, som han snart følte som en klods om foden. Og så kom han tilbage til København, til alskens hjemlige, politiske og litterære trakasserier – sent afbrudt af foredrags- og ferieture til østeuropæiske grever og grevinder.

Og dog er der jo også en anden historie gemt bag brevenes sisysfos-stønnen og pral: Georg Brandes blev Europas bedste kritiker (uden for Frankrig) i perioden, og han kom til at skrive sine fineste, klogeste, stemningsrigeste bøger i den følgende snes år: *Den romantiske Skole i Frankrig*, *Ludvig Holberg*, *Indtryk fra Polen og Rusland*, *Essays I-II*, *William Shakespeare*, *Julius Lange*.

Vor tidsalder har udviklet en forkærlighed for brevlitteraturen. Med nogen ret har man syntes at Voltaires eller Tegnér's breve overgik hele deres øvrige forfatterskab, og prof. Henning Fenger mente noget lignende om den første serie af Brandes' *Breve til Forældrene* i 1978. Jeg synes ikke det er muligt at jubilere lige så højt over denne anden serie og vil meget foretrække de forannævnte bøger fra forfatterskabet. Men mangfoldigt sigende, livlige, oplysende er også denne samling af Brandes' breve.

Den er også smuk og klar i sin typografi og lay-out og sin hele ordning. Oversigter findes både år for år og i Torben Nielsens behageligt vejledende Indledning. Og udgaven er særdeles grundigt kommenteret (i delvis modsætning til den store gamle udgave af Georg og Edvard Brandes' Breve til nordiske Forfattere og Videnskabsmænd). Kommentaren er navnlig meget indgående og præcis med hensyn til personer, hvor læseren yderligere hjælpes af de sidste 50 sider med personregister og slægtstavler. I en brevsamling af denne art må personforhold, i nogen grad også topografiske, politiske og litterære forhold, oplyses så præcist som menneskeligt og bibliotekarisk muligt, og det er sket.

Om kommenteringsbehov og -omfang i andre henseender kan der naturligvis diskuteres. Undertiden synes jeg at kommentaren går nogle centimeter for langt. Til brev nr. 275, lin. 73, hvor Bismarcks tilbagetrækning fra den tyske statsledelse sammenlignes med *Achilles*, står der således: »I en strid mellem Agamemnon og A. trækker denne sig for en tid tilbage i kampen om Troja, det hovedtema i Iliaden, der allerede anslås i første linje.« Det med førstelinjen er irrelevant her.

Der er umådelige mængder af (relevante) informationer i Kommentaren. Jeg har ikke just kontrolleret dem alle, men dog håbet at finde fejl, så at denne anmeldelse kunne beholde et smukt anstrøg af besserwissen. Det kniber! Faktisk har jeg kun noteret ét tilfælde: Kommentaren til brev nr. 394, lin. 71, daterer Moretos lystspil *El desdén con el desdén* til 1672. Det er en lille snes år for sent, for Molière havde nået at efterligne det og Moreto at dø før det angivne årstal.

Lars Peter Rømhild

Jørgen Hunosøe: *Gift med den sidste engel? Om Sophus Claussen. Amdius 1994. 182 s. 198 kr.*

Firserne var et godt årti for Sophus Claussen. Holder man sig omtrent til den ti-årslogik, som er alt for velkendt fra litteraturhistorierne, må man konstatere, at de seneste firser har behandlet lyrikeren langt mere generøst end hans egne halvfemsere. Med et enkelt forspil i form af et musikalsk-erotisk vovestykke kaldet *Djævlerier* påbegyndte Keld Zeruneith årtiet i 1977. Herefter fulgte første bind i Frans Lassons række af brevudgivelser: *Fra Ekbátana til Klareboderne* (1981), som blev fulgt op af tobindsværket om *Sophus Claussen og hans kreds* (1984) og *Sophus Claussen og Inger Nielsen* fra samme år. Tom Engelbrecht og René Herring udgav en bibliografi i 1982, og året efter arrangerede Det Kgl. Bibliotek en særudstilling om manden og digteren. I 1992 udkom *Fra klodens værksted* som tredje del af Keld Zeruneiths biografiske serie, i hvis kølvandsstriben man så *Notater og skitser* foruden en samling digte. *Solsekunder*, begge redigeret af Keld Zeruneith i 1993. Denne bogpakke blev fulgt op på Gyldendal, som samme år sammenstillede *Pilefløjter/Djævlerier*. Bo Hakon Jørgensen besøgte i 1983 en facsimileret genudgivelse af rejseromanen *Valfart*. I et efterskrift belyste han det intrikate forhold mellem symbolistisk poetik og erotisk praksis. Den samme interesse gav sig udslag i hans meddigtende rekonstruktion af forholdet mellem virkelighedens Sophus og Clara i relation til fiktionens Silvio og Clara. Når en halvfemsroman, der »fortaber (...) sig i en flygtig og nydelsesforfaren Erotik,

hvis fuldkomne Amoralisme næsten virker uskyldigt« (Ejnar Thomsen, 1962) kunne opnå hele to genudgivelser inden for syv år, hænger det sammen med et toneangivende essay af Aage Henriksen: Pavens Madonna. Hermed er vi tilbage i midten af tresserne, som for øvrigt bragte en del Claussen ud på bogmarkedet; oversættelserne af Heine og Shelley kunne nu erhverves og Jørgen Elbeks endnu ikke overgåede udvalg af dansk litteraturkritik spændte fra A.S. Vedel til Sophus Claussen. Det var samme Elbek der i 1966 bragte Johs. V. Jensen på en ofte citeret formel – fra sublim nihilisme til positivitet af en lavere orden – og dermed gjorde den fhv. halvfemserdigters gotiske renaissance til et eksistentielt fupnummer. En tilsvarende afviklingshistorie er rammen om Henriksens vurdering af Claussens senværk. Relationen er afspejlet i Elbeks dedikation: Til min lærer Aage Henriksen. Det er således også et stykke dansk universitetshistorie, der er indskrevet i denne lille bibliografi: den undersøgelse af Claussen, som udkastes i tresserne, sætter sig massivt igennem i firserne. Halvfjerdserne var som bekendt anderswo engageret.

Det er i dette selskab – det claussenske gennembruds mænd – Jørgen Hunosøe indtager en fremtrædende plads. Den blivende indsats er hans monumentale udgivelse af *Sophus Claussens lyrik* i ti mangefarvede, men desværre nu uopdrivelige bind (1982-84). Til denne række knytter sig yderligere udgivelsen af romanerne *Unge Bander*, *Antonius i Paris* og *Valfart*. Den flittige udgiver Hunosøe har nu for en gangs skyld ikke udgivet en bog af Claussen, men samlet sine artikler om ham. Det drejer sig om 4 efterskrifter, 3 anmeldelser (af Lassen, Henriksen og Zeruneith) og 3 fritstående artikler. Det er således en centralt placeret kender, der kommer til orde i essaysamlingen med den forsigtigt spørgende titel og den ikke helt uskyldige undertitel: Gift med den sidste engel? Om Sophus Claussen.

Man kan sige det sådan, at det var Aage Henriksen, der opfandt Sophus Claussen. Det er stort set også, hvad Jørgen Hunosøe siger: »Al alvorlig beskæftigelse med Claussen begynder her (...) og skal Claussenbilledet revideres og ændres, er det herfra, det skal ske.« Der er dog mere revision end ændring i Jørgen Hunosøes essaysamling. I kraft af sin imponerende belæsthed helt ned i forfatterskabets mindste optegnelser har han anbragt sig i en position, hvorfra anmærkninger til eksisterende positioner bliver den eneste mulige. Denne udsigtspost i manuskripthøjde bliver dog en dyd, når der indimellem læses på tværs af kronologi, genre, trykt og utrykt materiale. Man sporer udgiverens standsbevidsthed i det faktum, at de divergerende Claussens-læsningsers ophavsmænd oftest omtales som *litterater*.

Ønsket om at revidere og nuancere billedet af Claussen sætter sig igennem i Jørgen Hunosøes langsomt oscillerende skrivestil, hvor direkte fremsættende sætninger ofte underbindes med forbehold og tilføjede præciseringer. Trykte og utrykte kilder trækkes ind for at lægge endnu en nuance til en i forvejen kompliceret redegørelse for forbindelseslinjerne mellem liv og digtning. Det i bund og grund sympatiske ønske om at fordele sol og vind lige bidrager dog ikke til et meget klart billede af Claussen. Jørgen Hunosøe vil i det hele taget en *afmytologisering* af Claussens forfatterskab; hans ambition har Aage Henriksen karakteriseret med disse ord: »Så den gådefulde mand [Claussen] stadig kan stå frit til alle sider, ingensteds hjemme og mere nutidig, end da han levede« – og når Jørgen Hunosøe anbringer disse ord som indledning til sin *Stand der Forschung*, tilmed

brudt op i lyriske kortlinjer, må det være udtryk for, at han har taget dem til sig. Claussen – fri til alle sider og mere nutidig, end da han levede.

Jeg skal i det følgende forsøge at opridse hovedlinjerne med behørigt hensyn til, at det er »bogens pointe, at et sådant billede – hvis det får mytens håndfaste konturer – ikke lader sig fastholde.« At et sådant mytisk ladet portræt iflg. Jørgen Hunosø ikke lader sig fastholde må betyde, at det anstændigvis og af respekt for den portrætterede ikke bør fastholdes.

En myte er i Jørgen Hunosøes forståelse en hensigtsbestemt indsnævring af en sandhed, som – fremstillet i al sin nødvendige rigdom af nuancer – kan holde Claussen levende, aktuel og fri til alle sider. Det er således en myte, at Sophus Claussen er identisk med den imponerende kunstnerhero, der fremstår i den sene del af forfatterskabet. Når Claussen gør sig til en kunstens Messias og hævder, at »Verset« er »Aandens Nøgle til alle Jordens Værdier«, (...) og her altsaa Enheden i Tilværelsen fundet« – er det omtrent tilgiveligt, men når en senere litteraturkritik ukritisk tilslutter sig heroiseringen, kan Jørgen Hunosø ikke godtage en sådan afkorting af perspektivet. Og perspektivet er langt, det strækker sig tilbage til forfatterskabets begyndelse og omfatter intet mindre end en enhed af liv og digtning. Når det om hovedpersonen i *Vulfart* hedder, at han har »gjort sin Vilje villig til alt stort« holder Hunosø Claussen fast på formatet, og kan følgelig kun se privatpersonen lagt i graven og Kunstneren som spøgelse. At enhedsforestillingen omkring 1917 må forlades til fordel for en dyrekøbt frihed i kunstens verden afspejles i linjer som disse: »jeg, som altid har hadet alt forbandet Rimeri, / har ved Rim nu gjort mig fri« (Mennesket og Digteren). At hyldede tilbage tog som kunstens sejr over livet er ikke Jørgen Hunosøes sag. Claussens lyriske tavshed i årene 1901-1917 bliver et pant på projektets alvor.

I bestemmelsen af den poetik, som lægger grunden under forfatterskabets første del, bygger Jørgen Hunosø på Aage Henriksen. Det drejer sig om opstemmet libido, som bliver digterisk produktiv. Den unge Claussen kan ligne sig ved en »aldrig standset Dampkedel, ved hvis Kraft han i Følge sin Vilje kan føre sit Skib, hvorhen han lyster«. Ved at forlade den håndgribelige kvinde, kan hun bemestres så meget desto mere lyrisk på vers. Digteren kan selvsagt også blive afvist af kvinden, hvilket er baggrunden for romanen *Unge Bander*, som det lykkes Jørgen Hunosø at analysere som mere end biografisk kildeskrift. Og det netop på baggrund af den her skitserede adskillelse: når fortælleren lægger distance til sine personer, er der jo ikke kun tale om om tragisk afstand og kunstens mangel på nærvær – i distancen er der en erkendelsesgevinst. Jørgen Hunosø advarer mod at bruge Claussens kunstprodukter som biografisk kildemateriale, fortælleren står over det fortalte.

Men omdrejningspunktet for den fase af forfatterskabet, som Jørgen Hunosø med henvisning til et brev fra digteren til Edith Rode kalder *En heftig Sommers Blomstring, 1887-1901*, forbliver de imaginære kvinder. Metoden har lange rødder tilbage i europæisk troubadourlyrik og er vel i bund og grund symbolistisk i betydningen stedfortrædende: en lavereliggende driftimpuls afbøjes og udnyttes til anden højere virksomhed. Til den ende kan vi med Jørgen Hunosøes hjælp låne et citat fra notesbog 54: »Flere Længsler end Tilfredsstillelser«.

Jørgen Hunosø disponerer digterens liv efter dannelsesromanens trefasede udviklingsmodel. (De to andre faser er *I Dødens Rige, 1901-1917* og *En moder-*

ne *Skabens inderligere Pragt. 1917-1931*). Til det formål støtter han sig til den tilbageskuende Claussen, som benytter rejsens metaforik i essaysamlingen *Løvetandsflugt*: det traf sig således, »at de, som begærede hedest, langt om længe fik alle deres Ønsker opfyldte; den ydre Verden, som de havde gennemanet, kom til at svare til en indre Sammenhæng hos dem selv.« De kunne ende med at »dyrke en Kvinde, gifte sig, faa Børn og dog tro paa Madonna.« – Det spørgsmål, som er omdrejningspunktet om de forskellige vurderinger af digterens livsrejse, kan formuleres således i kriminalistisk korthed: *hvem er pavens madonna?* Spørgsmålet kan danne indgang til den del af forfatterskabet, som først er blevet værdsat på et sent tidspunkt. For Ernst Frandsen, der skrev digterens monografi i 1950, var Claussen i særdeleshed lyriker, og Ejnar Thomsen kan i den forbindelse igen citeres for et bagstræverisk synspunkt i forhold til den biografisk-eksistentielle linje: »Hvad han har frembragt uden for den rene Lyrik, har overvejen- de Interesse til Belysning af hans Digterpersonlighed.« Blandt de rehabiliterede romaner indtager *Valfart*, Claussens »klogeste« bog iflg. Jørgen Hunosø en prominent plads. *Valfart*, som Claussen gerne ville have kaldt Stormstiger, er forfatterskabets mest ambitiøse gennemspilning af drømmen om enhed. Der indgår tre markante kvindeskikkelser: den kokette Célimène i Paris, hvis indledende afvisning sætter rejsen i gang. Hendes virkelige navn var Karen Topsøe. Den generøse italienerinde Clara, med hvem hovedpersonen Silvio opnår den højeste virkelige lykke. Hendes virkelige navn er Clara. Og Madonna, kvinden over alle kvinder. På det mest håndfaste niveau er Madonna Michelangelos moderfigur, der ømt holder sin døde søn i armene. Det drejer sig om at finde et ligeværdigt mål for sit begær i en verden, som rummer tilfredshed på de forskelligste niveauer. Paven har fundet sit i Madonna. Denne høje overensstemmelse bliver paradigmet for Silvios rejse efter sig selv. I vurderingen af hovedpersonens efterfølgende ophold sammen med Clara i en lille by ved Middelhavet, »en By paa Kysten af Paradiset« adskiller Jørgen Hunosø sig fra sit forlæg Aage Henriksen. Hvor sidstnævnte ser opholdet som den definitive forsegling af en kunstnerskæbne og således underforstår, at hovedpersonens Madonna befinder sig i et luftlag over den jordiske Clara og der udgør selve kunsten (»Paa dine Læber vil jeg i et Kys tilbede *Ordet*. Paa disse Læber vil jeg kysse Farveglæden«), fastholder Jørgen Hunosø billedet af Clara som den realiserede drøm, enheden af højt og lavt, »pavens madonna, nemlig Clara«.

Det er således også ganske konsekvent, at den uoverensstemmelse mellem kunst og liv, som her når et uigenkaldeligt højdepunkt, af Henriksen må betragtes som blindgyde, som Claussen aldrig når ud af. Den storstilede drøm om en enhed af lidenskab og bevidsthed, der profeteres om i form af en heroisk tid i afslutningen af *Valfart*, bliver aldrig indfriet på det personlige plan, men forløses i ord.

»Så enkelt forholder det sig ikke« ifølge Jørgen Hunosø. Digerens liv kan ikke gøres op som et storslået, ærfuldt, oplysende skibbrud: »Claussen forstod trods alt også at navigere (...). Hans lystprægede og engagerede politiske journalistik, hans flittige og kloge anmelderi, hans ægteskab, der begyndte så lykkeligt og som han så vedholdende søgte at holde liv i, hans nære og opmærksomme forhold fra alt fra svinedrift til agurkesalat, hans trofasthed overfor venner og veninder – ja, hele hans stræben efter sammenhæng og autentiske værdier – alt dette glider Aage Henriksen let henover. Claussens opmærksomhed og lydhørhed for

hverdagens virkelighed er evident og ligner vel det ultimative program, som Aage Henriksen gang på gang vender tilbage til, fx. i forbindelse med Goethes *Italianische Reise*. Og det får også sit *kunstneriske* udtryk – og her må medregnes den oversete erotisk-politiske utopi, skuespillet *Arbejdersken*, dannelsesromanen *Fortællingen om Rosen*, som Aage Henriksen aldrig omtaler og Claussens mangeårige intense beskæftigelse med maleri og billedhuggerkunst.«

Henrik Blicher

Søren Baggesen: Thøger Larsen. En kritisk monografi. Odense Universitetsforlag. 1994. 216 s. Illustreret. 200 kr.

Umiddelbart studser man over den undertitel, Søren Baggesen har valgt til sin bog om Thøger Larsen: »En kritisk monografi«. Skal den elskede forfatter til *Du danske Sommer, jeg elsker dig* og *Danmark, nu blunder den lyse Nat* nu lægges under den ideologikritiske skalpel? Nej, intet er Søren Baggesen mere fjern. Undertitlens »kritisk« betyder »litteraturkritisk« (dvs. litterær, litteraturvidenskabelig), og ordet er formentlig hidsat for at pointere, hvad det er Baggesen vil yde mere end Chr. N. Brodersen gjorde i sin bog om *Thøger Larsen*. Den bar nemlig undertitlen *En Monografi I-II* (1942-50).

Terminologisk ville vi have været bedre stedt, hvis Brodersen havde kaldt sin forfatterpsykologisk og åndshistorisk anlagte Thøger Larsen-bog en *biografi*. Så kunne Baggesen have nøjedes med *monografi*. Derved have han undgået at udsende forkerte signaler til dem, der ikke er inde i Thøger Larsen-forskningen. Den almindelige Thøger Larsen-elsker – der går vel stadig et par stykker rundt af slagsen – vil formentlig ikke føle sig særlig tiltrukket af en bog, der kalder sig *Thøger Larsen. En kritisk monografi*.

Det terminologiske problem kommer ikke af ingenting. Det kommer af Thøger Larsen – det vil sige af forfatterskabets særart.

Som Brodersen skrev i sit indledende kapitel om »Stoffet og Synspunktet«, så var Thøger Larsens liv i ydre henseende så fattigt på usædvanlige oplevelser, at det næppe er tænkeligt, at Larsen ville have skrevet en selvbiografi, om han så havde levet meget længere end de 53 år, han fik på denne sin jord, før han blev revet væk af sukkersyge.

At skrive en personalhistorisk anlagt digterbiografi over en mand, der levede så stilfærdigt, som landmåleren og redaktøren Thøger Larsen gjorde det i Lemvig, har vist sig at være vanskeligt. Skønt Brodersen disponerede første bind af sin fremstilling som en klassisk biografi med kapitler om »Barndommen«, »Ungdommen«, »Gennembruddet« osv., så kviede han sig ved at anvende betegnelsen *biografi* i hovedtitlen (det optræder i undertitlen til bd. I: »Biografi og Karakteristik af Forfatterskabet til og med »Det Fjerne«). Brodersen var sig bevidst, at han ikke ville kunne føre et biografisk kompositionsprincip helt igennem. Anden del af hans Thøger Larsen-bog (»Analyse og Karakteristik af Forfatterskabet fra »Bakker og Bølger« til »Frejas Rok«) falder (fra hinanden) i en række kapitler om naturlyrik, fortællende digte, hyldestdigte, digte fra Italien, verseteknik, ordvalg, billedsprog og oversættelser. Systematikken er til at overse.

Med udgangspunkt i en kritik af det uegale og atomiserende i Brodersens værk

udsendte Jens Aage Doctor i 1956 en analyse af *De centrale symboler i Thøger Larsens lyrik*. Doctors tværgående tematiske læsninger af »livssymbolik« (solen og farverne gul, blå og grøn) og »dødssymbolik« (månen, vinden og fiskene) peger frem mod Søren Baggesens værk. Det er teksterne, der tæller, især de lyriske, og de behandles overvejende synkront, dvs. som én stor tekst. Til forskel fra Doctor begiver Baggesen sig dog også ind i udførlige, stedvis omstændelige, analyser af enkelttekster.

Imellem Doctors ungdomsarbejde (et universitetsspeciale skrevet hos Sven Møller Kristensen) og Baggesens »manddomsarbejde« – han er født i 1938 – ligger *nykritikken*, som Baggesen med sin afhandling om *Den Blicherske Novelle* (1965) var med til at befæste i Danmark. Indsatsen skaffede i 1972 Baggesen et RUC-professorat i noget så forkromet som *tekstvidenskab*.

Den metode, Baggesen anvender i Thøger Larsen-bogen, kan med et udtryk af Torben Brostrøm kaldes *udvidet »nykritik«* (anm. af Søren Baggesen: Thøger Larsen, i Information 12.9.94). *Udvidelsen* skyldes inspirationer fra dels dekonstruktivisternes med deres interesse for metaforik og dels fra moderne religions- og naturfilosoffer. Søren Baggesen har arbejdet med Thøger Larsen-monografien i den periode – fra 1992 – hvor han har været ansat som seniorforsker ved Odense Universitets humanistiske forskningscenter »Menneske og Natur«. Hans studier i moderne science fiction har tydeligvis hjulpet ham på vej i Thøger Larsen-forståelsen. Det kan man smile ad, men vi finder nu engang inspirationskilderne dér, hvor vi er – og vi er der sjældent ved et rent tilfælde. Var Thøger Larsen ikke til *star wars*, så var han dog til stjerner.

Thøger Larsen. En kritisk monografi er et værk i en af litteraturvidenskabens smukkeste genrer: Forsynet med nye, øjenåbnende metoder vender en moden forsker tilbage til et forfatterskab, han har holdt af fra sine unge år, men som han indtil nu har manglet livserfaringer og videnskabelige redskaber til at kunne analysere.

Bogens kvaliteter ligger i en række nærlæsninger af centrale Thøger Larsendigte og i en samlet kortlægning af, hvad Baggesens kalder forfatterskabets tre »diskurser« og definerer som »måder at have verden i sproget på«: den mytiske, den videnskabelige og den poetiske. Baggesens interesse er *hermeneutisk*, ikke *genetisk*. Eller sagt på jævnt dansk: Han vil *forstå*, ikke *forklare*.

Bogens svagheder ligger i den overordnede konstruktion og metode: De klassiske biografiske og komparative synspunkter, som Baggesen helst ikke vil have noget at gøre med, kommer i den sidste ende efter ham som spøgelse. Den forsmåede historisme hævnner sig.

I sin prolog om »Synspunkt og fremgangsmåde« forklarer Baggesen først, at hans grundsynspunkt på Thøger Larsens forfatterskab har sin baggrund i Larsens biografi, hvorefter han giver et kort rids af forfatterens livsløb, ligesom for at få det overstået én gang for alle.

Baggesens synspunkt på forfatterskabet udledes af de miljøskift, Thøger Larsen gennemgik: »Fra sin opvækst i et vakt underklasse miljø hvor erindringerne om den forudgående traditionalistiske kristendom endnu levede i morfaderens fortællinger og talemåder, bevarede han oplevelsen af at verden og dens sammenhænge må fortolkes religiøst. Men dels reagerede han voldsomt mod den bornethed i forhold til de naturlige drifter i mennesket som prægede vækkelsen i

Vestjylland, dels oplevede han i sit møde med den moderne, sækulariserede verdens- og naturopfattelse som repræsenteredes af samtidens naturvidenskab, en tolkningsmulighed for moderniseringen som på en helt anden måde åbnede sig udad imod verden og naturen« (s.11).

Det særlige ved Thøger Larsens forfatterskab er da ifølge Baggesen, at han i konflikten mellem disse radikalt forskellige verdensanskuelser ikke vælger side, men ansføres til at vælge sin egen »religiøse synkretisme«. Det vil sige, at han accepterer det sækulariserede verdensbilledes afvisning af den monoteistiske religion; men han tolker det sækulariserede verdensbillede religiøst. Thøger Larsen lovsynger ikke Vorherre, men kosmos som alt livs skaber og opretholder.

Sådan lyder, i forkortet udgave, Søren Baggesens hovedsynspunkt på Thøger Larsen, og det har som anført baggrund i (en viden om) forfatterens liv.

Baggesen er villig til at lade den sammenhæng, han ser mellem liv og værk, få konsekvenser for hele dispositionen af monografien: »Da nu mit synspunkt på forfatterskabet både er fremkommet og udtrykt ved en tolkning af biografien, har jeg valgt også at bruge forfatterskabets kronologi som udgangspunkt for min disposition af stoffet« (s.11). Formuleringen antyder, at der mere er tale om et greb – et valg – end om en indre nødvendighed. Baggesen tager øjensynlig ikke sit biografiske udgangspunkt alvorligt. Ja, han er endog udtrykkeligt skeptisk over for det: »ganske vist bruger jeg biografiske forklaringer henad vejen, men jeg tror ikke på dem – heller ikke på dem jeg har brugt her i prologen. Jeg bruger dem overalt som her – nemlig som den bedste måde jeg har kunnet finde på, til at redegøre for hvad jeg har fået ud af at læse Thøger Larsen.«

Med disse flot henkastede formuleringer er biografismen – ja, måske litteraturvidenskaben i det hele taget – reduceret til et spørgsmål om mere eller mindre tilfældige, private valg af værktøjer.

Ikke alene redskaberne, men også forskningsgenstandene betragtes som noget, kritikerens uden eksplicitte begrundelser kan vælge og vrage imellem.

Der er dele af forfatterskabet, Søren Baggesen ikke har beskæftiget sig med: »jeg har ikke noget at sige om Thøger Larsen som politisk journalist eller som dialektdigter, selv om jeg udmærket godt ved at han var begge dele« (s.13). Mere begrundelse får læseren ikke.

Metoden lægger op til dovenskab på forskersiden og autoritetstro på læsersiden. For så vidt dette kan kaldes poststrukturalisme, så repræsenterer det et synligt intellektuelt forfald i forhold til strukturalismens strenge krav til kontrollerbar eller i hvert fald diskuterbar argumentation. Man ser med rædsel for sig, hvordan den videnskabelige »diskurs« vil tage sig ud i derivat-udgaver, fx i universitetsspecialer: »Jeg bruger forklaringer af typen X, men jeg tror ikke på dem«, »Jeg fravælger en del af forfatterskabet, fordi jeg ikke har noget at sige om det«. En sådan skribent vil uvægerligt blive mødt med spørgsmålet: »Hvem er du«? Og hvis han ikke kan svare: »Jeg er Søren Baggesen og professor i tekstvidenskab, mig kan du have tillid til«, er han ilde stedt.

Et er nu program, et andet praksis. Og Baggesens *tekstanalytiske* praksis ligger heldigvis på et andet niveau end hans teori. Ved kortlægningen af meningssammenhænge inden for Thøger Larsens tekster og ved indlæsningen af disse sammenhænge i en videnskabshistorisk og religionshistorisk kontekst, stiller Bagge-

sen helt anderledes høje krav til sin argumentation, end han gør i sin spegede teoretiske indledning.

Havde han i det følgende blot kunnet holde sig til den hermeneutiske udlægning af forfatterskabet som et synkront tekstkorpus, ville det have været i orden. Det kan han imidlertid ikke. I fremstillingens forløb viser det sig igen og igen, at grundsynspunkt og komposition ikke bare et noget, man vælger, men noget, der forpligter. Baggesen roder sig ind i en række biografiske og komparative problemer, som hans teori ikke tager højde for.

For eksempel undgår han på ingen måde at slutte fra værk til personlighed og at fælde en dom over forfatterpersonlighedens udvikling – uden at han af den grund føler sig forpligtet til at give samlede redegørelser for disse greb og synspunkter. Et sted sammenligner han digtet »Sfærernes Musik« med et tidligere digt i forfatterskabet, »Tilfældighed«: »Det digt er ungdommeligt flabet, hvor det senere er modent og værdigt (...) hvad den unge Thøger Larsen føler, det ved den modne.« (s.47-48). Her gemmer sig en ide om personlighedsudvikling, som gør en kronologisk læsning til noget mere end en valgmulighed, den er simpelt hen nødvendig for konklusionen. Til ordet »værdigt« i citatet ovenfor har Baggesen knyttet en fodnote, som jeg læser som et stykke metodologisk selvironi: »Så værdigt faktisk at det får en til at tænke på om ikke den unge Thøger Larsen kunne have været flabet nok til at minde den ældre om, at der er en metonymisk forbindelse mellem pondus og embonpoint«. Det er jo Vilhelm Andersen reddet for poststrukturalismen.

Men hvor meget af dette biografiske stof tør man tage alvorligt? Når Baggesen andetsteds (s.111) siger, at Thøger Larsen i modsætning til Georg Brandes ikke havde noget »talent for at forbitres«, er det så en biografisk forklaring, Baggesen selv tror på, eller er det bare noget, han vil prakke læserne på? Biografismen kommer altså efter Baggesen. Den lever sit onde skyggeliv under hele hans monografi.

Det samme gør komparatismen, omend på en mindre skæbnsvanger måde. Baggesen siger for eksempel om digtet »Drift«, at det »kunne virke som en forklank til Johannes V. Jensens »Som Dreng skar jeg Skibe««, men han undersøger ikke, om der er en sådan påvirkningssammenhæng (s.59). Hvad skal vi med oplysningen, hvis den ikke er værd at efterforske? Om digtet »Tidernes Sang« hedder det, at man ikke skal læse ret langt hen i det for at fornemme, at den opfattelse af det ubevidste, der kommer til udtryk i det, »ikke er Freuds opfattelse af det ubevidste som det personligt ubevidste (som Larsen kunne have hørt noget, men næppe har hørt meget om)« (s.67). Foreligger der vidnesbyrd om Thøger Larsens forhold til Freud, eller gør der ikke? Gemmer der sig mon besked herom i den Thøger Larsen-journalistik, som Baggesen ikke vil komme ind på? Læseren får det ikke at vide. I realiteten reducerer Baggesen arbejdskravene til sig selv og stikker et par løse antydninger om påvirkningssammenhænge ud til de undrende læsere. Metodisk skruer han tiden tilbage til komparatismens barndom.

Søren Baggesen fortæller, at hans Thøger Larsen-monografi er en forstudie til et værk om »den panerotiske linje i dansk lyrik« (s.13). Man må vente, at han i en sådant komparativt studie stiller større fordringer til sig selv om også at kortlægge genetiske sammenhænge.

Jeg har her opholdt mig meget ved Thøger Larsen-monografiens metodiske

tab, fordi de er af principiel, aktuel interesse. Min pointe er, at det hævner sig, når man med en flot armbevægelse vinker farvel til en forskningstradition i stedet for at tage ved lære af den.

Denne negative erfaring kan man drage af Baggesens bog.

Men man kan, som antydnet indledningsvis, også lære noget positivt. Noget om nærlæsning, og især noget om at blottlægge betydninger af billedsprog i digte. Med teoretisk inspiration fra bl.a. Donald Davidson («What metaphors mean») og David Lodge («The Modes of Modern Writing») udvikler Søren Baggesen *metonymien* (billeddannelse ved hjælp af nærhed, ikke lighed som metaforen) som produktivt analytisk begreb over for Thøger Larsens digtning.

Hos Thøger Larsen opløses metaforen i metonymien, og »derved opløses selve billeddannelsen i den forstand at det bliver sløret hvad der er billede og hvad der er afbilledet« (s.157). Helt ned i de mindste stilistiske detaljer efterviser Baggesen denne frugtbare grænsetilstand mellem konkret og abstrakt, som er så karakteristisk for Thøger Larsens forfatterskab, og som har stærk indre affinitet til hele hans verdenstolkning.

I sin bestemmelse af Thøger Larsens livssyn inddrager Baggesen en række moderne naturtænkere (Prigogine, Ponnampertuma m.fl.), og man er undervejs anelse bekymret for, om Larsen til sidst skal reddes for nutiden ved at blive gjort til ikke alene *modernist*, men også *holist*. Men Baggesen kan heldigvis nære sig. Han konkluderer: »Thøger Larsen var monist, men ikke holist. Han fastholdt spaltningen [mellem oplevelse og udtryk] helt ned i det enkelte digts udtryk, for kun derved kunne han bevare den troskab mod det dybeste i sin følelse, som for ham på samme gang var digtningens vilkår og ethos. I det forhold finder man også den hermeneutiske, om ikke den genetiske, forklaring på at forfatterskabet måtte udfoldes i tre diskurser. Af dem var digtningen nok den højeste, fordi den i ét udtryk kan rumme forklaring og fortolkning. Men selv digtningen kan ikke det hele, for det kan ingen enkeltdiskurs. Verden er en heterogen mangfoldighed, holdt sammen af den kraft der er delenes begær efter hinanden. Derfor kan man ikke have verden i én diskurs, man har brug for en mangfoldighed af diskurser at have den i« (s.209).

Med dette moderne, i terminologien mondæne, blik for såvel modsigelser (mellem fremstillingsmåder) som sammenhænge (mellem stil og livsanskuelse) skaber Baggesen fornyede udsigter for den sparsomme Thøger Larsen-forskning. Når man ser bort fra Erik A. Nielsens indledning til Thøger Larsen-udvalget »Året i Danmark« (1984) og et par kapitler i de store litteraturhistorier, har udforskningen og formidlingen af forfatterskabet ligget stille siden Doctors arbejde i 1956. Måske er tiden nu inde til en rigtig, *moderne* Thøger Larsen-biografi, dvs. en der kombinerer gedigen personalhistorie med eksistentiel diakron læsning af forfatterskabet.

Brodersen samlede materialet ind og ordnede det i bunker. Doctor excerperede lyrikken og lavede tværsnit. Baggesen har mikroskopert de lyriske hovedværker, stukket sonder i forfatterskabets stillag og trukket fine tråde ud til livsanskuelsen.

Nu mangler vi bare syntesen om Larsen.

John Chr. Jørgensen

Leif Nedergaard: Johannes V. Jensen. Liv og Forfatterskab. C.A. Reitzel. Kbh. 1993. 150 kr.

Johannes V. Jensen: Christofer Colombus. Illustreret af Nina Kleivan, med forord af Ib Michael. Gyldendal. Kbh. 1992. 112 kr.

Columbus i Himmerland. Udg. Helene Kragh-Jacobsen og Aage Jørgensen. Farsø 1994. 95 kr.

Johs. Nørregaard Frandsen o.a.: Den centrale periferi. Hovedland. Højbjerg 1994. 158 kr.

Da Leif Nedergaard i 1968 på Det Schønbergske Forlag udsendte sin anden bog om Johannes V. Jensen (JVJ), kritiserede Jens Kruuse i en anmeldelse i Jyllands-Posten (10/11 1968) forlaget for at have lukket øjnene for »hvilke kvaliteter dr. Nedergaards fornyelse af hans eget tidligere ulykkelige forsøg besidder (...) På ny er der en masse godt stof i betydningen nærbilleder og omhyggeligt gjorte notater til biografi og bøger. Man kan bruge meget til opslag. Men det er alligevel en ulykkelig bog«. Anmeldelsens overskrift lyder på »Ulidelig heltedyrkelse«, og i underrubrikken står der: »En stor bog om Johannes V. Jensen er præget af flad humanisme, fæle anfald på anderledes tænkende og dårlig litteraturforståelse«. Til sidst i sin artikel spør Kruuse ligefrem at »formodentlig vil den nu udsendte bog skade digteren. Det er sørgeligt. Det er mærkværdigt at den udgives«.

På den baggrund må Kruuse det sidste par år have roteret i sin grav, for i 1993 udsendte Leif Nedergaard minsandten en tredje bog om JVJ, denne gang på C. A. Reitzels Forlag.¹ Af et nyt forord fremgår at teksten er en revideret udgave af forgængeren fra 1968; »det biografiske stof (er) stærkt udvidet, især idet der bringes mange flere citater af de i JVJ-arkivet bevarede gamle breve fra JVJ, ligesom der er taget hensyn til de oplysninger der kan findes i de senere udgivelser om JVJ og hans søster, dog ikke til de ensidigt polemiske. Også gennemgangen af hans produktion er forøget med uddrag af hidtil utrykte manuskripter«. Forordet slutter med forhåbningen om »at nyudgaven herved i endnu bedre grad kan gøre nytte som grundbogen om JVJs Liv og Forfatterskab«, og på dens første side kaldes den sågar »Bogen om Johannes V. Jensen's Liv og Forfatterskab«.

Efter det citerede at dømme er det tilsyneladende det som selv Jens Kruuse betragtede som JVJs gode stofflighed og anvendelighed til opslag der er blevet styrket med den nye udgave, så hvorfor dog formode at værket skulle forstyrre den gamle kritikers gravfred? Fordi Leif Nedergaard trods alle sine faktuelle tilføjelser intet væsentligt har lært eller forstået siden sit sidste forsøg. Ud fra et dagbogscitat gengivet i Jens Andersens bog om Thit Jensen fra 1990 kan han rigtig nok (s. 71) meddele at JVJs første tur til USA ikke, som man hidtil har troet, var en ren soloaffære, men faktisk en forlovelsesrejse med den nyseparerede kusine Jenny Andersen. And so what! Når det gælder de centrale bestemmelser af JVJs forfatterholdning og litterære univers, er Nedergaard ikke blevet klogere i de sidste 25 år, og det bliver hans læsere heller ikke nu.

Lad mig som eksempel tage bogens behandling af Kiplings betydning for JVJ. Første gang forholdet tages op (s. 43) er det med en bemærkning om hvor indestængt man i sin tid må have følt sig for at tage »en ret middelmådig forfatter som Kipling« til hjerte. Senere, i kapitlet om JVJs Kipling-bog, skriver Nedergaard at

påvirkningen fra Kipling »var ikke heldig for Johs V.« Det må digteren selv have mærket, for »selv da var han fuld af kritik overfor Kipling, og siger i den lille monografi fra på mange måder«. Som eksempel anfører Nedergaard med tilslutning et citat som viser digterens »afsmag for *Kim* (1901), da han gennemskuer at hele denne Indien-skildring 'kun er sat i scene for at opdrage en dreng i den hemmelige engelske tjeneste i Indien, han skal bruges mod russerne, bogen ender som en ordinær 'spejder'-katekismus'« (s. 379). Hvad man end kan mene om *Kim*, er denne læsning af bogen på et niveau som ikke gør JVJs åndsevner ære. Man havde gerne sparet både Kipling, JVJ og læseren for gensynet med den underlødige udtalelse. Men Leif Nedergaard finder den åbenbart helt fin og serverer den stolt. Med ham som ven behøver JVJ ingen fjender. Som om det ikke var nok, citeres JVJ for ikke at kunne tænke på Kiplings navn »efter de blodtørstige og servile agitationsnumre han skrev under krigen« (s. 380). Denne »chauvinistiske« og »altfor tendentiøst imperialistiske« digter kan vor egen digter, efter sin apologets mening, naturligvis ikke »gå ind for«; Kipling må man bestemt 'tage afstand fra' (s. 380).

Når man krøller tæer over en argumentation som denne er det jo ikke fordi den krænker ens følelser for imperialismen, men fordi den er så aldeles blottet for kunst- og kulturforståelse. Måske var det ikke så let at gennemskue i 1968, men i 1993 er der ingen undskyldning for ikke at kende til imperialismens fundamentale betydning – på ondt og godt – for en stor del af vestens kunst og kultur de sidste par hundrede år – i dansk sammenhæng især for JVJ. Imperialismen er ikke, og et kunstværk skrevet i dens ånd da slet ikke, et fænomen man bliver færdig med ved at tage afstand fra; dertil er den en alt for dybt problematisk historisk foreteelse. Med sort-hvide reaktioner som Nedergaards har man blot forsikret sig mod en analyse og forståelse af dens foruroligende sammensatte karakter, hvorom der efterhånden står et helt bibliotek til rådighed. Tænk bare på oversigten i Edward Saids *Culture and Imperialism* (1993).²

Som Nedergaard trivialisere imperialismen, farer han frem mod enhver attitude som ikke passer ind i »en ganske flad rationalistisk og sentimental humanisme« eller en »pæn normal-humanisme til dagkurs på den gammelradikale børs« (for at bruge Kruuses ord). Der kan være tale om »den farlige forvanskning af begreberne, specielt m. h. t. darwinismen Nietzsche var skyld i« (s. 51); eller om det usunde i at vokse, som JVJs far, sysler med spiritisme i børns nærvær (s. 21 f); eller om JVJs moder, hvis særpræg var at hun ikke var »i harmoni med tilværelsens kår« (s. 22); eller om den frustrerende (s. 26), illusoriske (s. 35) og postulerende (s. 60) kristendom, som børn helst bør undgå (s. 22).

Når selv et almindeligt ateistisk fornuftsmenneske har svært ved at genkende spor af sine holdninger i disse karakteristikker, er det fordi rummelige synspunkter heri er tromlet ned til flade karikaturer. Leif Nedergaard gør sig ihærdige bestræbelser på at tage JVJ til indtægt for sine egne – nedergaardske – meninger og fatter ikke at det er hvor denne opgave mindst lykkes for ham – Nedergaard – at JVJ (og bogen om ham) har mest at byde på. Som Bent Haugaard Jeppesen har vist, kunne også JVJs imperialism være ganske uspiselig;³ derved ændrer Nedergaards retoucheringsforsøg intet. Men pointen, som selv Jeppesen er tilbøjelig til at overse, er at digterens uspiselighed i det mindste kradser (mens Nedergaards er som at række tungen ud af vinduet). Når galt skal være er der mere at hente i

regulær modsætningsfylde end i en eftersnackers forsimplinger. I JVJs mund er tilværelsen en kneippkur, i Nedergaards en tynd kop te.

Hvorfor da overhovedet vie nyudgaven af *JVJ. Liv og Forfatterkab* opmærksomhed. Det er der tre grunde til. Den første gælder bogens betydning som kilde og opslagsværk. Da den som sådan er umulig at komme udenom, skylder man dens læser den advarsel at selv her bør den omgås med varsomhed. Nok er den vokset med mange kapitler og 150 sider, men ganske som de gamle kapitler og afsnit er det nyttilkomne serveret med en beskæmmende mangel på professionalisme.

Ubehjælpssom sætningsbygning er en betydelig kilde til irritation, som eksempler s. 184, 209, 278, 285 og 312 vil kunne bevidne. Leif Nedergaard er ikke nærig med kritik af andres stil, fx. når Brandes (i sit essay om »Det store Menneske« fra 1890) begår »en umoden gymnasiestil« (s. 448 f), eller når Jensen selv forfalder til en abrupt latinsk syntaks som ikke var til gavn for dansken (s. 439). Hvad en anderledes moden og flydende stil består i, må man da kunne læse hos Nedergaard selv, og her er det oplysende at læse hvad han skriver s. 447 f.:

Den tyske forkvakling af darwinismen, hvor man misbrugte evolutionslærens konstatering af at det indenfor dyreriget var gået således at de til kårene bedst egnede overlevede, (*survival of the fittest*) til tendentiøst at formene at også indenfor menneskeheden, der dog selv har indflydelse på udviklingens linje, havde de brutaleste bestier moralsk ret til at dominere de svagere, blev så fatal at englænderne under 1. verdenskrig kunne rette deres agitation mod farligheden af 'det tyske Nietzsche-Treitschke dogme', herremoralen såkaldt' (jf. Vor Opr. s. 189).

En større hindring for forståelsen end bogens udtryksmåde (hvortil jeg ikke engang regner dens særegne stavning og regelløse typografi), er dog dens utallige regulære fejl og selvmodsigelser. Allerede 1. delens indholdsfortegnelse har otte forkerte sidehenvisninger. Et utal af citater, skriftlige som mundtlige, er helt uden kildeangivelser og derfor svære eller umulige at kontrollere. Og når henvisninger endelig forekommer, er det gerne med besynderlige, uoplyste forkortelser, som endda varieres inkonsekvent teksten igennem.

Tre af de seks gange Herman Bang omtales (ss. 154, 165 f, 190), er det med ingen eller forkerte sidehenvisninger i registret, og den sjette – eller første – gang (s. 64) med en henvisning til »D. tr. HB s. 145«, som næppe alle gætter er til Harry Jacobsens bog *Den tragiske Herman Bang*; først et par hundrede sider senere (s. 337) kommer vi sekundærforfatteren lidt nærmere, med henvisningen til »H. Jac.: HB IV, 144 ff«. Sådan kan man skrive dosmersedler til sig selv, men ikke afhandlinger på tryk til en offentlighed.

En mundtlig meddelelse fra JVJ til Nedergaard som må vække mistanke om gengivelsens *autenticitet* gælder forbilledet for ligtransporten i historien *Kirstens sidste Rejse* og findes s. 87. Enten er der her igen gået koks i Nedergaards grammatik, eller også omtaler JVJ – i citationstegn! – sig selv i tredje person! Den efterfølgende sætning, baseret på en oplysning af sønnen »Em«, tyder på det sidste – altså på at Nedergaard har ladet referat og citat flyde sammen. (Til »Em« henvises der i registret, men ikke til s. 87, og de tre gange hvor registret faktisk henviser til ham, hedder han i teksten »Emmerik«). En selvmodsigelse af anden art

begynder s. 433 f., hvor det hævdes at JVJ i 1920 i frie stæv forsøgte at give udtryk for en »disharmoni i verdensbilledet« afstedkommet af 1. verdenskrig. Blot et år – og en halv side – senere hedder det uformidlet at »hade han [JVJ] selv fundet harmoni i tilværelsen, skulle den øjensynlig også gengives i harmonisk form«. Hvor er vi – og JVJ – henne?

Hvor sløjt det generelt står til med Nedergaards formalia, og dermed med JVJs praktiske anvendelighed, kan kun antydes. Et enkelt eksempel – JVJs søster Thit – må gælde for et utal. Thit Jensen figurerer hyppigt, selv i det nytilkomne personregister (hvor Harry Jacobsen fra før er glemt og hvor der sågar er rod i alfabatiseringen, fx. ved Bohr og Brandes-brødrene). Men første gang (af 13) hun figurerer i registret er s. 71; inden da har jeg imidlertid registreret hende på siderne 14, 20, 21, 23, 30, 51, 60 (og jeg kan sagtens have overset en del). I bogens forkortelsesliste optræder hun med én titel og forkortelsen »Thit«, men på s. 14 henvises der til »Thit J. s. 65«. Er der her tale om en anden titel? S. 20, 21 henvises der slet ikke til nogen titel og s. 51 til »hendes nøgleroman« (uden titel!). Sigtes der nu til titlen forkortet »Thit« eller fx. til »nøgleromanen *Familien Storm*«, som fx omtales s. 78?

I betragtning af hvor mange graverende sjskefejl der er helt iøjnefaldende, må forlaget dele ansvaret for deres forekomst i JVJs nye udgave med forfatteren, som dog har haft 25 år til at rette dem. Personregisteret, som er nyt, er lige til Guinness' rekordbog. Efter at have noteret de første hundrede fejl eller udeladelser (inkonsekvenser ikke medregnet) på de små tre sider, opgav jeg at benytte dem og tyede i stedet til 1968-udgavens titelregister som et nødtørftigt sikkerhedsnet. Det kunne man i det mindste have genoptrykt.

Men nu den anden grund til at søge dette spøgelse af en bog manet i jorden. Den ligger i Nedergaards foragt for at genoverveje sine egne præmisser eller blot sit akademiske niveau. Hvor mange forskere ville i dag turde genudgive et 25 år gammelt skrift uden ringeste forbehold, fx. over for skråsikre forenklinger af kulturhistoriske komplekser som imperialismen og kristendom eller udviklede åndspersonligheder som Kipling og Nietzsche? Specielt den sidste, der i disse år står i centrum for international debat, ville ingen kvalificeret forsker være bekendt fortsat at affærdige med rene skældsord. Alt hvad L. Nedergaard har at sige om Nietzsche begrænser sig imidlertid, som et tidligere citat antydede, til repetitioner af udtryk som »Nietzsche's tungetaler i Zarathustra« (s. 113), »den litteraterne så besnærende fusentast« (s. 116), »ham der blev nazismens filosof« (s. 143), »Nietzsche's forrykte overmennesketanker« (s. 589). Som så ofte med invective er det store forbrug et symptom på analytisk armod. At Nedergaard stedvis slår JVJ følge, gør ikke svaghedstegnet mindre. Hvor digteren om *Zarathustra* skal have sagt at »en værre omgang galimatias har jeg aldrig læst«, sekunderer hans væbner med at brede sig om »Nietzsche's af halvfemser-digterne og Pontoppidan så estimerede bindegale pseudo-dybsindigheder« og med at rose JVJ for hans parodi af filosofien »med skellig foragt for beundreren af ham« (s. 115).

Som især det sidste eksempel viser, er det både digteren og læseren der bliver sorteper når kritikeren svigter sin rolle som formidler mellem de to. At agere simpel højtaler for et allerede støjende budskab bidrager hverken til gennemslagskraften eller afklaringen af budskabets indhold. Om JVJs senere syn på sin egen ungdomsdigtning kan man mene forskelligt, fx hvad Lee i *Hjulet* mener når

han siger »at al æstetik ... bare er en sygdom i sansen for virkeligheden«. Men at kalde det slet og ret »en dyb sætning«, som Nedergaard gør (s.313), er faktisk både kritik- og meningsløst. Med bemærkninger som de ovenstående kommer Nedergaard om ved en hel generations – og en hel verdens – funderinger over filosofiske grundspørgsmål.

Til forskningen om JVJ tager han gerne stilling på samme (u)kritiske facon som han behandler Nietzsche. På én og samme side, s. 98, har han først en note om »et meget uavklaret essay« af Alf Henriques, »der hade forlæst sig på Jungs og Kretschmer's fantastier«, og dernæst én om Henrik Wivels »ubehagelige *Den titaniske eros* (1982)«. Henriques bliver dog bæret med en plads i personregistret (endda foran Heilman, Heine og Heise!), mens Wivel her er ude i mørket, bl. a. sammen med Oluf Friis, som (s. 389) regnes for en forsinket medløber. I det hele taget er det en broget forsamling der hverken finder nåde for Nedergaards blik eller værdig til en plads i hans register over rigtige mennesker. Jørgen Elbek omtales for sin »svigtende litterære forståelse« (s. 117), mens Schjøttz-Christensen »ikke har kunnet læse en tekst« (s. 330). Sammen optræder de to sidstnævnte (s. 446) som eksempler på »den på vrangfortolkningen baserede 'ildesindede' kritik« af JVJ. Dr. Nedergaard alene behersker banen og den rette lære.

Dét må man lade ham: falsk beskedenhed er aldrig hans problem. Som sløjfe på en note (s. 41) om sprog i gymnasiet skriver han typisk: »Hvad verdenslitteraturen ivoirigt kunne byde på, fortier man stadig for eleverne (se dog min *Litteratur og idéhistorie* (1987))! Og man gør klogt i ikke at sidde hans ord overhørigt. Hvor han mindes de forelæsninger som den forrige udgave af hans bog bygger på, minder den beskeden tilstrømning til timerne ham om at »et fortidigt doven-dyr« i forelæsningsalen »alligevel synes at have efterladt sig talrige efterkommere« (s. 415).

Hermed er vi inde på den tredje og sidste grund til at genudsende et signalment af denne JVJ-bog. Godt agterudsejlet af moderne biografisme og videnskabelig diskurs nærmer den sig omsider forsvindingspunktet. Mens dens dogmatiske opfattelse af hvad der er centralt i digterens liv og værk for længst er passé, er det af aktuel interesse at det meste som Nedergaard tilsidesatte i dag står i centrum for tekst- og kulturforståelsen. I februar 1995 var stakke af JVJ (1993) på nedsættelse. Da der ligger 25 år mellem hver ny Jensen-bog af Nedergaard, kan Jens Kruuse vist omsider få varig fred, og vi andre forfølge friske spor.

II

En som har gjort det sidste er Ib Michael i forordet til nyudgaven af JVJs *Christofer Columbus* (1992).⁴ Om den kulturimperialisme som Columbus indvarslede, skriver Michael bl. a.: »Vi fandt en ny verden, men vi så den ikke. Vi havde et kors for tanken med os hjemmefra« (s. 13).⁵ Men hvad vi der fandt den nye verden ikke kunne se, kan digtningen artikulere. Med et citat af Octavio Paz: »Digtningen er *den anden* stemme. Ikke historiens eller anti-historiens stemme, men den stemme i historien, som altid siger noget andet« (ibid.). Dette spil mellem digtning og virkelighed, mellem *det andet* og dets fortrængning, er det samme som udmærker forholdet mellem imperialismen og dens kultur. Den chauvinisme som Leif Nedergaard så i imperialismen er kun en grov forsimpling heraf. Den

svarer højest til de reduktioner JVJ med tiden selv kom til at ligge under for. Ib Michael beskriver dem sådan: »JVJ var en af dem der med årene gik hen og blev klogere end sin kunst. Ideerne skulle passe, regnskabet gå op. Han havde fået sig en indre facitliste, som var fraværende fra projektet, da han skrev mesterværker som *Himmerlandshistorier*, *Kongens Fald* og *Digte 1906*« (s. 16).

Men modsat apologeter som Nedergaard har JVJ mere end sin facitliste. Han har virkelig sin stil. Selv *Den lange Rejse*, som er blevet beskyldt for så meget, har den, ja, røber i sjælden grad hvilken sammensat, facitforflygtigende foreteelse denne stil er. Når alt det kritiske om *Den lange Rejse* er sagt, siger Michael, kan man også sige »at værket som helhed er udtryk for nytænkning, idet JVJ stiller litteraturens forskellige genrer – roman, digt, essay – op mod hinanden og således forårsager et sammenbrud i kategorierne, hvorved der frigøres en hidtil bunden energi« (ibid.). Det er en stil der »funkler« (ibid.), og ifølge Michael kunne man tro at »JVJ havde stået fadder til den magiske realisme«, som vi kender den fra García Márquez (s. 17). Mens JVJs syn var tidsbunden (som Nedergaards bog om ham), er »han til gengæld så moderne i sin stil, at nutiden næppe har fatet det« (s. 20). Selv har jeg argumenteret for at han med al sin imperialistiske ideologi er en tidlig postmodernist.⁶

I hvert fald er JVJs stil, den grænseoverskridende sensibilitet, den *anden* stemme i historien, som dog er anderledes *end* historiens, uomgængelig, hvis man i dag vil hans forfatterskab ind på livet. Vil man det? Et svar – ja flere svar – fremkom som bidrag til et JVJ-symposium som Farsø Bibliotek afholdt den 28. august i anledning af 50-året for JVJs tildeling af Nobelprisen. Bidragene er under titlen *Columbus i Himmerland* (1994) udgivet af Helene Kragh-Jacobsen i Farsø, og Aage Jørgensen, som tidligere har været medudgiver af to bøger om digteren – senest Farsø Biblioteks tekst- og billedbog om *JVJ. Himmerlænding Dansker Kosmopolit* (1992)⁷ – og som også har bidraget med et kapitel til den aktuelle bog.

Ganske som denne titel spænder Columbus-bogens fra det nære til det fjerne, fra det lokale til det universelle. Jørgensens eget bidrag drejer sig om det første, »Himmerlandshistorierne i litteraturhistorien«, mens »Columbus. Drift og darwinisme i JVJs forfatterskab« behandles af Henrik Wivel, der tidligere har skrevet om driftsmotivet hos JVJ. Forud for disse fremstillinger af yderpunkterne i forfatterskabet behandler Erik M. Christensen hvad han ser som »JVJs livsopgave«, mens en længere diskussion af »JVJs lyrik – og hvad deraf følger« ved Sven Hakon Rossel og en kortere af »JVJs myter« ved Erik Dahlerup omrammer aksen mellem Himmerland og Columbus, måske for dermed at antyde hvordan det universelle og det nære kan være forbundet, genre- som holdningsmæssigt. Bogen, som er fint illustreret, slutter med en rundbordssamtale mellem fire af foredragsholderne og et appendix med forskellige praktisk-nyttige oplysninger om JVJ.

»Tesen er, at JVJ i sin digtning søger at nå en virkning hos modtageren, snarere end at udtrykke sit eget inderste«, skriver Erik M. Christensen i sit åbningsbidrag (s. 7). Det er en tese han tidligere har fremlagt i artikelform,⁸ og som han nu udvikler med at sige at »JVJs forfatterskab ikke er fremlagt for det læsende publikum som et fængslende udtryk for digterens personlige indre, men som lærestykker, objekter for tilegnelse, hjælpemidler« (s. 8). Hvilken lære(r)! For Christensen er JVJ »troværdig som forfatter. Han kan nok modsige sig selv og han

kan være i modstrid med andre kilder, men han forbliver troværdig ... Jeg er parat til at søge længe, meget længe, før jeg opgiver min tillid, og som regel tror jeg hans ord« (s. 12-13).

Spørger man dernæst hvad de troværdige ord udtrykker, svarer Christensen: Hverken modernisme eller reaktion (s. 10), men en livsbekræftende relativisme (s. 11, 13), som endda er lige ved at relativere mennesket selv som »ubetinget, ubegrænset værdifuldt«, men som alligevel er en »udviklingslære forpligtet på livslangt medarbejderskab i retning af humanitet« (s. 15-16). »Bestræbelsen var human, gennemgående«, hedder det senere (s. 16) med henblik på den ukuelighed hvormed hver generation giver sin kamp mod den allestedsnærværende død i arv til næste slægtled. Døden er bindeled mellem alt levende, og nuet mættes med evighed, som et venskab i verden, som en storslået monisme.

I denne betragtning af JVJs univers er der både rummelighed og fasthed. Det er der ikke mindre i digterens lyrik, som den beskrives af Sven Rossel, der tidligere har behandlet den lyriske genre særskilt i en engelsksproget monografi om JVJ,⁹ og som sammen med Erik M. Christensen forestår den kommende videnskabelige udgave af det samlede lyriske oeuvre. Ganske som Christensen ser Rossel tyngdepunktet i digterens produktion uden for de modernistiske enmærker: »Jeg ser en pointe i, at der i JVJs første digtsamling findes tekster med fast metrum, der er fuldt på højde med den bedste, tidlige prosalyrik, og pointen kan udbygges til en tese, der siger, at det generelt er inden for den faste metriske struktur, den regelmæssige form, hvadenten det gælder de korthugne, oldislandske inspirerede rytmiske, alliterative vers eller den klassiske, rimede strofe, at JVJ når højst som lyriker; undtagelsen, der bekræfter reglen, er netop et digt som »Paa Memphis Station« fra *Digte 1906* og enkelte senere oversete prosalyriske tekster« (s. 25).

Rossel har tilmed en tese om hvad JVJs gennemgående formdyrkelse kommer af. Den svarer til den »unge JVJs forankring i eller snarere fastholden ved barn- og ungdomsmiljøet i Farsø, Louns og Viborg – kort sagt Himmerland. Det er denne binding han søger at komme ud over, at bryde med i studieårene i København fra efteråret 1893 og i de første år som forfatter, en »Sturm und Drang«-tid, en oprørets tid, hvorfor et af udtrykkene er den provokerende prosalyrik« (s. 27 f). »Men Himmerland – eller rettere hvad jeg vil kalde Himmerlandsproblematikken – har JVJ aldrig kunnet løbe fra«, skriver Rossel videre (s. 28), og man kunne så tro at enden på historien bliver at digteren efter den forfløjne ungdom vender hjem til folden af klassiske former. Her er det imidlertid at Himmerland viser sig som et problem snarere end et landskab. Rossel forklarer at »for mig står JVJs Himmerland imidlertid snarere som det land Atlantis, en uto- pi eller snarere en drøm om en harmoni, der er gået tabt eller måske aldrig har eksisteret. Således bliver Himmerland eller rettere JVJs stræben og længsel derefter – »mit hele Liv er en Himmerlandsbeskrivelse« skriver han sammesteds – et billede på umuligheden af at finde et holdepunkt og en livsmening, og dermed et billede på det moderne menneskes eksistentielle hjemløshed, et billede på JVJs egen modernitet« (ibid.).

Den virkelighed som de faste lyriske former søger at klynge sig til er med andre ord selv alt andet end fast. Skal der være overensstemmelse mellem form og følelse, må ikke blot formen føje sig efter følelsen, men denne efter den flygtige

virkelighed den er følelse for. Her hvor den lodrette fordybelse i eksistensen løber på grund, tilbyder drømmen og rejsen sig, ifølge Rossel (s. 28), som mulige, men desværre også utilstrækkelige bevæggrunde. Rejsen mod fjerne mål bliver et skalkeskjul for hjemløshed, og Columbus som den rejsende i indbegreb bliver en mand som nok finder land, men ikke sine drømmes land. Længslen selv bliver hjemløs fordi den altid er større end sine jordiske mål og samtidig berøvet muligheden for metafysisk forløsning.

Det der så tragisk kulminerer i Columbus, er for Rossel (og andre) at se den paradislængsel som er drivkraften i JVJs kunst helt fra begyndelsen af *Den lange Rejse*. Den lever i Dreng og symboliseres i Norne-Gæst, og da hverken Columbus eller naturvidenskaben kan indløse den, fremstår den som en kosmisk hymne på digterens eget ansvar. JVSs forsøg på at besværgе sin erkendelse af tilværelsens håbløshed, først med de uregerlige ungdomsromaner og prosadigte og siden med naturvidenskabelige essays, ender med en bekendelse til de faste og rummelige kunstneriske former.

I denne bekendelse kan man godt se en optimisme på kunstens vegne, men også en fortvivlende stædighed eller stædig fortvivlelse. Rossel giver optimismen hvad den kan tilkomme, dels i forbindelse med »Columbus«-digtet (s. 28 f), dels i forbindelse med digtet »Tøbrud«, hvor overgangen fra fast, klassisk form til frie vers faktisk er tegn på en metafysisk grænseoverskridelse, »hvortil svarer et bemærkelsesværdigt skift fra afgrundsdyb pessimisme til jublende optimisme« (35). Men Rossel har også blik for desperationen i JVJs kunstneriske erkendelsesarbejde. Ingen af digterens andre udtryksformer forekommer at være rigtigt farbare erkendelsesveje, og »det er netop i dette forhold, jeg ser min teori om kunsten som trods alt JVJs eneste erkendelsesmæssige medium bekræftet«, skriver fortolkeren (s. 30). Samtidig gælder imidlertid at jo fastere digteren med årene holder på de lyriske former, desto tydeligere afslører han at tilværelsen ikke er for fastholdere; »en skælvende angst spores bag JVJs resignation, da han giver sig naturens kredsløb i vold ... en angst, der faktisk med voldsom kraft bryder igennem i disse digte, så at sige truer med at sprænge deres form og dermed peger ud over det konkrete, det dennesidige« (s. 33).

Det er rigtigt af Rossel at betone at JVJ øjensynligt har svært ved at mane sine metafysiske tilbøjeligheder i jorden. Men et endnu stærkere bevis på digterens vanskeligheder foreligger faktisk hvor han tilsyneladende overvinder dem. Om »Sidste Sang« skriver Rossel at her har vi »et fuldgyldigt eksempel på, hvordan JVJ gennem formen, kunsten, betvinger tilværelsens absurditet, det liv, der som altid hos JVJ er set i dødens skygge, under faldets lov« (s. 31). Ser man nærmere efter hvordan denne betvingelse af tilværelsens absurditet virker i de citerede stoffer af digtet, vil man imidlertid slå af tekstens smukke retorik, ja direkte gribende tautologiske tomgang. Det er som med Himmerland: det er mere Atlantis end en lokalitet i Jylland. Spørgsmålet er derfor om det virkelig er lykkedes digteren at besværgе det svundne liv. Som Rossel i forbindelse med »Den jydsk Blæst« (og »Den sørgeligste vise«, i romanen om *Christofer Columbus*) skriver: »Vi står her over for en erkendelse, der også deltes af Mikkel Thøgersen, Norne-Gæst og Columbus, at alt farer hen som vinden – men alligevel er fastholdt i kunstnerisk form« (s. 35). Relateret til den formulering går spørgsmålet ud på hvad »fastholdt« betyder. Forevigt? Genskabt? Accentueret? Eller blot formidlet?

Som helhed sætter JVJ sin lyrik, som Sven Rossel fremstiller den, ind på at trodse den moderne tilværelses absurditet. Med den nihilistiske ungdomsdigtning som undtagelsen der bekræfter reglen, er det med klassisk faste eller lempeligt frie lyriske former han møder den absurde opløsning. Men paradoksalt nok er det i alle tilfælde former knyttet til en metafysisk tilbøjelighed som den moderne tilværelse har gjort lige så hjemløs – eller i sig selv absurd – som den modernitet den trodser. Rossel konkluderer sin fremstilling med at sige at »der findes næppe et andet dansk lyrisk forfatterskab, hvor en så præcis overensstemmelse mellem form og indhold kan konstateres« (s. 36). Det kan være rigtigt nok – med den tilføjelse at JVJs form og indhold altid mødes i skikkelse af *det umuliges kunst*.¹⁰

Man kan sige at Rossel hermed har påvist mekanikken bag den grænseoverskridende sensibilitet som Ib Michael finder slående og moderne i JVJs stil. Men samtidig kan man i lyrikkens funktionsmåde se mulighedsbetingelserne for den humanitet, som det ifølge Erik M. Christensen var JVJ magtpåliggende at udbrede. Det interessante er hvordan de to synsmåder korresponderer. Bestyrkes digterens troværdighed, som Christensen forstår den, af hans digtes umulige kunst, eller svækkes den deraf? Det har igen at gøre med forholdet mellem Columbus og Himmerland. Taler vi om manden eller myten, og taler vi om landskabet eller utopien?

For at tage Himmerland først, er spørgsmålet til himmerlandshistorierne om de er de folkelige modspil til moderniteten som Ib Bondebjerg har foreslået, eller om de snarere befinder sig i skæringspunktet mellem en »endnu ikke afviklet traditionelitet og endnu ikke udviklet modernitet«, som Flemming Harrits har hævdet (s. 39)? Aage Jørgensen lader i sit kapitel sin vane tro en række andre forskere levere svaret og nøjes selv med nogle illustrerende læsninger af primærmaterialet.

Hos Aage Schiøttz-Christensen læser han at himmerlandshistorierne er »alle sammen historier fra det tabte land. Det er en forudsætning for deres tilblivelse, at bondens verden er gaaet under eller at digteren er uhjælpeligt skilt fra den« (s. 42). Og en lignende betragtning finder han hos Martin A. Hansen, der bl.a. skriver: »Det er jo ogsaa et Himmerland, der gaar under, det han fortæller om. Han har som Dreng oplevet, at et Oldtidsfolk gaar i Graven« (s. 46). Som Harrits var inde på, blev historierne også ifølge Martin A. Hansen til »fordi Digteren, med kløvet Hjerte, hørte begge Tider til« (s. 45). Han var, siger Hansen, »som en Emigrant i sit Himmerland, han forlod det som ung, boede der aldrig fast mere, kom kun paa Besøg, en Flygtning der krydser sit Spor. ... Med Himmerlandshistorierne brændte han sine Skibe, kom aldrig igen« (s. 52). Selv tilstod JVJ at de forrige tider ikke var mere, men var blevet kedelige: »jeg vil aldrig bo paa Landet mere« (s. 44). Hvad Sven Rossel var inde på, har rigeligt belæg: Himmerland som sted er sunket til bunds og i dets sted har vi fået et ekspressionistisk billede på stedløshed (cf. også s. 45).

Den som bedst har tydet forholdet mellem Himmerland som hjemstavn og som tegn på hjemløshed, som gammel lilleverden og som gennemfartsled for moderniteten, er Jørgen Elbek (s. 43). I sin opsigtsvækkende bog fra 1966 ser han mønstret i »Wombwell«, hvor »den store verden passerer gennem den lille verden, som den, selv uforvandlet, lader forvandlet bag sig«. Sådan gennemtrænger nye tider da gamle steder: skånselsløst og uden forbehold. Og sådan tager JVJs grænseoverskridende sensibilitet i himmerlandshistorierne vare på Himmerland.

Med Columbus fra Himmerland forholder det sig, som Henrik Wivel demonstrerer, på lignende vis. Manden Columbus bliver aldrig forløst, for i stedet for Paradis finder han blot Amerika. Og som digterisk figur bliver han den mægtige krone på et uforløst værk: JVJs egen lange rejse og storværket *Den lange Rejse*, i hvis sidste bind, *Christofer Columbus*, han »summerer et langt livs skygeboksnings med sin tragiske helt op«, efterfulgt af essays om figuren. Der synes ingen ende på hans beskæftigelse med den, og dog ender den som Den flyvende Holælender, »dødssøjleren alle vil møde ... et billede af et genfærd, og derfor også et billede af angsten og det uforløste« (s. 55-56). Igen er det metafysikken der spiller på bordet når Gud er ude. JVJ opgiver den ikke, men vil forankre den i kendsgerninger, og det er lettere sagt end gjort. »Det fysiske bliver tilstedeværende i en grad, der er fuldkommen uoverkommelig«, skriver Wivel træffende. Et større onde ville dog have været at tage den fulde konsekvens af den moderne nihilisme og ladet undomsværkernes spleen ende i det rene selvmord (s. 57). Den der, som Nietzsche, »ikke ville bøje sig for det hele«, må styrte ned »og slukkes som den dansende stjerne, der tilsidst ikke kunne leve med kaos« (s. 58).

I stedet holder JVJ sig til Columbus, som ifølge romanfiguren Lee »førte Folkevandringen efter sig over paa De forenede Staters Grund« og som i skikkelse af Lee selv føres up to date. »En materialistisk sejr, en hedensk renæssance, som lod sig fuldbyrde i Amerikas friluftsbewægelse og *outing*«, som Wivel siger (s. 59). Såvidt den darwinistiske bevægelse i forfatterskabet. Men som sagt, metafysikken spiller på – eller rettere under – bordet i Guds fravær. På den naturalistiske verdensopbrag virker den som en modstrøm der med uberegnelig sensibilitet underminerer JVJs pinligt forudsigelige ideologi. Det er med det in mente at han i digtet om Columbus taler om titelfigurens store skygge, der dækker drømmen som Columbus selv aldrig nåede. Wivel udlægger det: »At hans rejse ud, dybest set, er en rejse hjem. Dette er drømmen om det uopnåelige, der spænder hans færd – og JVJ forfatterskab – ind i sin bue. At forsvinde i altings ophav, det evigt kvindelige, bliver mandens livslange og uomgængelige verdenssmerte« (s. 62).

Det lader sig høre, også med andre ord. »Om Columbus opdagelser er at sige, at han aldrig anede, hvor han var. Om Columbus selv er at sige, at ingen aner, hvem han var. I sandhed en mand skabt af drømme«, siger Henrik Wivel i indledningen til sit foredrag (s. 55). Og han slutter det sådan: »JVJ anede jo heller ikke, hvor han var, eller hvem han var. Af det fødes smukke drømme« (s. 63). I hvert fald er det til en smukt sluttet ring at Wivel her forestiller sig kunstnerens store ubekendte, hans eget indre og hans digtede skikkelser og steder, følger sig sammen. Føjer man til denne sammenføjning hvad tidligere Rossel og Jørgensen havde at sige, kan man lidt flot konkludere at den gådefulde JVJ forholder sig til den gådefulde Columbus, som denne til det gådefulde Himmerland. Men at al harmonien i JVJs værk skulle være en harmoni mellem størrelser som ikke svarer til deres pålydende, huer selvsagt ikke Erik M. Christensen, der jo stolede på JVJs bevidsthed – og på hans ord. I rundbordssamtalen beskylder Christensen da også Wivel for at gå bag om ryggen på JVJ eller overraske ham i underbukser, hvortil Wivel spagfærdigt svarer at skønt han måske ikke er positivist, men arbejder mere psykologisk med teksterne, så deler han Christensens 'barnlige' kærlighed til JVJs værk, for »det er simpelthen utroligt godt!« (s. 76).

Det er kloge ord, som minder én om JVJs *stil* som Leif Nedergaard forsømte

den og Ib Michael beskrev den: som digterens egen stemme men samtidig som et udtryk for *det andet*. Alt i alt kan man tale om en grænsemarkering og en grænseoverskridelse i samme åndedrag, ja om et samlet vidnesbyrd om selvet og verden i øvrigt. Ikke underligt at også øretæverne og forsoningen deler holdeplads her. Erik M. Christensen vender til støtte for sit syn på JVJ som den åbne og bevidste digter tilbage til dennes hudløse erkendelse af døden (s. 81). Eksemplet er godt, for er der noget der er *det andet*, er det døden, og med al respekt for bevidstheden og dens terapeutiske kraft, så ville JVJs bevidsthed om døden være ret så kraftløs, om ikke den samtidig rakte ud over bevidsthedens grænser og ind i *det andets* sfære.

Hvordan dette grænseoverskridende spil i sproget foregår, og hvordan læseren bearbejdes af forfatterens bevidsthed mens denne selv ligger under for instanser uden for sin selvforståelses rammer, har vi ikke mange praktisk-teoretiske undersøgelser af her hjemme. Men i en tæt og dybtborende afhandling om romanen som forskningsrejse har den svenske litteraturhistoriker Beata Agrell for nylig fremlagt stof af stor interesse for en diskussion som den JVJ-symposiet i Farsø lagde op til.¹¹ Med risiko for at ignorere de foredragende danskeres flirt med analytisk naivitet, vil jeg anbefale Agrells 'lingvistiske fænomenologi' og 'konktextorienterede narratologi' som analyseredskaber. Bl. a. viser hun »interesse för den konstnärliga repertoarens roll i den litterära läsahtan« og for »det litterära tilltalets« betydning for den kunstneriske sprogbrug. Specielt viser hun hvordan »ett tilltalsorienterat återbruk av Resans antika topos tidstypiskt ympar samman en textteoretisk, kunskapsfilosofisk och existentiell problematik i ett konventionskritiskt spel mellan ego-centrerade och alter-orienterade positioner« (s. 489). Agrells primærmateriale er svensk prosa i 1960'erne, men hendes studie vil kunne frugtbar gøre et langt større referencefelt. Måtte den inden for længe komme dansk litteraturforskning, specielt JVJ-forskningen, til gode.

III

Samtidig med at tekstlingvistisk assistance fra udlandet kan formodes at befrugte forståelsen af JVJs komplekse stilholdning, er der fra dansk side kommet perspektiv på en tilsvarende kompleksitet i forholdet mellem Columbus og Himmerland. Det drejer sig om relationen mellem center og periferi, som den for nylig er fremstillet i en litteratur- og kulturkritisk bog med titlen *Den centrale periferi*, udgivet på forlaget Hovedland i 1994.¹² Hovedland har i sine 10 år på markedet gjort sig bemærket med udgivelser af dansk provinslitteratur, fra Aakjærs erindringer og Skjoldborgs fortællinger til bøger af Knud Erik Pedersen og Knud Sørensen. Der er derfor idé i at man har valgt at fejre sit jubilæum med en bog som behandler vigtige sider af provinsens litterære og kulturelle betydning i dagens danske samfund. Bogen nævner slet ikke JVJ, og meget i dens fremstilling skal da heller ikke optage os her; men læst med JVJ i bakspejlet kaster den lys over konfliktstof i dennes univers som har foregrebet nutidige temaer og som uden refleksion i nutidens spejl ville være let at overse.

Omkring 1960 uddør omsider den bondekultur som i JVJs ungdom afløste den århundredgamle bondekultur bag himmerlandshistorierne. Og ganske som JVJ var splittet mellem det gamle som måtte gå og det nye som måtte komme (og

som han personligt ikke ønskede bopæl i), har tidskredet omkring 1960 efterladt splittede sind. »Denne blok af historie, disse livserfaringer fra andelstiden fra omkring 1880 til omkring 1960, har en så betydelig indflydelse på den moderne danske kultur og identitetsopfattelse, at der i hvert fald vil gå en generationstid, før dens spor måtte forvitte«, skriver litteraten Johs. Nørregaard Frandsen i sit kapitel »Det periferiske punkt. Om at føle sig hjemme mellem midte og udkant« (s. 16). Det forsvundne bliver, som Hovedlands chef Steen Piper skriver i forordet om Nørregaard Frandsens andet kapitel, »Udkant og magi«, »som en uro-vækkende rest i sindet« (s. 9). Ekkoet af JVJs Himmerland runger i levende danskeres hoveder.

»Danskerne forandrede sig. Før havde vi været et folk med bindinger til lokale egne, nu blev vi fraflyttere og tilflyttere med løsere eller mere perifer[e] tilknytninger til stedet«, skriver Nørregaard Frandsen videre (s. 24). Det hele ender »i monoton og kedsommelig enshed« eller, som det hed i kapitlets overskrift, »i det periferiske punkt«: »Det er vist kernen i den danske karakter, hvis der ellers findes sådan én: En søgen efter midten i form af det periferiske punkt, hvor man er med uden at stikke ud, hvor man på én gang er deltager og iagttagere fra side-linjen« (s. 35). Den store verden som drog forandrende igennem den lille har om-sider forvandlet den sidste til ukendelighed, hvilket paradoksalt nok vil sige til ulidelig genkendelighed sammenlignet med de natur- og skævtgroede originaler som udmærkede de gamle tider. Ikke underligt at JVJ personligt ikke ønskede sig det nye alt for tæt ind på livet.

Som de aktuelle erfaringer således ligger i forlængelse af JVJs mere bange anelser, er deres litterære bearbejdning i nutidskunsten velegnet til at bekræfte den foregribende karakter af JVJs værk. Når Nørregaard Frandsen kalder sit kapitel om »Provins i dansk prosalitteratur i 1980'erne« for »Udkant og magi« er det for at betone en fabulerende realisme hos fx. Arthur Krasilnikoff som svarer til den fantastiske realisme hos Borges eller den magiske hos Asturias – eller García Márquez og dermed JVJ (ifølge Ib Michael)! Grundlæggende, siger Frandsen, »er livtaget med provinsbaglandet en bestræbelse på at få noget i tale, der har lukket sig. Der er hos disse forfattere en oplevelse af, at der i de år, hvor det moderne velstandssamfund etablerede sig, skete et værdi- og betydnings-skred, som satte et så uoverstigeligt skel mellem nogle ret forskellige måder at tænke, leve og opfatte sig selv på, at det næsten ikke er muligt at skræve over. Det opleves som at have to verdener inden i« (s. 40).

Igen har *det andet* udspaltet sig, på godt og ondt, og igen angribes dets problem og indfries dets muligheder et langt stykke i JVJs ånd. En af Krasilnikoffs centrale romanpersoner, Linda, en kvinde »som på godt og ondt er et moderne fraflyttermenneske, er den sidste med erfaringer fra én slags menneskeliv, den fastboende eller landboens. Og samtidig er hun slægtens første repræsentant for en ny slags mennesker, det industrielt-urbane livsmønsters rodløse omflakkere« (s. 56). Som JVJ skilte Himmerland fra sine rødder og omformede det i sit eget billede, har den moderne provinsfødte digter i hans følge skilt sine skikkelser fra den oprindelige rodløshed i JVJs billede. Her er så at sige tale om en tematisering af udkantserfaringer af anden orden. Og »interessant nok har det taget et halvt liv for hovedparten af forfatterne at nå frem til skildringerne af [disse] udkantserfaringer. Det hænger sammen med at de først skulle igennem modernismen og dens

erfaringer, før der blev åbnet for det (sic!) adgangen til de første landskaber» (s. 65).

Resultatet er den fabulerende eller magiske realismes særlige stilblanding, som Nørregaard Frandsen beskriver i vendinger som blot tydeliggør hvad der ligger i svøb i JVJs *Den lange Rejse*: »Det er stoffet og erfaringerne, som kalder på en bred, episk form og på fabulerende eller magiske elementer i skildringerne. Den store Historie, altså i betydningen den materielle, faktiske historie med dens objektive og kronologiske sammenhænge, opleves som sprængt. Derfor træder den moderne virkelighed, dens tids- og rumforhold, ikke frem for erfaringen og bevidstheden som en sammenhængende Historie, men som stumper, mosaikker, og som uendeligt mange små historier, der er tilstede og lige virkelige samtidigt. Den postmoderne virkelighed er magisk, fordi den er krakeleret« (s. 69).

Det er denne postmoderne virkelighed som indvarsles med JVJs lange rejse cferthånden som denne store myte krakelerer i uendeligt mange små – og i en stil så magisk som nogen nutidig. Ja, slægtskabet mellem Columbus fra Himmerland og vor egen tids provinsfortolkere går helt ud i periferien af det postmoderne. I Nørregaard Frandsens præcise formulering: »Men i den måde at skrive på finder mange forfattere, der har det bondske land eller provinsielle småbyhuller liggende i sindets bagagebærer, sig tydeligvis godt tilrette. Dér bryder provinsen op i litteraturen som en 'usamtidig' modsætning og kompleksitet i det moderne. Der er en forbindelse mellem det perifere, udkanterne, det provinsielle og det postmoderne. En paradoksal forbindelse som synes at gå *udenom* det moderne« (s. 71-72).

Som sagt tidligere fører der flere tråde ud i det perifere i *Den centrale periferi*. Litterat og anmelder Knud Bjarne Gjesing skriver »I det kritiske hjørne – et essay om at være spinatfugl i provinsen«. Hans skildring af den afblomstrede kritik der er hans emne er stedvis lovlig blomstrende, men som helhed taler han veloplagt for at tiden eller trenden i kulturformidlingen er med periferien, som derved er på vej til at blive central. Antropologen Anne Knudsen argumenterer ikke mindre slående for at myten om den danske decentralisering er netop dét: en myte. I virkeligheden beror decentraliseringen og dens succes på en udstrakt, men veldefineret, centralisering. Periferien trives – på statsmagtens centrale og finansielle vilkår (s. 115).¹³

Med mindre held forsøger en vis Jacob Jonia at lancere den franske sociolog og kulturfilosof Michel Engmann og hans begreb om periferismen, en »post-postmodernisme« som han – Jonia – kalder »en -isme, der opløser sig selv og hele -isme-ræset ... En -isme om -ismernes forfald lyder muligvis tom, indholdsløs, intetsigende – men dog intetsigende på et meget højt plan« (s. 126). Jonias kapitel hedder »Selvmodsigelsestid«, men hvad værre er, afslører forfatteren sig som et barn af denne tid der ikke ved bedre end at gøre en dyd af dens selvmodsigelser (og det ikke på noget særligt højt plan). Snart kolporterer han dybsindigheder som »livet er dér hvor du er« (s. 147), snart flipper han ud i stilen »la verdens flow bli til ens eget bevidsthedsflow« (s. 129). Da han til sidst præsenterer sig selv som »skriver og stand-up-pædagog« og som en mand der »elsker hunde og stærk kaffe« og er »kommet til at skrive« nogle bøger (s. 150), ville man ønske sig at han havde taget sig en ekstra kop kaffe og var gået en tur med hunden i stedet for at være kommet til at aflevere sin *pep talk*.

IV

Ved nærmere eftertanke er man dog taknemmelig for denne antiklimaks. Sammen med Nedergaards bulldozer danner Jonias himmelflugt en slående kontrast til de tankevækkende essays vi ellers har betragtet som den form for livsverden og kunstsyn der i Danmark har JVJ i centrum. Det er en forestillingsverden der vitterligt strækker sig fra Himmerland til Columbus og op igennem hele det 20. årh. Og som har vendt op og ned på vante begreber om centralt og perifert. Det har været en både eksklusiv og inklusiv verden, som både har udfordret og inkorporeret *det andet*. På intet plan eller tidspunkt har den været intetsigende, skønt intetsigende snak har omklamret den.

I amerikansk sammenhæng, hvor kulturelle verdensbilleder interfererer med endnu større kraft og mangfoldighed, ville denne livsverden og kunstopfattelse have produceret *border writing*, som eksempelvis D. Emily Hicks betegner fænomenet i en ny bog, hvis første kapitel typisk handler om den »García Márquez: Cultural Border Crosser« som ifølge Ib Michael – en af vore nutidige danske *border writers* – er en af vort århundredes største danske *border writers*, JVJs, sande valgslægtskaber.¹⁴ Med den bemærkning er der ikke tilsigtet nogen internationalisering af danske forhold på bekostning af deres lokale særpræg. Men der er antydnet at særpræget rummer en rigdom som nok i nødvendig men ikke i tilstrækkelig grad kan forløses på danske præmisser. Hvad kulturstudiet kan hente hos en forsker som Hicks er hvad teksstudiet kan hente hos Agrell: en indsigt i dansk grænseskrift som går ud – og ind – over den danske grænse selv.¹⁵ Som for alvor fører Columbus fra Himmerland til Amerika – og tilbage!

Noter

1. Leif Nedergaard, *JVJ. Liv og Forfatterskab* (C. A. Reitzel, Kbh. 1993).
2. Edward W. Said, *Culture and Imperialism* (1993; optr. Vintage Books, New York 1994).
3. Bent Haugaard Jeppesen, *JVJ og den hvide mands byrde. Eksotisme og imperialism* (Rhodos, Kbh. 1984). En diskussion af bl. a. denne bog findes i Poul Houe, »JVJ's Long Journey or Postmodernism Under Way«, *Scandinavian Studies* 64: 1 (Winter 1992), spec. 105-110 [med errata].
4. JVJ, *Christofer Columbus*. Illustreret af Nina Kleivan og med forord af Ib Michael (Gyldendal, Kbh. 1992).
5. Lignende betragtninger har Tzvetan Todorov gjort gældende i en bog med den karakteristiske (under)titel *The Conquest of America. The Question of the Other* (1982; Eng. overs. Harper Perennial, New York 1992). Om Todorovs relevans for forståelsen af JVJs Columbus, se Poul Houe, »Columbus in the Works of JVJ« in: Poul Houe, ed., *Out of Scandinavia. Essays on Transatlantic Crossings of Cultural Boundaries* (U of Minnesota, Minneapolis 1993), spec. s. 107-09. (The Nordic Roundtable Papers, Vol. 13-14).
6. Houe, »JVJ's Long Journey«, 96-128.
7. Anm. i *Danske Studier* (1993).

8. Erik M. Christensen, »Jensen anarkist?« *Edda* 87 (1987), 157-65.
9. Sven H. Rossel, *JVJ* (Twayne, Boston 1984).
10. Begrebet, som jeg anvender det her, har affinitet til Maurice Blanchots 'poetik'. I »Translator's Introduction« til Maurice Blanchot, *The Space of Literature* (1955; Eng. overs. U of Nebraska Press, Lincoln & London 1989), skriver Ann Smock med rette at »to the extent that in the work of art the impossible is realized as such, art alone answers, with true fidelity, to the requirement of Heideggerian authenticity« (s. 7).
11. Beata Agrell, *Romanen som forskningsresa Forskningsresan som roman. Om litterära återbruk och konventionskritik i 1960-talets nya svenska prosa* (Daidalos, Göteborg 1993).
12. Johs. Nørregaard Frandsen et. al., *Den centrale periferi* (Hovedland, Højbjerg 1994).
13. Argumentationen er på linie med den som John McGowan (i sin *Postmodernism and Its Critics* (Cornell U Press, Ithaca & London 1991)) benytter mod de mange postmodernister som ser den totale modernistiske vision af revolutionens fortrap, proletariatets diktatur eller det teknokratiske Utopia »replaced by decentered, pluralistic notions of untroubled local diversity« (s. 29). Herimod anfører McGowan at »only some notion of semiautonomy – in which localities are still answerable to a holistic democratic norm – could underwrite such a decentered politics« (ibid.). Med andre ord: »local diversity can only be ensured within a social whole that provides for certain basic civil liberties« (s. 30).
14. D. Emily Hicks, *Border Writing. The Multidimensional Text* (U of Minnesota Press, Minneapolis & Oxford 1991). (Theory and History of Literature, Vol. 80). Se også Homi K. Bhabha, *The Location of Culture* (Routledge, London & New York 1994).
15. Situationen svarer generelt til den literære kanons, som Frank Kermode forholder sig til den. I sin introduktion til Kermodes *Poetry, Narrative, History* (Basil Blackwell, Oxford & Cambridge, Mass. 1990) udvikler Harold Schweizer (s. 26) et synspunkt i Frank Lentricchias forord til Kermodes *Forms of Attention* (1985) og skriver bl. a. at »one might want to insist on the necessity of an interaction between the canon and its deconstruction by claiming that Kermode preserves the canon only by going all the way with deconstruction«. Grænseskrift er på samme måde – og på samme tid – en dekonstruktion af grænsen for skriftens skyld og af skriften for grænsens.

Poul Houe

Rettelse: Redaktionen beklager trykfejlen 'the Stipendio W.-num' for 'the Stipendium W.-num' i Danske Studier 1994, s. 125, note 3, l. 2.